

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**«XIV ТОРАЙҒЫРОВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XIV ТОРАЙҒЫРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

1 ТОМ

**ПАВЛОДАР
2022**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
О-59

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э. ф. д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ
Басқарма Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б. ф. д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ
ғылыми жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Басқарма
мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Крыкбаева М. С., Исенова Б. К., Омарова А. Р., Ибраева А. Д.

Жауапты хатшылар:

Акимбекова Н. Ж., Исакова З. С., Мажитова А. Е., Зарипов Р. Ю.,
Кайниденов Н. Н., Сағындық Ә. Б., Қуанышева Р. С.

О-59 «XIV Торайғыров оқулары»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференциясының материалдары. – Павлодар: Торайғыров
университеті, 2022.

ISBN 978-601-345-328-6 (жалпы)
Т. 1 «Оқушылар». – 2022. – 464 б.
ISBN 978-601-345-332-3

«XIV Торайғыров оқулары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференциясының (28 қазан 2022 жыл) жинағында келесі ғылыми
бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар енгізілген: Жаратылыстану
ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар, Экономика және
құқық, Инженерия, Ауыл шаруашылық ғылымдары, Энергетика және
Компьютерлік ғылымдар.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.

Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-332-3 (Т. 1)
ISBN 978-601-345-328-6 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2022

**Қымбатты қонақтар, құрметті конференцияға
қатысушылар!**

«XIV Торайғыров оқулары» халықаралық конференциясының
ашылуымен шын жүректен құттықтаймын!

Біз үшін Сұлтанмахмұт Торайғыровтың есімі қасиетті, өйткені
біздің университетке осы ұлы ағартушы ақынның есімі берілген.
Торайғыров -- білім мен өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылыстың
нағыз символы. Сондықтан, біздің ЖОО 20 жылдан бері
«Торайғыров оқуларын» өткізіп келеді. Осы конференциялардың
нәтижесі бізге студенттер мен жас ғалымдар арасында көптеген
жаңа есімдер ашты. Сондықтан, бүгінгі ұрпақ арасында біздің ата-
бабамыздың көптеген жалынды және талантты ізбасарлары бар деп
сенімді түрде айта аламын.

К сожалению, Султанмахмұт Торайғыров покинул этот мир
совсем молодым. Не дожив и до 30-ти лет, он наверняка успел бы
сделать еще очень много для нашей страны. Но даже то наследие,
которое осталось после него, - это уже немало. Все его произведения
и труды имеют огромное общественное значение. Ему удалось
углубить социально-философское направление в казахской поэзии и
поднять гражданскую лирику на новую высоту. Даже спустя много
лет жизненные принципы, идеалы и взгляд Торайғырова на наш мир
вызывают восхищение. И сегодняшняя наша конференция - это дань
уважения великому земляку.

Наша конференция берет начало в 2003 году, однако стала
традиционной совсем недавно. Участие в Торайғыровских чтениях
принимают студенты, магистры, докторанты и преподаватели со
всего Казахстана. Это та площадка, где можно смело рассказать о
результатах своих научных исследований. Здесь вы познакомитесь
с новыми исследованиями в области естественных, социально-
гуманитарных и других наук.

Эта конференция проводится для того, чтобы все вы могли
обменяться личным опытом, найти друзей и единомышленников.
Поэтому давайте приступим к работе!

САДЫКОВ Е. Т.
д.э.н., профессор, академик НАН РК,
Председатель Правления-ректор
НАО «Торайғыров университет»

Пленарлық отырыс
Пленарное заседание

**СУЛТАНМАХМУТ ТОРАЙГЫРОВ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПОЭТ
И ПРОСВЕТИТЕЛЬ**

ТОРАЙГЫРОВ Е. М.

старший преподаватель кафедры «История Казахстана» НАО «Торайгыров университет», кандидата исторических наук

Султанмахмут Торайгыров является одним из наиболее ярких представителей казахской литературы начала XX в. В его персоне гармонично сочетается образ талантливого писателя и поэта, видного общественного деятеля и просветителя. Султанмахмут родился в 1893 году. Вначале мальчик учился грамоте дома с помощью отца. Затем несколько лет (1902–1907 гг.) у аульного муллы. От природы одаренный, наблюдательный мальчик не находил удовлетворения в чтении старых книг религиозного содержания. Он пылливо присматривался к жизни. Перед ним вставали картины быта кочевого аула с его типичным для того времени общества укладом. Он задумывался над различными сторонами жизни, стремился постичь смысл веками складывавшихся казахских обычаев. В стихотворении 1907 года Султанмахмут говорит о твердом решении стать поэтом.

После обучения в медресе, в различных образовательных учреждениях, в 1912 году в поисках новых знаний отправляется в Троицк. Пополнять знания ему приходится большею частью самостоятельно. Он изучает произведения Абая, знакомится с произведениями Пушкина, Лермонтова, Крылова в переводах великого просветителя. Несколько позже он читает произведения русских писателей и поэтов уже в оригинале.

На страницах известного прогрессивного журнала «Айкап», в котором он становится одним из ведущих сотрудников, Султанмахмут впервые выступил как поэт, публицист и очеркист. В своих статьях поэт-демократ призывал молодежь быть в русле прогрессивных и демократических преобразований новой эпохи: «Учиться достижениям Европы. Знать не только бога, но и историю родного народа. Надо побольше общаться с передовыми нациями. Свобода, человечность, искренность должны сопровождать нас к единству... Откройся миру, молодежь, учись науке...».

В 1914 году Султанмахмут создает роман «Камар сұлу», одно из самых значительных произведений всей казахской литературы дореволюционного периода. Роман «Камар Сұлу» можно назвать поэмой в прозе. Поэт пишет взволнованно, порою ритмической прозой, вставляет стихотворные тексты. Красочные эпитеты и сравнения, поговорки и пословицы, крылатые выражения, взятые из устной поэзии и созданные самим С. Торайгыровым, придают стилю романа своеобразный национальный колорит, в текст вплетаются поэтические письма, народные песни (жар-жар, айтыс). Язык романа красочный, меткий, уходящий корнями в поэтическое творчество. Но Султанмахмут не ограничивался использованием лишь богатств родной речи, он использовал и слова из русской лексики для передачи новых мыслей и идей.

Дальнейший этап его жизни, связанный с работой в газете «Сарыарка», не был продолжительным, однако этот этап важен тем, что дал возможность молодому поэту опубликовать ряд стихов и статей. На страницах газеты С. Торайгыров поднимал важные общественно-политические темы, высказывался в поддержку лидеров движения Алаш. С 1918 г. его деятельность продолжается в Баянауле, где он работает учителем. Здесь он пишет стихи и поэмы, которые отличаются многогранностью, глубоким содержанием, многожанровым характером. Реалистичность и народность явились главной особенностью его творчества. Несмотря на короткую жизнь продолжительностью всего в 27 лет, Султанмахмут Торайгыров внес огромный вклад в развитие духовной культуры казахов, оставив после себя бесценное литературное наследие в форме стихов, поэм, романов и очерков. Творчество поэта пронизано бескорыстной любовью к своему народу. Это и определяло уникальность его личности.

Изучением жизни и творчества Султанмахмута Торайгырова занимались М. Ауэзов, Р. Бердыбаев, Ж. Исмагулов, Т. Какишев, А. Тажибаев, Б. Шалабаев и другие. Впервые художественный образ поэта был создан Д. Абиловым в трилогии о Султанмахмуте. В последние десятилетия творчество поэта исследовано в трудах С. Ашимбаева, А. Еспенбетова, А. Айманова, К. Исабаева, Т. Рахымжанова, Б. Кенжебаева и других. В своем письме к Машхур-Жусупу Копейулы от 15 ноября 1927 года Ж. Аймаутов пишет о своем почтительном отношении к поэту: «Сочинения Султанмахмута в прошлом году собрал, составил большую книгу и

сдал в издательство. Если верить, получил от них извещение о том, что будет отпечатано. Это было для меня человеческим долгом».

Другой исследователь, Мурат Ауэзов пишет следующее: «Попытка осмыслить место индивида в грандиозных, космических масштабах, явление, не имевшее аналогов в казахской поэзии прошлого. Частицей вечной, неистребимой, огненной материи ощущает себя лирический герой поэзии Торайгырова. Не случайно излюбленный образ поэта - образ огня, воспринимаемый им как символ тепла и света».

Мой дед, Шаймардан Торайгыров, также занимался сбором литературных и архивных материалов, относящихся к жизни и творчеству Султанмахмута. Детские и юношеские годы он провел рядом с ним, был его биографом.

К 100-летию юбилею поэта в 1993 г. был сооружен Мавзолеем С. Торайгырова. Ранее, в 1958 г. на могиле был установлен обелиск с надписью «С. Торайгыров» и сделана металлическая ограда. В 1975 г. установлен новый обелиск с барельефом на лицевой грани из баянаульского гранита. При возведении мавзолея использованы известняковые блоки в традициях мемориального зодчества Западного Казахстана. Мавзолей центрального типа, однокамерный. Купол на цилиндрическом барабане шатровый. Фасад выделен парапетным выступом, возвышающимся над кровлей. Внутри мавзолея трехступенчатое надгробие из блоков ракушечника. По обе стороны мавзолея в один ряд стоят уштасы над захоронениями. Территория вокруг мавзолея выложена плитами из рваного гранита и огорожена.

Сакральность мавзолея Султанмахмута Торайгырова определяется местом упокоения выдающегося поэта и писателя, внесшего колоссальный вклад в казахскую культуру, его ролью в развитии общественной жизни Казахстана в начале XX в. Деятельность, идеи, творческий стиль Султанмахмута как поэта, писателя, общественного деятеля оказали огромное влияние на формирование национального сознания и культуры целых поколений казахов, на поддержание национального самосознания на пути к независимости страны. Желание отдать дань памяти выдающейся личности поэта и прочитать молитву стало причиной массового посещения места его захоронения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Дәуір ақыны: Ұлы ақын Сұлтанмахмұт Торайғыровқа арналады. «Ұлы тұлғалар» ғылыми-ғұмырнаамалық сериясы/ Құраст. Ф.Қ. Бектурбекова. – Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2002. – 255 б.
- 2 Свод памятников истории и культуры Республики Казахстана. Павлодарская область. – Алматы: Аруна, 2010. – 600 с.
- 3 Торайгыров С. Избранное. – Алма-Ата: Жазушы, 1971. – 168 с.
- 4 Торайгыров Сұлтанмахмұт. Стихи // Поэты пяти веков: Казахская поэзия XV начала XX веков. – Алматы: Жазушы, 1993. – С. 267–298.
- 5 Торайгыров С. Алаш ұраны: Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Жазушы, 2002. – 156 б.
- 6 Торайгыров Сұлтанмахмұт. Асыл сөз: өлеңдер мен дастандар. – Алматы: ҚазАқпарат, 2005. – 117 б.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ БИОТЕХНОЛОГИИ РАСТЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ

ЖАМБАКИН К. Ж.

д.б.н., профессор, академик НАН РК,

Институт биологии и биотехнологии растений, г. Алматы

Текущее состояние биотехнологии растений в Казахстане характеризуется определенными успехами. В частности в области развития биотехнологических подходов к сохранению и изучению генетических ресурсов, селекции сельскохозяйственных культур, биоремедиации. Однако следует отметить, что основной причиной, почему Казахстан остается позади развитых стран, это недостаточное финансирование науки. Отсутствие финансирования наиболее негативно влияет на фундаментальные науки, такие как биология растений. Тем не менее, Казахстан добился определенного прогресса в разработке и использовании современных биотехнологических методов, таких как культивирование растительных клеток и тканей, молекулярное маркирование и геновая инженерия. Биотехнологией растений занимается ряд научных учреждений и университетов. Значительные и многообещающие результаты в этой области были получены Институтом биологии и биотехнологии растений, Национальным Центром биотехнологии, Институтом молекулярной биологии и биохимии имени М.А.Айтхожина, Казахским национальным университетом им. аль-Фараби и Евразийским национальным университетом имени Л.Н. Гумилева.

Представленный доклад основан на нескольких ключевых направлениях, имеющих практическую значимость для селекции сельскохозяйственных культур. В частности, использование ДНК маркеров и культуры клеток и тканей растений. Исследования проведены в лабораториях Института биологии и биотехнологии растений.

Молекулярные маркеры для селекции пшеницы. Классические фитопатологические методы выявления генов устойчивости не всегда информативны, особенно при наличии в геноме нескольких генов или аллелей одного и того же гена. Использование диагностических молекулярных маркеров в сочетании с фитопатологическим тестированием является одним из эффективных способов выявления локусов, определяющих устойчивость к патогену.

В настоящее время для изучения генетического разнообразия злаков по генам устойчивости к патогенам, изучения генетической

архитектуры хозяйственно-важных признаков, определения хромосомной локализации генов и локусов количественных признаков (QTLs) применяется новый подход, основанный на полногеномном поиске ассоциаций (GWAS, genome-wide association study). Это стало возможным в результате создания платформ для высокопроизводительного генотипирования, включающих маркеры SNP.

Marker-Trait-Association – MTA в прошлом в значительной степени базировалась на сцеплении и картировании интервала, в котором локализуется QTL, проводимом с использованием двуродительских картирующих популяций. В последние годы акцент сместился на использование ассоциативного картирования, основанного на неравновесном сцеплении, как альтернативном подходе к идентификации MTA. Селекция на основе полногеномного ассоциативного картирования (GWAS) в популяциях со сложной родословной, подходящих для селекции пшеницы, может оказаться полезной не только для проверки QTLs, ранее идентифицированных с помощью анализа сцепления, но также и для более высокой точности картирования и обнаружения большего количества локусов, чем в F2 и DH популяциях. Исследования GWAS также предлагают новый подход к обнаружению генов, который является беспристрастным в отношении предполагаемых функций и местоположения причинных вариантов. Исследования GWAS позволяют обойти необходимость создания специфических двуродительских скрещиваний. Анализ ассоциативного картирования может разложить генетическую архитектуру простых и сложных признаков, включая пиренофороз. Ранее были идентифицированы геномные регионы, ассоциированные с устойчивостью к стеблевой, листовой и желтой ржавчине и другим признакам с использованием фенотипических и генотипических данных, полученных с помощью маркеров Diversity Array Technology (DArTs) и других молекулярных маркеров. Технология DArT основана на высокопроизводительной платформе микрочипов, на которой анализируются сотни и тысячи маркеров одновременно на микрочипе с подготовленными образцами ДНК. Преимущества по сравнению с другими системами маркеров – высокая пропускная способность, быстрая характеристика гермоплазмы, независимость данных секвенирования и способность обнаруживать изменения одиночных оснований и инсерций (<http://www.diversityarrays.com/publications.html>). Растущая доступность технологий

секвенирования и генотипирования в последние десятилетия привела к широкому использованию тысяч однонуклеотидных полиморфизмов (SNP) в сельскохозяйственных культурах. Путем корреляции SNP с вариабельностью признаков с использованием ассоциативного картирования (AM) были выявлены геномные области, которые вносят вклад в фенотипические различия между индивидуумами для множества признаков во многих культурах. В пшенице AM широко проводился по ряду признаков, включая устойчивость к *Stagonospora*, стеблевую ржавчину, желтую ржавчину, устойчивость к фузариозу, и септориозу *Septoria tritici*. Исследования GWAS пиренофорозу привели к значительному прогрессу в идентификации геномных областей для устойчивости к болезни на хромосомах 2В, 3В, 4А, 6В, 6А и 7В в образцах яровой пшеницы, культивируемых в США, или в гермоплазме озимой пшеницы из Европы и CIMMYT. Однако до настоящего времени не было предпринято ни одного исследования для изучения генетической основы устойчивости к пиренофорозу в гермоплазме пшеницы, возделываемой в Казахстане. Идентификация ассоциаций между маркерами и признаками – Marker-Trait-Association (MTA) является необходимым условием успешной программы селекции с помощью маркеров (MAS).

Большинство сортов пшеницы, оцениваемых в ходе исследования, показали чувствительный ответ к расе 1 (72,6 %), тогда как для расы 5 устойчивыми оказались 67,5 % линий. Эти данные согласуются с наблюдениями в большинстве коллекций гермоплазмы и наши результаты подтверждают, что найти устойчивость к Ptr расе 1 очень сложно по сравнению с другими расами. Раса 1 является наиболее распространенной во всем мире и, как сообщается, содержит вирулентность расы 2 и 3, что делает ее более агрессивной, чем другие расы.

Тем не менее, было идентифицировано двадцать пять линий (13 %), устойчивых к обоим расам (раса 1 и раса 5). Что касается чувствительности генотипов к токсинам, наблюдалась низкая, но положительная корреляция между чувствительностью генотипов к Ptr ToxA и восприимчивостью к болезням в полевых условиях, что не согласуется с данными. Мы не получили какой-либо существенной корреляции между днями колошения и высотой растений с устойчивостью к Ptr в полевых условиях, что позволяет предположить, что ни один из этих фенологических признаков

существенно не влияет на устойчивость к пиренофорозу в исследуемой гермоплазме.

Проведен анализ генетической структуры и генетического родства сортов пшеницы по данным полногеномного генотипирования. Среднее значение PIC (информация о полиморфном содержании) панели, основанной на 8154 SNP, составило 0,33, что находится в том же диапазоне, который наблюдался недавно для сортов пшеницы из Китая и выше, чем в других наборах гермоплазмы. Более высокое разнообразие можно объяснить разнообразным происхождением линий, включенных в коллекцию, например, из CIMMYT. Структура популяции с помощью анализа PCA и STRUCTURE коллекции выявила четкое различие типов яровой и озимой пшеницы из Казахстана. Третья группа яровой и озимой пшеницы была эксклюзивной для линий, созданных CIMMYT и программой IWWIP, что четко отделяло гермоплазму CIMMYT от евразийских линий. Коллекция, таким образом, показывает умеренную структуру популяции наряду с высоким разнообразием, что делает ее пригодной для анализа признаков с использованием подхода GWAS.

Структура LD (неравновесного сцепления) в трех геномах показала самую высокую LD в геноме D, за которым следуют геномы A и B. Кривая неравновесного сцепления LD в масштабе всего генома наблюдалась на 22 Mb на всей панели, что находится в том же диапазоне, что и недавно сообщалось в коллекции яровой пшеницы CIMMYT. Сравнение кривой LD среди трех субпопуляций настоящего исследования выявило более быстрый распад гермоплазмы CIMMYT по сравнению с евразийскими линиями.

Что касается устойчивости к расе 1, MTA на хромосомах 4BS и 3BS также показали сильные эффекты. До сих пор не сообщалось о гене или QTL на хромосоме 3BS, связанный с устойчивостью к расе 1. Следовательно, MTA, полученный на хромосоме 3BS, вероятно, будет новым.

Большинство ассоциаций MTA, идентифицированного для показателя AUDPC, за исключением одной на хромосоме 3AL, были идентифицированы в пределах 2–3 Mb геномной области маркеров, ассоциированных с устойчивостью проростков к расам 1 и 5 или нечувствительностью к токсинам Ptr ToxA и Ptr ToxB в настоящем исследовании. Таким образом, это подтверждает наличие основных генов (tsn 1, tsc2). QTL, обнаруженный на хромосоме

3AL, идентифицированный в настоящем исследовании, вероятно, является новым для устойчивости взрослого растения.

Молекулярные маркеры для селекции сои. Одним из таких актуальных современных направлений является метод ассоциативного картирования генов или полногеномный анализ ассоциаций (ПГАА или GWAS – *Genome-wide association study*), основанный на использовании полногеномного генотипирования, фенотипирования обширного коллекционного материала с высоким уровнем генетического разнообразия и соответствующих прикладных программ. В научной литературе имеется множество примеров успешных ПГАА-исследований по генетике устойчивости сои к грибным болезням. Вместе с этим, исследования генетики устойчивости к различным болезням растений имеют свои особенности в виде специфичности состава патогенов, уровня вариабельности генов устойчивости в изучаемых коллекциях, специфических особенностей окружающей среды при выращивании различных видов растений. Следовательно, для эффективного использования GWAS в изучении устойчивости сои к грибным болезням необходимо осуществление отдельных региональных исследований для конкретных видов болезней растений. В связи с этим, использовано ассоциативное картирование QTL, связанных с устойчивостью сои к грибным болезням в Казахстане.

На основе результатов полногеномного анализа ассоциации, идентифицированные SNP были использованы для дизайна и конвертации в удобные KASP маркеры. В результате были конвертированы и получены 20 KASP маркеров ассоциированные по признакам устойчивости к грибным болезням и компонентам урожайности. С использованием данных маркеров было генотипирована центральная коллекция сои, состоящую из 94 перспективных гибридных линий. В результате были отобраны 5 KASP маркеров на основе которых был получен патент на полезную модель №5055 «Способ идентификации высокопродуктивных и устойчивых к грибным болезням линий сои (*Glycine max*) с использованием набора ДНК-маркеров по технологии KASP».

Гаплоидная биотехнология рапса. Культура изолированных микроспор широко используется в селекционных программах, однако методика получения удвоенных гаплоидов нуждается в постоянном совершенствовании. Для успешного получения мутантных удвоенных гаплоидов потребуются провести оптимизацию, питательной среды, применения мутагена, условий изоляции и

культивирования микроспор рапса и сурепицы. Наши собственные предыдущие исследования также показали необходимость усовершенствования протокола получения мутантных линий в культуре изолированных микроспор. Наши исследования показали, что в первом мутантном поколении у большинства линий происходит значительное увеличение процентного соотношения олеиновой кислоты за счет уменьшения состава линолевой кислоты. Однако во втором поколении происходит значительное уменьшение олеиновой кислоты у всех изученных линий с ее высокими показателями. При этом одновременно происходит увеличение процента линолевой кислоты у этих линий.

Вместе с тем, посредством культивирования изолированных микроспор возможно быстро перевести в гомозиготное состояние различные комбинации отдаленных гибридов. Именно для семейства *Brassica* данная технология широко и удачно используется. Преимуществом получения удвоенных гаплоидов в культуре изолированных микроспор является быстрое получение гомозиготного материала, который можно сразу оценивать на перспективность использования в селекционном процессе, поскольку в последующих поколениях при семенном размножении в потомстве не будет происходить расщепления по количественным и качественным признакам. В связи с вышеизложенным, в планируемом проекте будет использован метод культуры изолированных микроспор для создания гомозиготных линий межвидовых гибридов.

Проведен эксперимент по оптимизации питательной среды и количество мутагена в культуре изолированных микроспор В.парус и В.гара. Было выявлено что оптимальной является питательная среда NLN с БАП 0,05мг/л как для рапса, так и для сурепицы. По оптимизации количество мутагена были выбраны концентрации 4мМ, 8мМ и 12мМ EMS. При обработке высокими концентрациями мутагена наблюдался альбинизм у эмбриоидов. В результате было определено, что оптимальной для эмбриогенеза и регенерации является, концентрация мутагена EMS для рапса EMS – 8 мМ, а для сурепицы – 4мМ. Получены семена мутантных удвоенных гаплоидов первого, второго и третьего поколений рапса и сурепицы (DH1m, DH2m, DH3m).

Проведена работа по принудительной гибридизации рапса с сурепицей. Были получены незрелые зародыши из шести гибридной комбинации. Были введены в культуру *in vitro* 255 незрелый

зародшей из шести гибридных комбинаций. В итоге были получены семена межвидовых гибридов из двух гибридных комбинаций рапса с сурепицей.

Проведен эксперимент по оптимизации питательной среды и количество мутагена в культуре изолированных микроспор гибридов рапса с сурепицей. В результате проведенных экспериментов была подобрана оптимальная питательная среда NLN с БАП 0,05 мг/л для индукции эмбриогенеза в культуре изолированных микроспор межвидовых гибридов рапса.

Проведен эксперимент по оптимизации количество мутагена для обработки эмбриоидов межвидовых гибридов в питательной среде NLN с БАП 0,05 мг/л и были выбраны концентрации 4мМ, 8мМ и 12мМ EMS. Регенерация обработанных мутагеном эмбриоидов проходила без нарушений. В результате было определено, что оптимальной для эмбриогенеза и регенерации является концентрация мутагена EMS – 4мМ. Получены мутантные семена межвидовых гибридов рапса с сурепицей (Dh1mih, DH2mih) двух комбинаций (Галант х Янтарная и Крис х Золотистая) при трех концентрациях мутагена EMS.

Проведена работа экспериментально-полученного материала на присутствие мутации молекулярными маркерами ISSR. В результате работ по подтверждению мутаций с использованием молекулярных маркеров было выявлено, что все мутантные линии отличаются от исходного материала, что доказывает истинность мутаций.

По оценке жирнокислотного состава семян выявили наилучшие перспективные мутантные дигаплоидные линии рапса и сурепицы, а также их гибридов. Определено, что высокие концентрации мутагена EMS (12 мМ) влияют на увеличение концентрации олеиновой кислоты у всех мутантных линий.

Размах изменчивости у всех полученных фертильных линий по всем изучаемым признакам довольно широк. Из полученного растительного материала можно выделить линии с высокими по сравнению с контролем, показателями по массе семян с растения и массе 1000 семян. При этом наилучшие результаты показали линии, полученные при обработке 12 мМ EMS.

Полученные линии могут служить основой для последующих проектов как прикладных, так и фундаментальных исследований по выяснению генетического контроля геномами А и С ценных признаков у семейства *Brassicaceae* с использованием FISH и GISH технологий, а также молекулярного маркирования. Кроме

того, полученные гомозиготные линии могут служить хорошим исходным материалом по созданию отечественных сортов и гибридов канолы. Часть полученных мутантных линий рапса и межвидовых гибридов, выделенных по признакам урожайности и качества семян передан в ТОО «НППЦ ЗХ им. А. И. Бараева» Акмолинской области.

Биотехнология производства семян картофеля. Казахстан нуждается в развитии технологий получения качественного семенного материала, так как ежегодная потребность в семенном материале картофеля составляет около 800 тыс. т. Существующие технологии производства безвирусного посадочного материала недостаточно эффективны. Для них необходимо наличие больших помещений, где обязательно соблюдение условий стерильности, эти технологии энергозатратны и нуждаются громоздких установках.

Мы предлагаем использование биореактора при производстве семенного картофеля. Преимущество биореактора в том, что растения культивируются в закрытых сосудах, что предотвращает заражение, уменьшение ручного труда, компактность установки.

Для стабильной и эффективной технологии массового получения безвирусного материала, оптимизировали параметры получения культуры меристем картофеля. Установлено, что при использовании электротерапии, химиотерапии, термотерапии и криотерапии наиболее эффективной является химиотерапия с концентрацией рибавирина 40 мг/л.

В результате оптимизации питательной среды для получения растений *in vitro* из апикальных меристем, наиболее оптимальной была среда MS с полным содержанием макро и микросолей с содержанием фитогормона кинетин 2 мг/л. Процесс регенерации на данной питательной среде составлял наибольший процент от общего количества посаженных апикальных меристем. Также существенным является, что на данной питательной среде регенерация происходит через каллусогенез, что позволяет увеличить количество полученных меристемных растений.

Был проведен мониторинг вирусных меристемных растений, где наиболее эффективной терапией, стала обработка химиотерапией в концентрации 40 мг/л, и обработка электротерапией перед началом культивирования меристем. При этом технологически наиболее удобным является использование химиотерапии.

Была проведена оптимизация питательной среды для культивирования эксплантов в биореакторе. Проведена оптимизация

в 10 вариантах питательной среды MS с различными концентрациями сахарозы и фитогормонов. Максимальный показатель измеряемых параметров составил вариант №2. Концентрация сахарозы 3 % с добавлением фитогормона кинетин и ГК в концентрации 2 и 0,5 мг/л соответственно значительно увеличили длину побега и корня, а также количество междоузлий. Тогда как у варианта № 8 с тем же составом сахарозы, но другими фитогормонами БАП и ГК в концентрации 4 и 1 мг/л соответственно напротив снизили их до минимума.

Было установлено что, оптимальным вариантом для получения количественного и качественного материала картофеля, является вариант № 3. При добавлении сахарозы 9 % и фитогормона кинетин в концентрации 2 мг/л наблюдалось значительное увеличение в весе, размере а также количестве микроклубней. Минимальным показателем при оптимизации получения микроклубней показал вариант №1.

Был проведен мониторинг вирусных болезней на четыре основные вируса: PVM, PVS, PVX и PVY перед помещением в биореактор. Были отобраны сорта свободные от вирусов и введены в биореактор временного погружения RITA (Франция) и SETIS (Бельгия) для массового получения безвирусных микроклубней. Мониторинг вирусных болезней через 6 месяцев, после получения микроклубней, показал отсутствие вирусов.

Была проведена работа по получению из микроклубней миниклубней в контролируемых условиях, где оптимальным условием для получения миниклубней, являлось выращивание в климатической камере, при температуре 20 °С, световом режиме 16/8 (день/ночь), освещении 15000 Люкс, влажность 50_60 % и ежедневном поливе.

Для получения миниклубней в открытом грунте, обязательным условием, было проведение адаптационных работ перед посадкой в грунт, а также соблюдение агрономических мероприятий, включая прополку, полив и обработку инсектицидом для защиты растений от колорадского жука.

Получен оптимизированный протокол получения культуры меристем картофеля и микроклубней в биореакторе, который позволит стабильно получать безвирусные растения *in vitro* из апикальных меристем картофеля и последующем получении свободных от вирусов семенной материал картофеля.

Клональное микроразмножение является перспективным способом вегетативного размножения растений, позволяющим получать оздоровленный посадочный материал в массовом количестве, проводить работы в течение круглого года, экономить площади, необходимые для выращивания растений. Разработка эффективных методов устойчивого воспроизводства растений с применением культуры *in vitro* является основой работ по сохранению генофонда.

Суть метода заключается в регенерации целых растений из небольших кусочков ткани и даже из отдельной клетки в условиях *in vitro*. Во многих странах биоиндустрия клонального микроразмножения представлена десятками предприятий. Клональное микроразмножение – сложный процесс, состоящий из двух разных этапов: регенерации в условиях *in vitro* и адаптации регенерантов в условиях *ex vitro*. Основными факторами, определяющими морфогенетические процессы *in vitro*, являются: таксономическая принадлежность и генетические особенности исходных растений; тип, размер, возраст и физиологическое состояние исходных эксплантов; условия культивирования.

В условиях *in vitro* размножено 2 789 растений малины из них у 1 598 образовались корни. В не стерильных условиях *in vivo* адаптировано 1 259 растений малины 17 сортов и 3 гибрида. Полученный посадочный материал с закрытой корневой системой в контейнерах в количестве 1 100 шт передан в питомник ИП «БИОТА».

На основе проведенных экспериментов и полученных результатов разработан «Биотехнологический регламент ускоренного микроразмножения малины». Использование данного биотехнологического регламента гарантирует массовое клональное микроразмножение, адаптацию пробирочных *in vitro* растений к *in vivo* условиям и получение элитного посадочного материала коммерчески ценных сортов и гибридов малины. Полученные результаты внедрены в производство и могут быть применены в коммерческих целях.

Разработан биотехнологический регламент микроразмножения сортов и дикорастущих форм грецкого и лесного орехов, который может быть использован в коммерческих биотехнологических лабораториях для производства саженцев оорехоплодных культур. Создана *in vitro* клоновая коллекция, состоящая из 33 отобранных перспективных форм и 3 сортов

ореха грецкого и ореха лесного. Оптимизированы протоколы криоконсервации гермоплазмы ореха грецкого и ореха лесного. Получен первичный посадочный материал в контейнерной культуре для создания питомника по производству элитных саженцев орехоплодных культур.

Молекулярное маркирование дикорастущей флоры. В настоящее время, одним из наиболее информативных подходов в идентификации и систематике растений, дополнительно к ботаническим, является использование современных молекулярно-генетических методов. В частности, метод ДНК-баркодирования, базирующийся на использовании универсальных коротких нуклеотидных последовательностей, позволяет эффективно решать проблемы идентификации и определения таксономического положения организма. В настоящее время одними из наиболее популярных последовательностей для ДНК-баркодирования растений являются ITS (*internal transcribed spacers*) – последовательности внутренних транскрибируемых спейсеров рибосомальных генов. Внутренние транскрибируемые спейсеры ITS1 и ITS2 ядерного рибосомального цистрона 18S–5.8S–26S рДНК широко используются в молекулярно-филогенетических исследованиях растений на уровне видов ITS широко используются в качестве филогенетического маркера для классификации растений на разных таксономических уровнях: родовом, видовом и подвидовом. Следующим часто используемым маркером в филогенетических исследованиях растений является *matK* (*Maturase K*), маркер хлоропластного генома. *matK* имеет высокую скорость эволюции, подходящую длину и рекомендован как один из важных стандартных праймеров баркодирования. В наших предыдущих исследованиях с использованием ДНК-баркодирования (маркеры ITS, *matK* и *rbcL*) было проведено изучение генетического разнообразия различных видов растений.

Осуществлено создание базы данных по ботаническому описанию эндемичных, редких, исчезающих и хозяйственно-полезных видов флоры Казахстана. Внесены в базу данных ботанические паспорта 160 (ВК), 75 (ЦК), 70 (ЗК), 100 (ЮК), 97 (ЮВ) видов, принадлежащих к 233 родам и 79 семействам. Осуществлено оформление и оцифровка 735 гербарных листов коллекции дикорастущей флоры Казахстана для БД Модуль-1. Ботаника. Создана БД по распространению видов растений дикорастущей флоры Казахстана, где отображена информация по распространению собранных эндемичных, редких, исчезающих и

полезных видов флоры. Всего было собрано 706 популяций видов флоры. Документированы генетические паспорта видов на основе генотипирования с использованием маркеров ДНК-баркодирования – ITS, *matK* и *rbcL*. Депонированы в международные базы данных 150 нуклеотидных последовательностей (ITS - 98, *matK* - 45, *rbcL* – 7) эндемичных, редких, исчезающих и хозяйственно-полезных видов растений Казахстана.

**INTERNATIONAL COOPERATION BETWEEN
AGROTECHNOLOGICAL UNIVERSITY OF HARYANA
AND TORAIGYR UNIVERSITY**

SURENDER KUMAR DHANKHAR
Doctor of Vegetable Science,
Professor of Haryana Agricultural University, Republic of India

Good morning to one all present here

Respected Today's chief guest Honorable Rector Erkin Tokmukhamedovich, a dynamic personality, renowned economist, Acting Deputy Chairman of the Board for scientific work and international cooperation Prof. Nurlan Telmanovich, Deans of various faculties and other dignitaries sitting on the diask, my dear students of this beautiful university, ladies and gentle men.

It is matter of proud moment for me to be here again among you. First of all I want to convey my regards to one all present here and specially the administration of university, faculty of agrotechnology and office staff of international affairs for their kind cooperation and nice hospitality provided to me during stay of both the visit. I also say my thanks to students of the agrotechnology for their love and affection shower on me.

My visit in this beautiful university was in 2018 from 15 September to 14 October as an expert of agronomy cum vegetable growing in the faculty of agro-technology. During my first visit, I got opportunity to interact with students of bachelor, master and doctorate degree programme of agro-technology and faculty members. They were always keen to know and learn new things or idea which can be helpful for them in any way. This is very good sign for anyone to rise in his carrier. I observed that English language is main barrier. This time , I noticed that some students try to speak and understand English, this is change, which is important.

Visit to fields of vegetable growers was arranged by the department during 2018 in area of Aktogay and now on 18 October, 2022 in area of Chernoyaka. They mainly grow potato, carrot, onion and cabbage and produced vegetables in large quantity for sell in Pavlodar and other areas of Kazaksthan and also export them. Potato, onion and carrot are kept in store house for sell in off season to fetch better price. However, growers procured seeds of above different vegetable crops procure from abroad. This is point at which the faculty and students should worked so that growers can get good quality seed at cheaper rate. You have excellent

source of water like Irtis river and lakes, good climatic conditions, and huge unused land.

To maintain and strengthen the mutual relationship between two universities, two professor of your university were invited to attend an International Conference organied by our CCS Haryana Agricultural University, Hisar, Haryana, India in Feb, 2019. Prof Serik Abeuov and Prof. Viktor Kamkin attended this conference. A group of 18 students including two teachers visited our university and they were imparted one week training and attended the International Conference in month Nov., 2019. Such occasions give opportunities to students and teachers to interact with scientists of other counties, which strengthen and enhance their skill and knowledge, which can be utilized for improving their research and academic activities for benefit of university and state.

To strengthen the mutual relationship between university you again invited me to share my knowledge and expertise with faculty and students and I noticed that students and faculty are enthusiastic to learn more new things. This is very good sign and such thinking should be continue.

In future, if our university organised an international conference, we will invite you for participation.

in the end I once again convey thanks and regards to all and congratulate for success of this conference.

ПРОВЕДЕНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ, ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ И ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕДИЦИЙ В УСЛОВИЯХ ГОМОГЕНИЗАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ

БЕРЗИНЬ А. У.

д. инж. н., доцент, Колледж ГАСИ, г. Юрмала
ansis@latnet.lv

Общегосударственные системы образования, электронные СМИ, т. е., радио и телевидение, интернет и особенно – пользование им в смартфонах, приводят к уменьшению локальных различий – и лингвистических, и обрядово-культурных, и фольклорно-репертуарных. Это приводит и к уменьшению мотивации проводить соответствующие экспедиции. Несколько раз, в разных постсоветских государствах, даже приводилось слышать высказывания, например, что институт экспедиций больше не проводит, так как диалектальные различия уже стёрлись.

В наше время выделяются два основных политических подхода к национальным меньшинствам: ассимиляция и мультикультурализм¹. Но второй сравнительно нов – начал распространяться лишь в середине XX века². При этом даже в современных западных обществах, которые ориентированы на концепцию мультикультурализма, признаётся необходимость ассимилятивного давления, хоть и небольшого³. В Российской империи ассимиляция воплощалась всё время её существования – изначально грубо и неприкрыто, со второй половины XIX в. – более изощрённо⁴. В 1870 году ассимиляция инородцев даже была

1 «Интеграционная политика ... разнообразна и многолика, каждое государство имеет свои особенности при проведении такой политики. Тем не менее в общем интеграционная политика сводится к двум противоположным стратегиям: ассимиляции и мультикультурализму. При этом обе стратегии могут исторически сменять друг друга в рамках иммиграционной политики одного государства.» [1]

2 ««Пионером» государственной политики мультикультурализма считается Канада. Проблема урегулирования сепаратистских настроений франкофонного большинства в Квебеке вынудила канадское правительство провозгласить стратегию мультикультурализма в качестве государственной ещё в 1960-е гг. XX в.» [Ibid.]

3 «The subtle assimilative pressure created by the establishment of the nation is accepted as a fact of life by basically all reasonable people in society.» [2]

4 «Национальная политика царизма, как известно, по отношению к татарскому народу часто сопровождалась стремлением к обрусению и подавлению национальной культуры. Однако во 2-й половине XIX в. применявшиеся ранее методы национального и религиозного угнетения и унижения, такие, как насильственное крещение, уничтожение мусульманских храмов и учебных заведений, сожжение богословской и светской литературы, преследование отпавших от православия,

задана как одна из целей в программных документах⁵. Однако, ввиду традиционного аграрного образа жизни, ограниченной миграции, ограниченных средств коммуникации, влияния консервативных религиозных представлений и др. факторов, ассимилятивные процессы в царское время всё же не имели высокой интенсивности.

Так как Советский Союз большевиками создавался в противовес царской России и в дореволюционных документах программативно признавалось право наций на самоопределение⁶, что включает и язык во всех его проявлениях, то в начале существования СССР проводилась и соответствующая политика, но с середины 30-х годов она осталась только на словах⁷, а на деле начала проводиться планомерная русификация (на всесоюзном уровне)⁸

оказались малоэффективными. В изменившихся экономических и политических условиях царизм стал применять более «современные», утонченные средства, которые по своей сути преследовали те же цели, а именно христианизацию и русификацию татарского народа.» [3]

5 «...достигнуть цели более прочного сближения инородцевъ съ кореннымъ русскимъ народомъ путемъ постепеннаго распространения между ними знания русскаго языка» [4]

6 Так как после революций как правило данный лозунг быстро забывается, то бытует и вывод, что он является уловкой: «лозунг «право наций на самоопределение» – это тактическая уловка для привлечения союзников к пролетариату. Лозунг этот актуален для суверенных наций до совершения социалистической революции, для колониальных и полуколониальных народов – до победы буржуазно-демократической революции». [13]

7 В программе Российской социал-демократической рабочей партии 1903 года как одна из целей было указано: «8. Право населения получать образование на родном языке, обеспечиваемое созданием на счет государства и органов самоуправления необходимых для того школь; право каждого гражданина объясняться на родном языке на собраниях; введение родного языка наравне с государственным во всех местных, общественных и государственных учреждениях;». [5] Это понятно, ибо и в России, и в Западной Европе социалистические идеи той поры подразумевали освобождение от порабощения любого вида, в том числе национального. Таких взглядов придерживался и В. И. Ленин, раскрывая их в том числе и в прессе: «...травля инородцев за «сепаратизм», за мысли об отделении проповедуется и ведётся в Думе, в школах, в церквях, в казармах, в сотнях и тысячах газет. Вот этот, великорусский, яд национализма отравляет всю общероссийскую политическую атмосферу. Несчастье народа, который, порабощая другие народы, укрепляет реакцию во всей России.» [6]

8 «... национальная политика, основанная на поощрении и продвижении этнических меньшинств, привела к появлению новых национальных идентичностей. По всему СССР этнические меньшинства получали право на создание национальных районов в сочетании с правом на управление (документооборот) на своем родном языке. Десятки национальностей получили свою письменность. Во многих республиках были впервые основаны университеты. Однако к середине 1930-х годов политика «позитивной дискриминации» достигла своего предела. Поощрение местного национализма привело к значительному росту антисоветских и антирусских настроений на местах. В то же время индустриализация и коллективизация показали,

одновременно с локальной ассимиляцией (на уровне союзных республик)⁹. Интересно, что подобные процессы – т. е., развитие и возрождение нацменьшинств в 20-е и «подкручивание гаек» в 30-е годы – происходили и в других постимперских государствах, даже с совершенно иным строем, напр., в Латвийской республике¹⁰.

Радиовещание появилось в начале 20-х годов¹¹, т. е., его появление совпало с периодом либерального отношения к культуре, языкам и образованию нацменьшинств, но надо учесть, что первое десятилетие оно ещё было настолько узкораспространённым и ограниченным, что возможности вещать на других языках, кроме государственного, не было ни технически, ни социально. А более широкое его распространение как раз совпало с реакционно-ассимилятивным подходом. Т. е., радиотелефон не сыграл роль, поддерживающую нацменьшинства, а сразу начал становиться

что русские наиболее лояльны к советскому режиму. К середине 1930-х годов Сталин начал радикальную смену национальной политики. Новая национальная политика подчеркивала ключевую роль русского народа на идеологическом и культурном уровне.» [7]

9 Например, в Грузинской ССР, по отношению к абхазам, даже имеющим свою АССР: «Главными целями переселенческой политики грузинского республиканского руководства в 1930–1950-е годы были демографическая колонизация Абхазии и ассимиляция абхазского этноса.» [8] Или в Латвийской ССР – к латгальцам, в то время вообще официально непризнаваемых народом: «1946. gadā Latvijas PSR Vēstures un valodas institūts iesniedza iesniegumu Latvijas Komunistiskās partijas centrālkomitejai ar lūgumu ieviest drukas aizliegumu latgāļiem. Pamatojoties uz šo dokumentu, 1956. gadā Latvijas PSR Izglītības ministrija aizliedza latgāļu valodu skolās un tāpat grāmatu, laikrakstu un citu drukas darbu izdošanu latgaliski Latvijā (sk. A. Jūrdža fonda žurnāla “Dzeive” 184. numuru). Tas bija otrais drukas aizliegums Latgalē.» [9]

10 Вот, например, один из указов о переводе на преподавание на латышском отдельных предметов в школах нацменьшинств с августа 1936 г.: «Izglītības ministrs prof. Dr. A. Tentelis izdevis rīkojumu par Latvijas ģeografijas un Latvijas vēstures mācīšanu mazākumtautību skolās. Rīkojums nosaka, ka Latvijas vēsture un ģeogrāfija turpmāk mācāma valsts valodā nevien mazākumtautību ģimnazijās, arodskolās un pamatskolās 5. un 6. klasēs, bet arī visās tajās pamatskolu klasēs, kurās publicētos stundu plānos un programmās paredzēta šo priekšmetu mācīšana.» [10]

11 «Принято считать, что радиовещание началось в США в 1920 году. В тот год в городе Питтсбурге была организована радиостанция KDKA. Впрочем, факт первенства оспаривают канадцы, утверждая, что первые эксперименты по радиовещанию были проведены в Канаде еще в 1919 году. ... В августе 1922 года прошла первая речевая радиопередача из Москвы, а в сентябре того же года был проведен первый радиоконцерт. ... К 1923 году оно было организовано в крупнейших странах – Великобритании, Франции и др. К концу 1920-х годов радиовещанием было охвачено 73 страны мира, а количество радиоприемников составило около 36 миллионов.» [11] А в Латвии в 1925 году: «Kad 1925. gada 1. novembrī radiofonu atklāja ar Pučīni operas „Madame Butterfly” tiešraidi, to noklausījās 331 abonents un arī daži „radio zaķi”, bez klausīšanās atļaujām.» [12]

эффективным инструментом фонового ассимилятивного давления. Эффективным, ибо преодолевал естественные преграды, которые от более традиционных способов давления частично защищали¹². Надо отметить, что радио отрицательно влияло не только на язык или говор, но и на музыкальный репертуар и язык его исполнения.¹³ Появление телевидения в конце 30-х¹⁴ процессы ассимиляции усилило и ускорило.

Что касается интернета, то мы сами стали свидетелями его прихода – начал распространяться на территории бывшего СССР он в 90-х, но «в массы» вышел в 2000-х, а последние лет десять, с появлением смартфонов и подключения интернета через сети мобильных телефонов, ресурсы интернета (в разных форматах – текстовых, аудио, видео) стали наиболее популярным источником информации, в том числе бытовой, при чём для широкого спектра возрастных групп. Так как ресурсы на малых языках ограничены, то информация в основном получается на языках больших (английском, русском), что приводит к акселерации ассимилятивных процессов. Например, молодёжь в Латвии между собой уже начинает общаться по-английски (!)¹⁵.

В цитатах (см. 9-ю сноску) мы уже упомянули переселение (т. е., внешнюю регуляцию миграционных процессов и демографической ситуации) как мощное ассимиляционное орудие. Но, надо признать, что и нерегулируемая миграция (т. е., частные переезды по личным причинам) в течении нескольких поколений может радикально изменить национально-демографическую картину. Например, в

12 «Основное условие распространения языкового новообразования - тесная связь между людьми. Там, где проходят границы коллективов, пролегает рубеж, за который не может перейти языковая особенность (если, конечно, она не возникает на соседней территории, у соседнего коллектива самостоятельно, как это часто бывает). Такими границами могут быть естественные преграды: горы, непроходимые леса и болота. Поэтому если здесь пролегают границы языковых черт - изоглоссы, то очень вероятно, что они обусловлены этими естественными, природными границами.» [14]

13 Во время проведения экспедиций мы не раз сталкивались с объяснением информанта, что данную песню слышал по радио.

14 «В то время как в Европе регулярное телевидение на стандартах, близких к сегодняшним, началось 2 ноября 1936 года (Англия), в Соединенных Штатах аналогичное событие произошло 30 апреля 1939-го.» [15] И в СССР: «Регулярное вещание по «высококачественному электронному способу» (как тогда говорили) открылось 10 марта 1939 года демонстрацией хроникального фильма о XVIII съезде ВКП(б).» [Ibid.]

15 «... jaunieši šodien sarunājas tādā latviešu-angļu valodas maisījumā, kurš pieaugušiem un vecākiem cilvēkiem pat nav saprotams.» [16] «Daļa vecāku satraucas, ka nereti jaunieši no latviešu ģimenēm savstarpēji gandrīz pilnībā sarunājas angļiski. Pedagoģi atzīst, ka daļa pusaudžu nevar stundās pilnvērtīgi izklāstīt savu viedokli dzimtajā valodā.» [17]

июле 2022 г. мы участвовали в фестивале белорусской культуры в Дагде, Латгалии¹⁶. На концерте впервые увидели фольклорный ансамбль из Бальбинова (Индры) – это волость, в которой на момент образования Латвийской республики компактно проживали белорусы¹⁷. 5 женщин и 1 мужчина выступали на латышском, русском и белорусском языках, пели латышские и латгальские песни, были одеты в латышские и латгальские народные костюмы. После выступления мы у них поинтересовались, почему, представляя собой белорусское место, они не в белорусских костюмах и не исполняют белорусский репертуар. Оказалось, что из 6 участников только 1 женщина (средних лет) по происхождению из Бальбинова, да и то только во втором поколении.

Т. е., можем сделать вывод, что процессы гомогенизации населения в последнее столетие были очень активны, при чём – с нарастающей интенсивностью. Возникает вопрос – что в данной ситуации делать? Неужто правда перестать заниматься экспедиционной работой?

Наш опыт проведения экспедиций показывает, что даже при бытующем в публичном пространстве ощущении, что язык, наречие, традиция, песни, танцы и т. п. исчезли, всё равно есть смысл заниматься полевой работой.

Главная причина в том, что очень многое из того, что люди хранят в памяти или в домах, на общественную поверхность не всплывает. Это может быть обусловлено и возрастом хранителей – уже менее активным, и принадлежностью к «неблагоприятным» группам, и намеренным или непреднамеренным избеганием того, что не соответствует официальным или общественным тенденциям, т. е., т. н. самоцензурой. Поэтому заочное представление о том,

16 «Міжнародны фестываль беларускай песні і танца ФЕСТ-2022».

17 «Vienīgi Piedrujas un Pustīņas pagastos Daugavpils apriņķa austrumos dzīvo kompaktās masās baltkrievi. Tāpat noteiktā vairākumā baltkrievi atrodas Istras, Landkronas un Posinas pagastos Ludzas apriņķa dienvidos, bet visā pārējā Latgalē viņi kā mazākums dzīvo latviešu un lielkrievu starpā.» [22]

Pagasts	Apriņķis	Lielkrievi	Baltkrievi	Kopā
<i>Com. rur.</i>	<i>District</i>	<i>Gr. Russes</i>	<i>Russes-Bl.</i>	<i>Total</i>
Piedrujas	Daugavpils	0,79	91,61	92,40

[Ibid.]

какими сведениями люди могут обладать, часто бывает обманчиво пессимистичным¹⁸.

Важно экспедиции проводить по сути, а не показушные, как это, к сожалению, в последнее время не редко бывает. Особенно, в отличии от экспедиций научных сотрудников НИИ, этим грешат ВУЗы, проводящие совместные преподавательско-аспирантско-студенческие экспедиции: вместо разбивания на малые группы по 2 человека и прочёсывания каждого двора в поисках неизвестных, новых людей, заходят большими группами, пугая потенциальных информантов, ездят по заранней договорённости к местным активистам, о которых и так уже все всё знают и т. п., т. е., устраивают такую полуконную-полуконную с незначительным результатом ценного собранного материала¹⁹.

Влияет на результат и то, насколько глубоко исследователь умеет «погрузиться» в исследуемую среду, например может ли он общаться с информантами на местном говоре (общение на литературном или даже общегосударственном языке существенно снижает результативность лингвистической экспедиции), обладает ли знаниями этномузикологического и этнохореографического материала, с которым сравнить услышанное/увиденное, знает ли сельскохозяйственный быт и соответствующие работы настолько, дабы «на равных» вести беседу с информантом.

Также надо обладать навыком сквозь верхние, на первый взгляд ничего не содержащие слои, высматривать более глубокие, частичные явления, характеризующие местные особенности. В

18 Например, Илмару Межу в 2004 году удалось найти 95 летнюю уроженку православно-латгальской деревни Сауцаны (Савинцы) Абренского (Пыталовского) района Акулину Покровскую, прекрасно владеющую родным наречием, хотя оно уже считалось утерянным: «...beidzot izdevās atrast kādu 95 gadu vecu māmuļu Akuļīnu Pokrovsku, dzimušu Smirnovu, kas salīdzinoši nesen ir no dzimtā Saucānu (Savīncu) ciema Pitalovas rajonā pārbrūkusi pie meitas uz Gulbeni un latviešu literāro valodu tā arī nav iemācījusies. ... šie pierakstītie Abrenes latviešu valodas paraugi ir vistuvākie Šķilbēnu izloksnei, taču tajā arī ir sastopamas atsevišķas iezīmes, kas līdzīgas Viļakas un Kārsavas izloksnēm vai arī pavisam īpatnējas. Turklāt brīžiem teicēja lieto atsevišķu vārdu senās nozīmes, kas Latvijas pusē vairs netiek lietotas.» [18]

19 Так, в 2005 году нам совместно с Арманом Коцыным в (преимущественно латгальской) д. Алгаштык Краснотуранского рай. Красноярской обл. удалось найти и разговорить 96 летнюю Юзефу Островскую (девичья фамилия – Дзалб, дата рождения – 5.IV.1909), о которой все говорили, что она уже глухая, ничего не слышит и мало что понимает. В результате мы записали много ценного латгальского диалектального материала и несколько фольклорных единиц, не говоря об исторических и этнографических сведениях. Годом раньше в Алгаштыке побывала доцент Латвийского университета со своими студентками, но, поверив односельчанам на слово, с Юзефой поговорить даже не попыталась.

лингвистике это могут быть отдельные фонетические явления, морфологические, лексические и даже синтаксические формы. В фольклористике и этномузыкологии – манера пения при утере репертуара. Или отдельные фрагменты слов песен без знания мелодии. В этнографии – старые предметы быта при утере умения (и даже понимания), как ими пользоваться.

Важно и нечураться т. н. «социально неблагоприятных» слоёв населения. Зачастую такие люди менее поддаются ассимиляции, так как живут в местной среде, в другие регионы и за границу не ездят, и с официальными инстанциями дел имеют существенно меньше. Так, в 2008 году, во время экспедиции в Аулейскую вол. Креславльского рай., остановились спросить дорогу у явно пьяного (и, очевидно, пребывающего в таком состоянии сравнительно часто) мужчины лет пятидесяти от роду. Когда он заговорил, мы с изумлением констатировали, что его аулейский говор был лучше, чем у многих уже опрошенных информантов, при том, что большинство были его старше на 10-20 лет. Также очень ценными информантами могут оказаться одинокие пенсионеры, живущие в запущенных избах, и производящие неблагоприятное социальное впечатление. Т. е., даже если находящиеся «на поверхности» слои населения уже что-то утратили, это не значит, что нет других, иногда даже – маргинальных, слоёв, которые эту информацию ещё в себе несут. Задача хорошего исследователя это проверить. В том, что «качество» информанта нередко обратно пропорционально его общественным успехам и статусу, можно удостовериться и с другого конца: в той же самой Аулее, рекомендованная нам пенсионированная учительница (местного происхождения!) при всём своём желании помочь оказалась самым плохим информантом – несколько десятилетий участия в официальной, нацеленной на ассимиляцию политике образования не могли не сказаться на ней самой, хотя в детстве её первым языком был местный говор.

Всемирная эпидемия коронной хворобы создала дополнительные сложности проведения экспедиций: какое-то время их вообще нельзя было проводить, потом они стали сезонными (что, правда, не является большой проблемой, ибо и раньше они проводились в основном в летнее время), да и привела к остаточным социальным явлениям – недоверию к незнакомым людям, нежеланию пускаться к родственникам преклонного возраста (т. е., к потенциально наиболее ценным информантам), а со стороны исследователей – нежеланию рисковать другими людьми и брать

на себя повышенную ответственность. Некоторые исследователи, дабы иметь возможность брать интервью хоть каким-то образом, начали практиковать удалённые видеointerview²⁰. Это чревато ограниченными возможностями коммуникации, невозможностью находить случайных информантов-«перлов» и другими проблемами, но всё же лучше, чем не общаться с людьми вообще. Но самая главная опасность заключается в том, что нередко исследователи отвыкают от полевой работы, начинают лениться и полностью переходят на удалённые интервью²¹.

Конечно, ничего не вечно, и такой момент, когда уже ничего не соберёшь, когда-то наступает. Мы выдвигаем предположение, что проведение экспедиционной работы имеет смысл, пока могут быть живы люди, которые в детстве достаточно интенсивно общались с бабушками и дедушками²², росшими в тот период времени, когда интересующие собирателей сведения были доминантными²³ или по крайней мере распространены достаточно широко. Т. е., это минимум полтора века с начала обширного гомогенизирующего давления.

Хотя, возможно, с нынешним широким распространением аудио и 20 «This paper asks critical questions about biographical interviewing during the coronavirus disease 2019 era and the age of social distancing. How do we 'do' biographical research when we are more physically distant from interview participants than ever before? What kinds of challenges and issues emerge when doing biographical research in online spaces? How do we form rapport and strong trusting bonds with interviewees in the current context? This paper provides a critical commentary on these questions, focusing on the limitations and possibilities of online interviewing during pandemic times.» [20]

21 Так, например, сотрудники Хранилища латышского фольклора Института литературы, фольклора и искусства Латвийского университета 25 ноября 2021 года провели удалённый семинар, посвящённый удалённым видеointerview. [21] В ходе дискуссии оказалось, что организаторы, в отличие от посторонних участников, в июле-сентябре 2021 года, когда пандемия отступила и была возможность проводить очные экспедиции, не были ни у одного информанта, зато продолжили брать удалённые видеointerview. И это при том, что в советские годы Хранилище латышского фольклора, в то время подчинявшееся Академии наук Латвийской ССР, проводило регулярные и большие экспедиции по территории республики.

22 Наш опыт показывает, что люди, воспитывавшиеся не родителями, а родителями родителей, являются гораздо более ценными информантами – нередко обладающими знаниями, характерными предыдущему поколению. Равно как и дети, родившиеся у родителей в предстарческом возрасте – в лет 45-60. Например, выдающийся жмудский народный музыкант (в основном – скрипач) Георгий Укрин родился млад-шим ребёнком в многодетной семье, на 19 лет младше старшей сестры. [19] Его знания родного говора жмудского языка, а также манера игры на скрипке, явно превышают подобные знания и навыки ровесников.

23 Например, на говоре говорила большая часть локального населения. Или календарные праздники ещё праздновались всей деревней. Или песни пели на толоках. Или на застольях. Или соблюдались свадебные обряды. Или работы проводились традиционными способами. И т. п.

видео фиксации это изменится. Сейчас мы иногда в экспедициях находим аудиозаписи исполнителей народной инструментальной музыки или песен, записанных их родственниками в 60-х–90-х годах XX в. для семейного архива. Встречаются и интересные письменные записи, документы. Может быть в будущем достаточно качественных видеозаписей в семейных архивах будет так много, что экспедиционная работа сведётся к их просмотру?.. Или просто полностью перейдёт на так называемые социолингвистический и социотнографический подходы – мол, что есть, то и собираем, без попутствующей оценки качества и желания собрать более ценный материал?..

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бубликов В. В. Ассимиляция или мультикультурализм – опыт зарубежных стран по интеграции иммигрантов // Вестник Томского государственного университета. Октябрь 2008 года (№ 315). – С. 38–41.
- 2 Bushnell A. Assimilation and Nationality in the Modern State. – Linköping: Linköpings universitet Centrum för tillämpad etik, 2008.
- 3 Фахрутдинов Р. Р. Татарский либерализм в конце XIX-начале XX века (очерки политической истории). – Казань: Таткнигоиздат, 1998.
- 4 О мѣрах къ образованію населяющихъ Россію инородцевъ // Сборникъ постановлений по министерству народнаго просвѣщенія. Томъ четвертый. – С.-Петербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1871. – С. 1555–1566.
- 5 Программа Российской Социаль-Демократической Рабочей Партии. – Белгород: кн-во Народная Воля, 1917. – 30 с.
- 6 Ленин В. И. Полное собрание сочинений : в 55 т. / В. И. Ленин ; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС – 5-е изд. – Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1969. – Т. 25. Март ~ июль 1914. – С. 255–320.
- 7 Щербак А. Н., Болячевец Л. С., Платонова Е.С. История советской национальной политики: колебания маятника? // Политическая наука. – № 1. – Москва: Институт научной информации по общественным наукам (ИНИОН) РАН и Российская ассоциация политической науки (РАПН), 2016. – С. 100–123.
- 8 Багапш Н. В. Демографическая колонизация как инструмент политики национальной гомогенизации в Грузинской ССР (на примере Гудаутского района Абхазии) // Вестник антропологии.

– № 3 (43). – Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2018. – С. 4–23.

9 Cybuļs J. Kaunīgie latgaļi vai politiski nevēlami valsts pamatiedzīvotāji // Lauku avīze. Rīgā: 2002. gada 20. augustā.

10 Mazākumtautību skolās Latvijas vēsturē un ģeografija jāmāca valsts valodā // Māja un Skola: Mēnešraksts vecākiem un audzinātājiem. – Nr. 5/9 – Rīgā, 1935. – 30. lpp.

11 Шариков А. В. Политическое радио через призму истории // Ключи к эфиру: В 2 кн. Радиожурналист и политика / Под ред. Г. А. Швелева. – Кн. 1. – Москва: Аспект Пресс, 2007. – С. 11–30.

12 Mazvērsīte D. Radio pirmsākumi // Latvijas Sabiedriskie Mediji. 13 января 2015 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/reiz-radio/ielukojamies-radio-vesture-pirmsakumi-radio-popularitate-aug.a47236/> [дата обращения 27.VIII.2022].

13 Печенкин С. В. «Право наций на самоопределение» в теории социалистической революции В. И. Ленина // Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология. – № 4 – Воронеж, 2017. – С. 68–72.

14 Раздыков С. З. Субэтническая культура - староверы Восточного Казахстана // Международный электронный научный журнал «edu.e-history.kz» – № 4 (08). – Алма-Ата: Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МОН РК, 2016.

15 Голядкин Н. А. Краткий очерк становления и развития отечественного и зарубежного телевидения. – Ч. 1 и 2. – Москва: Изд-во Ин-та пов. квалиф. работников телевидения и радиовещания, 2001. – 90 с. + 73 с.

16 Vimba E. Jaunieši sarunājas tādā latviešu-angļu valodas maisījumā, kurš vecākiem cilvēkiem pat nav saprotams // Latvijas avīze. 13 апреля 2022 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.la.lv/bez-nevajadzīgiem-svesvardiem> [дата обращения 29.VIII.2022].

17 Linka A., Zvaigzne I. Jaunieši savā starpā sarunājas angļiski: vai tas ir drauds latviešu valodas attīstībai // Latvijas Sabiedriskie Mediji. 17 февраля 2022 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/gimenes-studija/jauniesi-sava-starpa-sarunajas-angliski-vai-tas-ir-drauds-latvie.a155411/> [дата обращения 29.VIII.2022].

18 Mežs I. Latgalieši - Abrenes novada pamatiedzīvotāji // Diena – 2004. gada 13. novembrī.

19 Okrēns Jorgis. Mozēka. Ringas Liaudēis mozēkas draugējē / Рижское Общество народной музыки, 2011. – [Компактпластинка с буклетом.]

20 Moran L., Caetano A. Biographical research through the looking glass of social distancing: Reflections on biographical interviewing and online technologies in pandemic times // Irish Journal of Sociology. – I-5. – Cork: Sociological Association of Ireland, 2021.

21 Diskusija “Teicējs tiešsaistē” // Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts. [Электронный ресурс]. – URL: <http://lulfmi.lv/2021-11-15-Diskusija-Teicējs-tiessaiste> [дата обращения 2.IX.2022].

22 Otrā tautas skaitīšana Latvijā, 1925. gada 10. februārī. Skujenieka M. teksts un redakcija. Deuxième recensement de la population en Lettonie, le 10. février 1925. Écrit et redigé par Skujenieks M. – Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1925. – 570 lpp.

С. ТОРАЙҒЫРОВ ЖӘНЕ ЕРТІС-БАЯН ӨҢІРІ АҚЫНДАРЫНЫҢ МЕКТЕБІ

АБЗАЛ РЫМБЕК

Торайғыров университет, г. Павлодар

С. Торайғыров XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің аса көрнекті, ірі тұлғасы. Алғаш әкеден тәлім алып, арабша сауат ашқан. Кейін ауыл молдасы Мұқаннан дәріс алып, 13 жасынан өлеңдері мен әңгімелерін жаза бастады. Алғашқы өлеңі «Секілді өмір қысқа, жарты тұтам». Осы өлеңінде ақынның білімге деген құштарлығын, өлеңге деген махаббатын байқауға болады. С. Торайғыровтың осы өлеңі ақындығының іргетасы. Туған жердің топырағы мен ауасы ақынды шындай түсті.

Осы кезекте, Ертіс-Баян өңірі ақындар мектебінің бір тармағы С. Торайғыровтың шығармашылығына тоқталсам деймін. С. Торайғыров шығармашылығын алғаш зерттеуді Ж. Аймауытов бастаса керек. Ол Сұлтанмахмұт өлгеннен кейін, оның бүкіл шығармаларын он жыл бойы жинап, өмірбаянын жазып, 1933 жылы баспаға әзірлеп, жариялады. Және де көпшілік қауымға, С. Торайғыровтың ақындық шеберлігін, шығармашылық ерекшеліктерін аша білді. Оған дәлел «Шернияз» пьесасы. Шернияз - Ж. Аймауытовтың үздік пьесаларының бірі. Бұл пьеса өлеңмен өрілген қара сөздің таңғажайып туындысы. Ақынның сан қырын аша білген Ж. Аймауытовтың шеберлігіне қалай тәнті болмайсың. Бұл шығармада алғашқы ұлттық интеллигенция өкілдерінің екі ұдай жолға түсуі, олардың екі киырға тартуы, екі түрлі наным – сенім қақтығысының пайда болуы бейнеленеді. Сонымен қатар пьесада шығарманың басты кейіпкері Шернияздың өзінің туған жеріне деген ыстық сезімі көрініс табады. Шернияз үшін туған жер қасиетті де қадірлі. Осыдан, Ж. Аймауытовтың С. Торайғыровқа деген ыстық ықыласын осы Шернияз пьесасы арқылы жеткізгенін білеміз.

Негізінен, «Қараңғы қазақ көгінде» жарық жұлдыздай жарк еткен Сұлтанмахмұт Абайдың демократиялық дәстүрін жаңа жағдайда ілгері дамытқан көрнекті қайраткер. С. Торайғыровтың шығармалары XX-шы ғасырдың басындағы қазақ қоғамы шындығын, ондағы жаңашыл ой-пікірдің дамуын танытқан үлкен белес. С. Торайғыровтың поэмаларын 1922–1933 жылдары жинақтап, оны баспаға ұсынған ф. ғ. канд. Арап Епенбетовтың да еңбегі зор. Осы жинақтарды кейін ғылыми талқыға салып,

ғылыми зерттеулерінде талдаған ғалымдар да бар. Осыған дәлел ретінде Б. Кенжебаевтың ғылыми зерттеулерін келтірсек болады. Б. Кенжебаев С. Торайғыровты 1940-ші жылдары зерттей бастады. Ғалым Бейсенбай Кенжебаев Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармалары мен оның жанрлары, акынның саяси бағыты, дүниеге көзқарасы, шығармашылығының кейбір мәселелері жөнінде талқыға салады. Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармаларынан ұлы орыс халқының XIX ғасырдың классикалық әдебиетімен, орыс халқының ой-кемеңгерлері Белинский, Герцен, Чернышевский, Добролюбов шығармаларымен едәуір таныс болғаны, тақырып-идея жағынан болса да, шеберлік жағынан болса да солардан үйренгені айқын аңғарылады. Ғалым Бейсенбай Кенжебаев С. Торайғыровтың жазушылық қызметін үшке бөледі: 1) 1917 жылғы ақпанда болған буржуазиялық-демократиялық революцияға дейінгі кезеңі; 2) 1917–1919 жылдар арасындағы дәуір, оның адасқан, буржуазиялық-ұлтшылдық, алашордашылық бағытқа түсіп, торығып жүрген кезі; 3) 1919–1920 жылдар акынның торығудан айыққан, кеңес үкіметі қызметіне араласқан, социалистік идеяға қарай бет бұра бастаған кезі. Ол – өзінің асқақты, ашулы лирикасымен қазақ еңбекшілерінің мұң-мұқтажын, зәбір-зарын құлшына жырлап, бай-бектерді, ауылнай-болыстарды, патша чиновниктерін кекті зілмен аяусыз әшкерелеп, ашына сынаған ақын. Ол – өз халқының тереңдігі, бақытты болашағы үшін күресіп, оны оқу-білімге, жарыққа, мәдениетке меңзеп, осы жолда еліме нұр болам деп талпынған ақын. Сұлтанмахмұттың ұмытылмас еңбегі, зор маңызы міне осында, – деп қорытындылайды ғалым Бейсенбай Кенжебаев.

Торайғыров шығармаларының тағы бір ерекшелігі «күн» символы. «Күн» символы Торайғыровтың «Шәкірт ойы», «Мен балаң, жарық күнде сәуле құған» сынды және т.б. өлеңдерінде кездеседі. С. Торайғыровтың «күн» символы, XX ғасыр басындағы орыс символистерінен тым бөлек. Ақынның «күн» символы білімнің, ғылымның, білімге ұмтылудың символы ретінде қарастырылады. Бұл зерттеулер мен еңбектер С. Торайғыровтың шығармашылығы бір төбе екендігін, Ертiс-Баян өңірі ақындар мектебінің жеке бір тармағы екендігін дәлелдейді.

Ендігі кезекте, Ертiс-Баян өңірінің ақындар мектебінің ірі тұлғаларын саралап кеткенді жөн көрдім. Айтар болсақ, Ертiс-Баян өңірінің ақындар мектебін қалыптастырушы ірі тұлғалар Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, С. Торайғыров, Жүсіпбек Аймауытов, балалар әдебиетінің негізін қалаған Мұбарак Жаманбаинов, Мұзафар

Әлімбаев, поэзия лирикасын шындаған Аманжол Шамкенов. Бұлардың еңбектері кейінгі ұрпаққа мол азық. Әрбірінің алатын орны бөлек, осы ірі тұлғалардан тәлім алып, ақындық шығармашылығын шындаған ақындар көп. Бүгінде, Ертiс-Баян өңірінің жас ақындар мектебінің қалыптасуы, ірі тұлғалардың қалаған іргетасынан өніп отыр. Қорытындылай келе, мынадай тұжырымға тоқталдым. Әр өңірдің өлең жазу ерекшеліктері, алғаш қалыптастырған, ақындық мектептің іргетасынан байқалады демекпін.

АПРОБАЦИЯ МЕТОДИКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ ЗАСОЛЕННОСТИ (ЭЛЕКТРОПРОВОДИМОСТИ) ПОЧВ

КОЖОКАР В. А.
учитель географии ГУ «Школа-лицей № 8 для одарённых детей»
г. Павлодара.
РАДЕЛЮК И. М.
постдокторант НАО «Торайгыров Университет».
ТИМОШЕНКО А. П., КОЛДАШЕВА А. И.
ученицы 10 класса ГУ «Школа-лицей № 8 для одарённых детей»
г. Павлодара.

В наше время, все чаще поднимается проблема постепенного засоленности плодородных земель и это серьёзный вызов современному обществу, так как данный процесс ведет к сокращению урожайных земель. Процесс засоления наряду с эрозией, потерей питательных веществ и биологического разнообразия, потерей органических веществ почвы, относится к наиболее разрушительным проявлениям деградации почвы. Этот процесс является как причиной, так и следствием различных проблем в сельском хозяйстве, поэтому работа с засоленностью почвы всегда рассматривается в комплексе с другими мероприятиями, направленными на процесс увеличения объема, повышения эффективности производства и качества продукции растениеводства и животноводства, что значительно влияет на продовольственную безопасность страны. Задумавшись над этой проблемой, мы стали изучать методики оценки сокращения или увеличения территорий засоленности. В ходе работы нами было принято решение использовать современные методы лабораторных и дистанционных исследований, направленных на определение уровня засоленности почв. Объектом изучения стал почвенный покров Павлодарского района Павлодарской области.

Проблемы засоленности почв существуют в Казахстане, а в частности в нашей области. По данным Агентства Республики Казахстан по управлению земельными ресурсами, в настоящее время из 1.55 млн. га орошаемых земель не обрабатываются и не используются 236.9 тыс. га или 15.2 %. Отмечено, что даже среди ежегодно используемых земель в результате ухудшения мелиоративного состояния почвы всё чаще встречаются поля, с которых получают регулярно низкий урожай. Мероприятия,

направленные на борьбу с распространением засоленности почв, основываются на мониторинге и анализе почв орошаемых массивов и предполагаемом прогнозе их состояния. Обычно мониторинг почв проводится на основании полевых точечных обследований. С появлением аэро- и особенно современной спутниковой съемки всё большее внимание заинтересованные организации уделяют разработке методов дистанционного мониторинга засоленных почв [1].

Спутниковые снимки являются высокоинформативными для мониторинга пространственного распространения и определения величины площади засоленности почв на сельскохозяйственных полях. Однако, в этой области было проведено незначительное количество исследований. Следовательно, основной целью нашего исследования является определение эффективности использования информации, полученной с помощью спутниковой съемки для мониторинга, анализа данных, а также для оценки степени и серьезности региональной засоленности почв и ее влияния на урожайность сельскохозяйственных земель.

Наиболее проверенным и изученным способом определения уровня засоленности почв является прямой отбор образцов почвы с тех мест, которые нуждаются в изучении. Для этого мы выехали на местность около поселка Кенжеколь. Отбор почв нами проводился в конце августа 2022 года, так как к этому времени трава в степи уже завяла, а урожай на полях практически собран. Таким образом, почва в большей степени открыта для отражения излучения направленного со спутников и будет содержать наименьшее количество искажений. На данном участке находились засеянное картофелем поле, степь с редкой травой и земля, на которой не было растительности, высохшее небольшое озеро. Мы выбрали именно эти участки для того, чтобы показать контраст отбираемых образцов. Отбор проб и лабораторные исследования проводились в соответствии с ГОСТ 26423-85 «Почвы. Методы определения удельной электрической проводимости, рН и плотного остатка волной вытяжки» [2]. С трех участков, расположенных на расстоянии не менее 100 метров друг от друга мы собрали по 3 образца почвы, каждый из которых был массой около 300 грамм. Сбор осуществляли с помощью ложек, собирая только верхний слой почвы, на глубине не больше 1 сантиметра. Каждый новый образец собирали в отдельный пакет, подписывая их по порядку. Всего у нас получилось 9 образцов, которые нужно было проанализировать в лаборатории.

Рисунок 1 – Отбор проб

Лабораторное исследование проходило на кафедре Химии и Химических Технологий Торайгыров университета. Мы засыпали пробы почвы массой 30 г. в 9 прозрачных колб, заранее взвешенных с погрешностью не более 0,1 г. Пробы мы засыпали аккуратно, мерной ложкой, примерно по 5 грамм за один раз. Затем, к пробам влили дозатором 150 см³ дистиллированной воды в каждую. Почву с водой мы перемешивали в течение 3 мин на лабораторной мешалке для жидкостей и оставили не 5 мин для отстаивания. Анализ проводился на предварительно откалиброванном многопараметрическом анализаторе жидкости Multi 4320.

Мы знаем, что существует прямая зависимость электропроводности воды от количества растворенных в воде соединений. Соответственно, даже если прибор покажет нулевую солёность, электропроводность у образцов будет разная, что также может показать различия цвета на снимке. Воодушевлённые полученными данными мы измерили показатели, полученные из наших образцов. Мы получили следующие результаты, которые представили в таблице (таблица 1). Мы обозначили каждую локацию, в которой отбирали почвы, собственным названием, исходя из уровня растительности и отличительных особенностей местности. Уровень солёности получился предсказуемо однообразным, из-за того, что местность находилась рядом. А вот уровень электропроводности различался. Самыми слабыми показателями электропроводности обладают образцы почвы 4–6 (открытое пространство степи) – от 49,9 до 55,5. Затем следуют почвы 1–3 (край картофельного поля) – 51,1–52,7. Далее 7-9 (открытое пространство сухой степи) – 41,1–76,2.

Таблица 1 – Электропроводимость образцов почвы

Образец	Электропроводимость
1 (край картофельного поля) № 1	51,1
2 (край картофельного поля) № 2	52,7
3 (край картофельного поля) № 3	51,5
4 (открытое пространство степи) № 1	55,5
5 (открытое пространство степи) № 2	47,5
6 (открытое пространство степи) № 2	49,9
7 (открытое пространство сухой степи) № 1	41,4
8 (открытое пространство сухой степи) № 2	76,2
9 (открытое пространство сухой степи) № 3	61,8

Для апробации методики исследования солёности и электропроводности почв с помощью спутниковых снимков высокого разрешения на территории вблизи п. Кенжеколь, Павлодарского района Павлодарской области мы применяли последовательность действий, апробированных учёными [3]. используя необходимые tutorиалы для работы с платформой Copernicus [4]. Данная платформа использует семейство спутников дистанционного зондирования Sentinel-2 Европейского космического агентства, созданное в рамках проекта глобального мониторинга окружающей среды и безопасности для мониторинга использования земли, растительности, лесов и водных ресурсов, а также стихийных бедствий. Для нашего исследования подходят снимки, сделанные со спутника Sentinel-2A, так как они выдают разрешение в 10 метров и снимают во всех необходимых нам диапазонах спектра.

Мы использовали методику основанную на работе многочисленных европейских учёных и заключённую в единую статью «Применение спутниковых снимков Sentinel-2 для анализа земель используемых в сельском хозяйстве» [5]. Для проведения исследования необходимо самостоятельно загрузить снимки с системы Copernicus и обработать их с помощью прикладных геоинформационных систем (ГИС). Для данной задачи мы использовали QGIS Desktop – персональная ГИС для создания, редактирования, визуализации, анализа и публикации картографической информации.

Для определения солёности почв мы воспользовались инструментом растрового калькулятора в приложении QGIS. С его помощью можно смешивать слои в том варианте, который нужен для исследования. В нашем случае формула, которую мы загрузили,

звучит так: красный канал (R) минус ближний инфракрасный (NIR) делим на красный канал (R) плюс ближний инфракрасный (NIR). Формула выглядит следующим образом $(R - NIR)/(R + NIR)$. Нами была создана растровая карта. После обработки программой, мы выставили показатели яркости от -10 до 0, что является самым максимальным для нашего снимка. Эти значения позволяют лучше всего распределить цвета по солёности или электропроводности почв. Данный градиент показывает с точностью до десятых долей изменения длины волны, отражённой от поверхности и принятой спутником, соответственно, нам видно разницу в солёности (электропроводности) различных участков. Нам остаётся только подогнать единицы наличия величин на спутниковых снимках с полученными единицами в лаборатории. В программе можно указывать любой градиент цветов, поэтому на аналогичных снимках других поверхностей ландшафт раскрашен в различные цвета. Он может быть в виде оттенков фиолетового, красного, жёлтого или зелёного цвета. Это делается для удобства восприятия цветовой гаммы разными людьми.

Стоит соотнести показатели лабораторного исследования с результатами спутникового зондирования. Оттенки белого и бело-зелёного цвета говорят об увеличивающейся солёности (электропроводности), в тоже время чем цвет темнее, тем солёность (электропроводность) ниже. Исходя из этого, мы видим, что большей солёностью (электропроводностью) в нашем случае обладает открытое пространство сухой степи. А картофельное поле и степь, обладает низкой солёностью (электропроводностью). Мы можем соотнести цвет и конкретные показатели электропроводности: -10 равен показателю 1,5-2,0; -7,4 равен показателю 1,0 – 1,5; -2,2, равен показателю 0,1 – 0. Как мы видим участки сбора материалов для исследования находятся практически в одной цветовой гамме. Мы можем говорить, об одном уровне цвета (зелёный) для всех участков с крайне незначительной солёностью (электропроводностью).

Для подтверждения наших измерений, мы составили корреляционный график в программе Excel. Введя полученные нами лабораторные данные и градиент цвета с космического снимка, мы построили линейную диаграмму. Далее мы добавили линию тренда, для определения точного уровня соответствия двух показателей. У нас получился коэффициент достоверности аппроксимации R^2 равный 0,6346 (Рисунок 2). Таким образом, мы

можем говорить, что показатели нашего исследования оказались выше 0,5 [5]. Таким образом, коэффициент детерминации для модели с константой принимает значения от 0 до 1. Чем ближе значение коэффициента к 1, тем сильнее зависимость. При оценке регрессионных моделей это интерпретируется как соответствие модели данным. Для приемлемых моделей предполагается, что коэффициент детерминации должен быть хотя бы не меньше 50 % (в этом случае коэффициент множественной корреляции превышает по модулю 70 %). Модели с коэффициентом детерминации выше 80 % можно признать достаточно хорошими (коэффициент корреляции превышает 90 %). Значение коэффициента детерминации 1 означает функциональную зависимость между переменными. Наш показатель равен усредненно 0,6, соответственно коэффициент множественной корреляции превышает по модулю 70 %.

Для того, чтобы повысить точность модели, необходимо провести дополнительные исследования с большей выборкой данных, а также улучшить алгоритм обработки спутниковых снимков.

Рисунок 2 – Корреляция лабораторных исследований и спутниковых данных

Таким образом, используя платформу Европейского космического агентства, для поиска спутниковых снимков высокого разрешения в различных диапазонах съёмки, около посёлка Кенжеколь, мы смогли обработать их в специальной программе QGIS. С её помощью мы смешали слои снимков в вариантах, которые ранее были предложены учёными. На получившихся виртуальных картах, выстроенных с помощью встроенного в программу растрового калькулятора, мы определили, что оттенки

белого и бело-зелёного цвета говорят об увеличивающейся солёности (электропроводимости), в тоже время, чем пигмент темнее, тем солёность (электропроводимость) ниже. Большой солёностью (электропроводимостью) в нашем участке съёмки обладает открытое пространство сухой степи, что и соотносится с результатами лабораторного исследования. Мы соотнесли цвет на виртуальной карте и конкретные показатели солёности (электропроводимости), полученные нами в ходе лабораторного анализа. Результат данного проекта может считаться успешным, так как была доказана высокая степень корреляции между цветом солёных участков на полученном в ходе обработки спутниковом снимке и показателями электропроводимости и TDS почв, выявленных в лаборатории.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сапаров А. С., Козыбаева Ф. Е. Почвенный покров Казахстана, его экология и приоритетные направления почвенных исследований // Почвоведение и агрохимия. 2012. №4. 12 с.
- 2 Почвы. Методы определения удельной электрической проводимости, рН и плотного остатка волной вытяжки / <https://files.stroyinf.ru/Data/201/20148.pdf> (дата обращения: 12.09.2022).
- 3 Download Sentinel-2 Imagery (10m resolution) for Free <https://www.youtube.com/watch?v=thLDH8AZfyM&list=WL&index=60> (дата обращения: 04.09.2022).
- 4 Европейское космическое агентство / <https://www.copernicus.eu/en> (дата обращения: 12.09.2022).
- 5 Табунщик В. А. Применение спутниковых снимков Sentinel-2 для анализа земель используемых в сельском хозяйстве (на примере Раздольненского района Республики Крым) // Труды Карадагской научной станции им. Т.И. Вяземского - Природного заповедника РАН. – 2018. – № 1(5). – С. 43-57. – DOI 10.21072/eo.2021.05.05. – EDN XTGAPZ.
- 6 Radelyuk, I., Naseri-Rad, M., Hashemi, H., Persson, M., Berndtsson, R., Yelubay, M., & Tussupova, K. (2021). Assessing data-scarce contaminated groundwater sites surrounding petrochemical industries. *Environmental Earth Sciences*, 80(9), 1–14.

1 Секция. Жаратылыстану ғылымдары 1 Секция. Естественные науки

1.1 Биология мен экологияның өзекті мәселелері 1.1 Актуальные проблемы биологии и экологии

ГЕЛЬ-ЛАКТЫҢ АҒЗАҒА ӘСЕРІ

БОКЕНОВА А. Ж.

10 сынып оқушысы, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.
ТЕМІРҚЫЗЫ Ә.
биология пәнінің мұғалімі, № 25 қазақ қыздар гимназиясы
Екібастұз қ.

Тақырыптың өзектілігі: біздің көптеген таныстарымыз, достарымыз, сыныптастарымыз сұлулығын қадағалап, заманауи сәндік құралдарды қолдана отырып, маникюр жиі жасайды.

Жұмыстың мақсаты – гель-лақтың туралы білімді кеңейту, олардың тырнақтың пайда болуы мен күйіне әсері, гель-лақтың артықшылықтары мен кемшіліктері.

Болжам: гель-лак құрамындағы химияның ағзаға әсері
Міндеттер:

1 Тандалған тақырып бойынша әдебиеттер және интернет ресурстар желісі арқылы ақпарат жинау;

2 Заманауи материалдармен танысып маникюр процедурасының ерекшеліктерін зерттеу;

3 Орта және жоғары буындағы оқитын қыздарға сауалнама жасау және өткізу

4 15 еріктіге үйде заманауи маникюр процедурасын орындаңыз және процедурадан кейін тырнақ тақтасының күйін талдаңыз.

5 Сауалнама нәтижелерін және процедураның практикалық аспектілерін қорытындылау, осы мәліметтер негізінде жұмыс туралы қорытынды жасау.

Жасанды тырнақтармен қолдар үнемі жақсы көрінеді, тырнақтардың ақаулары сенімді түрде жасырылады, бұл жеке сүйкімділік пен тартымдылықты арттыруға көмектеседі, синтетикалық негізге қолданылатын лак ұзақ және берік сақталады. Классикалық маникюр жасаудың қажеті жоқ, енді тырнаққа айына екі рет күтім жасау қажет. Мұндай тырнақтар үй жұмысынан, пәтерді және тіпті бақша жұмыстарынан қорықпайды, бұл қолдарыңызды эстетикалық емес тырнақтармен басқа адамдардың

көздерінен жасыру қажеттілігінен туындаған кешендерден арылуға көмектеседі.

Гель лактарын біркелкі үшін қолданады В ($\lambda = 280\text{--}315$ нм), V ($\lambda = 315\text{--}380$ нм), а ($\lambda = 380\text{--}450$ нм) ультракүлгін толқындарын шығаратын шамдар қолданылады. Қысқа толқын сәулесі ($\lambda = 100\text{--}280$ нм) жабынның жоғарғы қабаттарында сіңіріледі және пигменттелген гель лактарында полимерлеуді бастай алмайды.

Маникюр люминесцентті және CCFL шамдары 270-тен 400 нм – ге дейін кең диапазондағы УК толқындарын шығарады және кез-келген гелдік лактар мен модельдеу гелдерін түзете алады. LED шамдары ұзындығы 380-ден 400 нм-ге дейін А типті УК толқындарын шығарады және белгілі бір құрамы бар гель лактарын ғана полимерлеуге қабілетті. Маникюрді гель лакпен бекіту үшін қолайлы шамды тиісті таңбамен анықтауға болады:

* UV / LED – ұзындығы 350–400 нм УК-толқындардың әсерінен полимерленетін әмбебап гель-лактар. Мұндай қосылыстарды бекіту үшін кептіру лампаларының барлық түрлерін қолдануға болады.

* UV-полимерлеу 280–370 нм қысқа және орташа диапазондағы УК-толқындардың әсерінен өтеді. Люминесцентті және CCFL шамдарына жақсы бекітілген. LED біркелкі емес немесе мүлдем қатып қалмайды.

* LED-жарықдиодты шамдар астында жылдам полимерлеуге бейімделген композициялар. 380–400 нм ультракүлгін толқындар астында полимерленеді. Тез, 30-60 секунд ішінде олар жарықдиодты шамдарда қатып қалады. Люминесцентті және CCFL шамдарында мұндай гелдік лактары 2-ден 8 минутқа дейін ұзақ уақыт полимерленеді.

Рентген сәулелері-ультракүлгін және гамма сәулелері арасындағы диапазонда орналасқан электромагниттік толқындар. Тиісінше, рентген аппараты иондаушы сәулелену көзі болып табылады, оның шамадан тыс дозалануы ДНҚ мен РНҚ тізбегінің тұтастығын бұзуға әкеледі. Олар әрдайым қалпына келе бермейді, өйткені ДНҚ молекуласының иондаушы сәулеленудің жағымсыз әсерлеріне төтеп беру қабілеті шектеулі. Сондықтан СанПин бекіткен жылдық тиімді доза ДНҚ мен РНҚ молекулаларының тез қалпына келуін, сондай-ақ зақымдану аз болатын сәулелену мөлшерін есептеу арқылы анықталады.

Процедураны теріс пайдаланудың ықтимал салдары:

- кез-келген жүйенің немесе органның қатерлі ісігі;
- радиациялық ауру;
- мутациялар;

- генетикалық өзгерістер және т. б.

Мұның салдары жағымсыз және тіпті қорқынышты болуы мүмкін, бірақ мұның бәрі қазіргі заманғы сандық рентген аппараттарында алуға болмайтын иондаушы сәулеленудің үлкен дозалануымен ғана мүмкін болады.

Енді көбірек түсіну үшін пациенттің рентгенография кезінде алатын сәулелену дозасын береміз:

- кеуде қуысының рентгені - 0,03 мЗв;
- маммография - 0,05 мЗв;
- ауыз ішілік рентгенография - 0,02 мЗв;
- мойын омыртқасы - 0,03 мЗв;
- флюорография - 0,03 мЗв;
- бас сүйегінің рентгенографиясы - 0,04 мЗв;
- ішек рентгенографиясы - 0,02 мЗв.

Миллизиверт (мЗв) – иондаушы сәулеленудің эквивалентті және тиімді сіңірілген дозасын өлшеу бірлігі, зивертке қатысты бойлық. 1 зиверт-бұл бір килограмм биологиялық тінге сіңетін энергия, 1 грей гамма-сәулеленудің сіңірілген дозасына тең.

Грей (Гр) – Бірліктердің Халықаралық жүйесіндегі (СИ) иондаушы сәулеленудің сіңірілген дозасын өлшеу бірлігі. Егер зат бір килограмм массаға бір джоуль сіңірілген иондаушы сәулелену энергиясын алса, сіңірілген доза бір Грейге тең болады.

Гельді жылтыратқышты қолдану тырнақ пластинасында әртүрлі саңырауқұлақтар мен бактериялардың көбеюі үшін орта қалыптастыруға ықпал етеді. Көк іріңді таяқшаның, саңырауқұлақтың және басқа микроорганизмдердің колонизациясы мүмкін.

Пигментацияның даму қаупі бар, бұл уақыт өте келе тіпті қатерлі ісік ауруының дамуына әкелуі мүмкін.

Жазда ыстықта өздігінен көбейетін қандай да бір инфекцияны жұқтыру ықтималдығы артады. Жаз мезгілінде теңіз тұзды суы мол судың өсуіне және нығаюына ықпал етеді. Тырнақ эпителийінің табиғи рН тепе-теңдігі бұзылады.

Орта және жоғары сынып оқушылары арасында тырнақтың қандай түрі ең танымал екенін білу үшін біз мектеп оқушыларына сауалнама жүргіздік. Сауалнамаға 6–11 сыныптардың 143 оқушысы қатысты.

Сауалнама екі сұрақтан тұрды:

1 Сіз гелді жылтыратқышты қолданасыз ба?

2 Гельді жылтыратқышты қаншалықты жиі қолданыңыз?

Сауалнама нәтижелері диаграмма түрінде ұсынылған.

Сауалнама көрсеткендей, қыздардың көпшілігі тырнақ жабындарын пайдаланады. 14-16 жас аралығындағы қыздардың саны өте көп, гелий жабыны қолданылады. Кәдімгі лакты аз пайдаланады.

Гелий жабынын негізінен жоғары буын қыздар пайдаланады. Сондай-ақ, осы жаста маникюр жұмыстарының сапасы мен эстетикасы сияқты критерийлер бірінші орынға шығады.

Жоғары буындағы қыздардың 5 %-ы оқудан өтіп, тырнақ сервисінің шебері біліктілігін алғаны белгілі болды.

Сондай-ақ, сауалнама барысында біз 40 қыздың 7-інің орташа буыны және 45-тің 15 тырнақтарды гельдік лакпен жабуды үнемі қолданатын екенін анықтадық. Пайыздық қатынаста бұл сәйкесінше орта және жоғары 17.5 % және 33 % құрайды. Қалған қыздар гельді жылтыратқаннан кейін тырнақ пластинасының жұқаруы байқалғанын мойындады.

Қорытындылай келе, біз гельді Жылтырату туралы, олардың тырнақтың сыртқы түрі мен күйіне әсері, гельді жылтыратудың артықшылықтары мен кемшіліктері туралы көп білгенімізді атап өткім келеді.

Осы саладағы зерттеу сауалнамаға қатысушылардың барлығының қызығушылығын тудырды. Қойылған міндеттерді біз орындадық.

Қорытындылай келе, біз гельді Жылтырату туралы, олардың тырнақтың сыртқы түрі мен күйіне әсері, гельді жылтыратудың артықшылықтары мен кемшіліктері туралы көп білгенімізді атап өткім келеді.

Пайдалану гель-лак әкелген жоқ ерекше пайдасы тырнақ, тек уақытында оны кию тырнақ олар өз ісінің мамандары жұмыс жасайды. Бірақ біз қарастыратын сайттардағы барлық дерматологтар тырнақ пластинасының толық өсуіне дейін гельді лакпен үзілісті ұсынады.

Осы саладағы зерттеу сауалнамаға қатысушылардың барлығының қызығушылығын тудырды. Қойылған міндеттерді біз орындадық.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы оның негізгі ережелері мен нәтижелерін мектептегі химия, биология, экология курсын оқытуда, сынып сағаттарында, студенттермен және ата-аналармен әңгімелесу кезінде қолдануға болатындығында. Гельді жылтыратқышты қолдану мәселесі, әсіресе жас кезінен

бастап, өте өзекті және оны кейінгі зерттеу жұмыстарында зерттеуге болады.

Есіңізде болсын! Сұлулыққа ұмтылу кезінде өзіңізді қорғауды ұмытпаңыз!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Граф А. «Керемет маникюр», «Оникс 21 ғасыр» баспасы, М., 2006 ж.
- 2 Дрибноход Ю. Ю. «Маникюр; педикюр: кәсіби курс», «денсаулық туралы сапалы кітаптар» сериясы, М., 2006 ж.
- 3 «Маникюр және педикюр. Оқу құралы», «21 ғасыр оқулықтары» сериясы, «Феникс» баспасы, Мәскеу, 2001 ж.
- 4 Медведенко Н. Ю., Простакова Т. М. «Косметика. Маникюр. Педикюр.», оқу курсы «Феникс» баспасы, Мәскеу, 1999 ж.
- 5 Рогова А. «Маникюр және татуировка», Мәскеу, 2000 ж.
- 6 Столярская Е. «қолдар мен тырнақтарға күтім жасау: маникюр, педикюр», жинақ, Мәскеу, 2002 ж.
- 7 <https://infourok.ru/statya-o-nauchnoissledovatel'skoy-raboteliyanie-sovremennogo-manikyura-na-nogtevyuyu-plastinu-3643690.html>
- 8 <https://estportal.com/anatomiya-i-fiziologiya-nogtya/>
- 9 <https://masterori.ru/raznoe/kto-pridumal-gel-lak-gel-lak-dlya-nogtej-chto-eto-takoe-i-kak-sdelat-pokrytie-gelem-i-biogelem-pravilno.html>
- 10 <https://news.rambler.ru/diy/39458654-manikyur-gel-lakomnenie-uchenyh-i-vrachej/?updated>

ТУҒАН ӨЛКЕНІҢ ЭКОЛОГИЯСЫ

ФАЙБИРАН Қ.

11 сынып оқушысы, С. Торайғыров атындағы ЖӨББ,
Баянауыл ауданы, Торайғыр ауылы

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев халықаралық туристік форумында, еліміздің туризм саласын ілгерілетуде осыған дейін де аз іс атқарылғандығын, енді еліміздің осындай баға жетпес бай мұрасын өзге жұртқа танытудың жаңаша жолдарын ойластыру керегін айтты. Туризм, спорт, денсаулыққа баса назар аударуды басшылыққа ала отырып, туған елімізде салауатты өмір салтының даңғыл жолын салуға болатыны жайлы да атап кетті [1].

Сондықтан туристер еліміздің қай жерінде болмасын табиғатқа және оның сұлулығына сүйіспеншілікпен қарап, қоршаған ортаның сән аясында тәртіп бұзбай, жақсылап демалып қайтып отырса кұба-кұп. Егер туристер жүрген жерде табиғатты қорғау туралы заңдардың талабын орындамаса, онда табиғатқа өлшеусіз шығын келтіретін сөзсіз.

Павлодар облысы, Баянауыл ауданы, Торайғыр ауылының, менің туған жерімнің экологиялық проблемасы, нақты айтатын болсам, *туған жерімнің экологиялық мәдениетінің жағдайы*. Көркем, керемет Баянауыл тауларында бояумен жазылған есімдерді бірден көруге болады. Демалуға келген туристтер табиғатты ластап кетуі былай тұрсын, кетпейтін сыр бояумен тасқа өздерінің есімдерін, келген уақыттарын яғни күндері, айларын және жылдарын жазып тастап кетеді. Осы тақырыпты ашу барысында екіұдай көзқарасты мәселенің төңірегінде туындаған жағдайды қарастырдым.

Осы өңірде болған адамдарға Торайғырдың керемет табиғаты жайлы айтып керек емес және табиғатының сұлулығынан, мөлдір бұлағынан қандай әсерді алатынын, ол керемет сезім. Күн көкжиекке батқан кезінде қоршаған таулардың түстері ерекше болуы, түнгі уақытта жұлдыздар аспаннан түскелі тұрғандай және таң ерте самал жел сенімен бірге серуенге дайын тұрғандай әсер аласын.

Осындай көрікті көріністен кейін, тастардың арасынан шыны шөлмектердің (бутылки) ұсақ сынықтары шашылып жатқанын көру өте ауыр. Әрине келушілер «Қоқыс онсызда жатыр ғой» деп үстіне қалдықтарды, тасқа жазған бояу қалдықтарын, бояу құтыларын қоқысқа қосып тастап кетеді. Бұл іс – әрекет дұрыс болып көрінеді. Қазіргі қоғамда *«демалу мәдениеті»* адам бойында қалыптаспаған. Ол бірінші – табиғат алдындағы ұяттық, екінші – қасындағы серігін, досын алдындағы ұяттық тіпті балаңның алдында ұяттық. Адамның әр кезегі қадамына жауапкершілікпен қарауы керек.

Қазақ халқы адамды жерлеген кезде есімін тасқа қажап жазған. Қазіргі қоғам жастары ол туралы хабардар емес сірә.

Біздің мектепте «Атамекен» этнографиялық – өлкетану орталығы бар және мен осы орталықтың жетекшісімін. 2019 жылы қыркүйек айында «Туған жер экологиясы» атты жобаны қолға алдық. Торайғыр ауыл территориясы Мемлекеттік Ұлттық парк аймағына жататындықтан, демалушылардың тасқа шимайлап, бояп тастаған жазуларды кетіріп, өшіру жолдарын қарастырып, ҚР Ұлттық Баянауыл Табиғи паркінің қызметкерлерімен тығыз байланыс

орнатып, қызметкерлерінің рұқсатымен тастағы жазуларды бояумен жаптық және экожүйені сақтау, қорғау, насихаттау жұмыстарын ұйымдастырдық.

Ал 2020 жылы тағы бір «Тамшы» атты эко волонтерлық бағытын қостық.

Тау баурайларындағы көрікті жерлерде қоқыс көп екені мәлім. Біздің елде табиғатты қорғау, аялау мәдениеті әлі қалыптаспаған. Бірақ біз «Атамекен» орталығының мүшелері Сұлтанмахмұт Торайғыров атындағы жалпы білім беретін мектеп оқушылары туған жердің табиғат жанашырлары әртүрлі бастамалар көтеріп, қоқыс теру акцияларын ұйымдастырып жатамыз.

Біз тасқа жазылған бояуларды кетіру үшін және қоқыспен күресу үшін жұмысымызды бастар кезде алдымызда бір – неше сұрақтар тұрды:

- Таудың сәнін алып тұрған, жазылған бояуды қалай кетіруге болады?

- Неге қоқысты жинау керек?

- Ол ұшып қайда барады?

- Қоқыс табиғатта қалай ыдырайды?

- Оның зияны қандай?

- Табиғатты не үшін қорғаймыз? Деген сұрақтарға жауап табу үшін мақсат алдымызға мақсат қойдық.

Мақсатымыз:

- Таудығы жазылған жазулардың бояуларын өшіру;

- Қоқыстың адамға тигізетін зияны анықтау;

- Қоқыстың түрлеріне қарай табиғатта ыдырауы анықтау;

Мақсатқа жету үшін алдымызға қойған міндеттеріміз:

Бірінші амал, топ құру.

Екінші амал, топ мүшелерін жұмыс мақсатымен таныстыру;

- Мүшелеріне мәлімет жинауға бағыт беру;

- Қоқыс жайлы ақпарат жинау;

Үшінші амал, тастағы жазуларды өшіру және қоқыспен күресу жолдарын анықтау:

- Жинаған ақпараттарды БАК арқылы тарату;

- Мектепте жоспар бойынша іс-шаралар өткізу;

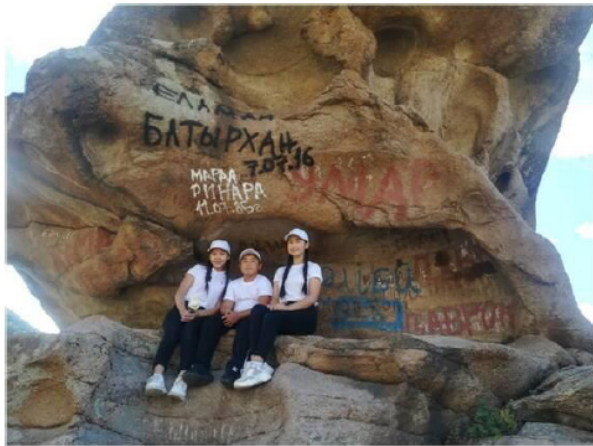
- Ұлттық парк жұмысшыларымен кездесу;

- Жадынама жасап келушілерге тарату;

- Таудағы жазылған бояуларын өшіру;

«Атамекен» орталығының ішіндегі «Тамшы» атты экологиялық тобында 7 және 9 сынып аралығындағы оқушылары құрайды. Топ

мүшесінің бойында осындай қасиеттер болу керек деп шештік: жан-жақтылық, қызығушылығы мол, жоғары жауапкершілік деңгейі мол, топта жұмыс жасай білетін, белсенді және адамдарға деген махаббаты мол. «Ия» біз «Тамшылар» өзімізді осындаймыз деп санаймыз, бұл волонтерлық мінез-құлық. «Атамекен» орталығын ұйымдастырған Ахметова Бақытгүл Байжановна «Осындай игі істерді оқушы кездерінде жасап қоймай болашақта студент кездерінде де жалғастырасындар деп сенемін» деді.

1-сурет – Осындай тау көрінісіне суретке түсуге болады ма?

Өткізген акцияларымыз (осы акция жұмыстары елімізде болып жатқан «пандемияға» дейін ұйымдастырылды).

«Кранның аузын бекіт, ағып кетпесін мұхит» атты акциясында суды үнемдеуге тәрбиелеу барысында, оқушылар кранды жауып, суды аз ағызып жатқан фото суреттерінің көрмесі болды;

«Табиғатқа керек, біздің көмегіміз»

Мектептен шыққан Ерікті волонтермыз» атты акциясында тау өңірлеріне шығып қоқыс жинадық; «Туған өлке сұлулығы» атты акциясында әр сынып қабырға газетін жасау конкурсы өтті. «Атамекен» мүшелері Ұлттық парк жұмысшыларымен кездесті; Тау – тастағы жазуларды өшірдік; Келушілерге «Жадынама» тараттық;

2-сурет – ҚР Ұлттық Баянауыл Табиғи паркінің қызметкерлерінің рұқсатымен тастағы жазуларды, сыр бояумен жапқанымыз жайлы «Баянтау» газетіне мақала жариялап, табиғатты бірге қорғауды ұсындық

Алайда табиғаттың қадірін білмейтіндердің кесірінен таудың келбеті әр түрлі бояулармен шимайланып, таудың сай-саласы қоқысқа толы. Бұл жағдай бізді қынжылтады [2, 4 б.].

Біздің ауылымыз туристік аймақ болып саналады және жылдан жылға отандық туризмді дамыту үшін көп жұмыстар жасалып жатыр. Біздің атқарған жұмысымыз туристік кезең басталар кезінде таулардағы жазуларды тастың түсіндей бояулармен сырлап, ұлттық парк жұмысшыларына көмектестік. Бірақ қанша бояумен боясақта уақыт өте бояу ағарып астындағы жазылған сөздер көріне бастайды.

Дамыған мемлекет, мемлекет жоғары деңгейде болуын осы мемлекеттің қоқыс тастайтын орындарынан білуге болады. Себебі адамдар тастаған қоқысты қайтадан, екінші рет өндіріске айналдырады. Ендеші дамыған мемлекет қоқыстын өзінен тек табиғаттын таза ұстап қоймай, қоқыстан табыс табады. Осындай іс-әрекетті туғаннан көріп өскен сол мемлекеттің бүлдіршіндері, тазалық тәртібін бойына дарытып, туып өскен жерін, қоршаған ортасын әрине қорғайды.

Қоқыстың табиғатты ыдырауы

- Әжетхана қағаздары 2-4 күн

- Газеттер 1-3 ай
- Қатты қағаз қораптары және тамақ қалдықтары 1–5 ай
- Фото суреттер, сірінкелер, мақта арқандары 3–14 ай
- Ағаш тактайлар, темекі қалдықтары, журналдар, қағаз сүт

пакеттері 1-5 жыл

- Сыр бояумен боялған ағаш-тактайлар, пакеттер 15 жыл
- Консерві банкалары 50 жыл
- Пенопласт қорабшалар 80 жыл
- Алюминь банкалар, батареялар 200 жыл
- Подгузниктер, пластикалық заттар 400–450 жыл
- Балық аулауға арналған жіптер (леска) 600 жыл
- Шыны бұйымдары 1000 жылға дейін [3].

Турист табиғатты білуге міндетті. Табиғаттың негізгі өзара қатынасын түсініп, оның табиғи байлығын адамдардың бірқалыпты тірлігі мен денсаулығы үшін дұрыс пайдалану қажет екендігін республикамыздың қай түпкірінде болмасын өзі жүрген жерді кең көлемде түсініп, үгіт-насихат жұмыстарын жүргізулері керек. Ол үшін әрбір турист табиғат қорғау мәселелері жайында жазылған әдебиеттерді көбірек оқу керек және өзі таңдап алған баратын жерінің тарихын, халқын, жер бедерін, ескерткіштерін, жануарлар мен өсімдік дүниелерін жетік білуі қажет. Өздері жүрген жерлерде топырақтың құнарлы қабатына зақым көлтірмей, жүрген-тұрған, қонған жерлерінде бұталарды сындырмай, тамақ пен ыдыс-аяқтың қалдықтарын қалай болса солай лактырып кетпеулері керек. Жерді қадірлеу керек. Өйткені жер қай заманда болмасын адамның ата-мекені және халық игілігіне жарайтын табиғаттың мол байлығының бірі. Сондықтан болар Жер-ана деп аталуы.

Баянауыл тауларының етегіне басына дейін өскен бозтал, балқарағай, ақ қайың орманы, тау аралығындағы қазаншұңқырда жатқан суы мөлдір көлдері: Сабындыкөл, Жасыбай, Торайғыр, Біржанкөл әсем құзы, алуан бейнелі алып жартастары, үңгірлері, тау етектерінен аққан бұлақтары табиғатқа ерекше көрік береді.

Баянауыл өлкесінің сұлу табиғатының ортасы – Баянауыл тауларының жоталар аймағы жасыл орманға бөленген биік тау қиялары, күмістей мөлдір көлдері, жұпар иісі аңқыған гүл жамылған алаңдары, жидекті-жемісті табиғи баққа толы сай-салалары, Қазақстанның ерекше қорғалатын табиғи аумақтарының қатарына кіреді. Парк 1985 жылы құрылды. Қазақстанның бірінші ұлттық паркі болып саналады. Баянауыл тау сілемінің табиғи өсімдік әлемі мен жануарлар әлемін сақтау және қалпына келтіру қажеттілігі паркті құрылуына басты мақсат

болып табылады. Баянауыл ұлттық парктің жалпы аумағы 68 453 га құрайды. Географиясы Парктің аумағы Қазақтың ұсақ шоқылары шегінде орналасқан, ол жоғарғы палеозой кезеңінің өзінде ірі таулы мекен ретінде қалыптасып, континенттік құлдыраудың ұзақ тарихын басынан кешірді, сондықтан қазіргі уақытта оның қатысты шағын биіктіктері бар. Баянауылдың ең жоғары нүктесі Ақбет тауы биіктігі – 1027 м. Аңыз бойынша тау Ақбет деген қыздың құрметіне аталды, өзі сүймейтін адамға тұрмысқа бергені үшін таудан құлаған.

Балалық шағы осы жерде өткен қазақ ақыны Сұлтанмахмұт Торайғыров құрметіне Торайғыр көлі осылай аталған. Паркте өсімдіктердің төрт түрі бар: қарағай, қандағашты қоса алғанда 460 түрге жуық өсімдіктерді құрайды.

Баянауыл қарағайы тас пен өсімдіктің ғажайып үйлесімділігін жасай отырып, тастарда өседі. Парктегі өсімдіктердің әртүрлілігі оның өсімдігі тапшы шөлейт дала ортасында орналасқанын ескере отырып, ерекше таң қалдырады. Ақ қайыңмен, қарағаймен, қандағашпен және көктерекпен қоса паркте көптеген бұталар, соның ішінде жидек беретін бұталар – таңқурай, ит мұрын, қарақат, долана өседі. Шабындықтарда құлпынай жиі кездеседі. Орманда саңырауқұлақтар өседі. Паркте көне замандық өсімдіктердің 50 түріне жуығы, көне замандық қара қандағаш пен көне замандық тас қарақат кездеседі.

Қоқыстың жиналу себебі:

Адамдардың түсінігі бойынша әкелген заттарын қайтадан алып кетпеу.

Қақысқа арнайы жоғары деңгейде жабдықталған орындардың аз болуы

Әжетханалардың аз болуы (келушілердің бір неше күнге келеді және ақылы болуы).

Қорытынды

Осы ғылыми жұмысты жазу себебім туған ауылының табиғатын сәнді керемет көрікті қалпында сақтау. Баянауыл таулы аймағының сулары мөлдір әрі тұщы, көлдері үлкенді – кішілі келген, тау қойнауларының бөктерлерінде орналасқан, қысы-жазы тау сайларынмен ағатын тау бұлақтарынан тұрады. Шағын өзендер қар және жер асты суымен қоректенетін әсем табиғатты сақтап қалу баршамыздың міндетіміз. Уақыт өте осы аймақ үлкен халықаралық дәрежедегі демалыс орнына айналуы әбден мүмкін. Туристер мен демалушылардың демалу мүмкіншіліктері көп. Қазірден бастап тау - тастарына шимайлап жазулар жаза берсе,

Бүгінгі жас ұрпақ өз елінің, жерінің табиғатын, ата-бабаларымыздан қалған егемен елін білуі және оның жақсысынан үйреніп, жамананан жиреніп қорытынды жасауы, сабақ алуы тиіс.

3-сурет

Біз «Атамекен» орталығының мүшелері өзімізді **еріктілер (волонтеры)** қатарына жатқызамыз. Мектебімізде экологиялық бағытта пайдалы және адамгершілікке тәрбиелейтін көп іс – шаралар өткіздік: балалар барлық оқушыларға арналған презентациялық көрілім дайындады, қабырға газеттері ұйымдастырды. Тақырыптық жадынаманы басып шығарып оқушыларға таратылды. Жасалған жұмыстар онлайн түрінде, жасалған жұмыстары фотосурет арқылы бағаланды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 www.inform.kz.

2 «Баянтау» газеті – 2022 ж. №48 (11367) – 4 б.

3 www.ecology.aonb.ru.

АКВАРОБОТ ӨЗЕН-КӨЛДЕРДІҢ ЛАСТАНУЫ МӘСЕЛЕСІН ШЕШУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

ДОСОВ С. Д.
оқушы, Дарынды балаларға арналған №8 лицей-мектебі, Павлодар қ.
АССАНОВА Ж. Т.
мұғалім, педагог-зерттеуші,
Дарынды балаларға арналған № 8 лицей-мектебі, Павлодар қ.

Қазіргі таңда экология мәселесі біздің ғаламшарымыздың басты мәселесі екені сөзсіз. Тіршіліктің барлығы экологиямен тығыз байланысты. Судың ластану мәселесі де үлкен орын алады. Су – тіршілік көзі. Сусыз бар тірі ағзалардың тіршілігі мүмкін емес.

Жыл сайын су, оның ішінде еліміздің өзен-көлдеріміз ластанады. Әсіресе жаз айларында өзен-көлдердің қатты қалдықтармен ластанғанын көреміз. Оның себептері әр түрлі болады. Ең бірінші себептердің арасында – жазда су бойында демалатын туристерді жатқызуға болады. Судың бетін тазалауға адамдардың мүмкіндігі болмайды. Ал судың бетінде қалқып жүрген заттарды құстар, балықтар жұтып, өледі. Осы мәселе тақырыбымыздың өзектілігін құрайды.

Өзен-көлдердің ластануын талқылайық. Су артериялары мен көлдердің ластануының негізгі себебін қауіпсіз антропогендік жүктеме деп атауға болады [1, б. 13]. Өнеркәсіптің интенсивті дамуы, халық санының өсуі, ағынды сулардың төгілуінің өсуі зиянды өнімдердің шоғырлануының артуына алып келеді, бұл өсімдіктер мен жануарлар әлеміне ғана емес, сонымен қатар халықтың өмір сүру сапасына да әсер етеді.

1 Канализацияның ағынды сулары балықтардың, сүтқоректілердің, сондай-ақ олардың қоректік базасы – су өсімдіктері мен омыртқасыздардың жағдайына кері әсер етеді.

2 Өнеркәсіп қалдықтары

Халықтың қажеттіліктерінің өсуіне байланысты өнеркәсіптің өсуі қалдықтардың сөзсіз өсуіне әкеледі. Кәсіпорындардан шығатын төгінділер көбінесе шығынды үнемдеу салдарынан дұрыс өңделмейді және құрамында ауыр металдар, фенолдар, формальдегид, таниндер, ерімейтін қосылыстар, тазартылған мұнай өнімдері және т.б. бар. Олар судың химиялық құрамын өзгертіп, балықтар мен омыртқасыздар арасында ауруларды, өлім-жітімді және мутацияларды тудырады, өсімдіктерге теріс әсер етеді, су ортасының омыртқалы тұрғындарына теріс әсер етеді: олардың

ақуыз алмасуы және жылу процестері бұзылады. Су қоймаларының минералды және радиоактивті ластануының негізгі бөлігін өндірістік қалдықтар құрайды.

Қатты қалдықтар

Полигондардың болмауы немесе олардың заңсыз жасалуы, нәтижесінде қатты тұрмыстық қалдықтардың өзенге ағызылуы тұтас қоқыс аралдарының пайда болуына әкеледі [2, 21 б.]. Олар күн сәулесі мен оттегінің енуіне жол бермейді, ыдыраған кезде зиянды химиялық қосылыстар шығарады. Бұл экожүйелердің табиғи процестерін бұзады, қоректік тізбектердің бұзылуына әкеледі.

Балықтар мен жануарлардың қатты тұрмыстық қалдықтары қоректенеді және оларды сіңіре отырып, қорытуға қабілетсіздіктен өледі. Су тұрғындары қоқыспен араласып, өледі және ыдырайды, кейде жаппай ыдырайтын өнімдермен суды уландырады.

Осы мәселе тіршілік ету ортасының сапасының нашарлауы жағымсыз салдардың тұтас тізбегіне әкеледі:

- жеке организмдердің тіршілік әрекеті бұзылады, олардың өміршеңдігі төмендейді;
- кейбір популяциялар өледі, ал басқалары шамадан тыс көбейіп, экожүйелердің экологиялық тепе-теңдігін бұзады;
- балықтардың, су жануарларының және жағалау тұрғындарының мутациялары пайда болады;
- тірі ағзалардың репродуктивті қызметі бұзылады.

Өзендерге түсіп, мұхитқа тасымалданатын тонналаған қатты тұрмыстық қалдықтар қоқыс аралдары деп аталатын жерлерде жиналады. Көлдерде қатты қалдықтар негізінен түбіне түседі, бірақ жеңіл қалдықтар тұтас аралдарды оңай құра алады. Бұл түзілімдер су мен ауа ортасының байланысын бұзады, оттегінің қолжетімділігін және булану деңгейін төмендетеді, бұл су организмдерінің өлуіне әкеледі. Қазақстанның өзендері мен көлдерінің ластану шкаласы өте маңызды. Біздің еліміздің су артериялары өздерінің ластанған тағдырымен алаңдатады. Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің (ҚОҚМ) экологтары ведомстволық бюллетеннің соңғы шығарылымында атап өтті: Қазақстанның 69 өзенінің тек 9-ы ғана таза деп танылды. Қалған 60-ы ластанған [3, 5 бет]. Бұл көлдердің, каналдардың, су қоймаларының «бітелген» жағдайын есептегенде... Үкіметтік бағдарламаларға қарамастан, біздің су ресурстарымыздың» хош иісті « өзгерістері орын алмайды. Жақсы жаққа өзгеруге деген үміт адамның индустриалды шапқыншылығы аясында тез «батып кетеді».

Өзендер мен көлдердің экологиялық жағдайын Қоршаған ортаның экологиялық мониторингі департаментінің «Қазгидромет» РМК үнемі қадағалап отырады. Бұл орталықтың мамандары су объектілерінің жанындағы станциялар мен бекеттерде кезекшілік етеді, судың сынамаларын алады және оны зертханаларда тексереді. Зертханашылар жер үсті және теңіз суларының ластану деңгейін судың ластану индексінің (СЗ) шамасы бойынша бағалайды

Өзіміздің Павлодар өңіріміздегі Ертіс өзенінің ластану мәселесіне тоқталайық.

Ғылыми жоба аясында мен «Қазгидромет» РМК бардым, онда ғылыми қызметкерлермен - Павлодар облысының қоршаған ортасының жай-күйін зертханалық бақылау бастығы Ленина А.М., 1 санатты химик инженер Мусина И.Е., Бактыбаева Г.К. таныстым, олар жүргізіп жатқан жұмыстар туралы айтып берді, қауіпті элементтердің бар-жоғын анықтау үшін біздің облыстың су айдыны бар су сынамаларына зертханалық талдаулар жүргізуді көрнекі көрсетті.

Алынатын су сынамаларындағы жер үсті суларын зерттеу кезінде 60-қа дейін сапаның физика-химиялық көрсеткіштері: температура, өлшенген заттар, түсі, мөлдірлігі, сутегі көрсеткіші (рН), ерітілген оттегі, БПК5, ХПК, тұзды құрамның бас иондары, биогенді элементтер, органикалық заттар (мұнай өнімдері, фенолдар), ауыр металдар, пестицидтер. Судың сапасын бағалау үшін негізгі нормативтік бірыңғай жіктеу жүйесі Қазақстан Республикасының «Бірыңғай жіктеу жүйесі су объектілеріндегі судың сапасы» болып табылады.

Бірыңғай жіктеу бойынша ҚР су объектілері суының сапасы бағаланады келесідей (1-кесте)

1-кесте – Су объектілері суының сапасы бағалану үлгісі

№	Судың сынып сапасы	Судың сипаттамасы су пайдалану түрлері	ҚР су айдындары
1	1 сынып (өте жоғары сапа)	су барлық түрлерге жарамды су пайдалану	5 су нысаны (5 өзен): Қара Ертіс, Ертіс өзендері, Оба, Усолка, Баянкөл, Ақсу (Түркістан облысы);

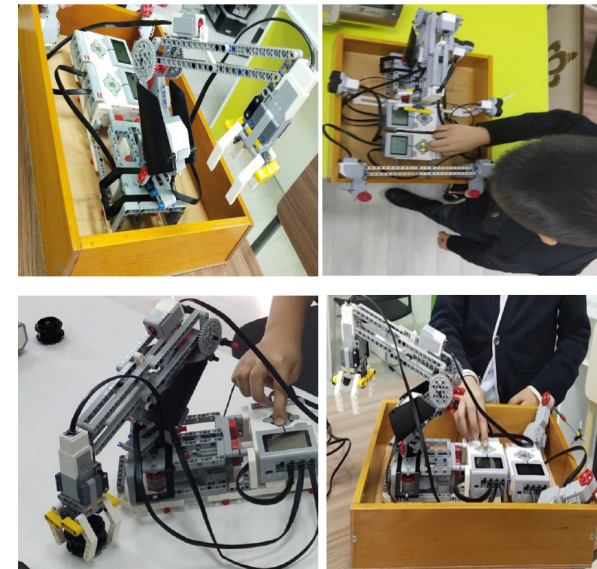
2	2 сынып-су қолайлы балық өсіру, рекреация, суару, өнеркәсіп	тек шаруашылық үшін ауыз сүмен қамтамасыз ету қарапайым әдіс қажет судайындау	7 су нысаны (7 өзен.): Бұқтырма өзені (марганец), Үржар (ХПК), Есентай (жалпы фосфор), Үлкен Алматы (Жалпы фосфор), Қаскелең (фосфор жалпы, ХПК, нитрит анион), Талғар (фосфор жалпы), Орь (ХПК);
3	3 сынып-су қолайлы демалыс, суару,	су қолайлы тұқы түрлерін өсіру балық; лосось үшін жағымсыз; шаруашылық ауыз су үшін сүмен жабдықтау қажет әдістері қарапайым және қарқынды Су дайындау	20 су объектілері (20 өзен): Глубочанка өзендері (магний), Бреска(аммоний-ион), Ульби (кадмий Красноярка(кадмий), Беттыбұлақ (аммоний-ион), Яик (магний), Жайық (БҚО) (аммоний-ион), Шаған (аммоний-ион), Деркөл (аммоний-ион, фосфор жалпы, минералдану), Сарыөзен (аммоний-ион, жалпы фосфор, БПК5), Елек (БҚО) (БПК5), Иле (магний), Текес (аммоний-ион), Коргас (магний), Каркара (магний), Лепси (жалпы фосфор, магний), Аксу (Алматы облысы), Қаратал (магний), Бадам(магний, сульфаттар), Арыс (магний);
4	4 сынып-су қолайлы суару және өнеркәсіп;	шаруашылық ауыз су үшін сүмен жабдықтау қажет терең әдістер Су дайындау	20 су нысаны (17 өзен, 3 канал.): Тихая өзені (аммоний-ион), Аяғөз (магний), Емель (магний), Перетаска (магний), Жабай (магний), Нұра (магний, сульфаттар, фенолдар*), Есіл (СКО) (магний, фенолдар*), Шыңғырлау (магний), Кіші Алматы (магний), Шілік(өлшенген заттар), Шарын (өлшенген заттар), Түрген (өлшенген заттар) заттар), Сарықау (магний, сульфаттар, ХПК), Қарабалта (магний, сульфаттар, фенолдар*), Тоқташ (ХПК), Шу (ХПК, фенолдар*), Сырдария (Қызылорда облысы) (магний, минералдану, сульфаттар), им.Қ. Сәтпаев (магний), арна Нұра-Есіл (жалпы фосфор, магний, минералдану, сульфаттар), Көшім каналы (қалқыма заттар);

5	5 сынып (ең нашар қасиеттерін а)	Су тек қолайлы кейбір түрлерінің өнеркәсіп – гидроэнергетика, өндіру пайдалы қ а з б а л а р , гидрокөлік	5 су нысаны (5 өзен): Жайық өзені (Атырау обл.) (өлшенген заттар), есік (өлшенген заттар заттар), Темірлік (өлшенген заттар), Асса (өлшенген заттар), Келес (сульфаттар);
---	----------------------------------	---	---

Павлодар облысында су айдындары 1 класқа жатады, яғни су сапасы жақсы, онда зиянды қосылыстар мен элементтер жоқ. Алайда, жазғы маусымда туристердің көп келуіне байланысты тұрмыстық коқыспен өте үлкен ластану бар. Бұл қоршаған ортаның флорасы мен фаунасына өте зиянды әсер етеді. Су қоймаларында тұратын құстар мен балықтар жарамсыз пластик пен тұрмыстық коқысты жей алады.

Судың ластануы мәселелерінің атап өтілгендердің ішінен біз қатты тұрмыстық қалдықтардан өзен – көлдерді ластау мәселесін шеше аламыз. Осы мәселені шешу үшін өзенге коқыс түскен кезде оны қолма – қол жинайтын роботтың бар болғаны шеше алады.

Осы ойды мен жүзеге асырып жатырмын (1-сурет).

1-сурет – Сулардың, өзен-көлдердің бетін тазартатын «Аqua» аквароботтың бастапқы жобасы

Суды қатты тұрмыстық, ыдырамайтын заттардан тазартатын аквароботтың болашағы зор деген сенімдемін. Әсіресе қазір жаңа технологиялар заманында ол өз орнын тауып, қолданыста болатыны сөзсіз. Әрине мен жасаған нұсқа ол тек қана болашақ аквароботтың қанқасы. Осының кемшілігін ескере отырып, модернизациялау жасап, үлгі ретінде осы нұсқаны алып дамытуға болады. Роботтың көмегімен суды қатты тұрмыстық қалдықтардан тазартып жүргеннің көптеген жетістіктерін көруге болады:

- 1 Ол шаршамайды;
 - 2 Кез келген уақытта кемшіліктерін ескере отырып модернизация жасауға болады;
 - 3 Заман дамуымен қатар оны да жаңа бөлшектермен ауыстырып дамытуға болады;
 - 4 Ресурстарды қажет етпейді (адам сияқты су, тамақ т.б)
- Қорыта келе, ғаламшарымыздағы болып жатқан экологиялық мәселелерге адамзат ат салыса алады.

Жаңа технологияларды қолданып, экологиялық мәселелерді шешейік деп айтқым келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қоршаған әлем анықтамасы. Оқулық. Алматыкітап, 2016 ж.
- 2 Экология және біз. Энциклопедия. Алматы, 2000 ж.
- 3 Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің экологтары ведомстволық бюллетені. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100001741>.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛУ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ӘР ТҮРЛІ РЕЖИМДЕРІНДЕ ЖҰМЫСҚА ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АНЫҚТАУ

ЖАНАБАЕВА А. Б.

10 «Ә» сынып оқушысы № 35 ЖОББМ, Павлодар қ.

ДЖАКИПОВА М. А.

биология пәнінің мұғалімі, № 35 ЖОББМ, Павлодар қ.

Зерттеу мақсаты: Оқушылардың қозғалу белсенділігінің әртүрлі режимдерінде жұмысқа қабілеттілігін зерттеу.

Гипотеза: Егер біз әртүрлі қозғалыс белсенділігі арқылы оқушының жұмысқа қабілеттілігін анықтасақ, онда олардың танымдық, шығармашылық белсенділігі артады.

Зерттеу кезеңдері:

- 1 Зерттеу мәселесін анықтау, тақырыпты тұжырымдау, жұмыс мақсатын және міндеттерін анықтау;

2 Зерттеу болжамын қою;

3 Зерттеудің пратикалық бөлімін өткізу;

4 Қорытынды шығару;

Дене жүктемесінің азаюында бұлшық ет әлсіздігіне әкелетін құрылымдық және функционалдық өзгерістермен күшеюі байқалады. Мысалы, дененің түйісу және сүйек аппараты бұлшық етінің әлсіреуі, аяқтың өз қызметін толыққанды орындай алмайтын тірек-қимыл аппаратын ұстау, арқа бұзылулары, омыртқа, кеуде қуысы, жамбас және т. б. деформациясы дамиды. Ол бірқатар денсаулық бұзылуына әкеп соқтырады, бұл жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуіне әкеледі. Қозғалыс белсенділігінің шектелуі ішкі органдар функцияларының өзгеруіне әкеледі. Жүректің функционалдық жағдайы нашарлайды, биологиялық тотығу процестері бұзылады, бұл тіндердің тыныс алуын нашарлатады. Аз жүктемеде дамиды, оттегі жетіспеушілігі болады. Бұл қанайналым жүйесінің ерте патологиясына, атеросклеротикалық құтының дамуына, жүйенің тез тозуына әкеледі. Төмен қозғалыс белсенділігі кезінде гормоналды резервтер азаяды, бұл ағзаның жалпы бейімделу қабілетін төмендетеді. Ағзалар мен тіндердің тіршілік әрекетін реттеудің «Кәрілік» механизмі ерте пайда болады. Аз қозғалатын өмір салтын жүргізетін адамдарда үзіліссіз тыныс алу, дем алу, жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуі, жүрек аймағындағы ауырсыну, бас айналу, арқаның және т. б. ауыруы байқалады [1].

Адамның салауатты өмір салтының міндетті факторларының бірі—дене жүктемелерін жынысы, жасына, денсаулық жағдайына сәйкес келетін жүйелі пайдалану. Олар күнделікті өмірде, дене жаттығуларымен және спортпен ұйымдастырылған және өз бетінше шұғылдандырылатын «қимыл белсенділігі» терминімен біріктірілген әртүрлі қимыл-қозғалыс әрекеттерінің үйлесімін білдіреді.

Оқушылардың қозғалыс белсенділігі күнделікті (танертенгі гимнастика, жүру, қозғалмалы өзгерістер мен үзіліс) әр түрлі болуы мүмкін сондықтан ол бірнеше кезеңдерден тұрады. Бұл сынып оқушыларының ұйымдаспаған қозғалыс белсенділігінің үлесі көп болуына байланысты, бірақ еңбек қызметіне жататын оның түрлерінің үлесі айтарлықтай аз. Қозғалыс белсенділігінің кейбір түрлері өзара алмастырылады. Мысалы, спорт секциялары мен кейбір көркем өнерпаздар үйірмелеріндегі (атап айтқанда, би үйірмелеріндегі) сабақтар дене жүктемесінің қарқындылығы мен көлемі бойынша салыстыруға болады. Оқушылардың тәуліктік

қозғалыс белсенділігі мен денсаулығы арасында тығыз байланыс бар. Қозғалыс тапшылығы ағзаның мүшелері мен жүйелерінің жұмысында өзгерістер туғызады.

Оқушылардың тәуліктік қозғалыс белсенділігінің сауықтыру әсері ең алдымен оның жиынтық көлеміне, яғни дене тәрбиесін ғана емес, сонымен қатар оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруға, сондай-ақ оқушының бос уақытын ұйымдастыруға байланысты.

Баланың жүрегі тұрақты жүктемені қажет етеді, әйтпесе оның бұлшық ет жүйесі маймен өседі, әлсіз, борпылдақ болады, қатты қысқартуға қабілетсіз, тіндерді, әсіресе перифериялық органдарды, оттегімен нашар қамтамасыз етеді. Дене шынықтыру сабақтары адамның бұлшық еттерін, соның ішінде жүрек бұлшық етін нығайтады. Жаттығып жүрген адамның жүрек бұлшық еті әр соққымен қан тамырларына спортпен айналыспайтын адамдарға қарағанда қан әлдеқайда көп жібереді. Қан бүкіл дененің тіндерін жуып, оларды оттегімен жақсы қамтамасыз етеді. Екі күшті қысқартулар арасында жаттығылған жүрек ұзақ демалады. Осылайша, ол үнемді жұмыс істейді, аз шаршайды, төзімді болады. Жүрек жақсы дамыған сайын, соғұрлым жиі пульс. Жаттығылған жүрек ұзақ ауыр жұмысты жақсы орындайды, керісінше, аз қозғалатын өмір салтын жүргізетін адамның жүрегі шеткі органдарды, әсіресе аяқ-қол тіндерін, қанмен нашар қамтамасыз етеді. Бұлшықеттер қажетті оттегі мөлшерін алмайды және тез шаршайды. Бала жастан бастап, аз қозғалатын өмір салтын жүргізетін адам өзінің жүрек-тамыр жүйесін әлсіретеді.

Белгілі бір оқушының денсаулығын қалыптастыру шарттарының бірі-белгілі бір гигиеналық рационалды қатынаста дене тәрбиесінің әртүрлі нысандарын, әдістері мен құралдарын қамтитын, оған үйреншікті тәуліктік қозғалыс белсенділігі. Өмір сүру процесінде тұрақты көрінетін қимыл-қозғалыс белсенділігі үйреншікті болып саналады. Мұндай қолайсыздық себептерінің бірі-қозғалыс белсенділігі төмен (гиподинамия). 11 жастағы оқушылардың тәуліктік қозғалыс белсенділігінің нормасы күндізгі тәртіптегі динамикалық жұмыстың (20–24) % болуы болып табылады, яғни аптасына 4–5 Дене шынықтыру сабағы болу керек, бірақ мектептерде тек үш дене шынықтыру сабағы өткізіледі.

Спортпен айналысу ырғақты сезінеді, яғни бірдей уақыт аралығында бірқатар қозғалыстар жасай білу, еңбек қызметі процесінде қажетті төзімділікті дамытады, дене дамуының

деңгейін арттырады, денсаулықты нығайтады және дене жұмысқа қабілеттілігінің өсуін қамтамасыз етеді [2].

Зерттеу жұмысында ұсынылған материалды талдауға сүйене отырып, біз мынадай қорытынды жасай аламыз: адамның психикалық және физикалық, ақыл-ой және моторлы дамуының арақатынасы мәселесі оны зерттеудің ұзақ кезеңінде бір жақты шешім қабылдамады. Бір жағдайда физикалық, қимыл-қозғалыс белсенділігінің психикалық дамуға жағымды әсері бекітілді, басқаларында ол тіпті теріс болды, үшіншіден олардың дамуының тәуелсіздігі байқалды. Қазіргі білім деңгейінде функционалдық жүйелер теориясы мен сананың бірлігі мен қызмет принципі тұрғысынан психикалық және моторлы дамудың өзара байланысын жоққа шығаруға болмайды.

Оқу күні тәртібінде дене шынықтыру сабақтары, сабақтарға дейінгі гимнастика, үзілісте қозғалмалы ойындар және дене шынықтыру сабақтары барлық оқу күні бойы ақыл-ойдың жұмыс істеу қабілетін қолдауға және арттыруға ықпал етеді.

Дене шынықтыру жаттығуларының әсерінен оқушылардың оқу аптасы мен жыл бойы ақыл-ой жұмыс қабілеттілігінде он өзгерістер болады. Гимнастикамен, жеңіл атлетикамен, спорттық ойындармен күнделікті сағаттық сабақтар, әсіресе таза ауада, жоғары ақыл-ойдың жұмыс қабілеттілігін сақтауға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дайырбекова М. М. «Адам анатомиясы» өңделіп толықтырылған екінші басылымы, Алматы – 2010 жыл, 272 бет.
- 2 Рақышев А. Р. «Адам анатомиясы» Алматы, 2004 жыл, 420 бет.
- 3 Ақмырзаев М. М., Сағымбаев Ә. Ү. Валеология оқулығы, Астана, 2007 жыл 296 бет.
- 4 Уанбаев Е. Қ., Уанбаева Ф. Ж. «Дене мәдениеті және спорттың теориясы мен әдістемесі». – Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚМУ баспасы, 2006. – 315 с.
- 5 Жандар К. Е. «Тәнтану» (адам анатомиясы) Оқулық 2 басылым – Алматы, Білім баспасы, 2004 жыл 464 бет.
- 6 Смағұлова М. К., Оқушы анықтамасы «Арман-ІПВ» баспасы 2005 жыл, 440 бет.
- 7 Климов Е. А. «Жалпы психология» Юнити-Дана баспа, 1999 жыл, 511 бет.

**«ӘРТҮРЛІ ФИЗИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚТАҒЫ 9-10
ЖАСТАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТЫНЫС АЛУ ЖҮЙЕСІНІҢ
ФУНКЦИОНАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ
САЛЫСТАРМАЛЫ ЗЕРТТЕЛУІ»**

ҚАЙРУЛЛА Д. Д.

10 «А» сынып оқушысы, № 35 ЖОББМ, Павлодар қ.

ПШЕНБАЕВА Л. Т.

Биология пәнінің мұғалімі, № 35 ЖОББМ, Павлодар қ.

Жұмыстың мақсаты: әртүрлі физикалық дайындықтағы 9–10 жастағы оқушылардың тыныс алу жүйесінің салыстармалы функционалдық жағдайын зерттеу.

Гипотеза: егер біз балалардың физикалық дайындық деңгейін білетін болсақ, онда олардың тыныс алу жүйесінің функционалдық жағдайына баға бере аламыз.

Зерттеу кезеңдері:

- зерттеу мәселесін айқындау, тақырыпты, жұмыс мақсатын, міндетін тұжырымдау;
- зерттеу гипотезасын қою;
- зерттеу жұмысының жоспарын құру;
- тақырып бойынша зерттеулер өткізу;
- зерттеу нәтижелерін талдау,
- жұмыс бойынша қорытынды жасау
- зерттеу нәтижелерін безендіру

Жұмыстың жаңашылдығы: Бұрын тәжірибеде қолданылмаған, физикалық даму сапасының негізгі сипаттау процесіне әсер ететін көрсеткіштердің өсуін, олардың жекелеген жас кезеңінің ерекшелігін есепке алатын 9–10 жастағы балалардың жасы мен жынысы бойынша саралап, тыныс алу жүйесінің функционалдық жағдайының салыстармалы түрде зерттеу жұмысында әртүрлі физикалық дайындықтағы 9–10 жастағы оқушылардың тыныс алу жүйесінің салыстармалы функционалдық жағдайы анықталды.

Жұмыстың практикалық маңызы:

1 Жартылай жас принциптері бойынша саралап жіктелген, төменгі сынып оқушыларының физикалық дайындық көрсеткіштер динамикасын анықтауға түрлі жолдарды пайдалануда, салыстырмалы бағалардың мақсатқа сәйкестігі туралы мәліметтер - оқушылардың физикалық дайындық үрдісінің жобаланған міндеттерін дәлелді және тиімді шешу үшін объективті негіз болып табылады.

2 9–10 жастағы оқушылардың тыныс алу жүйесінің функционалдық жағдайының салыстармалы есепке алатын, оқу-жаттығу жүктемені мөлшерлеу әдісі негізінде жалпы білім беретін мектептің төменгі сынып оқушыларының физикалық сапасын дамытуды жоспарлау құжаттарын әзірлеу – осы әдісті дәстүрлі жолмен салыстырғанда тиімді ұйымдастыруға және жоғары нәтижелі жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді

3 Зерттеу нәтижелерін дайындау, қайта даярлау процесіне қосу мен орта және жоғарғы кәсіби оқу мекемелерінде дене тәрбиесі мен спорт мамандарының біліктіліктерін жоғарлату, олардың кәсіби құзіртінің деңгейін жоғарлату үшін алғышарттар жасайды.

Адам баласының өмірге келуі мен мектепке оқуға баруы арасындағы алғашқы жеті жыл уақыты оның келешек өмірінде өте үлкен маңызы бар. Өйткені осы кезеңде адамның денсаулығы, әр түрлі қабілеттері, адамгершілік қасиеттері, мінез-құлқы қалыптаса бастайды. Баланың денесін шынықтыру, өмірге керек қозғалыс шеберлігін қалыптастыру, гигиеналық әдеттерді бойларына сіңіру үшін осы бір балалық балғын шақ өте бір қолайлы кезең.

Мектеп жасындағы кезең әр түрлі қимыл-әрекеттерді үйретуге, жетілдіруге, өмірге қажет қимыл ептілігі мен дағдысын қалыптастыруға ең қолайлы кезең болып есептеледі. Осы кезеңде үйренбеген қимыл-әрекеттерді, кейін адам денесі қатып, буын жылжымалылығы, сіңір созылымдылығы азайып, қозғалыс шеберлігі нашарлап қалған кезде үйрену, жетілдіру қиынға түседі. Бала кезінде әр түрлі, көп үйренген, жетілдірілген, дағдыланған қимыл-әрекеттер адамға кеңістікте оңтайлы, епті, жеңіл қозғалуға мүмкіншілік береді. Мектеп жасында балалардың ағзаларына әсер ететін дене тәрбиесі жұмыстары дұрыс ұйымдастырылса, ол оқушының дене және ақыл-ой жұмыс қабілеттілігі деңгейінің көтерілуіне себеп болады. Осыған жетер жол дұрыс жоспарлануы, оқушылар белгілі білім негіздерін, әр түрлі ақпараттарды дұрыс алуы, меңгеруі, түсінуі керек. Оны түсінген оқушы өзінің дене және ақыл-ой жұмысқа қабілеттілігі деңгейін жоғарылатуға тырысады, ұмтылады [1].

Дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесі жұмыстары оқушылармен жүргізілетін басқа өнегелік, эстетикалық, еңбек, ақыл-ой тәрбиелерінің міндеттерін орындауды оңайлатады. Тақырыптың өзектілігін ескере отырып біз жұмыстың мақсатын анықтадық: әртүрлі физикалық дайындықтағы 9–10 жастағы оқушылардың тыныс алу жүйесінің салыстармалы функционалдық жағдайын зерттедік [3].

Зерттеу жұмысы Павлодар қаласының № 35 мектебінде 10 жастағы оқушыларға антропометриялық әдіс арқылы талдау жүргізілді. Зерттеуге 4 «Ә» сыныбының 25 оқушысы қатысты, біз олардың жасына қарай 2 топқа бөліп алдық: 9 және 10 жастағы. 9 жастағы балалардың саны – 7, 10 жастағылардың – 20. Жұмысты орындау барысында оқушылардың антропометриялық әдісі арқылы бой ұзындығын және дене салмағын өлшеп алдық. Г. Л. Апанасенко физикалық денсаулықты бағалау әдісі мен тыныс алу жағдайы, өкпенің тіршілік сыйымдылығы өлшенді [2].

Балалардың бойының ұзындығын өлшегенде ростомер қолданылды. Оқушылар ростомердің планформасына тұрып, ішін өзіне тартып, иығын түзу ұстап, қолын дене бойына түсірді. Бойды өлшегенде қозғалмалы планканы басқа түсірдік. Оқушылардың бойын және дене салмағын біз «Төмен», «Ортадан төмен», «Орта», «Ортадан жоғары», «Жоғары» деген көрсеткіштермен белгіледік. 1 кестеде 9–10 жастағы ұл, қыз балалардың дене дамуын бағалау көрсеткіштері берілген. Дене тәрбие сабағында оқушылар баскетбол, волейбол, бокс және жеңіл атлетика үйірмелеріне қатысады.

1-кесте – Павлодар қаласының № 35 ЖОББМ 9 жастағы әр түрлі физикалық дайындықтағы оқушылардың антропометриялық көрсеткіштері (Неменко Б. А. Оспанова Г. К. Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы) [4].

1-кесте – Антропометриялық көрсеткіштері

Жасы	Дайындық деңгейі	Көрсеткіштер	Төмен	Ортадан төмен	Орта	Ортадан жоғары	Жоғары
9	Спортпен 1-2 жыл айналасатын	Бойы, см	128,7 төмен	128,7-137,4	137,4-152,3 (144,8)	152,3-159,8	159,8
		Салмағы, г	26,200 төмен	26,200-30,100	30,100-41,900 (36 000)	41,900-61,600	61,600 жоғ
	Спортпен 3-5 жыл айналасатын	Бойы, см	132,5 төмен	132,5-138,2	138,2-154,2 (146,2)	154,2-161,0	161,0 жоғары
		Салмағы, г	25 500 төмен	25,500-30,500	30 500-45 900 (37 500)	45,900-57,500	57,500 жоғары
	Спортпен айналаспайтын	Бойы, см	130 төмен	130-135,2	137,4-152,3 (144,8)	152,3-159,8	159,8
		Салмағы, г	24,000 төмен	24,000-28,100	30,100-41,900 (36 000)	41,900-61,600	61,600 жоғ

Қорытындылай келе, жұмыс нәтижесі бойынша келесі қорытынды жасауға болады:

1 Әдебиетке талдау жасалды;

2 9–10 жастағы оқушылардың ерекшеліктеріне тоқталдық. 9 жастағы 7 баланың екеуі «Орта», екеуі «Ортадан жоғары» көрсеткішпен бағаланған бойы және салмағы жағынан. Үш оқушының екеуінде бойы «Ортадан жоғары», біреуінде «Орта», бұл балалардың біреуінде дене салмағы «Жоғары», тағы біреуінде «Ортадан жоғары», бір оқушыда «Орта». 9 жастағы бес баланың бойы және дене салмағы «Орта» көрсеткішке сай келмейді. 10 жастағы 20 баланың ішінде 10 балада «Орта», 5-де «Ортадан жоғары», бір оқушыда «Жоғары» көрсеткіштер бойы және салмағы жағынан. Төрт оқушының екеуінде бой көрсеткіші «Орта», біреуінде «Ортадан жоғары», біреуінде «Жоғары». Салмағы бойынша екі оқушыда «Ортадан жоғары», бір оқушыда – «Ортадан төмен», бір балада – «Орта». 20 оқушының арасында бойы және салмағы жағынан нормаға 10 бала сәйкес келеді [5].

3 Г. Л. Апанасенко бойынша физикалық денсаулықты бағалау әдісі арқылы 9–10 жастағы балалардың физикалық денсаулығы белгіленді.

Зерттеу жұмысында біз 27 оқушының лүпіл көрсеткішін тыныштық күйде және физикалық жүктеме (30 рет тұрып отыру жаттығуын орындау арқылы) орындаған соң. Тыныштық күйдегі лүпіл көрсеткішін осы жасқа сай лүпіл нормасымен салыстырып алдық. Салыстыру нәтижесінде 9 жастағы балалар ішінен біреуінде лүпілі нормадан төмен. 10 жастағы оқушылардың 8-де лүпіл нормадан төмен;

4 Зерттеу нәтижесі бойынша 9 жастағы балалардың 5-де - өзгерді, ал 10 жастағы балалардың 14-де лүпіл жоғарлады. Бұл яғни осы оқушылар физикалық жүктемеге тез бейімделе алмайды деген қорытындыға әкеледі [7].

5 Терең тыныс алып (бірақ максималды емес) дем алуды тоқтатып, мұрынды саусақпен қысып, зерттемені отырған қалыпта жасап алып тыныс тоқтатқан уақыттан кейін лүпілді секундомермен өлшеген кезде 9 жастағы жеті баланың ішінде біреуінде ғана Штанге сынамасының көрсеткіші нормаға сай болды. Жеті оқушының төртеуінде бұл көрсеткіш нормадан төмен, ал екеуінде нормадан жоғары боды. Ал 10 жастағы балалардың ішінде нормаға сәйкес келетін көрсеткіш байқалмады. 17 оқушыда Штанге сынамасының көрсеткіші нормадан төмен болды. 3 оқушыда керісінше нормадан жоғары. Штанге сынамасының көрсеткіші төмен болғаны бала ағзасының шаршағанын көрсетеді. Осы көрсеткіштің жоғары болуы жүрек-тамыр жүйесінің оттегі жетіспеушілігіне қолайсыз жауап

қайтарғанын көрсетеді. Сонымен әртүрлі физикалық дайындықтағы 9–10 жастағы оқушылардың тыныс алу жүйесінің функционалдық жағдайын зерттедік [9].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Давлетьярова К. В., Солтанова В. Л., Баранова Е. В. Физическая культура как метод развития адаптационных возможностей организма студентов. Т и ПФК, 2010 ж, № 11, 53–55 бб.
- 2 Дүйсенбин Қ., Алиакбарова З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы / Оқулық, 1-ші басылым. Алматы, 2003 ж. – 400 б.
- 3 Айман Р. Н., Ширшова В. М. Избрания лекции по возрастной физиологии и школьной гигиены, Новосибирск, 2004 ж.
- 4 Приходько Н. Г., Лукьяненко М. В. Валеология. Алматы: Архаим, 2002 ж.
- 5 Левушкин С. П. Комплексная оценка физической работоспособности юношей, Физиология человека, 2001 ж., 27 б.
- 6 Зяятдинова А. И. Изменения показателей насосной функции сердца у подростков, занимающихся спортом, при выполнении функциональных нагрузок, Т и ПФК, 2011 ж. № 1.
- 7 Уанбаев Е. Қ., Уанбаева Ф. Ж. «Дене мәдениеті және спорттың теориясы мен әдістемесі». – Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚМУ баспасы, 2006. – 315 с.
- 8 Жандар К. Е. «Тәнтану» (адам анатомиясы) Оқулық 2 басылым – Алматы: Білім баспасы, 2004 жыл 464 б.
- 9 Смағұлова М. К., Оқушы анықтамасы. «Арман-ПВ» баспасы 2005 жыл, 440 б.
- 10 Климов Е.А. «Жалпы психология». Юнити-Дана баспасы, 1999 жыл, 511 б.

СИСТЕМА ЗАМКНУТОЙ ЦИРКУЛЯЦИИ ВОДЫ ДЛЯ ВЫРАЩИВАНИЯ ОСЕТРОВЫХ РЫБ В ЛАБОРАТОРНЫХ УСЛОВИЯХ

НАРИМАН Д.

ученик 11В класса, Назарбаев Интеллектуальная
школа ХБН, г. Павлодар

ХАМИТОВА А. К., АДАМОВА А. А.

руководители, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Популяции осетровых рыб на территории Павлодарской области сегодня на грани вымирания. В водоемах региона обитает 25 видов рыб, из осетровых два вида - стерлядь и сибирский осетр. Их численность в последние годы катастрофически сократилась. В связи с этим возникает необходимость в изучении выращивании осетровых рыб и создать систему замкнутой циркуляции на базе Назарбаев Интеллектуальной школы химико-биологического направления в лабораторных условиях

Целью нашего проекта является повышение популяции осетровых рыб в Павлодарской области с помощью системы установки с замкнутым циклом водоснабжения в лабораторных условиях

Сегодня в Павлодарской области насчитывается семь предприятий, которые занимаются переработкой рыбы, и общая мощность предприятий составляет 196 тонн. Также учитывая имеющиеся водные ресурсы области, имеется потенциал для роста объемов выращивания рыбы до тысячи тонн ближе к 2023 году.

Методы при выращивании рыб применяются в садках, прудах и бассейнах замкнутом водоснабжении. Плюсы выращивания рыб в садках: удобная в эксплуатации и экономичны, так как нет затраты на электроэнергию. Зимой рыба остаётся в садках, при низких температурах воды она не питается и это приводит к потере массы. Плюсы в выращивание осетровых в прудах, это простота обслуживания, низкие затраты и экономия электроэнергии. Минусом является то, погодные условия для выращивания рыб и других природных факторов. Главным недостатком прудового выращивания рыб является то, что выращенная продукция попадает на прилавки рынка только осенью, после спуска прудов. И мы решили рассмотреть метод УЗВ.

Как правило УЗВ состоит из 6 частей, это бассейн, барабанный фильтр, биофильтр, насос, ультрафиолетовые лампы и оксигенатор. Важнейшей частью УЗВ является бассейн, потому что он служит домом для осетровых рыб.

Следом идет барабанный фильтр, который обеспечивает фильтрацию воды от твердых примесей и служит барьером для биофильтра.

Биофильтр используется для создания среды обитания микроорганизмов, участвующих в природном круговороте веществ водоема. Далее водяной насос обеспечивает циркуляцию воды в системе УЗВ создавая непрерывный циркуляцию воды.

Следом, использование ультрафиолетовых установок обеспечивает мгновенное обеззараживание воды и уничтожение бактерий и вирусов на 99,9 %. По сравнению с традиционными методами обеззараживания воды - хлорированием и озонированием - ультрафиолетовое излучение наиболее безвредно для потребителей и окружающей среды, а также не требует больших затрат электроэнергии.

Принцип работы УЗВ. Для выращивания используем бассейн диаметром в 3 метра и глубиной в полметра. В бассейне с такими размерами можно получать около 1 тонн рыб в год. Обязательным фактором является температура воды, что для осетровых рыб считается комфортной от +18 до +24 °С. А также на 1 квадратный метр водоема необходимо рассчитывать не более 60 кг осетра, в общем бассейн будет вмещать в себя 10.6 кубический метров воды.

Следом, барабанный фильтр с микросеткой 40 мкм. Пропускная способность барабанного фильтра в системе замкнутой циркуляции определяется площадью фильтрации, она зависит от размера ячейки, размера проволоки сетки и общей площади сетки. Общая площадь сетки – это конструктивные размеры фильтра. Так как номинальный расход воды в системе УЗВ составляет 10.6 кубических метров, то пропускная способность фильтра должна равняться 5 кубическим метрам, потому что пропускная способность должна быть минимум на 10 процентов выше номинального расхода воды в системе УЗВ.

Не все органические вещества удаляются с помощью механического фильтра, самые мелкие частицы будут проходить через него в виде растворённых соединений фосфора и азота, именно для этого используется биофильтр, в котором биофильтрация происходит при температуре воды 10–35 °С (оптимально – 30 °С) и

уровне рН от 7 до 8, потому что более низкий уровень рН понижает эффективность биофильтра.

Далее водяной насос обеспечивает циркуляцию воды в системе УЗВ создавая непрерывный циркуляцию воды.

Один из важнейших компонентов УЗВ- УФ лампа, которая обеззараживает воду от бактерий и вирусов на 99.9 %.

В конце оксигенатор также известный как, кислородный конус имеет диапазон производительности от 15 до 700 кубических метра в час и давление от 2 до 4 бар. Обычно оксигенаторы изготавливаются из стекловолокна тем самым не подвергаются коррозии. в верхнюю часть емкости, занятую газообразным кислородом, непрерывно подается вода, предназначенная для насыщения кислородом. Далее вода и газ регулируется с помощью крана и контролируется с помощью манометра. Вода попадает в верхнюю часть устройства и распыляется в среде кислорода при высоком парциальном давлении газа. В итоге жидкость насыщается необходимым количеством газа, происходит процесс оксигенации.

Для того что бы вычислить процент рециркуляции нужно расход воды через бассейн в час поделить на подпитку свежей воды в час+ расход воды через бассейны в час. Например, в нашем УЗВ 11 м³/час делим на 2 м³ /час+ 11 м³/час что равняется 85 %. Аналогичным способом можно вычислить подпитку свежей воды в сутки что равняется деление общего объема подпитки воды на общий объем воды. В нашем случае в районе 45–48 м³/сутки. Скорость водообмена, необходимого для сохранения качества воды в бассейне. Для того чтобы вычислить водообмен на кг корма необходимо водообмен в сутки поделить на количество потребляемого корма, в нашем случае ответ будет равен 87 процентам.

На данном слайде вы можете наблюдать таблицу с расчетом энергии, в которой детально и точно описан каждый элемент, потребляющий энергию в УЗВ, в итоге будет потребляться 142.46 кВт энергии в час и 1441.6 кВт энергии в месяц.

В биологической загрузке используются полиэтиленовые шарики с диаметром 16мм и высотой 10мм. Сам биофильтр размером 3метра в длину на 2 метра в ширину. Биологическая загрузка имеет рабочую поверхность равной 680 м²/м³, тем самым такое количество воды подвергается очистке. При плотности полиэтиленовых шариков в 1 м³, в общем масса загрузки будет равняться 175 кг (примерно 250 тысячам штук)

В заключении мы определили все плюсы и минусы системы замкнутой циркуляции воды, построили рабочий макет будущей УЗВ и посчитали все траты и итоговый заработок проекта.

Выращивание осетра в домашних условиях – это не только отличная альтернатива традиционным отраслям животноводства, но еще и прекрасная возможность получить качественную, экологически безопасную, не имеющую аналогов по своим вкусовым качествам рыбную продукцию. УЗВ всегда рекомендуется к использованию для производства ценных видов рыб, поскольку на них имеется спрос и высока рыночная цена. Взвесив все преимущества и недостатки проекта, мы пришли к единому выводу, что данный проект имеет место быть и в дальнейшем может перерасти в стартап идею.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Анисимова, И. М., Лавровский В. В. Ихтиология / И. М. Анисимова, В. В. Лавровский М.: Высш. шк, 1983. – 255 с.
- 2 Васильева Л. М., Биологические и технологические особенности товарной аквакультуры осетровых в условиях Нижнего Поволжья. Астрахань, 2000 г., 190 с.
- 3 Винберг, Г. Г. Удобрение прудов / Г. Г. Винберг., В. П. Ляхнович М.: Пищевая промышленность, 1965.
- 4 Гамыгин Е. А., Понамарев С. В., Никоноров С. И., Понамарева Е. Н., Грозеску Ю. Н., Бахарева А. А. Технология выращивания и кормления объектов аквакультуры юга России, (справочное, учебное пособие), Астрахань: Нова плюс, 2002, 267 с.

ОЦЕНКА ПРИЖИВАЕМОСТИ ДРЕВЕСНЫХ НАСАЖДЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ САНИТАРНО-ЗАЩИТНЫХ ЗОН ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ Г. ПАВЛОДАР И Г. АКСУ

ТУЛЕГЕНОВА З. Р.

ученик 11 класса, Школа-лицей № 8 для одаренных детей г. Павлодар,
zamiratuleg@mail.ru

САВОНИК М. П.

ученик 11 класса, Школа-лицей № 8 для одаренных детей г. Павлодар,
msavonik.ms@gmail.com

АБИКЕНОВА А. К.

магистр биологических наук, учитель биологии, школа-лицей № 8
для одаренных детей г. Павлодар, Abikenova_aisulu@inbox.ru

КАМКИН В. А.

к.н.б., Торайгырова университет, г. Павлодар, vikkamkin@gmail.com

МОГИЛЮК С. В.

к.геогр.б., председатель ОО «ЭКОМ», г. Павлодар,
msvgeo@gmail.com

Исследованы зеленые насаждения в санитарно-защитных зонах в промышленных районах г. Павлодар и г. Аксу. Среди них были тополь пирамидальный, сосна обыкновенная, ива, вяз мелколистный, тополь белый, липа, акация желтая, вишня степная, лох серебристый. При сборе и обработки фактического материала были использованы общепринятые методики определения жизненного состояния растения. В целом, состояние насаждений не удовлетворительное. Растения на исследуемых территориях подвергались стрессу. Причинами этого являются не правильный выбор породного состава для условий произрастания, нарушение технологии посадки (использование крупномерного посадочного материала) и после посадочного ухода (полив, внесение удобрений). Таким образом, необходимо проводить мониторинги по оценке состояния деревьев и кустарников.

Ключевые слова: тополь пирамидальный, сосна обыкновенная, ива, вяз мелколистный, тополь белый, липа, акация желтая, вишня степная, лох серебристый.

ВВЕДЕНИЕ

Успешное произрастание деревьев и кустарников в условиях промышленного загрязнения определяется видовой

принадлежностью, их устойчивостью, возрастом насаждений, характером техногенного загрязнения и проведением различных мероприятий по уходу за насаждениями. Из-за постоянного загрязнения атмосферного воздуха повреждаются листовые пластинки многих растений, наблюдаются отмирание ветвей в кронах, снижение запасов фитомасс, ускорение процесса старения и усыхания растительных сообществ [1]. В этой связи необходимо проводить мониторинги по изучению состояния древесных насаждений.

Целью исследований было проведение инвентаризации деревьев и кустарников промышленных зон г. Павлодара. Для достижения цели были поставлены следующие задачи: 1. Определить видовой состав и численность деревьев и кустарников в промышленных зонах. 2. Выявить растения отклоненных от стабильного развития. 3. Проанализировать причины стресса у растений.

Объектами исследования являются древесные насаждения, произрастающие на территории промышленных предприятий санитарно-защитных зон. Предметом исследований является состояние древесных насаждений. Работа проводилась летом в 2022 году общественным объединением «ЭКОМ» в рамках проекта «Зеленый взгляд на Прииртышья – 2022», реализованным в программе экстренной помощи Qoda 4.0 Фондом Евразия Центральной Азии в партнерстве с компанией «Шеврон».

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Изучены зеленые насаждения, произрастающие в промышленных районах Павлодарской области (АО «Алюминий Казахстана», ТОО «ПНХЗ», АО «Павлодарэнерго», ТОО «Нефтехим ЛТД», ТОО «Экибастузская ГРЭС-1 им. Булата Нуржанова», ТОО «Экибастузская ГРЭС-2», «Аксусский завод ферросплавов», филиал АО ТНК «Казхром», АО «ЕЭК»).

Видовой состав растений определялся участниками проекта с помощью специальной литературы «Флора Казахстана» [2] и по двухтомнику «Иллюстрированный определитель растений Казахстана» [3]. На каждой пробной площади осуществлялся пересчет деревьев и кустарников. Методика определения жизненного состояния растения была разработана экспертами общественной организации «ЭКОМ». Жизненное состояние растений определялось по шести категориям: в 1 – здоровые растения, в 2 – ослабленные, в 3 – сильно ослабленные, в 4 – усыхающие, в 5 – условно живые, в 6 – сухостой.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В санитарно-защитных зонах ассортимент древесных пород достаточно разнообразный. Древесные насаждения были представлены следующими видами: Тополем пирамидальным (*Populus pyramidalis*), сосной обыкновенной (*Pinus sylvestris*), ивой (*Salix alba* L), вязом мелколистный (*Ulmus parvifolia*), тополем белый (*Populus alba*), липой (*Tilia*), лох серебристый (*Elaeagnus angustifolia* L.) Из кустарников на всех промышленных участках произрастают следующие: Акация желтая (*Caragana arborescens*), вишня степная (*Cerasus fruticosa*). Общее количество деревьев составило 10327, а кустарников – 3271. По численности преобладали виды деревьев: тополь пирамидальный (7306 экземпляров) и сосна обыкновенная (1273 экз.), лох серебристый (1644 экз) и тополь белый (880 экз.). По численности кустарников преобладала вишня степная (1339 экз.).

1 АО «Алюминий Казахстана» – предприятие, производящее глинозем (соединение алюминия и кислорода), а также занимающее добычей и переработкой, и реализацией бокситов, известняка, огнеупорных глин, щебня, галлия, сульфата, алюминия. На исследуемой территории оценено состояние следующих зеленых насаждений: Вяз мелколистный, тополь пирамидальный, ива. По численности видов преобладает ива (148 экземпляров). В целом, на данной территории общее жизненное состояние (ОЖС) всех изученных растений не удовлетворительное. Общий процент встречаемости здоровых растений составил 8.5% (Таблица 2). Общее жизненное состояние вяза мелколистного относится к категории «здоровое» (34 %). ОЖС насаждений тополя пирамидального относится к категории «здоровое» (7%). ОЖС насаждений липы относится к категории «здоровое» (3%). В выборке преобладали растения, относящиеся к категории «сухостой» (Таблица 2). ОЖС насаждений вяза мелколистного, тополя пирамидального и липы относятся к категории «сухостой» и составил 9 %, 36 % и 47 % соответственно.

2 Павлодарский нефтехимический завод (ТОО «ПНХЗ») – крупнейшее предприятие на северо-востоке Казахстана по переработке нефти и производству нефтепродуктов. На исследуемой площадке оценено состояние тополя пирамидального (5375 экземпляров). В целом, на данной территории общее жизненное состояние (ОЖС) тополя пирамидального не удовлетворительное (Таблица 1). Общий процент встречаемости тополя пирамидального, относящихся к категории «здоровые» составил 6 % (Таблица 2).

Самый большой процент встречаемости растений, относящихся к категории «сухостой» (48 %). Остальные растения характеризовались неудовлетворительным состоянием.

Таблица 1 – Оценка состояния деревьев и кустарников в промышленных районах Павлодарской области

Предприятие	Виды насаждений	Всего	Здоровые	ослабленные	Сильно ослабленные	Усыхающие	Условно живые	сухостой
1 АО «Алюминий Казахстана»	Вяз мелколистный	41	34%	31%	17%	2%	4%	9%
	Тополь пирамидальный	127	7%	12.6%	22%	9%	13.4%	36%
	ива	148	3%	17%	22%	2%	9%	47%
2 ТОО «ПНХЗ»	Тополь пирамидальный	5375	6%	16%	13%	8%	9%	48%
3 ТОО «Нефтехим ЛТД»	Тополь белый	880	9%	19	11	16	26	19
4 ТОО «Экибастузская ГРЭС-1 им. Булата Нуржанова»	Липа	74	7%	18	12	24	8%	31
5 ТОО «Экибастузская ГРЭС-2»	Тополь пирамидальный	407	17	23	14	1	16	33
	Вяз мелколистный	605	14	8.9	11	0.1	7	59
	Акация желтая	288	41	19	3	4	10	23
	Вишня степная	1339	4	14	15	11	15	0.38
	Лох серебристый	277	13	18	17	22	13	16
6 «Аксусский завод ферросплавов», филиал АО ТНК «Казхром»	Тополь пирамидальный	516	0.2	0.4	4	10.4	1	84
	Лох серебристый	600	0	5.2	3.2	1.2	38.2	52.2
	Сосна обыкновенная	278	0	0	0	1.8	0	98.2
7 АО «ЕЭК»	Тополь пирамидальный	881	0.2	2.8	2.9	3.1	2.5	88.5
	Лох серебристый	757	0	0.3	2.6	0.1	18	79
	Сосна обыкновенная	1001	0.4	2.4	2.4	2.2	0.6	92

Примечание: мониторинг был проведен в санитарно защитных зонах в промышленных районах с согласия руководителей промышленных предприятий. Предприятия, не входящие в санитарно-защитные зоны, не были включены в расчеты.

Таблица 2 – Общая оценка состояния древесных насаждений в промышленных районах Павлодарской области

Предприятие	Всего насаждений	Здоровые	ослабленные	Сильно ослабленные	Усыхающие	Условно живые	Сухостой
1.АО «Алюминий Казахстана»	316	8.5%	17.08	21	5.06	10.4	38
2.ТОО «ПНХЗ»	5375	6%	16%	13%	8%	9%	48%
3. ТОО «Нефтехим ЛТД»	880	9%	19	11	16	26	19
4. ТОО «Экибастузская ГРЭС-1 им. Булата Нуржанова»	74	7%	18	12	24	8%	31
5. ТОО «Экибастузская ГРЭС-2»	2916	12.3	15	13	9.53	12.5	38
6.«Аксусский завод ферросплавов», филиал АО ТНК «Казхром»	1394	0.07	2.36	2.86	4.73	17	73.09
7. АО «ЕЭК»	2639	0.18	1.93	2.46	1.97	6.21	87.2

3 ТОО «Нефтехим ЛТД» - первый в Казахстане производитель метил-трет-бутилового эфира и полипропилена, а также компания производит мягкую упаковку (полипропиленовые мешки и биг-беги). Растительное сообщество состояло из тополя белого (880 экз.). Растения с неудовлетворительным состоянием преобладали. Растения, относящиеся к категории «Здоровые» составляли 9 % (Таблицы 1; 2).

4 ТОО «Экибастузская ГРЭС-1 им. Булата Нуржанова» – крупнейшая электростанция Республики Казахстан, работающая на высокозольных углях Экибастузского месторождения. На территории предприятия состояние растений липы неудовлетворительное (74 экз.). Преобладающей группой оказались растения, относящиеся к группе «сухостой» и показатель, составил 31 %, наименьшей – растения, относящиеся к группе «здоровые» (7 %).

5 ТОО «Экибастузская ГРЭС-2» - крупнейшая электростанция РК, которая вырабатывает 15 % электроэнергии в стране. Растения были представлены следующими видами растений: Тополь пирамидальный, вяз мелколистный, Акация желтая, Вишня степная, Лох серебристый. По численности видов кустарников доминирует: вишня степная (1339 экземпляров). Среди деревьев доминирует вяз мелколистный (605 экз.). В целом, на данной территории общее жизненное состояние (ОЖС) всех изученных растений не удовлетворительное. Общий процент встречаемости здоровых растений составил 12.3 % (Таблица 2). Общее жизненное состояние тополя пирамидального относится к категории «здоровое»

(17 %). ОЖС насаждений вяза мелколистного относится к категории «здоровое» (14 %). ОЖС насаждений акации желтой относится к категории «здоровое» (41 %), вишни степной – 4 %, лоха серебристого – 13 %. В выборке преобладали растения с неудовлетворительным состоянием (Таблица 1). ОЖС насаждений тополя пирамидального, вяза мелколистного и акации желтой, лоха серебристого относятся к категории «сухостой» (33 %, 59 %, 23 % и 16 % соответственно).

6 «Аксусский завод ферросплавов», филиал АО ТНК «Казхром» - предприятие, занимающееся производством ферросплавов. На территории предприятия общее состояние растений характеризуется, как неудовлетворительное. Встречались следующие виды, таких как тополь пирамидальный, лох серебристый, сосна обыкновенная. По численности видов деревьев доминируют: лох серебристый (600 экземпляров), тополь пирамидальный (516 экземпляров). В выборке преобладали виды, относящиеся к категории «сухостой» и составили 74 %. Здоровые растения имели наименьшие показатели (0,07 %) (Таблица 2). Общее жизненное состояние тополя пирамидального относится к категории «здоровое» (0.2 %). ОЖС насаждений лоха серебристого относится к категории «здоровое» (0 %). ОЖС насаждений сосны обыкновенной относится к категории «здоровое» (0.4 %). В выборке преобладали растения с неудовлетворительным состоянием (Таблица 1). ОЖС насаждений тополя пирамидального, лоха серебристого и сосны обыкновенной относятся к категории «сухостой» и составили 88 %, 79 %, 92 % соответственно.

7 АО «ЕЭК» - один из крупнейших поставщиков электроэнергии и угля в Казахстане. На территории предприятия встречаются следующие виды растений: тополь пирамидальный (881 экз.), лох серебристый (767 экз.), сосна обыкновенная (1000 экз.). В целом, в выборке преобладали виды, относящиеся к категории «сухостой» (87 % (79-92 %)). Наименьшие по численности составили виды, относящиеся к категории «Здоровые» (0.18 % (0-0.4 %)) (Таблица 1,2).

ВЫВОДЫ

Определение жизненного состояния растений дает возможность оценить устойчивость отдельных видов древесных насаждений в целом к воздействию техногенных факторов. Среди всех исследуемых видов в санитарно-защитных зонах близ промышленных предприятий самый низкий индекс ОЖС был

определен для тополя пирамидального и сосны обыкновенной, лоха узколистного («Аксусский завод ферросплавов», филиал АО ТНК «Казхром», ТОО «ЕЭК»). Большинство видов на исследуемых территориях подвергались стрессу.

Причинами стресса являются не правильный выбор породного состава для условий произрастания, нарушение технологии посадки (использование крупномерного посадочного материала) и после посадочного ухода (полив, внесение удобрений).

Определение жизненного состояния растений и выявленные причины стресса у зеленых насаждений можно использовать для разработки рекомендаций по повышению эффективности работ по озеленению санитарно-защитных зон.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Антипов В. Г. Устойчивость древесных растений к промышленным газам. Минск: Наука и техника, 1979. 216 с.
- 2 Флора Казахстана, т.т. 1–9. Алма-Ата: Наука, 1956–1966
- 3 Иллюстрированный определитель растений Казахстана, т. 1–2. Алма-Ата: Наука, 1969, 1972.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТЕКЛЯННОГО ПОРОШКА В ИЗГОТОВЛЕНИИ БЕТОНА, КАК СПОСОБ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КАТАСТРОФЫ

ЧИНГИНИНА А. Б.

ученик 11 «А» класса, Областной многопрофильный
лицей-интернат для одаренных детей,
г. Павлодар

ИСАДИЛОВА А. Н.

учитель физики, Областной многопрофильный
лицей-интернат для одаренных детей, г. Павлодар

Дефицит песка – новость внезапная. Глобальные темпы использования песка, которые за последние два десятилетия увеличились частично в результате стремительной урбанизации, намного превышают естественные темпы, с которыми песок пополняется за счет выветривания горных пород ветром и водой. Как и в случае с нехваткой других природных ресурсов, нехватка песка влечет за собой ограниченные запасы материала и растущее

число людей, покидающих сельские районы и переезжающие в города. В Казахстане же эту проблему пока не поднимают.

Ситуация с нехваткой песка появилась не вчера, с каждым годом проблема становится все серьезнее из-за индустриализации и урбанизации что, резко увеличивают спрос на песок. На данный момент человечество ежегодно нуждается примерно в 50 млрд тонн песка. Большая часть всего песка, а именно, от 25,9 до 29,6 млрд тонн применяются в строительстве, по расчетам каждому человеку требуется около 18 килограммов песка в день. Так как рост населения набирает обороты, из этого следует что к 2030 году потребность в песке повысится до 60 млрд тонн [1]. Песок можно найти почти в каждой стране на Земле, он покрывает пустыни и выстилает береговые линии по всему миру. Обстановка не была бы такой затруднительной если бы мы могли использовать любой песок. Проблема заключается в типе песка, который мы используем для нужд человека. Песок пустыни в значительной степени бесполезен для нас. Разрушенные ветром, а не водой, песчинки пустыни слишком гладкие и округлые, чтобы скрепляться вместе, образуя устойчивый бетон. А соль, что содержится в морском песке вызывает коррозию металлической арматуры. Подавляющая часть песка, которую мы собираем, идет на изготовление бетона. Для строительных работ требуются чрезвычайно шероховатые края, так как более угловатые песчинки могут сцепляться друг с другом. Но этот тип песка можно найти только в руслах рек – с негативными последствиями для окружающей среды.

Добыча песка для использования в бетоне и других промышленных целях, во всяком случае, еще более разрушительна. Песок для строительства чаще всего добывают из рек. Песок легко поднимать с помощью всасывающих насосов или даже ковшей, и его легко транспортировать, как только вы наберете полную загрузку судна. Но углубление русла реки может разрушить среду обитания, занятую донными организмами. Вспученный осадок может затуманить воду, удушая рыбу и блокируя солнечный свет, который поддерживает подводную растительность. Поскольку спрос на производство бетона растет день ото дня, использование речного песка в качестве мелкого заполнителя приводит к следующим проблемам:

- эрозия берегов,
- изменение русла реки,
- размывание берега,

- это разрушает среду обитания водных животных и микроорганизмов,

- влияет на подпитку подземных вод,
- так же приводит к эксплуатации природных ресурсов,
- снижению уровня грунтовых вод [2].

В руководящих принципах по добыче песка говорится, что количество удаляемого песка должно быть пропорционально скорости его пополнения и ширине реки. На сегодняшний день цена на речной песок варьируется в стоимости от 700 до 3300 тенге за одну тонну [3]. Павлодарский речной порт сосредоточился на добычу и продажу песка. Павлодарский песок не только используют на кирпичных заводах, его также закупают строители и дорожники. Исходя из ориентировочной стоимости добытых ресурсов при добыче речного песка организация платит налог, так как речной песок проходит дополнительную обработку при выгрузке на территорию юридического лица [4].

Во-первых, это – строительные работы. С помощью речного песка выравнивают площадки, отсыпают фундаменты и делают водонепроницаемое покрытие вокруг зданий. В следствии того, что речной песок не содержит примесей глины и других инородных частиц смеси получаются однородными и густыми. Мелкий речной песок используется в составе штукатурки.

Во-вторых - производство. Речной песок годен для изготовления бетона, железобетонных изделий, кирпича, стекла и т.д. [5]

Спрос на песок растет, и предотвращение или уменьшение вероятного ущерба рекам потребует от строительной отрасли отказа от речного песка и гравия, либо путем замены материалов, либо путем изменения строительных конструкций и методов. В этом случае добыча песка будет снижена до уровней, которые доказали свою устойчивость либо имели мало негативных последствий на окружающую среду. В связи с тем, что добыча речного песка плохо влияет на экологию, существуют запреты на добычу речного песка. Отсутствие речного песка и необходимость снижения затрат на бетон в совокупности привели к поиску новой замены песка в бетоне. Таким образом, поиск заменителей песка имеет большое значение в области строительства. Многие люди считают, что песок является наиболее потребляемым сырьем в мире после воды и важным компонентом нашей повседневной жизни. Безусловно, песок-это необходимый вид строительного материала, без которого не начинается ни одно строительство. Для фундамента подходит

речной песок, стоит отметить, что карьерный песок не годен для производства бетона, но мы предлагаем обратить внимание на другой материал, которого на сегодняшний день в достаточном количестве – это стекло. В настоящее время управление отходами становится серьезной проблемой для развивающихся стран. Поэтому, чтобы сократить количество твердых отходов, мы предлагаем использовать битое стекло как один из компонентов при производстве бетона. Интерес строительного сообщества к использованию отходов или переработанных материалов в бетоне растет по причине высокого роста строительной отрасли. Отходы стекла из небольших магазинов и вокруг них упаковываются как отходы и утилизируются как засыпка. Стекло – инертный материал, который может быть переработан и использован много раз без изменения его химических свойств. Цветные бутылки составляют большую часть отходов стекла. Чтобы уменьшить разрушительное воздействие отходов стекла на окружающую среду, мы предлагаем их перерабатывать. Однако некоторые неразлагающиеся отходы захоронены. Практическим решением для сокращения количества отходов цветного стекла, является их использование в качестве замены материалов в других отраслях промышленности, таких как бетонная промышленность. Вследствие значительного увеличения численности населения было произведено огромное количество отходов. Многие из этих отходов разлагаются сотни тысяч лет, поэтому мы считаем, что использование стекла в качестве заменителя строительного песка, уменьшит их вредное воздействие. Значительное количество бесцветных отходов стекла было переработано и возвращено в промышленность, однако следует учитывать, что увеличение количества цветных отходов стекла стало большой проблемой ввиду низкого уровня его переработки и отсутствия мест для захоронения отходов.

Для получения стеклянного порошка первым шагом является очистка, а именно технология сухой очистки отходов стекла которая способствует примесям на поверхности стеклобоя высушиться потоком горячего воздуха (200-600 °C), этот метод является уместным так как высушенные примеси теряют свою вязкость и осыпаются с поверхности стеклобоя. Как правило, бетон, содержащий зеленое стекло, менее подвержен повреждениям из-за присутствия хрома. Следующий шаг – измельчение. С помощью двухвалковой дробилки стеклобой измельчается, распределяется по фракциям до 0,5 см – вместо песка, больше 0,5 см – как

наполнитель. Стеклянный агрегат можно получить из различных источников. Стеклянное вторсырье можно приобрести: в пункте приема стеклотары : ТОО «Qaz Eco Company», «voltman», «star met», «makulatura pvl», «СГК групп», «Казахстанский оператор по управлению отходами», «казэлитметалл», «пункт приема черных и цветных металлов», «темирград», на ликеро-водочном заводе или предприятиях, производящих окна таких как «Союз оконных технологий», «Quality trade», «Павлодарский пивоваренный завод», «Павлодарский пиво водочный завод».

Диаграмма 1 – Количество стеклобоя в год по Казахстану.

Следует возобновить вторичное использование стеклотары. Вторичное производство стекла требует намного меньше расходов энергии по сравнению с производством из первичного сырья. На сегодняшний день стеклотара не пользуется актуальностью как раньше (например, СССР). В советское время на каждой отрасли, работающей со стеклянной упаковкой использовалась оборотная тара что за определенную плату возвращалась производителю после использования. По оценкам специалистов, вторичное использование стекла на данный момент составляет 85 % стеклянной тары, а 15 % – стеклобой [6].

Добавление стеклянного порошка в состав бетона позволяет экономить на наполняющих материалах, заменяя песок и щебень на стеклянный. Причем щебень может быть заменен на стекло на 20–100 %, без потери прочности и со значительным снижением веса готового блока [7]. Однако, введение стекла в бетонную смесь приведет к химической реакции, известной как щелочно-кремнеземная реакция. При наличии влаги образуется гель, который расширяется и вызывает разрушение бетона. Люди считают стеклянные заполнители очень реакционноспособными по причине высокого содержания щелочи и кремнезема в их микроструктуре (стекло содержит примерно 70 % кремнезема и 15 % натрия). Стоит отметить, что щелочно-кремнеземная реакция

также возникает в бетоне, который был приготовлен традиционным путем. Существует несколько способов устранения вероятности вредной реакции в бетоне, содержащем заполнители стеклобоя. Использование низкощелочного портландцемента или добавление дополнительных вяжущих материалов, таких как микрокремнезем, летучая зола, шлак и метакраин, может смягчить повреждения в бетоне, содержащем заполнитель из отходов стекла. Среди обычных вяжущих материалов наиболее эффективными являются микрокремнезем и метакраин. Предыдущие исследования показали, что использование примерно 10 % микрокремнезема или метакраина может снизить щелочно кремнеземной реакции в бетоне, содержащем 100 % стеклянных заполнителей, почти на 90 %. Так же щелочно кремнеземной реакции можно избежать, если стекло достаточно мелко измельчить, чтобы оно проходило через сито с размером ячеек 0,5 и менее.

Диаграмма 2 – Соотношение между компонентами в бетонной смеси без использования стеклобоя.

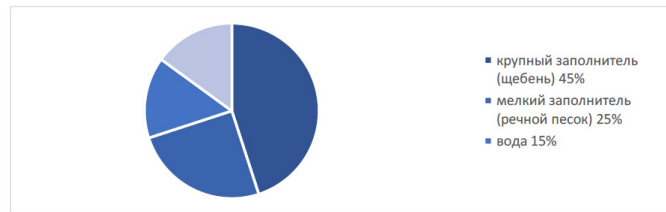
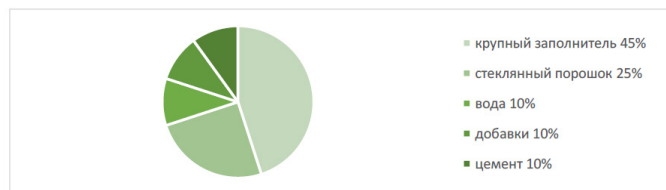

Диаграмма 3 – Соотношение между компонентами в бетонной смеси с использованием стеклобоя.

Мы уменьшили количество воды, в то время как увеличили объем добавок (метакраин /микрокремнезем) это необходимо для усиления прочности бетона. Есть вероятность возникновения щелочно-кремнеземной реакции что представляет собой набухание,

образуется гель, который увеличивается в объеме при поглощении воды. Однако с 10 % метакраина или микрокремнезема устраняет появление вредной реакции.

Стеклянный порошок, который будет использоваться при производстве бетона, улучшит экологическую ситуацию среды. Использование стекольного порошка в бетоне – интересная возможность для экономии на местах захоронения отходов и сохранения природных ресурсов. Осколки битого стекла изготавливаются в виде порошка и используются в качестве замены мелкого заполнителя. Добавки используются для снижения водоцементного соотношения с целью повышения прочности бетона. Водопоглощающие свойства стеклянного порошка значительно ниже, чем у натурального песка. Поскольку твердые отходы используются при производстве бетона, затраты требуются только на дробление отходов стекла, поэтому общая стоимость также может быть снижена. Таким образом открытие заменителей песка имело бы значение в области строительства.

Изучив материал, по данному направлению, мы пришли к выводу, что истощение окружающей среды и чрезмерная эксплуатация природных ресурсов, таких как природный песок, представляют угрозу для человеческой цивилизации. Так как речной песок является одним из наиболее эксплуатируемых природных ресурсов в строительной отрасли, заменить его стекольным порошком будет нашим большим вкладом для дальнейшего устойчивого развития зданий. Автор рекомендует выпуск изготовления бетона из порошкового стекла потому как замена строительного песка на стекольный порошок в составе бетона достигает сразу двух целей одновременно: экологически чистого строительного материала и получения бетона лучшего качества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 ООН предупреждает о глобальном дефиците песка <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20190609/268398>
- 2 Экологические потери <https://eco-cosm.com/articles/globalno/dobyicha-peska-v-mire-skryityie-ekologicheskie-poteri>
- 3 Цена на речной песок " [https://satu.kz/Pesok-rechnoj.html#:~:text=%D0%9F%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%BA%20%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20\(1%20%D0%BC%D0%B5%D1%88.\)&text=380%20%D0%A2%D0%B3](https://satu.kz/Pesok-rechnoj.html#:~:text=%D0%9F%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%BA%20%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20(1%20%D0%BC%D0%B5%D1%88.)&text=380%20%D0%A2%D0%B3)

4 Добыча строительного песка в Казахстана <https://kz.kursiv.media/2020-05-29/na-chem-zarabatyvaet-krupneyshiy-rechnoy-port-kazakhstanana/amp>

5 Области использования речного песка <https://www.tg-stroy.ru/primenenie-rechnogo-peska.html>

6 Вдуть жизнь в новую бутылку или переработать старую? <http://ecopress.center/page6992214.html>

7 <https://kayabaparts.ru/proporcii-bitogo-stekla-v-betone-tehnologiya-izgotovleniya/>

THE CONTRIBUTION OF BIOPLASTIC TO THE DEVELOPMENT OF THE ECOLOGY

SHARIPOVA N. B.

student, Specialized School-Lyceum «Zhas Daryn», Pavlodar

MAGZAM A. R.

student, Specialized School-Lyceum «Zhas Daryn», Pavlodar

KISAP A. S.

teacher of biology, Specialized School-Lyceum «Zhas Daryn», Pavlodar

Introduction

This scientific project consists of several parts, such as an abstract, a research section and a conclusion. Our project also contributes greatly to the global environment. Today, the topic of our project is very relevant. The main goal is to identify a recipe for plastic that does not cause enormous harm to the environment.

As the plastic pollution of the earth, which we use almost every day, is one of the most urgent problems of our millennium. Gathering information from various sources, we examined the impact of plastic on living organisms and environment. Thus, we learned that the use of bioplastic is a very important step for the development of our country and the whole world. For the reason that the future is possible only in an environmentally friendly place where there is no space for ordinary plastic [2].

Bioplastic is an environmentally friendly product that decomposes as a result of biological processes. After collecting the materials, we conducted several experiments, with the help of which it was possible to identify effective ways to produce bioplastic [1].

Research materials and methods

Methods of getting bioplastic: [5]

Recipes

1 Chemical [4]

- 250 ml water
- 2,5 g starch
- 30 ml 1 mole / L hydrochloric acid solution
- 20 ml glycerin
- 1 mole / L ~ 30 ml solution of sodium hydroxide
- indicator paper

Water, starch, glycerin and hydrochloric acid are mixed and boiled on a burner for 15 minutes, after which the mixture is neutralized with an alkaline solution and placed on a substrate. As a result, the solution didn't solidify, so there are no any results to show.

2. Acetic

- 1 tablespoon of starch (10 g)
- 4 tablespoons of water (60 ml)
- 1 teaspoon of vinegar (5 ml)
- 1 teaspoon of glycerin (5 ml)

All the ingredients are poured into a bowl and prepared, stirring constantly until thickened. The mixture is cooled and normalized.

Picture-1 – Vinegar bioplastic's frozen stage

3.Soda

- 1 cup of starch
- 2 glasses of soda
- 0,5 cup of water.

After drying, it should solidify.

Picture-2 – Ready-made soda bioplastic

4. Salty [3]

- 1 teaspoon of starch (3 g)
- 45 mg table salt
- 2/3 cup of 1 % glycerol solution (160 ml)

All ingredients were mixed and kept solidify in a cup. The result was unsatisfactory

Picture 3 – Unfrozen stage of salt bioplastic

In order to improve the results of the experiment, we tried to combine the recipes of salt and soda, so we increased the number of ingredients:

- 50g of starch
- 200g of soda
- 400ml of water
- 50mg of table salt
- 40ml of glycerin

The mixture was boiled for about 10 minutes. The mixture was very thick, but it froze for a very long time in several days.

Picture 4 – Salt-soda bioplastic.

Picture-5 – Attempt to do the shape of bioplastic.

Conclusion

In our research, we found that bioplastic is an environmentally friendly product, and when oil is replaced by this clean plastic product, it significantly cleans the atmosphere, gradually restores the ozone layer, and reduces the amount of non-degradable and toxic waste. But in the course of experiments with bioplastics obtained at home, it became known that the so-called «clean plastic» does not have water resistance. According to my version, bioplastics can be used in everyday life, but due to exposure to water, bioplastics cause a slow dissolution of the product. Also, their cost is directly related to the prices of traditional hydrocarbon polymers.

REFERENCES

- 1 Korobkin, V. I. Ecology and environmental protection: textbook for university students studying «Construction» / V. I. Korobkin, L. V. Peredelsky. – Moscow: KNORUS, 2013.
- 2 Ecology: nature and society: issues of regulation: textbook for students of universities studying in the field of training «Mining» and in the specialty «Economics and management of enterprises (mining industry)» in the field of training «Management» / under the editorship. A. V. Korchaka, V. A. Kharchenko; [author: V. G. Gridin, T. T. Ismailov, A. R. Kalinin and others].
- 3 Biological chemistry, Knorre DG, Myzina SD, 2000, (DJVU)
- 4 Course of organic chemistry, Druk V. G., Malinovsky M. S. 1987
- 5 <http://ooley.ru/bioplastik-iz-krahmala-ingredienty-i-retsepty/>
- 6 Metzler D, volume 3, 1980

1.2 Химия және химия саласының қазіргі жағдайы 1.2 Современное состояние химии и химической отрасли

CURRENT STATE OF CHEMISTRY AND THE CHEMICAL INDUSTRY. CURRENT ENVIRONMENTAL THREATS DUE TO THE CHEMICAL INDUSTRY

BALTABEK A. B.

student, Specialized School-Lyceum «Zhas daryn», Pavlodar

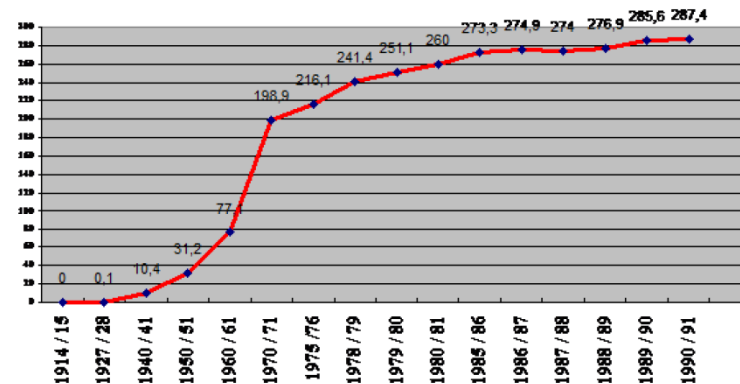
ALIBEKOV M. S.

teacher, Specialized School-Lyceum «Zhas daryn», Pavlodar

Today, in Kazakhstan, the chemical industry is one of the priority areas for socio-economic development not only in the domestic market, but also abroad. However, despite the fact that the chemical industry is a significant segment of the country's economy, few people pay attention to the catastrophic consequences. This article will consider the state of the chemical industry of the last century and the current problems that pose a huge environmental threat in Kazakhstan.

To begin with, it should be noted that in the 60 s. in Kazakhstan, unprecedented industrial construction was carried out, while in the republic, due to the pronounced raw material nature of its economy, the extractive industries received predominant development.

And although the existence and development of the main branches of industry were supported not by deepening into production, but mainly by increasing investment in capital, commissioning new capacities, and at the same time, no serious malfunctions and stagnation were observed. Only for 1961–1965. in the national economy of the republic more capital investments were mastered than in all previous years of Soviet power, due to which the industrial potential of the republic doubled. 729 large industrial enterprises and 535 shops began to be added. In the second half of the 60 s. 445 more large enterprises and workshops were put into operation, several hundred plants and factories were redesigned and technically reconstructed. These dramatic changes is illustrated in the table below.

In accordance with the growth of industry, ferrous and non-ferrous metallurgy, oil and gas, chemical and petrochemical industries received accelerated development, a number of new sources of extraction and production of titanium, magnesium, alumina, cast iron, coke, synthetic rubber, cranes, electric motors appeared. , new drawing mills and forging and pressing machines, asbestos, etc.

In the 60–80 s of the last century, Kazakhstan was one of the most chemically developed republics. At that time, the country produced more than 150 types of various types of chemical products and in many of them took one of the first places in the country. The republic accounted for more than 90 % of elemental phosphorus produced in the USSR, 40 % of carbide and chromium compounds, and 60 % of feed phosphates. Enterprises of the oil refining, petrochemical, and soda industries developed.

However, it should be noted that the irrational, uncontrolled use of chemicals was unsafe for the environment and human health. Only at that moment in Kazakhstan the topic of the need for the correct use of natural resources began to emerge. Also, the specifics of natural and climatic conditions associated with the lack of water resources. Kazakhstan was and still belongs to the category of countries with a huge shortage of water resources for such a significant area and water bodies were intensively polluted by chemical industry enterprises and posed a significant environmental threat. Incorrect consideration of natural features, and in some cases simply ignoring them, has led to irreversible processes in many industrial regions of Kazakhstan. Then

Diagram – 1

the first real problems with the chemical industry in the country began to make themselves felt.

As a result, the incompatibility of the natural environment and many existing technological processes, aimed mainly at achieving visible profits without any regard for the damage caused to the environment, became more and more clearly manifested. Outdated production technology, which implies the backward equipment of enterprises with water purification systems, and, most importantly, the lack of waste-free technology has led to the extinction of large reservoirs in our republic. Emissions of harmful substances into rivers and lakes, the emergence of a team for the preservation of environmentally friendly nature, the critical situation that has developed in some centers of the chemical industry, made it necessary to reorganize the system for the correct industry (which in the end turned out to be not so correct), to pay great attention protection of nature, social problems of workers and their health.

Consequently, the problem of the impact of chemicalization on the environment and ways to prevent its possible pollution were the most relevant for our republic, on the territory of which the most powerful chemical industry base in the country was located. The need for restructuring measures from the very roots of the cause of nature conservation was confirmed by the deterioration of the environment.

Thus, the water quality of many large and medium-sized rivers of Kazakhstan could hardly be considered satisfactory for all types of water use. In the future, water bodies annually emitted millions of tons of harmful substances. Reservoirs have the property of self-purification, but it is not unlimited: if the amount of wastewater in them exceeds the limits of self-purification, such reservoirs become dead. According to scientific studies, 1 m³ of wastewater from a chemical enterprise renders unusable an average of 10 m³ of water in surface sources. Pavlodar, for example, consumes 600,000 m³ of water and produces 500,000 m³ of wastewater. Residues of fertilizers and pesticides are washed out of the soil, enter water bodies and pollute them.

Emissions from the chemical industry contributed to the pollution of not only open water bodies, but also groundwater. We find examples of such pollution at all chemical enterprises in Kazakhstan. For example, at phosphorus plants, the issues of disposal of sludge accumulated in evaporators were not resolved. Their simple burial on the spot was dangerous for the environment, especially in terms of groundwater pollution, since phosphorus easily spread over the aquifer, and the synthetic film protecting the sludge reservoir could not guarantee

complete protection of the soil from phosphorus, which was a real threat to the country's environmental security. In addition, chemical industry wastewater contains soluble and insoluble organic and inorganic substances, sometimes toxic to living organisms, they contain chlorides, sulfates and phosphates of sodium, potassium, calcium, aluminum, magnesium, iron, copper, oil products, oils, also with enterprises that produce chlorine and mineral fertilizers receive a huge amount of compounds of mercury, phosphorus, arsenic, zinc, as well as acids, alkalis, phenols, and alcohols.

Thus, the level of pollution of rivers by waste from the phosphorus industry in the Dzhambul region exceeded the maximum permissible concentration by dozens of times. Of course, all this had a negative impact on people's health. Studies conducted in Pavlodar, Shymkent, Aktobe have shown that as a result of emissions, especially from the chemical industry, cases of digestive problems, skin diseases, blood circulation, neoplasms and even diseases of the nervous system in children have very sharply increased. This, unfortunately, took place in many other cities of the republic. Also, many people know that in such reservoirs, pathogenic organisms, pathogens of dangerous diseases, develop. In the contaminated water areas, fish and other representatives of the fauna die en masse. The natural biocenosis is disturbed, many representatives of flora and fauna disappear.

Even after identifying the cause of this chaos, it was not possible to change the system for the better. Its main drawbacks were disproportions between large volume and limited funds were among the many factors of poor performance by design organizations. Construction developed on an intensive basis, the terms of construction of facilities and enterprises exceeded the norm, from year to year the volume of construction in progress increased.

Today, the mercury-contaminated storage lake in Pavlodar needs to be disposed of with the involvement of international experience.

Over the past 10 years, since 2003, the volume of water passes has significantly decreased, as a result of which there is a sharp decrease in the biological productivity of the floodplain complex, valuable species of plants and fish disappear, many areas are overgrown with shrubs, and the composition of the herbage is deteriorating.

Looking at this whole situation and realizing how severe the consequences of water pollution for so many years for the ecosystem at this time, the question arises what measures can be taken to save our planet or at least stop such an intense process of self-destruction.

First of all, the protection of water bodies from pollution is a shared responsibility. Everyone, especially industries that throw away huge amounts of waste in water, should be held accountable. Therefore, I believe that the government should introduce penalties for companies that exceed the norm for the concentration of hazardous waste in water. And in order to replace the discharge of waste into water bodies, our country needs to improve the system of energy waste disposal (the process of processing waste in order to reduce the volume and obtain energy, as well as use it as secondary and energy resources, with the exception of obtaining biogas and other fuels from organic waste.)

Secondly, the new government of Kazakhstan should pass a law prohibiting the opening of enterprises that harm the environment and water basins. All new, opening industrial facilities are required to have equipped filters that purify waste water at a high level.

Thirdly, it is necessary to prohibit at the legislative level the discharge into water bodies of wastewater from industrial, food facilities that do not have treatment facilities and do not provide effective treatment in accordance with the standards.

Only after the fulfillment of these tasks, Kazakhstan will stop destroying its own ecosystem to the point of extinction.

REFERENCES

- 1 Novikov Yu. V. Ecology, environment and human: Textbook for universities. – M: agency «Fair», 1998.– 20–30 pp.
- 2 Ecology and health of children. – Almaty: «Gylym», 1996. – 81–91 pp.
- 3 Tanasheva D., 2020, Energy recycling of waste - a new opportunity for investors.
- 4 «Development of industry» © Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov KN MES RK, 2013.
- 5 Taychikova K., Chemical industry of Kazakhstan and water resources (1960–1985), 2016.

ТОПЫРАҚТЫҢ pH ДЕҢГЕЙІН ЗЕРТТЕУДІҢ МАҢЫЗЫ

ОШАЛ М. А.
оқушы, № 7 ЖОББМ, Павлодар қ.
ХАВДЫЛ Ж.
магистр, химия пәнінің мұғалімі, № 7 ЖОББМ, Павлодар қ.

Өсімдіктердің, жануарлардың (әсіресе микроорганизмдердің), климат жағдайларының және адамдардың әсерімен өзгерген жер бетінің үстіңгі борпылдақ қабаты. Топырақ – литосфераның жоғарғы әуе қабатымен байланысатын қабат, бүкіл биосферадағы тіршіліктің тірегі. Топырақ бойында құнарлылық қасиеті, яғни өсімдіктерді сумен, басқа да қоректік элементтермен қамтамасыз ететін қабілеті болады. Механикалық құрамы (топырақ түйіршіктерінің мөлшері) бойынша топырақ құмды, құмдақ сазды және саз топырақ болып бөлінеді. Жасы мен генезисі бойынша – қыртысты күлгін топырақ, батпақты топырақ, ормандық сұр топырақ, кара топырақ, қоңыр топырақ, күрең топырақ, тағы басқалар болып бөлінеді. Топырақтың жер бетінде таралуы зоналық (горизонтальды және вертикальды) заңдылыққа байланысты. Топырақ ғасырлар бойы топырақ түзуші факторлардың үздіксіз әрекетінен пайда болған табиғаттың ерекше табиғи, әрі тарихи денесі [1, 139 б.].

Топырақтану ғылымының негізін орыс ғалымы В. В. Докучаев қалады. Оның Петербургте басылып шыққан «Орыстың кара топырағы» (1883 ж.) атты еңбегінде топырақтың дұрыс анықтамасы, оның қасиеттері туралы ғылыми негізделген түсініктер берілген [1, 140 б.].

Топырақтың pH деңгейі – жердің қышқылдылығы мен сілтілігінің маңызды химиялық индикаторы. pH деңгейіндегі өзгерістер тастың химиялық құрамын өзгерте алады және топырақ қабаттына қауіп төндіреді, осылайша өсімдіктің денсаулығының бұзылуына әкеліп соқтырады. Өйткені pH деңгейіндегі өзгерістер ауылшаруашылық егістіктің топырақтық химиясы мен биологиясын өзгерту арқылы нашарлай алады, pH деңгейі топырақтың жарамдылығын өлшеу үшін құнсыз құрал болды [2, 235 б.].

Топырақтың pH деңгейі негізгі материалдың химиялық қасиетіне, жергілікті өсімдіктерге, осы өнімнің тарихына және тыңайтқыштарға байланысты. Топырақтың ластану көздері: топырақты негізгі ластаушыларға пестицидтер (улы химикаттар), минералды тыңайтқыштар, өндіріс қалдықтары, ластанған

заттардың ауадағы газды-түтінді ұшқындары, мұнай және мұнай өнімдері және т.б. жатады. Осы факторларды білу арқылы ауылшаруашылығында егін жинауда экономикалық өнімділік үшін маңызды ақпарат болады.

Жер бетінің үштен бір бөлігі сулы жер, ал қалған бөлігі құрғақ жер екенін ескерсек, ауылшаруашылық топырақ адамзаттың тіршілігінде маңызды рөл атқарады, ескере отырыңыз. Құрғақтың жартысы шөл, таулы не полярлы жерлер, бұл жерлер ауылшаруашылығын басқару үшін тым ыстық не тым салқын [2, 236 б].

pH-пен ерітіндінің қышқылдылығын не сілтілігін өлшейді. Бұл көрсеткіш сутек иондары концентрациясының теріс лагориформі болып табылады. Осы өлшеу pH деңгейінің 0-ден (жоғары қышқылды) 14-ке дейінгі (жоғары сілтілі) шкаласының диапазонына негізделді. 7 **pH** деңгейімен дистилляцияланған су бейтарапты ерітіндінің мысалы болып табылады. **pH** деңгейінің шкаласы логарифмдік, мұнда **pH** деңгейді бір бірлігінің өзгеру қышқылдықтың не сілтіліктің он есе өзгеруін көрсетеді. 5.0 **pH** деңгейлі ерітінді 6.0 **pH** деңгейлі ерітіндіден 10 есе қышқылдау және 7.0 **pH** деңгейлі ерітіндіден 100 есе қышқылдау [2, 237 б.].

Топырақта **pH** деңгейі қоректік заттардың болуына тура тәуелді. Егер топырақтың **pH** деңгейі аса жоғары не аса төмен болса, қоректік заттар ерімеуі мүмкін және тамыр жүйесіне түспеуі мүмкін. Нәтиже ретінде өсімдіктер топыраққа қосылған заттардан тәуелсіз нәрленуде кемшілік белгілерін көрсетеді. Азот (**N**), фосфор (**P**) және калий (**K**) - өмірлік маңызды қоректік заттар болып табылады, бірақ өсімдіктер оларды тек белгілі **pH** деңгейінде ғана сіңіре алады. Азот (нитраттар) 5.5 **pH** деңгейіне жеткілікті, ал фосфор 6.0 және 7.0 **pH** деңгейлерінде жақсы сіңеді [2, 238 б.].

Топырақта **pH** деңгейі топырақтық ағзаларға әсер етеді. Бұршақ тұқымдастар өсімдіктердің тамыр түйнектерінде кейбір азот бекітетін бактериялар (мысалы, жоңышқа, соя бұршақтары және арахис) **pH** деңгейінің 5.5-тен 7.5-ке дейінгі диапазонында жақсы істейді, бірақ осыдан төмен не биік болса, топырақтың pH деңгейіне шыдай алмайды. Күшті қышқыл топырақтар басқа пайдалы микробтарға кедергі жасайды, органикалық заттардың ыдырауына әсер етеді және топыраққа түсуге тиіс, басқа өсімдіктердің азоты мен басқа нәрлендіру заттардың шығаруына жол бермейді.

Топырақтағы микроағзалардың өлуі топырақтың өнімділігін тез төмендетеді [4, 21 б.].

Топырақтың жоғарғы қабаттарында өсімдікке қажетті фосфор, калий, азот, кальций және басқа заттар жинақталған. Топырақтың әртүрлі қасиетіне (қышқылдығы, тұздылығы, ылғалдылығы) байланысты өсімдіктерді көптеген экологиялық топтарға бөлуге болады. Мысалы, топырақтың қышқылдығына байланысты:

1. **pH** 6,7-ден төмен қышқыл топырақта өсетін ацидофилді түрлер (сфагналы батпақ өсімдіктері);
2. **pH** 6,7-7,0 топырақта өсетін нейтрофилдер (көпшілік мәдени өсімдіктер);
3. **pH** 7,0-ден жоғары топырақта өсетін базифилді өсімдіктер(аққурай) [6, 15 б.].

Қауіпсіздік шаралары:

1. Денсаулыққа қауіп- қатер туғызбау үшін жануарлардың қалдықтары көп жерлерден топырақтың үлгілерін алмаңыз.
2. Химикаттармен жұмыс істеу барысында қорғайтын көзілдірік, зертханалық халат не алжапқыш киіңіз.
3. Нұсқаулықтардағы шарттарға сәйкес химикаттар мен ерітінділерді лақтырып жіберіңіз.

Топырақтың **pH** деңгейін зерттеген кезде Қосағаш ауылының үш түрлі топырақ үлгілерін алдық. Олар:

1. Парк топырағы
2. Қарашірік
3. Мектеп бақшасының топырақ үлгісі.

Топырақ үлгілерін алып **pH** деңгейін анықтау үшін PASCO құрал-жабдығы яғни **pH** датчигін қолдандық. Тәжірибені орындау барысында:

1. Әр жиналған сынаманың жерін толық сипаттаңыз;
2. Бір техниканы пайдаланып, топырақтың үш түрлі үлгісін жинаңыз;
3. Әр сынама үшін **pH** датчигі дистилляцияланған сумен шайып жіберіңіз де, шыны түтікке салыңыз, мәліметтерді кестеге жазыңыз;
4. Әр сынамаға шыны түтікке 60 мл дистилляцияланған су мен 60 мл (4 шай қасық) үлгі қосыңыз да, мұқият араластырыңыз;
5. Мәліметтерді жазып алар алдында сутек ионын бөліп шығарып алу үшін ерітінді бірнеше минут тұра тұрсын.

Нәтижесінде топырақ үлгілеріндегі **pH** деңгейінің көрсеткіштері.

1-кесте – **pH** деңгейінің көрсеткіштері

№	Топырақ үлгісін алған орын	pH
1	Мектеп	7
2	Парк	7-8
3	Қарашірік	8

Қорыта келсек, топырақтың **pH** деңгейі негізгі материалдың химиялық қасиетіне, жергілікті өсімдіктерге, осы өнімнің тарихына және тыңайтқыштарға байланысты. Соңғы жылдары ауыл шаруашылық мәдени өсімдіктерінен жоғарғы өнім алу мақсатында жыртылған жер тыңайтқыштарды, пестицидтерді интенсивті пайдалану топыраққа қосымша кері әсерін тигізді. Әсіресе адамдар жер бетіне көп өзгерістер жасауда.

Осы факторларды білу арқылы ауылшаруашылығында егін жинауда экономикалық өнімділік үшін маңызды ақпарат болады. Осы алынған топырақ үлгілерінің **pH** деңгейі 7–8-ге тең.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А. Бейсенова, К. Капеков. Физическая география Казахстана 8 класс, Алматы «Атамұра» 2012 ж. 139–142 б.
- 2 PASCO Биологияны зерттеулер арқылы оқу. PS-2870A 235–239 бб.
- 3 А. М. Дурасов, Т. Т. Тазабеков «Почвы Казахстана»
- 4 М. Құспанов «Топырақ, өсімдік, тыңайтқыш».
- 5 Н. А. Димо «Шөлейт облыстарда».
- 6 Н. А. Каинский «Топырақ, оның қасиеттері және тіршілік»
- 7 Е. Исаханов, Т. Мұқсаев, Топырақ механикасы, Алматы.
- 8 Р. Білдебаева. Қазақстан топырағы.
- 9 Жатқанов Ж. Ж. Экология негіздері, 2003 жыл 22–26 б.
- 10 Пупонин А. И. Земледелие. – М. 2000 жыл 3–9 б.

1.4. Туризм ел дамуындағы перспективтік салалардың бірі ретінде 1.4 Туризм как одна из перспективных отраслей в развитии страны

ЕКІБАСТҰЗ АУДАНЫНДА ОРНАЛАСҚАН ТАРИХИ НЫСАНДАРҒА ТУРИСТІК МАРШРУТ

АЛЛАЖАР А.
11 сынып оқушысы, С. Торайғыров атындағы №22 гимназия-мектебі,
Екібастұз қ.
САПАРГАЛИЕВ Ж. Ш.
география пәнінің мұғалімі, С. Торайғыров атындағы
№22 гимназия-мектебі, Екібастұз қ.

Екібастұз ауданында орналасқан туристік нысандар көп орналасқан, бірақ осы тарихи, табиғи нысандарға адамдар өте аз барады немесе мүлдем білмейді, осы мәселені ескере отырып мен Екібастұз ауданында туристік маршрутты құрастырып, дамытуға арналған өз зерттеулерімді ұсынбақпым.

Мақсаты: Нарыққа ұсыну үшін жаңа туристік бағытты зерттеу және әзірлеу болып табылады.

Міндеті: Ауданның туризм дамуындағы өзекті мәселелерді анықтау, оларды шешудің бағыттары мен жолдарын айқындап көрсету;

Туған өлкенің табиғи байлықтары, тарихи ескерткіштері және мәдени нысандарың карта арқылы ұсыну

Гипотезасы: Ауданның туристік нысандармен танысып, туристерге арналған маршруттық карта жасау

Жаналығы: Рухани Жаңғыру бағдарламасы аясында Екібастұз ауданының киелі жерлерін және туристік маршрут картасын, әр жастағы адамдар үшін оңай және қолжетімді етіп жасау және аймақтың туризмін дамыту.

Өзектілігі: Өлкенің киелі орындармен танысып оның тарихын білу барысында патриоттық сана сезімді қалыптастырып, аймақтың туристік мүмкіншіліктерін талдау.

Ерекшелігі: тұтыным арқылы киелі орындарды көрсету, пайда болу тарихымен таныстырып, аймақтың туристік мүмкіншілігін карта арқылы анықтау.

Екібастұз ауданы көп күндік туристік маршруттар бойынша туризм индустриясын дамытуда көптеген перспективалары бар.

Біріншіден, аумағының үлкендігімен екіншіден, бай табиғи, тарихи нысандармен байланысты болып табылады

Екібастұз ауданында орналасқан туристік нысандар

1. Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы кесенесі
2. Ақбидайық петроглифтері.
3. Өлеңті жазулары
4. Ақкөл-Жайылма қалашығы
5. Исабек ишан кесенесі

Екібастұз ауданында туризмді дамыту алғышарттары. Туризм – мемлекет жарнамасы. Қазіргі таңда дүниежүзілік мәнге ие болып отырған бұл сала тек көркем табиғатымен ғана шектелмей, тарих пен археологиялық қазбалардың, мәдениет пен өркениеттің, ел мен жердің, сәулет пен ескерткіштердің тартымдылығы мен ерекшеленіп отыр. Осы тұста еліміздің туристік шаңыраққа айналуына әбден мүмкін деген болжаумен кіісуге болады. Себебі, әр аймақтың өзіне тән тарихы, археологиялық қазбалары, табиғаты, елі және салт-дәстүрі бар. Дәл осы тәрізді біздің көркем де, әсем жеріміздің түкпір-түкпірінде өзіне ғана тән гаухарларын табуға болады.

Қазақстанның барлық облыстарында мәдени ескерткіштер көп, сондай-ақ Екібастұз ауданы да ерекшелінеді. Екібастұз өңірі құнды мәдени әлеуетке ие, көптеген тарихи және архитекторлық ескерткіштері бар өңір болып табылады.

Екібастұз ауданын туризмнің даму жолдарын қарастырсақ:

1. Туристік объектілерді жандандыру;
2. Туристік объектілердің Екібастұз ауданында маршрутты талдау.

Екібастұз ауданында туризм саласы әлі дұрыс жолға қойылмаған. Егер мәдени мұраны туристік жолда қолдансақ, көп мақсаттарға жетуге болады. Осы аймақта көптеген тарихи ескерткіштер, қорғандар мен мәдени ошақтар бар. Туристік объектілерді зерттегеннен кейін, олардың ішінен туризмдік маңызы өте ерекше болатын объектілерді жаңғыртуды қолға алу керек. Туризмдік объектілерді жандандыру үшін жоспар құру қажет. Осы жоспар бірнеше қадамдардан тұрады:

- 1 Ұйымдастыру комитетін құру;
- 2 Инвесторларды іздеу;
- 3 Инфрақұрылымды қалпына келтіру;
- 4 Туристік - экскурсияны жобалау(гид);
- 5 Дамытуға қолайлы объектілерді қолдану;
- 6 Мәдени ошақтарды реставрацияландыру;

7 Мәдени ошақтарды қорғау жөнінде, жас оқушыларды археологиялық жұмыстарға ынталандыру жобасын құру;

Өмірде сөзбен айтуға оңай, бірақ оны жүзеге асыру қиын сондықтан менім ойымша барлығын басқаратын ұйымдастыру комитетін құру керек. Осы комитет барлық мәселелер қарастырып, барлық жұмыс сатылап шешілетін болады. Ол осы туризмді дамыған дәрежеге көтеруге септігін тигізеді. Осы қадамда қонақ үйлер салу, олардың құны, барлығы есептеледі.

Барлық жұмысты капиталсыз істеуге қиын, сондықтан менің ұсынатымын жергілікті жердегі, шет елдегі инвесторларын және мемлекет тарапынан осы жобаны қаржыландыруды ұсыну. Инвестиция көп мәселерді шешеді.

Екібастұз ауданында инфрақұрылымы дамымаған. Инфрақұрылымды дамытқандағана туризм дамиды. Инфрақұрылымды дамытқанда көп қонақ үйлер салу жобасы іске асады. Содан бастап туристік маршрутқа керек жолдар жөнделеді. Және тағы айтарым Екібастұз қаласыедағы әуежайларды дамыту, оны туристерге қолайлы болатындай дамыту. Осы қадамда біз жергілікті жердегі адамдардан гидтерді дайындаймыз. Себебі туристерге жол көрсетіп, барлығын айтып отыратын гидтер керек.

Екібастұз ауданында көп мәдени ошақтар бар, бірақ туризмді дамыту бірінші мен дамытуға қолайлы объектілерді аламын, сосын туризм қарқынды даму сатысында болғанда қалған объектілерді қосамын.

Мәдени ошақтарды көбі сынық, табиғи жағдайларға байланысты бұзылған. Мен оларды реставрацияландыру керек деп шештім. Осы жұмыстарға мамандарды және институт, колледж студенттерін жұмылдыруға болады.

Мәдени ошақтарды реставрацияландыру осы жобалаған жобада өте маңызды қадам болып келеді. Мәдени мұраларды қорғау керек, себебі олар мемлекеттік құндылық болып саналады, және оның өзіндік тарихи маңызы бар. Оларды қорғау тобы жергілікті аймақтағы адамдардан құрылады.

Екібастұз ауданында туристік аймақтарды дамытудың үлкен мәні бар. себебі олардың барлығы бір-біріне жақын орналасқан болғандықтан, олар тез дамиды. Екібастұз ауданында 5 туристік маңызы аймақ бар. Олар:

1. Екібастұз қаласы – Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы кесенесі
2. Екібастұз қаласы – Ақбидайық петроглифтері
3. Екібастұз қаласы – Өлеңті жазулары

4. Екібастұз қаласы – Ақкөл-Жайылма қалашығы

5. Екібастұз қаласы – Исабек ишан кесенесі

Екібастұз ауданында туристік маршрутты құрасыру

Маусым бойы осы бағыт бойынша барлығы 300 турист қатысады. Әр топ 20 адамнан тұрады. Туристердің бұл саны туристік компанияның 22 орындық автобусты жалға алуымен сипатталады және топтағы туристердің бұл саны экскурсиялар үшін ең қолайлы, үйткені адам саны өте аз емес және өте көп емес

2-кесте – Туристік нысандарға автобустық маршрут

Күн	Нысан/Жоспар
1 күн	Екібастұз-Өленті тастағы жазулар- Ақкөл-Жайылма қалашығы- Исабек Ишан кесенесі
	7:00 Автобуспен қаладан шығу 9:00 Өленті тастағы жазулар 9:15 Таныстырылым, суретке түсу 9:30 Ақкөл-Жайылма қалашығына автобуспен шығу 10:30 Экскурсия, суретке түсу Тарихин ғысанның ерекшеліктерімен танысу 11:00 шағын тамақтану 11:30 Исабек ишан кесенесіне автобуспен бару 12:30 Экскурсия, суретке түсу Тарихин ғысанның ерекшеліктерімен танысу 13:30 Түскі ас 14:30 Екібастұз қаласына қайту 17:00 Қалада болу
2 күн	Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы кесенесі- Ақбидайық петроглифтері
	7:00 Автобуспен қаладан шығу 8:30 Жүсіп Көпейұлы кесенесі 9:00 Аймақпен танысу 10:00 Тамақтану 10:30 Экскурсия, суретке түсу Тарихи нысанның ерекшеліктерімен танысу 12:00 Ақбидайық петроглифтеріне жол жүру 14:30 Экскурсия, суретке түсу Тарихи нысанның ерекшеліктерімен танысу 15:30 Қалаға қайту 17:00 Қалада болу

Менің жасалған туристік маршрут барлық жастағы адамдарға арналған. Демалыс күндері жақын жерге барып, тамашалап қайтуға болады, адам тек демалып қана қоймай өзіне қажетті өлкесі туралы білім ала алады. Менің ойымша әр адам өз өлкесінің тарихын, тарихи тұлғаларын, табиғи нысандарын білу міндетті. Біз осы

туристік маршрутты дамыта отырып, өңіріміздің туризмінен, одан кейін еліміздің туризм саласын дамытамыз деген ойдамын.

Қорытындылай келе, Екібастұз ауданында туризмді дамыту өте қолайлы.

Екібастұз ауданында орналасқан тарихи нысандарға туристік маршрутты жобалау тақырыбын таңдай отырып, ауданда мұндай көпкүндік маршруттардың дамымағанын ескердім. Ұсынылған бағыт Екібастұз ауданында орналасқан. Оның аумағында археология, тарих, мәдениет ескерткіштері бар, бірегей табиғи аймақтар бар, осының барлығы шетелден қонақтарды тартады.

Ауданда мәдени, қонақтық, су, тау, аңшылық, балық аулау, экстремалды және басқа да туризм түрлерін ұйымдастыруға мүмкіндіктер бар

Жобаның бірегейлігі бұрын пайдаланылмаған туристік бағытты ақпарат айналымына енгізудің нақты мүмкіндігінің бар екендігінде. Жобаны жүзеге асыру үшін ішкі және сыртқы туристік нарықта Екібастұз ауданының мәдени-тарихи орындар, табиғи көрікті жерлер, дәстүрлі ұлттық мәдениет, халықтық қолөнер, мерекелер, туристік маршруттар туралы ақпаратты тарату қажет. Жоба табиғат пен экстремалды спортты жақсы көретін адамдардың кең ауқымына арналған.

Егер біз ауданда туризмді дамытсақ:

1. Халықтың жұмыспен қамтылуын көбейтуге көмектеседі. ДТҰ мен Дүниежүзілік туризм және саяхат кеңесінің бағалауы бойынша туризм өндірісінде құрылатын әрбір жұмыс орнына басқа салаларда пайда болатын 5-тен 9-ға дейін жұмыс орны келеді екен. Туризм тура немесе жанама түрде экономиканың 32 саласының дамуына ықпал жасайды.

2. Елдің инфрақұрылымын дамытуға жәрдемдеседі.

3. Ауданның тарихын, табиғатын көп адамдар біледі, бұл «Рухани Жаңғыру».

4. Адамдар демалуға үйренеді.

5. Демалыс күндерін отбасымен табиғатта өткізіп психологиялық моральдық демалады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 [https://kk.wikipedia.org/wiki/ Павлодар_облысы](https://kk.wikipedia.org/wiki/Павлодар_облысы)

2 С. Шевченко Павлодар өңірінің тарихы туралы очерктер. II бөлім. XX ғасыр – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ ЖШС, 2001 ж. – 240 бет.

3 [Тарихи тұлғалар](#). Танымдық – көпшілік басылым. [Мектеп](#) жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – [Алматы](#). «[Алматыкітап баспасы](#)», 2009.

4 Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Павлодарская область. – Алматы: Аруна, 2010 – 600 с.

5 http://el.kz/kz/news/sakral_nii_kazahstan_/mashhur_zhusip_kopeev_kesenesi

6 http://baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_kogam_tagzim/ukibai_bi_kesenesi_sariarki_samali_gazeti20180529_161800

7 www.inform.kz/kz/zhayau-musa-bayzhanuly_a2281636

8. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Павлодарская область. – Алматы: Аруна, 2010 – 600 с.

9 Мерц В. К. Наскальные рисунки Павлодарского Прииртышья // Олкегану - Краеведение. 2002. № 1. С. 29–44.

ТУРИЗМ ДАМУДАҒЫ ЖЫЛҚЫ МАЛЫНЫҢ ТИІМДІГІ

ҚҰДАЙБЕРГЕН Д.

11 сынып оқушысы С. Торайғыров атындағы ЖОББМ,
Баянауыл ауданы, Торайғыр ауылы

Белгілі Баянауыл ауданы Торайғыр ауылының табиғаты өте әсем, көрікті.

Табиғатына сай белсенді туризмді дамыту өте тиімді. Белсенді [туризм](#) түрлері жай [туристер](#) ортасында үлкен танымалдылықта болып жүр. Шаршағанды басуға көмектесетін тек қана [жағажайдағы](#) демалу емес, сонымен қатар созылған жүйке-жүйе мен физикалық төзімділікте көмектеседі. Көптен көп адамдар [таулардың](#) сұлулығын, тау [шаңғысымен](#) немесе [жылқымен](#) жүргісі келеді және осы арқылы белсенді туризмге туристер үйрене бастайды. Көп уақытта белсенді туризм табиғатқа немесе спортқа тікелей қатысты болып келеді. Қазіргі уақытта танымал экологиялық туризмімен ортақ жақтары бар. Себебі, жайлылықтан бас тартады және табиғатта көлікті қолданудан да бас тартады. Белсенді туризмнің бірі, ат (жылқы малы) пайдалану арқылы пайда болған туризм түрі болып табылады. Жалпы алғанда белсенді туризмнің екі негізгі түрі бар: активті және пассивті. Бұлай болып бөлінуі саяхаттау және демалу барысында қолданылатын құралдардың түріне, олардың болу-болмауына байланысты.

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев халықаралық туристік форумында, еліміздің туризм саласын ілгерілетуде осыған дейін де аз із атқарылғандығын, енді еліміздің осындай баға жетпес бай мұрасын өзге жұртқа танытудың жаңаша жолдарын ойластыру керекін айтты.

Қазақстанда қазіргі заманғы инфрақұрылым салаларының дамуына, соның ішінде туризмге үлкен мән беріледі. Туризм елдің тұтас өңірлерінің экономикасына белсенді ықпал етеді [1].

Қазақстанның тәуелсіздік алуы туристік қызметті реттеу мен халықтың тарихи және мәдени мұрасын жаңғырту үшін негіз бол қаланды.

Қазіргі туризм – бұл әлемдік экономиканың құлдырауы болмайтын саласы.

«Иппотерапия» – атпен серуендеу арқылы жасалатын ем.

Екінші мәселе бойынша денсаулық саласын көтерсек, медицинаның соңғы жаңалықтары дәрі-дәрмектің, заманауи препараттардың сан түрін ұсынуда. Бірақ, дамыған медицина ешқашан халықтық медицинадан алшақ кеткен емес. Әрине, жылқы бар жерде иппотерапия саласын бірге дамыту өте қолайлы. Ендеше, бұл аймақта денсаулық санаториясы болғаны тиімді. Экономикалық тұрғыдан осы туристік – денсаулық санатория жанында жылқы малын өсіретін шағын фермасын дамытса, халыққа қызмет ету, халықты жұмыспен қамтамасыз етіп, жаңа жұмыс орындар ашылады. Ферманың жүйесінде ипподромы және осы көне жануарларды насихаттайтын мұражай болса.

Иппотерапия. Ғылыми тілде «иппотерапия» деп аталатын атпен серуендеу арқылы жасалатын емнің бұл түрінен бүгінде талай жан дертіне дауа табуда.

Ат үстіндегі серуен – әлемнің көптеген елдерінде балалардың церебалды салдығы (ДЦП) ауруына ең тиімді емдік тәсіл ретінде қолданылады. Атпен баяу серуендегенде, адам денесіне минутына 100 шайқау импульсі беріледі. Ол – массаж, ат үстінде отырған адамның барлық бұлшықеті жұмыс жасайды. Тепе-теңдікті сақтау үшін салт мінген адам бойын жинауға, өзінің әрбір дене қимылын игеруге жаттығады. Жылқының әрбір адым алшақтығы адамдікімен бірдей, бұл арқылы ол өзінің адымын да есептеп үйренеді. Ал БЦС-ға шалдыққан балаға ең керегі де осы – жаттығу. Жылқы – табиғи тренажер. Екіншісі – эмоционалдық сипатта. Оны көпжақты түсіндіруге болады. Мәселен, бала жаны жануарды жақсы көреді, онымен сөйлеседі, сырласады, салт ат жүргенде көңілі көтеріледі.

Екіншіден, ат үстінде, биікте жүрген бала әлемге жоғарыдан қарайды, сол арқылы оны өз-өзіне деген сенімдігі артады. Ал дәрігерлердің айтуынша, сенім мен көтеріңкі көңіл күй – нәтижелі ем алудың ең басты шарты боп табылады.

Жылқының екі емдік қасиеті бірлескенде бір БЦС ғана емес, көптеген сырқатқа шипа. Олардың қатарында – тірек-қимыл аппараттарының, сөйлеу жүйесінің бұзылуы, психиканың баяу дамуы, Даун синдромы, аутизм, остеохондроз, простатит, склероз, артроз, құяң, омыртқаның 1–2 деңгейде майысуы, жүрек-қантaмыр аурулары, тіпті девианттық әрекеттерді де жатқызуға болады.

Мүмкіндігі шектеулі жандардың өмір сүру сапасын жақсарту-мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі.

Ат үстінде серуендеу оқушылардың бос уақытын тиімді пайдалануға үлкен көмек және компьютер алдында бос уақыт өткізу адам денсаулығына өте зиян екені барлығымызға белгілі. ХХІ ғасыр – ақпарат ғасыры. Оқушылар, студенттер, жасөспірімдер барлығы ұялытелефонсыз уақыттарын өткізбейді, тіпті таңнан жатар орына кеткенге дейін және түнде жастықтың астында телефондары болмасы өзін далада қалғандай сезінеді. Ал белсенді туризм адам бойын сергітіп, шынықтырып, жан, тән тыныштығын ұялатады. Сондықтан арнайы бір уақытта балалар атпен серуендеу қалыптасады. Өзіміздің облысымызда орналасқын тамаша табиғатын тиімді денсаулығымызды нығайтуға пайдалануды үйреніп, тек жаз уақытында ғана емес, қыс айларында да демалуды әдетке айналдырса, Торайғыр аймағы нағыз туристік зонаға айналар еді.

Қымыздан асқан дәм бар ма?! Жылқы малына қатысты көптеген қызықты деректерді жинақтадық. Жылқы малын өсіргесін міндетті түрле қымыз сусыны бірге өндіруге өте қолайлы. Қымыздың пайдасы туралы айтсақ. Қымыз – қазақтың көнеден келе жатқан шипалы және пайдалы сусыны. Бие сүтінен жасалатын бұл сусын көшпелі халықтардың ежелден келе жатқан дәстүрлі тағамы, қадірлі асы. Кең сахара, жапан тұзді жайлаған көшпелі елдің басты күнкөрісі жылқы малы – халықтың ішсе қымызы, жесе еті, кисе киімі болып келді. Орыс ғылымдары Г. Захарин мен С. Боткин тәптіштеп зерттей келе «Қымыз – адам денсаулығын күшейтіп ауруды бәсеңдететін тағам» деген қорытынды жасаған болатын. Қымыздың құрамында аурудың төбетін ашатын В2, В12, Р, С витаминдері көп. Науқастанған адамға қымыз ішкізсе, оның

организмінде гемоглобин, эритроцит көбейіп, холестерин құрамы қалпына келеді.

Жылқы малының төрт түлік ішінде текті екендігін бұған дейін де айтқанбыз. Жануар судың тұнығын ішіп, шөптің асылын теріп жейтінін қайтерсіз?!

Арудан асқан жан бар ма,

Жылқыдан асқан мал бар ма?!

Биенің сүті сары бал,

Қымыздан асқан дәм бар ма?!

– дейді Ақтамберді жырау. Расында да, қазақ үшін қымыз-мәртебе, мінез-құлық, сый-құрмет. Бірақ тоқырау заманында құнды сусынымыздан қол үзіп қалғанымыз бар. Ес жиып, еңсе көтергелі ата көсіп бие сауып, қымыз баптауды қайта қолға алдық. Байыпты сусынды баптаудың ежелгі әдісін бүгінгі ұрпақ қайта жаңғыртып-ақ жүр [2, 31 б.].

Табындағы жылқылар ақбөкен, маралдар сияқты таза шөппен қоректенеді және экологиялық таза қымыз беріп отыр.

Емдәмдік бәс, нарықтық артықшылықтары жылқы етінің сырттық көріністерінің, оның өндірісінің биік тиімділігі, аз өзіндік күн, біздің республикамыздың халқының құрылымының керек нәрлігі, осы құнды өнімнің өндіріс көтермелеу қажеттігі.

Егер мал шаруашылығымен шұғылдансақ, онда асыл тұқымды жылқыны өсіру қажет, себебі оған сұраныс әрқашанда жоғары. Сонымен қатар мемлекет әрқашанда асыл тұқымды жылқыны сатып алуға жәрдемақы бөледі.

Көшпенділер мектебі. Көршілес Ресей мемлекетінде шағын Сібір ауылдарында жылқы малын және орыс көпестерінің ат арбаларын, ат әбзелдерін насихаттайтын мұражай-орталықтар баршылық. Ендеше халқымыздың жылқы малына қатысты салт-дәстүрлеріміздің орасандылығын осындай мұражайды да ұсынамыз. Бұл да өңірдің табыс көзі болып саналады. Ат әбзелдерін жасап, көрсетіп отыратын орнайы шеберлер дайындап дамытудың өзі этномәдиет саласын дамыту болып табылады. Туристер көріп, тамашалап қоймай, ат әбзілдерін бірге жасап көрудің өзі, қазақ халқының қолөнерін насихаттау болып табылады.

1-кесте

Зерттеу жұмысының алгоритмі	Тиімділігі		
	Денсаулық саласында	Экономикалық саласында	Ауыл аймақты жұмыспен қамту
Торайғыр ауылының өңірінен жылқы кәсібі бар денсаулық санаториясын ұйымдастырылса	Ипподромы бар, бала жасына сай жабдықталған, құралдары қамтылған жылқы кәсібі	Туризм саласының осы өңірде дамуы	Келген туристерге қызмет көрсету үшін жұмысшылар қажет болады. Мамандырылған жұмысшылар жұмыспен қамтылады.
Иппотерапияны дамыту	Денсаулығын нығайтуға жалпы халық келіп қоймай, (ДЦП) перебалды салдығына ауруына ұшыраған балалардың ем алуы	Дамыған елдерде табиғатын алғашқы күйінде сақтап алып қалу үшін атпен серуенде қолға алынған. Туризм дамуындағы атты көлік ретінде қолданудың өзі үлкен табыс әкеледі. Яғни серуенге арналған ат жолдары қалыптасады.	Экономика қалай дамиды деген сұрақ туады? Ендеше, ат үстінде өзі қалай ұстау, қандай жабдық болу, қандай киім болу үшін арнайы инструкторлар қажет етеді (осының өзі жұмыс орны болып табылады.)
Қымыз сусыны	Қымыз емдік қасиеті мол	Қымыз сусынын сатуынан түсетін пайдасы баршылық	Ал қымыз дайындайтын адамдарға үлкен кіріс болмақ.
Оқушылардың бос уақытын тиімді пайдалануы	Компьютер алдында бос уақыт өткізу адам денсаулығына өте зиян екені барлығымызға белгілі. Сондықтан арнайы бір уақытта балалар атпен серуендеу қалыптасады.	Мектеппен тығыз байланыс орнатып	Арнайы оқушыларға қызмет көрсету үшін тренер жұмысшылар қажет болады. Мамандырылған жұмысшылар жұмыспен қамтылады.
Жылқы жайлы шағын мұражай-орталық ұйымдастыру	Осы өңірде қызығушылығы жоғарылап, демалушылардың тағыда келуіне себеп туғызады.	Қазақ халқының ежелгі мәдениетін насихаттап табыс көзіне айналдыру	Мұражай жұмысшыларына кәсіп болды

Табиғи ресурстық әлуат – аумақ жер қойнауының, жер, су байлығы, ол – табиғаттың сыйы. Қалған құрамдас бөліктерді қоғам өзі жасайды. Тұрғын-халықтың (еңбек) әлуетінің маңызы артып келеді. Халық санының (оның ішінде жұмыс күшінің) артуы үлкен рөл атқарады. Бірақ ең алдымен сапалық сипатқа назар аудару қажет. Ол – халықтың денсаулығы, білімділігі, ақпараттық сауаттылығы, мамандығы, жаңа технологияны меңгеру қабілеті, ғылыми-техникалық әлуат зерттеулерге жұмсалған шығын мен инженерлердің, ғалымдардың саны мен сапасына байланысты. Өндірістік әлуаттың негізін өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы құрайды. Әрбір қазақстандықты лайықты өмір сүру деңгейіне көтереді.

Дәстүрлі экономика кезеңі (біздің заманымызға дейінгі I мың жылдықтың басы – XIX ғасырдың ортасы). Ол ұрпақтан-ұрпаққа жүздеген жылдар бойы беріліп отырған әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің негізінде дамыды. Халықтың негізгі айналысқан кәсібі көшпенді және жартылай көшпенді мал шаруашылығы болды. Малдың жеке меншікте, ал жайылымның қауымдық меншікте болуы бұған өз ықпалын тигізді. Мал шаруашылығына қоса егін салу, жеке және қалалық кәсіптік қолөнері де (киіз үй жасау, арба жасау, киім тігу, ұсталық, т.б.) дамыды [3, 64 б.].

Қорытынды. Туған ауылыды көркейтіп, дамыту мақсатында тиімді жолды іздеп және өз отбасымыздың әлеуметтік мәселемін шешу, қазақ бабамыздың, ұлы дала елінің тарихына сүйеніп көшпенділердің мәдениетін, көшпенділердің материалдық мәдениетін қайта жаңғырту жолында деп білемін. Бізге көшпенділер бірнеше мыңдаған жылдар бойы сақтаған салт дәстүрін, ғажайып өркениетін мұраға қалдырып кетті. Осы ата-бабаларымыздың өткен тарихы, олар жасап кеткен дүниелер күні бүгінге дейін маңызын жоймай, мұрагер біздің қызығушылығымызды тудырып отыр. Қазақ халқының ұлттық тағамдарын, тұрмыстық әдеп-ғұрыптарын танытып, жаңғырту жолының бірі, ол туризм жолы.

Бүкіл әлемге Жапон елі «Шай құя церемониясын» танытып жатқанда, неге туризм саласын дамыта отырып, жылқы малының тиімді жағын қолданып, өзіміздің этномәдениетімізді әлемге паш етпейміз?

ӘДЕБИЕТТЕР

1 <http://www.bag.kz/>

2 Азар В. И. – «Экономика и организация туризма». 1983 г. 31 б.

3 Папириян – «Экономика туризма». 1992 г. 64 б.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОГО ТУРИЗМА В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

ЛЕОНОВ И.

ученик 11 В класса КГУ СОШ 24, г. Павлодар

ШУЛЕНБАЕВА А. С.

магистр педагогике и психологии, учитель истории и географии,

СОШ 24, г. Павлодар

УСЕНОВА З. М.

магистр педагогике и психологии, учитель истории и географии,

СОШ 24, г. Павлодар

Как известно, при выборе страны – посещения, туристов привлекают природные особенности, географические особенности, культура народа, развитая инфраструктура и безопасность. В этом плане у Казахстана есть все возможности занять достойное место среди стран с благоприятным туристским имиджем.

Туристическая отрасль – одна из тех отраслей казахстанской экономики, которая в числе первых попала под удар новой коронавирусной инфекции. Речь идет об ударе не только вирусном, медицинском – ведь первая вспышка заболеваемости в РК стала последствием возвращения граждан из зарубежных путешествий, но и ударе финансовом – из-за распространения COVID-19 по всему миру текущие туры пришлось прервать, а запланированные на более поздний срок – отменить или перенести. Новый тренд сезона-2020 – гиперлокальный туризм: когда население предпочитает не выезжать за пределы своего региона. Этот тренд подтверждают и последние данные статкомитета миннацэкономики: пассажирооборот в Казахстане сократился в первом полугодии на 45 %

Развитие детско-юношеского туризма диктуется прежде всего проблемами воспитания и образования молодежи, ростом фактов противоправного поведения и преступности в подростковой среде, суицидальных проявлений, а также активизацией влияния на молодежь экстремистских религиозных течений и социальных сетей. В профилактике этих отрицательных явлений большую роль могут сыграть учреждения дополнительного образования, в том числе туристско-краеведческого направления. Именно центры и детские экскурсионно-туристские станции на основе правильно организованного учебно-воспитательного процесса детей могут способствовать профилактике этих отрицательных явлений, развитию социальной, познавательной, творческой активности

детей и подростков, формированию в них качеств гражданина и патриота, воспитанию личности, стремящейся к нравственному совершенствованию. Решение имеющихся в детско-юношеском туризме проблем позволит сохранить духовные ценности, привить молодежи любовь к родному краю, воспитать юношей и девушек настоящими патриотами, подготовить физически крепких, выносливых и здоровых граждан [1, с. 10–15].

В Павлодарской области для детско-юношеского туризма характерны спортивные и активные направления, такие как скалолазание, плавание, пешие походы, спортивное ориентирование и др. Целевая аудитория – молодежь в лице студентов, учащихся колледжей, молодые специалисты, школьники. Наиболее распространенным форматом организации детско-юношеского туризма является – самостоятельный туризм – походы, прогулки, туристские слеты, экскурсии, экспедиции, туристские лагеря. Организованные путешествия дороже чем самостоятельные, что тем самым препятствует свободному выбору способа поездки для молодежи. В местных туристских фирмах отсутствуют специализированные организованные туры, представляющие возможность для молодежи путешествовать с учетом международных льгот и скидок [2, с. 35–40].

В области развития детско-юношеского туризма предлагаем рассмотреть следующие меры:

- 1) разработать образовательные программы, курсы повышения квалификации педагогов дополнительного образования по туристской технике и спортивному ориентированию;
- 2) На базе колледжей области разработать модульные образовательные программы по подготовке инструкторов по туризму;
- 3) разработка туристских маршрутов, ориентированных для школьников и студентов во время каникул;
- 4) провести сертификацию гидов, экскурсоводов, инструкторов, осуществляющих туристскую деятельность в Павлодарской области на соответствие квалификации и образованию;
- 5) открыть молодежные туристские базы и студенческие туристские клубы в высших и средних учебных заведениях области;
- 6) организовать ежегодные областные, республиканские спортивные мероприятия с участием детей;
- 7) организовать республиканские мероприятия по детско-юношескому туризму, ежегодные республиканские зимние

спартакиады по лыжным гонкам и летние спартакиады по многоборью;

8) организовать региональную экспедицию для школьников и студентов области с привлечением Общественных организаций, НПО, профильных колледжей и ВУЗов;

9) на территории Баянаульского национального парка организовать ежегодный летний туристско-палаточный лагерь «Баянауыл» для школьников республики, оборудованный всей необходимой инфраструктурой согласно стандартам (санузлы, питание, проводимые мероприятия, тематическая летняя школа);

10) Создание Центров активного и экстремального отдыха на озерах Джасыбай, Торайгыр, на территории комплекса «Лесная сказка» и разработка приключенческих маршрутов (катание на квадроциклах, лошадях, веревочный парк, скалолазание, рыболовство). Безусловно, для успешного развития туристского продукта этого кластера, необходимо рационального использования рекреационных возможностей этих мест;

11) разработать правила проведения туристских мероприятия (маршрутов, турпоходов) для детей и техники безопасности;

12) проведение специальных обучающих семинаров для учителей по работе с детьми (по турпоходам, тур маршрутов) для сертификации;

13) В каникулярный период организовать агротур выходного дня с целью профессиональной ориентации учащихся, из знакомства с сельской жизнью, с особенностями местного сельскохозяйственного природного использования, ознакомления с производимой продукцией;

14) Организовать круглогодичные детские лагеря на базе домов отдыха области с соответствующей инфраструктурой;

15) развитие сети организаций скаутов Казахстана с представительствами в каждом районе области. Проведение спортивно-досуговых и квестовых мероприятий и соревнований. Бушкрафтинг, спортивное ориентирование, туристская субкультура.

Одним из средств патриотического воспитания является туристско-краеведческая деятельность. Воспитательная роль данной деятельности базируется на воспитании патриотического сознания. В решении этой задачи большое значение принадлежит туристско-краеведческой деятельности, так как участие в военно-спортивных мероприятиях, ознакомление с природой края, народным творчеством, традициями своего народа не только

развивает физические и эстетические качества людей, но и их духовно-нравственную направленность [3, 5–15 б.].

На основе анализа психолого-педагогических источников определена система принципов и методов патриотического воспитания учащихся в туристско-краеведческой деятельности. Детско-юношеский туризм – это неотъемлемая часть рекреационной и лечебно-оздоровительной деятельности региона и важный элемент системы непрерывного образования, который обеспечивает дополнительные возможности интеллектуального, физического и духовного развития, а также раскрытия творческих способностей, приобретения коммуникативного опыта во взаимоотношениях с разными людьми.

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственной программы развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019–2025 годы.

2 Туризм Казахстана 2015–2019. Статистический сборник. Нұр-Сұлтан. 2020. 72 с.

3 Услуги и культура в Павлодарской области 2015–2019. Статистический сборник. Павлодар. 2020. 73 с.

НАСТОЛЬНАЯ ИГРА О ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЯХ КАЗАХСТАНА «KZ WAY» КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА

НҰРЛЫБЕК Т. Ә.

школьник, Назарбаев Интеллектуальная школа
ХБН, г. Павлодар

АМЕРГАЛИЕВ И. Т.

школьник, Назарбаев Интеллектуальная школа
ХБН, г. Павлодар

МАНТАЙ С. М.

школьник, Назарбаев Интеллектуальная школа
ХБН, г. Павлодар

Казахстан – богатая страна, как своим культурным наследием, так и своими природными богатствами. Однако сейчас даже жители нашей страны не знают достопримечательности Казахстана. Мы считаем, что к этой проблеме не стоит относиться равнодушно. Поэтому, мы создали игру, которая будет развивать не только познавательную активность, но и позволит игрокам узнать больше

о нашей Родине. Благодаря этому проекту игроки смогут расширить свой кругозор. Игра, созданная нами, информирует, обучает, вдохновляет и предоставляет приятный опыт. Настольные игры очень удобны для времяпровождения в кругу семьи. Поэтому мы считаем игру актуальной.

Цель: Привлечение интереса к достопримечательностям нашей страны.

Для разработки сайта использовался конструктор сайта wix.com, для разработки макета игрового поля использовался графический редактор PhotoShop 7.

Настольная игра «KZ WAY» является уникальным продуктом. Для подтверждения новизны нашего проекта мы провели опрос в школе: 90 процентов учеников ответили, что никогда не играли в настольные игры, связанных с природой достопримечательностями страны.

Во время исследования, мы провели анкетирование внутри школы, которое включало следующие вопросы:

- любите ли Вы настольные игры?
- как часто вы играете в настольные игры?
- с кем вы играете в настольные игры?
- какие настольные игры о достопримечательностях Казахстана вы знаете.

Любите ли Вы настольные игры?
79 ответов

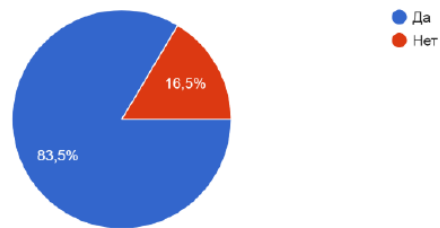

Рисунок 1 – Первый вопрос

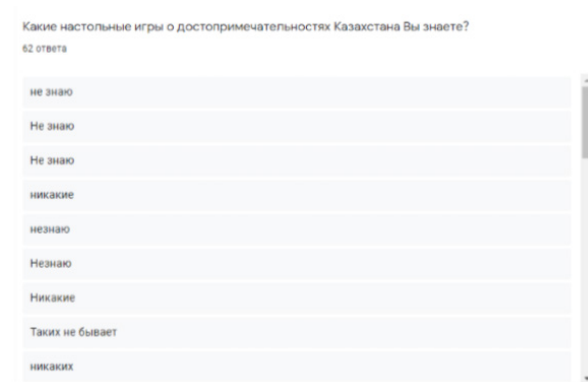

Рисунок 2 – Второй вопрос

Выводы:

При проведении опроса среди учеников Назарбаев Интеллектуальной школы ХБН г. Павлодар выяснилось, что большинство учащихся любят играть в настольные игры, но ни один из респондентов не смог назвать хотя бы одну настольную игру о туризме в Казахстане. Кроме того, в условиях карантина, родители и дети проводят много времени вместе и стараются заниматься полезными и интересными делами. Поэтому, мы считаем, что познавательные настольные игры являются лучшим вариантом для полезного времяпровождения.

Чтобы разработать сайт потребовался конструктор сайта, с помощью которого велась разработка.

Результат разработанной страницы представлен ниже.

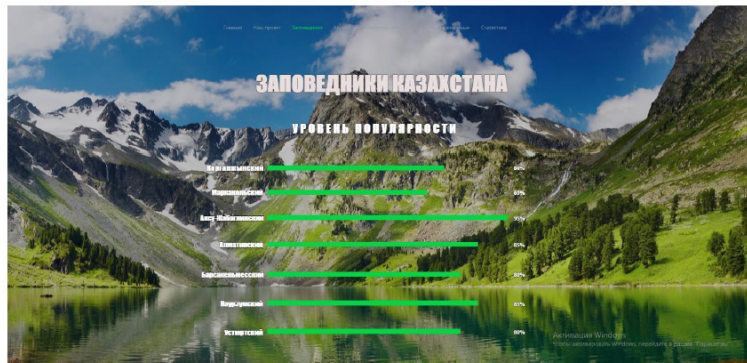

Рисунок 3 – Главный экран сайта

Игровое поле было создано с помощью PhotoShop.

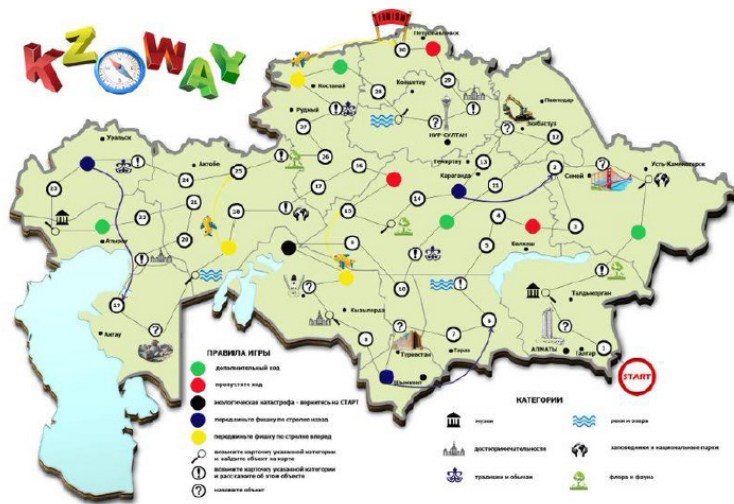

Рисунок 4 – Игровое поле

Правила игры:

Максимальное количество игроков составляет 4 человека. Каждый игрок должен бросать кубик, какая цифра попадет, столько количество шагов он сделает. У каждого участника есть своя фигурка для игры. Давайте рассмотрим каждый случай:

Зеленый круг означает, что вам дается дополнительный ход
 Красный круг – пропуск хода
 Черный круг – это экологическая катастрофа, то есть вы переходите на начало игры.
 Синий круг – передвинуть фишку по стрелке назад
 Желтый круг означает то, что вы должны передвинуть фишку по стрелке вперед.
 Лупа – знак, который обозначает, что вы должны взять карточку указанной категории и найти этот объект на карте.
 Если Вам попадет Восклицательный знак, то вы должны взять карточку указанной категории и рассказать о ней.
 Вопросительный знак – это знак, в котором вы должны назвать объект.

Кто доберется до Финиша первым, тот побеждает.

Заключение

Подводя итоги, мы хотим сказать, что наша игра будет полезной, как и для расширения кругозора самого игрока, так и для развития туризма в стране. Мы верим, что настольная игра «KZ WAY» поможет взглянуть другими глазами на богатую флору и фауну, знаменитые географические объекты, и в целом на нашу Родину - Казахстан.

В ближайшем будущем мы планируем не только привлечь внимание сообщества школы, но и более широкой аудитории.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Рябиков В. Казахстан. Путеводитель // Аякс-Пресс, 2008 г.
- 2 А. В. Чигаркин Памятники природы Казахстана (примечательные ландшафты и их охрана) // Алма-Ата, Изд. «Кайнар», 1980 г.
- 3 Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Алматы, 1998.
- 4 Музеи в Казахстане URL: https://www.votpusk.ru/country/dostoprим_s.asp?CN=KZ&CT=X&Q=3&P=1 (дата обращения: 19.01.2021).
- 5 Тимур Нургалиев. Крупные реки и озера Казахстана. URL: https://www.nur.kz/1735554-krupnye-reki-i-ozera-kazahstana.html?utm_source=clipboard&utm_medium=article-fragment (дата обращения: 19.01.2021).

«TORAIG'YR» – ЖАЗҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЭТНОЛАГЕРІ

УВАЛИЕВА З. Р.

10 сынып оқушысы, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.

ЖАНГУРОВА А. Б.

Тарих және география пәнінің мұғалімі, № 25 қазақ қыздар гимназиясы
Екібастұз қ.

Елімізде бүгінгі таңда «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру, осы бағдарлама аясында жасөспірімдерге халқымыздың этнографиялық, ұлттық құндылықтарын дарыту, тәрбиелеу көзделіп отыр. Мектеп оқушыларының жазғы демалыстарын сәтті ұйымдастыру арқылы, қазіргі таңда жеткіншектерімізді ұлттық мәдениетке және табиғатымызды сүйуге тәрбиелеу қажет.

Павлодар облысында балалардың жазғы демалысын тиімді қамту мақсатында әртүрлі үлгідегі 700 -дей лагерь жұмыс істейтін көрінеді. Оның ішінде тілдік, туристік-өлкетану, этно-мәдени, интеллектуалды, спорттық т.б. бағыттарды қамтитындары бар. Сонымен қатар, біздің жобамызға ұқсас 2018 ж. Баянауыл аумағында «Жас дәурен» оқу-сауықтыру орталығы жанынан ашылған «Қазақ Camp» атты скауттық жобаны да атауға болады. «Қазақ Camp» ұлттық құндылықтарды дәріптеуге негізделген [1].

Өзектілігі: Ұлттық дәстүрлерімізбен қалалық мектептер қабырғасында «Наурыз мейрамы», тәрбие сағаттары, шағын көрмелер ұйымдастырылу барысында танысып, орындалып келеді. Бұл жағдай жастардың ұлттық дәстүрлерімен сусындауына аздық етіп отыр. Сол себептен оқушылардың жазғы демалыстары барысында Баянауыл-Торайғыр аймағында этноәлеуметтік лагерді ұйымдастыра отырып, балаларды өз жеріміздің, дәстүріміздің асыл қазыналарымыз бен бай табиғатына сүйіспеншіліктерін арттыру, дәріптеу, басты мәселе.

Жұмыстың мақсаты: «Toraig'yr» этноәлеуметтік лагерінде мектеп оқушыларын ұлттық дәстүрлеріміз бен мұраларымызды дәріптеу және ұлттық спорт түрлеріне баулу мақсатында жазғы демалыстарын белсенді өткізуге жұмылдыру, арқылы отан сүйгіштік және ұлттық құндылықтарымызды сіңіруге тәрбиелеу.

Міндеттері:

- Бағдарламаны іске асыру үшін жергілікті жердегі мектеп, әкімшілік, музей өкілдерінің қолдауына сүйену, келісімдер жүргізу;
- Оқушылардың қызығушылықтарын ескере отырып, қолға алынатын ұлттық дәстүрлеріміз бен спорт түрлерін айқындау;

- ТМД және Қазақстан аумағындағы этнолагерь түрлерімен танысу. Этнолагерь бағдарламасын құру;

- Әр баланың бойындағы қабілеттерін: ойлау, өнерін көрсету, тапқырлық, сахна мәдениетін қалыптастыру, дамыту. Қазақтың ұлттық ойындарын құрметтей білуге тәрбиелеу.

Ал біздің этнолагеріміздің ерекшелігі – қала балаларының шаруашылық икемділігін арттыру, салт-дәстүрін насихаттау. Оқушыларды ауылға шақыра отырып, біз оларға табиғаттың әсем көрінісін сыйлаймыз. Серуен кезінде оқушыларға түрлі аңыздар айтылып, қазақтың ұлттық ойындары ойнатылады. Сонымен қатар мемлекеттік тілге де көңіл бөлінеді.

Біздің бағдарламада Торайғыр жерінің кереметтеріне экскурсия жасалып, табиғатқа көз сала отырып, оқушылар туған жерлері туралы ауқымды мағлұмат біле алады, туған өлкеге деген сүйіспеншіліктерін арттырады.

Бағдарламаны құрастыруда және жобамыздың жүзеге асыру жағдайларын қарастыруда төменде аталған адамдардан кеңестер аламын, келісімдер жасалды: ПМПУ-нің география кафедрасы оқытушысы Ә. Қ. Елемесов, С. Торайғыров музейінің меңгерушісі Жаңар Аубакирова, Торайғыр ауылдық округінің әкімі Абраров Арғын Бейсембайұлы, Баянауыл МҰТС директоры Сүйіндік Бердешұлы.

«Toraig'yr» - жазғы әлеуметтік этнолагері атты ғылыми жобаның маркетингтік бағдарламасы.

1-кесте

1 күн	Қонақтарды күтіп алу. Алғашқы күні киіз үйлерге орналастырады. Жанадан келген қонақтарға ерулік апарды. Қонақтар орналасып болған соң қазақы дәстүр бойынша қонақасы беріледі.
3 күн	Киіз үйде таңғы ас. Қазақ жерінің жауһары «Торайғыр мектебіне», «Торайғыр көліне» саяхат жасау. Саяхат барысында туристер көл жағалауының әсем көріністеріне куә болады. Торайғыр көлінен алаштың ардақты ұлы С.Торайғыров зиратына зиярат ету. Түстен кейін этноауылда қазақ тұрмысынан қойылымдар (бие байлау рәсімі, қымыз дайындау, ер азаматтар үшін қой сою рәсімі) Кешкісін қазақтың ұлттық спорт ойындары (Бәйге, аударыспақ, теңге алу).

5 күн	Киіз үйде таңғы ас. Әулие мекені Мәшһүр Жүсіп Көпеев қабіріне зиярат. М.Ж. Көпеев ауылындағы мемориалды мұражайға саяхат. Түскі ас Жаңажол ауылында беріледі. Этноауылда кешкі ас (Қазақ халқының ұлттық тағамдар мәзірінен мерекелік ас дайындалады.). Қазақтың салт-дәстүрлерінен рәсімдер (Шілдехана, сүндет той бұл рәсімдерде қазақ халқының жаңа туған сәбиді бесікке салу дәстүрімен мұсылмандық рәсімдердің бірі ұл балаларды сүндетке отырғызу мерекесін көрсетіледі. Осы күні қазақтың ұлттық тағамы яғни мерекеге байланысты бесбармақ, қалжа. Кешке қазақтың ұлттық ойындары (Ат ойындары аударыспақ).
7 күн	Этноауылда таңғы ас. Сосын тарихы сырға толы Ақсан ауылындағы қол дәуіріндегі адамдардың мекен еткен орынмен танысады. Одан әрі Қаражар ауылы аумағындағы ертеде өмір сүрген түркілер ескерткіші балбал тастарды көру мүмкіндігі туады. Қайтар жолында Сабындыкөл жағасын тамашалайды. Көл жағасының ерекше сұлу табиғаты кез келген туристерді тамсандырмай қоймайды. Кешкісін этноауылда қазақтың қол өнері түрлері мен танысады. Қайыстан таспа тілу, одан қамшы өру, жүн түту, кіз басу, тері илеу.
10 күн	Қазақы дәстүрмен шығарып салу. Этноауылдан қетерлерінде жергілікті қолөнер шеберлері жасаған әшекей бұйымдардан сыйлықтар сатып алуына мүмкіндіктері бар.

Бағдарлама бойынша біз оқушыларды қазақ халқының ас мәзірімен, салт-дәстүрімен, Торайғыр жерінің табиғатымен таныстырылады. Қазақ елінің ас мәзірімен таныстырудың маңызы өте зор. Оқушылар ұлттық тағамдардың дәмін татып, тіл үйіредей тамаша дәмін сезе алады. Дәміне тамсанған «туристтер» тағамның дайындалуын ауыздан ауызға жеткізеді. Ал салт - дәстүрлермен таныса отырып, олар бар білгенін түйіндеп, естеріне сақтайды. Осы арқылы қазақтың дәстүрін ұрпақтан ұрпаққа таратады. Ал көз тартарлық жерлермен таныса отырып, «туристтеріміз» кереметтей әдемі жерлер шетелдерде ғана емес, өзіміздің Қазақстанымызда да бар екенін аңғарады. Этноауыл біздің өңірде қарқынды өсе бастайды. Көбінесе, адамдар әлемнің кереметтерін көру үшін ел асып, шетелге аттанады. Ал егер табиғатымызбен таныстырсақ, ол адамдар Қазақстан жеріне келіп, әлем кереметтерінің бірі-Торайғырды көре алады. Осының бәрі елдегі елдің экономикасының дамуына, қазақ ұлтының өркендеуіне ықпал етеді.

Бұл бағдарламаға сәйкес біздің құрған «Toraig'yt» этноауыл өзінің қызметіне байланысты бизнес жоспары жасалып, келетін қонақтарға мынадай баға ұсынады: оқушыларға 25.000 теңге баға тағайындадық.

Бағалар әр адамға арналған.

Баға ішіне кіреді:

- o Этноауылға орналастыру
- o Астандыру- толығымен жол жүрудегі минералды сусындар
- o Барлық жерде жүрулер
- o Бағдарлама бойынша экскурсия
- o Медициналық сақтандыру
- o Бағдарламаға кірмейтін қосымша экспедициялар
- o Саяхат үшін арнайы құрал-жабдықтар

Сонымен, Баянауыл өлкесіндегі Торайғыр ауылында этнотуризмді дамытудың кең мүмкіншіліктері болғанымен, оны іске асыру механизмдеріне арнайы бағдарлама жасалу керек. Біздің бағдарламамызға мемлекет тарапынан немесе жергілікті билік органдарының қолдауымен немесе оң көз-қарасы болса іске асады. Сонымен қатар жергілікті ірі өнеркәсіп иелерінің қаржылық көмек көрсетуі арқылы іске де асыруға болады. Бұл болашақта өңіріміздің туристік секторының дамуына және өлкенің әлеуметтік – экономикалық жағдайына ықпал етеді деп сенеміз.

Қорытынды

- Торайғыр ауылдарында этнолагерді дамыту мүмкіншіліктері зерттелініп, жалпы этнотуризмнің жастар үшін және келешек аймақ экономикасы үшін маңызы қарастырылды;

- Шетелдік және отандық этнолагер арқылы, туризмді дамыту тәжірибелері сараланды;

- Жобаны іске асырудың инвестициялық жобасы ұсынылды; Торайғыр ауылындағы этноауылды дамытуға арналған «Toraig'yt» этноәлеуметтік лагері бағдарламасы жасалды.

Торайғыр аумағында жазғы этноәлеуметтік лагер арқылы өңірде шағын жұмыс орындарының ашылуына ықпал етеді.

Бұдан басқа алдыға қойған міндеттерге сәйкес жобамыз бойынша келесі мәселелер өз шешімін тапқандығына көз жеткіземіз, олардың қатарында:

- бағдарламаны іске асыру үшін жергілікті жердегі мектеп, әкімшілік, музей өкілдерінің қолдауына сүйену, келісімдер жүргізілді;

- оқушылардың қызығушылықтарын ескере отырып, қолға алынатын ұлттық дәстүрлеріміз бен спорт түрлерін айқындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/256930-pavlodar-oblysynda-ltty-ndyly-tardy-d-riptejtin-zhaz-y-lager-zh-mys-istejdi>
- 2 Алиева Ж. Н. Туризмология негіздері : оқу құралы – А., 2004. – 172 б.
- 3 Әбішева З. М. Туризмнің географиялық ортасы : оқу құралы – А., 2007. – 107 б.
- 4 Мазбаев О. Б. Туризм және өлкетану негіздері : оқу құралы - А., 2006.
- 5 Березина А. Д. Организационно-экономические методы формирования механизма адаптации крупного города к современному международному туризму : автореферат /. – СПб., 2005. – 18 с.
- 6 Бейсенбаева А. К. Туризмдегі бухгалтерлік есеп: оқу құралы – А., 2007 – 229 б.
- 7 Иващенко А. А. Қазақстанның қорықтары мен ұлттық бақтары. – А., 2006.
- 8 Артықбаев Ж. О. Баянаулы. – Астана, 2001.
- 9 Приймак Д. П. Баянаул заповедный – А.: «Казахстан»1982. – 96 с.
- 10 Абилов Д. У подножья Баянаула. А. : «Жазушы» 1978
- 11 Приймак Д. П. Баянаул заповедны: научное издание – А. : «Казахстан»; 1982.
- 12 <https://www.kavkaz-uzel.eu/>.
- 13 <http://addnt.ru/v-tatarstane-otkrylsya-ehtnolager-ajj>
- 14 <http://maysk.pavlodar.akshiman-elindegi-etnolager>.
- 15 Аяғанов М. Баянауыл өңірлік туризм орталығына айналады // Сарыарқа самалы. – 4 наурыз 2010. – 1 б.
- 16 Жайынбаев Нұрлан. Танымдық-туристік жұмыстар: // Қазақстан мектебі. – № 10. 65–67 б.
- 17 Райхан Нұрақым. Туризм-қаржының бір көзі // Ақиқат № 6 2005 41–43 б.

2 Секция. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар 2 Секция. Гуманитарные и социальные науки

2.1. Филологияның өзекті мәселелері 2.1. Актуальные проблемы филологии

ФУНКЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО БИЛИНГВИЗМА В КАЗАХСТАНСКОМ РЭПЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА ГРУППЫ «ИРИНА КАЙРАТОВНА»)

АШИМЖАНОВА Д. А.

ученик 9 «А» класса, ОСШ № 2, Железинский район, Павлодарская область
СҮЮНОВА Г. С.

д.ф.н., профессор, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар
ДЕРУНОВА Е. Н.

магистрант, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар

Введение

Явление билингвизма, или двуязычия, представляет собой область научных интересов не только лингвистов, но и социологов, психологов, и литературоведов. При этом представители каждой области научного знания рассматривают билингвизм под своим углом зрения. Социологов, к примеру, интересует проблема взаимодействия билингва с обществом, лингвисты рассматривают отражение билингвизма в тексте, психологов же волнуют личностные характеристики билингвов.

Исследованию явления билингвизма посвящены лингвистические исследования Л. В. Щербы, В. Ю. Розенцвейга, Ю. А. Жлуктенко, Е. Науген, В. Navranek, U. Weinreich и др. Подробное рассмотрение казахско-русского двуязычия проводится в научных работах З. К. Ахметжановой, М. М. Копыленко, К. М. Байбульсиновой, Б. Х. Хасанова, М. Т. Тезекбаева.

Традиционно под термином «билингвизм» принято понимать «социолингвистическое явление, владение двумя языками, которое может быть обусловлено множеством факторов, такими, как миграция, колониализм, федеративное устройство, включающее различные языковые группы и т.д.» [5, с. 79]. Казахстан являет собой пример так называемого контактного двуязычия, при котором, по мнению казахстанского ученого З. П. Табаковой

«...образуется поле соприкосновения языков, в рамках которого происходят различные уровни интерференции, охватывающей разные уровни языка [9, с. 72].

Несмотря на большое количество работ по разным аспектам билингвизма, важность исследования данной проблемы не уменьшается в силу её высокой научной, социальной, политической значимости.

Особое внимание в исследованиях последних десятилетий уделяется рассмотрению так называемого художественного билингвизма. Т. Г. Логинова называет его «одной из высших степеней билингвизма», которая требует от писателя или поэта-билингва «глубоких знаний не только языка, но и литературных традиций соответствующей страны» [5, с. 80]. Определение термина «художественный билингвизм» на сегодняшний день представляет собой предмет научных споров, однако мы вслед за Н. Г. Михайловской [7, с. 102] и Ч. Г. Гусейновым [2, с. 300–317] подразумеваем под данным понятием «творчество нена родном языке, а на двух языках».

Вопрос роли и функционирования художественного билингвизма в казахстанской поэзии и прозе уже попадал в поле зрения ученых-лингвистов. Но в казахстанском социуме последних лет появляются новые предметные области, которые также могут представлять научный интерес для лингвистов. В частности, мы говорим о рэп-культуре и о творчестве казахстанских рэперов, в котором мы находим яркие примеры художественного билингвизма. Следует подчеркнуть, что этот аспект их произведений совершенно не изучен. Поэтому тема настоящего исследования представляется актуальной и характеризуется научной новизной.

В качестве объекта анализа в статье выбран рэп-дискурс популярной в Казахстане и за его пределами группы «Ирина Кайратовна», творчество которой отличается активным использованием билингвальной речи в текстах, демонстрирующих острую социальную сатиру.

Результаты предлагаемого исследования могут быть использованы в преподавании таких дисциплин, как межэтническая коммуникация и этнолингвистика, при составлении программ спецкурсов по полиязычному образованию.

Художественный билингвизм и его функции в рэп-текстах группы «Ирина Кайратовна».

Рэп-культура сегодня входит в число наиболее популярных в молодежной среде музыкальных направлений. М.А.Тульнова рассматривает рэп как явление глобальной культуры, которое, как и любая субкультура, прийдя на казахстанскую почву, «проходит через процессы локализации, проявляющиеся как на уровне содержания, норм, так и на формально-языковом уровне» [10; с. 5]. При этом нельзя сказать, что художественный билингвизм является особенностью исключительно казахстанского рэпа. Е. С. Грищенко и Л. Г. Дуняшева отмечают, что «смешение и синтезирование являются важнейшим элементом хип-хоп-культуры, определяют ее стилевую специфику» [1, с. 142]. Это значит, что вкрапления из разных языков, встречающиеся в рэпе, отражают его принадлежность к глобальной культуре. Так, к примеру, в англоязычных рэп-текстах американских исполнителей встречаются слова из испанского языка и африканизмы. В казахстанском рэпе помимо смешения казахского и русского языков прослеживается включение вкраплений из английского, испанского и других языков. Примером такого смешения могут служить строчки из песни «Ирины Кайратовны» и «Ninetyone» «Taboo»:

Oh my God, oh my.

Кому сдались эти твои два диплома

Отцепись нацик, ведь я же дома

Ты как гематома для страны и просто промоакция

Не, какая гордость нации?

Si, si, senior, это тебе не Нью-Йорк!

Я на бите финтер (не актер),

Мой стайл опьяняет, как ликер

Среди фауны и флоры

Годное? Вот оно! Check!

Мое тотемное животное – ЧЕЛОВЕК!

Также языковое смешение в рэп-текстах традиционно может проявляться как процесс гибридизации. Так, в песне «Ирины Кайратовны» «Wu-Kang» видим пример употребления слова «баталити», образованного от казахского «бата» по аналогии с геймерским сленгизмом «фаталити»:

На, лови *фаталити!*

Бата берем – это *баталити.*

Е. С. Гриценко и Л. Г. Дуняшева отмечают, что если вкрапление испанских и английских слов в рэп-тексты – это дань устоявшейся традиции и средство жанровой стилизации, то употребление афроамериканизмов (в приведенном примере – «стайл» и «промо») ещё и «отражает общую престижность английского языка в среде молодежи» [1, с. 142]. Кроме того, эти и другие варваризмы, встречающиеся в текстах «Ирины Кайратовны» и других казахстанских рэперов, являются терминами хип-хоп-культуры и американского рэпа. Данный пласт лексики употребляется и в российском рэп-дискурсе.

Такой престиж афроамериканского просторечия объясняется, по мнению исследователей, тем, что активно используемая лексика афроамериканского варианта английского языка «становится связующим звеном рэперов всего мира» [1, с. 142] и играет роль идентификатора, указывающего на принадлежность говорящего к определенной культуре, социальной или языковой общности. Так, к примеру, в среде американской молодежи активно используется в качестве престижной формы общения афроамериканский этносоциолект [1, с. 142]. И современные рэп-исполнители в большинстве своём перенимают его черты в процессе переключения языковых и эмоциональных кодов.

Здесь верным представляется следующее мнение известного ученого А. Д. Швейцера: «Так называемое переключение кода... является не чем иным, как реакцией на изменение социальной ситуации. При этом значимым является не выбор тех или иных языковых единиц, а выбор того или иного языка, предпочтение одного кода другому в определенной социальной ситуации» [11, с. 54].

В рэп-дискурсе группы «Ирина Кайратовна» воспроизведение социолекта определенных слоёв казахстанского общества имеет пародийный характер и служит, на наш взгляд, созданию образа героя-маргинала, вобравшего в себя пороки современного общества и занимающегося саморазрушением. Комичность его речи отражает насмешливое и презрительное отношение исполнителей к людям такого рода:

Қайдағы after party?
Мына қыздар вообще не кстати!
Менің басым ауырып жатыр, хватит!
Такси шақыршы, Мать его! (из песни «Troubleshooter»)
«Kaz, kaz, kelem» деп.

«Joq, bolyp ketkensin go.
Наш, наш, - деп, - uide.
Otti qysyp otyrmyzgo!»
«Ketshi! Ozim bilem!
У меня все идет правильно» (из песни «Аррива»)
По любому вопросу давай общаться!
Кент болсын, мент болсын, давай общаться!
Мен дейлндерболса, давай общаться!
Давай общаться!
Только мой пышак не любит долго общаться.
Қалтамдаустап жүрем, нет-нет страховаться етіп. (из песни «Wu-Kang»)

Использование маргинального этносоциолекта для создания образа героя ролевой лирики в рэп-дискурсе «Ирины Кайратовны» подтверждает идею О. В. Мифтаховой о том, что билингвальная речь, «сознательно и в известном смысле закономерно внедряемая автором в ткань произведения, чаще всего используется в художественном тексте как важный и действенный стилистический прием» [6, с. 42]. Для группы «Ирина Кайратовна» переключение языковых кодов как стилистический приём является, на наш взгляд, ещё и характерной чертой стиля, своего рода признаком poetic diction. Ведь среди проанализированных нами 15 песен данного исполнителя нет ни одного исключительно монолингвистического текста, не содержащего никаких вкраплений второго языка.

Г. С. Суюнова, рассматривавшая онтологию межэтнической коммуникации в Казахстане, полагает, что для нее характерны явления интеркаляции и переключения кодов. Интеркаляция представляет собой результат языкового контактирования различных языков и относится к так называемой речевой мутации. Она пишет: «Двуязычная речь, особенно в устной разговорной форме, довольно часто демонстрирует интеркаляцию. Если объемы ее значительны, то такое речевое произведение может представлять определенную трудность для восприятия» [8, с. 289]. Думается, что последнее часто сопровождает процесс восприятия текстов группы «Ирина Кайратовна».

Анализируя переключение языковых кодов в рэп-дискурсе группы «Ирина Кайратовна», правомерно говорить об игровом билингвизме. По словам В. И. Карасика, функция этого вида двуязычия состоит в том, чтобы «доставить удовольствие партнерам по общению, владеющим несколькими языками, и тем самым

сократить коммуникативную дистанцию» [3, с. 27]. В. И. Карасик выделяет следующие разновидности игрового билингвизма, построенные на межъязыковых ассоциациях:

- использование межъязыковой омонимии,
- использование иноязычного произношения либо графики,
- использование буквального перевода иноязычных устойчивых выражений,
- пародирование макаронического смешения языков (последняя разновидность может рассматриваться и как иллюстрация художественного приема) [3, с. 27].

Из перечисленных межъязыковых ассоциаций в творчестве группы «Ирина Кайратовна» обыгрывается преимущественно первая. И хотя межъязыковая омонимия в чистом виде отсутствует в проанализированных нами текстах, в некоторых из них можно встретить примеры приблизительной межъязыковой омофонии, служащей созданию комического эффекта:

- 1) «Neo, wake up!» – *deseң de, бірден диссидент.*
Салют, мистер президент! *Дисней түсінер.* (из песни «Taboo»)
- 2) Басыннан бір тебем
Через көк-төбе
Либо *Қаскелең!*
Excellent! (из песни «Wu-Kang»)
Бросай, өкпенді *ластайды!*
Каждый день – *lasttime*
Менің көршім, SHANG TSUNG
Звондайды через *Samsung:*
«Алло!

Можно заказать горячую *самсу?*» (из песни «Wu-Kang»)

Однако, по мнению Н. А. Корневой и Л. З. Подберезкиной, вкрапление разноязычных элементов как вид языковой игры может выполнять в рэп-дискурсе не только развлекательную, но и маскирующую функцию, если необходимо упомянуть нечто запретное [4, с. 125]. Данная функция игрового билингвизма включается в текстах «Ирины Кайратовны», к примеру в тех случаях, когда их маргинальный герой заводит речь о веществах, запрещенных законом к употреблению:

- 1) Мама, сенің балаң *rastafarai* (из песни «2+2»)
- 2) Раз short, два short, три *шоп* - headshot (из песни «Не әнгіме?»)

В приведенных примерах герой-маргинал в диалоге с матерью заменяет слово «наркоман» на непонятный старшему поколению эвфемизм «*rastafarai*». А рассказывая о шумной вечеринке, заменяет название растительных наркотиков казахским словом «шөп», созвучным к тому же английскому «short», обозначающему маленькую порцию крепкого алкогольного напитка. Фонетическая игра продолжается словом «*headshot*» (выстрел в голову), описывающем состояние героя после двух шотов в сочетании с «*травой*».

Еще одной функцией художественного билингвизма в рэпе является, по словам Е. С. Гриценко и Л. Г. Дунашевой, выделение являются ключевых по смыслу слов, которые могут быть понятны и тем, кто не владеет соответствующими языками в совершенстве [1, с. 143]. В творчестве «Ирины Кайратовны» такая смысловыделительная функция билингвальной речиреализуется в следующих примерах:

- Сондықтан да қазақстанда бір ғана *банда,*
Бұл – казаки *propaganda* (из песни «5К»)
«*Cash Rules Everything around me*» -дейсін ба?
Алдына не қойып берді соны жейсін ба? (из песни «Wu-Kang»)

Заключение

Проведенный в рамках исследования анализ рэп-дискурса казахстанской группы «Ирина Кайратовна» позволяет сделать следующие выводы:

- художественный билингвизм в текстах казахстанских рэп-исполнителей представляет собой проявление процесса локализации глобальной субкультуры;
- в творчестве группы «Ирина Кайратовна» использование художественного билингвизма составляет часть идиостиля;
- билингвальная речь в некоторых текстах «Ирины Кайратовны» носит игровой характер, который реализуется в использовании частичной межъязыковой омофонии;
- иноязычные вкрапления в рэп-дискурсе «Ирины Кайратовны» выполняют развлекательную, маскирующую и смысловыделительную функции;
- воспроизведение в текстах «Ирины Кайратовны» этносоциолекта маргинальных слоев казахстанского общества служит созданию образа героя ролевой лирики, вобравшего в себя пороки современного общества и высмеиваемого исполнителями.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Гриценко Е.С., Дуняшева Л.Г. Языковые особенности рэпа в аспекте глобализации // Политическая лингвистика. 2013. Т. 44. № 2. – С. 141–147.
- 2 Гусейнов Ч.Г. Проблемы двуязычного художественного творчества в советской литературе // Единство, рожденное в борьбе и труде. – М., 1972. – С. 300–317.
- 3 Карасик В.И. Игровой билингвизм: типы и характеристики // Российский журнал исследований билингвизма. 2021. № 1. – С. 21–30.
- 4 Корнева Н. А., Подберёзкина Л. З. Рэп как лингвокультурный феномен (на материале творчества АТЛ) / Н. А. Корнева, Л. З. Подберёзкина // Материалы VII Международного заочного конкурса научно-исследовательских работ. Науч. ред. А. В. Гумеров, 2017. – С. 122–127.
- 5 Логинова Т. Г., Кораблева В. В. Художественный билингвизм как лингвистический феномен // Проблемы романо-германской филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков. 2014. №10. – С. 78–81.
- 6 Мифтахова О. В. Актуальные проблемы билингвальной коммуникации: методические рекомендации / О. В. Мифтахова; ГОУ ВПО ЛНР «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко». – Луганск : Книта, 2019. – 60 с.
- 7 Михайловская Н. Г. О художественном билингвизме в советской литературе // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40, № 2. – С. 102.
- 8 Суюнова Г. С. Онтология и аспектология межэтнической коммуникации / Монография. Усть-Каменогорск: КАСУ, 2014 г. 367 с.
- 9 Табакова З. П. Этническое двуязычие в диалоге лингвокультур // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Сер. Филолог. – 2006. – № 3 (93). – С.72-74.
- 10 Тульнова М. А. О способах локализации текстов глобальной культуры // Известия ВГПУ / Современная теория языка. 2013. – С. 4–7.
- 11 Швейцер А.Д. К проблеме социальной дифференциации языка // Вопросы языкознания. -1982. – № 5. – С. 39–49.

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

ХАСАЕВА А. А.
ученик, Школа-лицей № 6, г. Экибастуз
ОСПАНОВА А. Ж.
учитель английского языка
Школа-лицей № 6, г. Экибастуз

Вопросы, в которых обсуждаются способы помочь учащимся преодолеть трудности в изучении английского языка, могут первоначально попытаться сосредоточиться на конкретных областях, таких как произношение, грамматика или использование словарного запаса. Однако, чтобы отдать этому должное, потребовалась бы целая глава или книга. Вместо этого в этой статье делается более широкий и простой акцент, рассматривая три общих аспекта изучения языка, которые важны не только для всех учащихся, но и особенно важны для тех, кто борется с проблемами, связанными с изучением языка. Часто глубинные причины многих трудностей, с которыми сталкиваются учащиеся при изучении второго языка, проистекают, по крайней мере, из трех факторов: тревоги, мотивации и стратегий обучения

Тревога

Изучающие язык в некоторых случаях могут иметь врожденную предрасположенность к чувству беспокойства, или они могут относиться к тому типу людей, которые испытывают беспокойство только в определенных ситуациях. Для многих детей языковые занятия – это особый контекст, вызывающий тревожные чувства. Это происходит потому, что изучение языка может поставить их в ситуации, когда их «языковому эго» угрожает опасность. Эта угроза может проявляться по-разному, например, когда они чувствуют, что соревнуются с другими учащимися. Какова бы ни была причина беспокойства, по-видимому, существует связь между более высоким уровнем тревожности и более низкими достижениями в изучении языка. Однако, как и в случае с мотивацией, важно учитывать, является ли тревога причиной низкой успеваемости или ее прямым результатом. Из исследований в этой области следует, что оба предположения являются обоснованными. Может случиться так, что ученик с высокими способностями к изучению языков и послужным списком успехов может испытывать беспокойство после неожиданной неудачи. Но, как и в случае со многими учащимися, их собственная общая тревога и ситуационная тревога могут оказать

серьезное негативное влияние на их обучение. Тревога может иметь как положительные, так и отрицательные элементы. Существует позитивная тревога, похожая на чувство эйфории, которое учащиеся могут испытывать в результате возможности, которую дает изучение нового языка, переосмыслить себя по-новому и позитивно. Негативная тревога также может быть результатом разрыва в сознании учащегося между педагогическим подходом в классе и его собственными убеждениями в отношении изучения языка. Таким образом, возможно, имеет смысл сделать вывод, что учителя должны не только искать способы минимизировать негативную тревогу, но и искать способы поощрения позитивных форм тревоги.

Тревога может возникнуть на трех этапах процесса изучения языка, и на каждом этапе тревога может оказать негативное влияние на процесс обучения. На этапе ввода учащиеся испытывают беспокойство, потому что им трудно понять незнакомый язык или понятия. На этапе обработки стресс возникает из-за попыток запомнить и идентифицировать закономерности в новых входных данных. На этапе вывода тревога возникает из-за попыток восстановить и использовать ранее выученный язык.

Учителя могут повлиять на тревожность учащихся с помощью принимаемых ими педагогических решений и методов управления классом, но они не должны стремиться свести тревогу к минимуму во всех случаях. Как упоминалось ранее, тревога может быть полезной, поэтому важно стараться поощрять правильный тип и соответствующий уровень тревоги.

Вот несколько способов, которыми вы можете свести к минимуму негативное беспокойство. Не придавайте слишком большого значения исправлению ошибок, поскольку это может укрепить в сознании учащихся то, чего они не могут сделать, не поощряя их признавать то, чего они достигли и что могут сделать. Вместо этого может быть полезно предоставить модели правильного использования языка. Это также побуждает учащихся самостоятельно контролировать использование своего языка и проводить сравнения и корректировки. При решении более сложных задач используйте комплексный подход и разбейте задачу на более мелкие и управляемые части, которые опираются друг на друга. На каждом этапе вы можете сделать паузу и просмотреть, чтобы оказать помощь, чтобы учащиеся чувствовали себя уверенно при переходе к следующему этапу. С самого начала дайте понять учащимся, что высмеивать сверстников и смеяться

над ошибками – это неприемлемое поведение. Создайте в классе атмосферу сотрудничества и поддержки, создав для учащихся возможности поразмышлять о своем обучении и поделиться своими проблемами. Постарайтесь найти способы для более сильных учеников поддержать более слабых учеников. Это может потребовать передачи некоторых базовых стратегий обучения, но это будет способствовать созданию совместной и поддерживающей учебной среды. Уделите время распространению и моделированию стратегий обучения в классе, поскольку это даст учащимся практические инструменты для решения более сложных задач. Постоянно поощряйте учащихся идти на риск, напоминая им, что ваш класс – это безопасное место для обучения. Помогите им понять, что ошибки приветствуются, поскольку они дают возможность поразмыслить и проанализировать. Наконец, поработайте с учащимися, чтобы помочь им установить индивидуальные цели, а когда цели будут достигнуты, используйте это как возможность признать и отпраздновать успех.

Мотивация

Из всех факторов, которые приводят к успешному изучению языка, мотивация является одним из самых важных. Чтобы учителя могли эффективно помогать своим ученикам овладевать новым языком, они должны понимать, какую роль в этом овладении играет мотивация.

Мотивацию можно определить по-разному, но простой способ взглянуть на нее – это рассматривать ее как причину, по которой люди решают делать то, что они делают, почему они способны или не способны поддерживать требуемые усилия и почему они готовы приложить тот уровень усилий, который они делают. Мотивацию также можно рассматривать как «страсть» к чему-то. Для достижения успеха учащимся требуется определенный уровень «увлеченности», и роль учителя заключается в том, чтобы помочь им найти способы подключиться к этой страсти.

При рассмотрении вопроса о том, как вы могли бы помочь детям развить соответствующий уровень мотивации, следует иметь в виду три принципа. Во-первых, избегайте упрощения мотивации как чисто системы поощрений и наказаний. Вместо этого постарайтесь мотивировать учащихся, делая ваши уроки более интересными и увлекательными и помогая учащимся стать более самостоятельными учениками. Во-вторых, не думайте, что, как только мотивация установлена, она будет действовать автоматически. Такова

человеческая природа, что мы можем упустить из виду цель или устать от ее достижения, что может привести к тому, что мы будем отвлечены другими интересами. Поэтому поддержание мотивации является обязательным условием. Наконец, при выборе конкретных стратегий мотивации всегда отдавайте предпочтение качеству, а не количеству. Найдите несколько простых, эффективных и удобных в обслуживании стратегий, которые соответствуют вашему стилю преподавания и стилям обучения ваших учеников.

Для положительного влияния на индивидуальную мотивацию учащихся можно использовать несколько стратегий.

Первый заключается в том, чтобы пробудить у учащихся интерес к изучению языка и к курсу, на который они записаны.

Это может включать в себя продажу им того, что они могут реально ожидать получить от этого опыта, удовлетворение, полученное от овладения вторым языком, или будущие возможности, которые он может открыть. Постарайтесь связать изучение языка с интересами, которые уже есть у детей. Например, вы можете узнать, что некоторые студенты проявляют интерес к исполнительскому искусству, поэтому покажите им, как изучение языка может включать ролевые игры и музыку. Дайте понять, что изучение языка – это не зубрежка словарного запаса и грамматических правил, а скорее широкий спектр учебных действий, таких как коммуникативные задания и игры.

Повысьте уровень ожидаемого успеха учащихся. Ни для кого не является откровением, что мотивация людей снижается в ситуациях, когда они могут ожидать неудачи. Поэтому важно ставить задачи, на достижение которых учащиеся могут реально рассчитывать. Точно так же трудно стимулировать и поддерживать мотивацию, когда задачи не представляют реальной проблемы. Согласно теории оптимального возбуждения, учащиеся, как правило, более мотивированы, когда от них требуется выполнять задания или заниматься деятельностью, которая ставит перед ними задачи, соответствующие их способностям, т.е. эти задачи не являются нислишком сложно, ни слишком легко. Когда уровень возбуждения слишком высок, например, из-за чрезмерного беспокойства или стресса из-за непреодолимой задачи, учащиеся могут сдать и прибегнуть к менее напряженной деятельности, такой как отправка текстовых сообщений на свои телефоны. Если занятие легкое, а уровень возбуждения учащихся низкий, им может стать скучно, и они будут заниматься деятельностью, которая повысит их уровень

возбуждения, например, разыгрывать роли в классе. Поэтому, чтобы поддерживать здоровое ожидание успеха среди учащихся, необходимо постоянно проводить мероприятия, которые дают им некоторое чувство выполненного долга. Это также помогает прояснить критерии, определяющие успех, дать достаточное время на подготовку и напомнить учащимся, что постоянная поддержка всегда доступна.

У большинства из нас был опыт, когда, находясь в классе, мы думали: «Когда мне понадобится это знать в реальной жизни?» Не видеть никакой личной значимости в том, что они делают, – это еще один способ ослабления мотивации у студентов. Поэтому найдите время, чтобы узнать, что интересует учащихся и каковы их конкретные цели, и постарайтесь как можно больше увязать это с тем, что происходит в классе.

Предсказуемость и монотонность – два эффективных убийцы мотивации. Подумайте о различных аспектах процесса обучения и постарайтесь смешать их как можно больше. Во время каждого урока старайтесь варьировать направленность, типы заданий, модели взаимодействия с учащимися и учебные материалы.

Ваши учебные задачи должны быть не только разнообразными, но и по своей сути интересными. Как упоминалось ранее, они должны быть достаточно сложными и также могут включать такие элементы, как личный интерес, юмор или новизна.

Уверенность в себе и мотивация обычно идут рука об руку. Уверенные в себе учащиеся демонстрируют готовность к общению независимо от того, насколько хорошо они владеют вторым языком. Чтобы помочь учащимся обрести уверенность в себе, постоянно поощряйте их усилия и достижения и старайтесь свести к минимуму их языковую тревогу. Когда студенты чувствуют, что могут сохранить лицо, они более вовлечены и мотивированы к участию. Постоянное подтверждение того, что ошибки являются естественной и даже желанной частью процесса обучения, должно помочь учащимся чувствовать себя более комфортно в классе. Аналогичным образом, избегайте ставить учащихся в ситуации, когда они чувствуют, что их социальный имидж может оказаться под угрозой. Для занятий, требующих свободной и ненаписанной речи, вместо того, чтобы заставлять учеников выступать перед всем классом, рассмотрите возможность их выступления в небольших группах, в которых каждый член также обязан выступать.

Помогите учащимся стать более независимыми учениками. Студенты, у которых есть чувство сопричастности к своему обучению, как правило, более мотивированы. Сопричастность можно развить, предоставив учащимся столько права голоса в том, что они делают на уроке, сколько это выгодно. Для определенных видов деятельности студентам может быть целесообразно взять на себя руководящую или преподавательскую роль.

Положительное подкрепление – это способ, с помощью которого учителя могут повысить удовлетворенность учащихся, что, в свою очередь, может привести к повышению мотивации. По какой бы то ни было причине учителя нередко уделяют больше внимания тому, что ученики делают плохо, и последовательно сообщают им об этом, вместо того чтобы уделять равное или даже большее внимание успехам и отмечать их вместе с учениками. Давая понять студентам, что вы признаете их способности и достижения, вы помогаете им самим оценить затраченные усилия, укрепляете веру в вас как в преподавателя и в курс, а также повышаете общий тон позитивной учебной среды.

Способ предоставления обратной связи и оценки также может оказать влияние на мотивацию учащихся. Когда дело доходит до оценки, важно сделать ее как можно более прозрачной, чтобы учащиеся четко представляли критерии, определяющие успех. Это помогает им разработать дорожную карту для достижения критериев, и если они видят, что это справедливые и обоснованные критерии, которые четко связаны с преподаваемой программой, они могут быть более мотивированы в классе. Оценка также должна предусматривать возможность признания усилий и прогресса, а не просто быть мерой их текущего уровня квалификации.

Проводите периодическую формирующую оценку на протяжении всего курса, чтобы помочь студентам отслеживать их прогресс и предоставлять возможности для обратной связи. С помощью обратной связи позвольте учащимся задавать вопросы и делать обратную связь конструктивной, что не означает избегать слабых мест и сосредотачиваться только на положительном. Для областей, которые нуждаются в улучшении, предоставьте четкие и понятные объяснения с примерами, за которыми следуют полезные советы по решению конкретных проблем. Наконец, предложите возможности для коллегиальной и самооценки. Это поможет улучшить понимание учащимися своего обучения и предоставит возможности для

критического анализа их собственных усилий, побуждая их стать более самостоятельными учащимися.

Стратегии Обучения

Исследования показывают положительную корреляцию между стратегиями, которые студенты используют в своем обучении, и уровнем их успеха в овладении языком. Успешные учащиеся применяют стратегии, которые характеризуются активным подходом к обучению. Например, они могут про себя повторять то, что говорит учитель, они могут мысленно придумать ответ на вопрос, заданный другому ученику, они могут внимательно изучить значение языка, который они практикуют, или могут активно искать возможности использовать язык вне класса либо в пассивной или активной форме.

Активные стратегии обучения можно классифицировать по четырем направлениям. Во-первых, метакогнитивные стратегии могут включать планирование учебного графика или размышления об успехе или неудаче определенных учебных привычек. Когнитивные стратегии включают в себя такие методы, как запоминание словарного запаса или использование контекстных подсказок для угадывания значения слов во время чтения. Аффективные стратегии характеризуются тем, как учащиеся справляются с такими проблемами, как отсутствие мотивации или разочарование в связи с предполагаемым отсутствием прогресса. Социальные стратегии включают в себя способы, с помощью которых учащиеся сотрудничают с другими учащимися или задают вопросы. Для учителя важно развить некоторое понимание того, какие конкретные стратегии с большей вероятностью приведут к успешному изучению языка, и попытаться передать их учащимся, испытывающим трудности. Однако это непростой процесс, поскольку конкретные стратегии, которые хорошо работают с одним студентом, могут неприменимы к другому.

Вывод

Хотя существует множество способов, с помощью которых учащиеся могут испытывать трудности в изучении английского языка, в качестве отправной точки, чтобы помочь вашим учащимся справиться с этими проблемами, в этой статье кратко рассмотрены три широкие, но универсально значимые области, которые влияют на способность учащихся добиваться успеха. Тревога, мотивация и стратегии обучения - все это хорошо освещено в академической литературе, и мы надеемся, что эта статья вызвала интерес к дальнейшему изучению затронутых тем.

МОЙ РОДНОЙ ЯЗЫК – МОЁ ВЕЛИЧИЕ

ЧЕХОВА М. А.

ученик 11 класса, Школа-гимназия №1,
Алматинская область, Сарканский р-н, г. Саркан

ШЕЛИХОВА Н. И.
руководитель

Родной язык – душа человека. У каждого человека есть свой родной язык, которым он должен гордиться, уважать, ценить и главное сохранять его для будущих поколений, потому что в мире нет вещи ценней родного языка.

Родной язык – это тот язык, который мы слышим с рождения, который нам прививают родители, на котором разговаривали наши предки. Родной язык часть нашего душевного мира, часть нас самих.

Мой родной язык – русский. Русский язык самый богатый и по истине волшебный язык. Ни один язык мира не содержит столько смысловых оттенков. На первый взгляд русский язык простой, но это не так. В правилах русского языка много исключений. На каждое правило, не зависимо какая это часть речи, или это падежи, или времена найдется ряд исключений, в чем и затрудняется его изучение. Это доказывает его историческое развитие, к примеру совсем похожие слова, но имеют разный смысл, и некоторые сейчас исчезли из нашего лексикона, а другие совершенно поменяли своё значение. Не менее сложна мысль высказывания на русском. Многая часть зависит от интонации, от порядков слов, от знаков препинания.

Русский алфавит очень интересный и имеет необыкновенную историю возникновения. Прошло около тысячи лет, прежде чем кириллица превратилась в тот алфавит, которым мы пользуемся сегодня. Полагается, что славянская письменность зародилась в 9 веке, её создателями являются братья Кирилл и Мефодий греческие монахи. В то время Византия была заинтересована в расширении влияния православной церкви среди славянских народов. В 860 году Моравский князь Ростислав поручил Византийскому императору Михаилу 3 перевести христианские церковные книги с греческого языка на славянский. Михаил 3 доверил создания славянской азбуки братьям Кириллу и Мефодию. Братья проживали в греческом городе Солунь. Население города была смешанное греко-славянское, поэтому они хорошо знали оба языка. В 863 году Кирилл и Мефодий привезли в Моравию готовую азбуку и переведенное на славянский язык Евангелия. 24 мая 863 году официально считается датой, когда была

создана славянская письменность. Но также существуют множество теорий о создании славянской письменности ещё до братьев Кирилла и Мефодия. Через очень многое придется пройти русскому алфавиту и письменности, и только в 1918 году будет установлено современное русское письмо. В русском языке нет ничего невозможного, на русском языке можно написать рассказ все слова, которого начинаются на букву «И» или на букву «П». А вот ещё один интересный факт, почти все слова русского языка, начинающиеся с буквы «А» – заимствованные. Существительные русского происхождения на «А» в современной речи всего три – это слова «Азбука», «Аз», «Авось». Многие иностранцы при изучении алфавита считают его странным. Например, многие буквы сильно напоминают латинские, но самое забавное, что есть буквы, которые вообще невозможно произнести или как-то обозначить, трудно также и объяснить, их значение – это мягкий и твердый знаки.

Нет на земле такого языка в котором было бы столько тайн, как в русском. К сожалению, большая часть носителей русского языка, даже не догадываются, насколько глубок и удивителен этот язык. По мнению многих ученых, на Руси жил народ, чей образ жизни, обычаи и язык, отражал их духовное начало. Это нашло своё подтверждение во многих словах, которыми мы пользуемся в обычной речи.

А сколько он хранит тайн происхождения слов. Так давайте разгадаем их!

Традиционное русское слово – УРА!!!! Означает некий клич к свету. Может поэтому победить славян на их родине невозможно. Удивительно, но противоположное кличу УРА было УВЫ. И в этом тоже загадка древних славян. ВЫ в их понимании, называлась тьма. Возможно, поэтому Бога на Руси, никогда не называли на ВЫ. Чтобы не осквернить свет тьмой. Всегда обращались, только на ТЫ. А от какого же слово произошло слово Семья? От семя. Само слово семья, может подразумевать самого человека и шесть поколений его семьи. А вот ещё знакомое слово – СВОЛОЧИ. Именно так в древности называли речную таможеню. Эти надзиратели порядка стояли на реках, на так называемых волоках. Что они делали? Сволокивали товар и из-за этих действий получили такое название. Ещё одна тайна русского языка. Одним из самых главных славянских богов считается РОД. Именно он указал людям, что их главная задача на земле продолжения рода. Приятно, что именно в русском языке от слова «РОД» образовано такое количество слов: родина, родители, природа, родственники, народ, родня. А те, кто не верил в бога РОД называли уродом или выродком. Буква Ж занимала особое место

и означало огонь. В самом написании буква Ж виден образ языков пламени, жар, жара, жаркий, жгучий, жжение. Ещё интересный факт муж, жена, жизнь, рождение связаны между собой буквой Ж. Муж и жена соединяются, благодаря огню, искре (пылающей) любви, рожают новую жизнь. А слово Вера? Вера – это светлые знания. Приставка ВЕ означает знания, поэтому следуют следующие слова: веды, ведать, вещей, великий, ведьма, вежа, которые несут смысл знаний. Приставка РА – означает свет и из этого тоже идёт ряд слов: радуга, радость, разум, гора, рано, пора, все эти слова как-то и связаны со светом. Об истории слов в русском языке можно говорить бесконечно, потому что существует этих тайн невысказанное количество. А сколько ещё не разгаданных или затерявшихся во времени. Но я уверена, что в тех словах, которыми мы пользуемся каждый день, имеют в себе огромный смысл и затягивающую историю. И в очередной раз доказывается, что русский язык самый уникальный, потому что не только в словах, но и в приставках, корнях, в окончаниях и даже в слогах имеется своя частица затерявшейся истории.

Ещё говорят, что русский язык является проводником в богатую русскую литературу, ведь они являются половинками одного целого. Значение русской литературы для культурного и духовного развития человека невозможно не оценить: на пример многих известных литературных произведений мы учимся правильно смотреть на жизнь, понимать других людей и себя, осознавать и оценивать свои поступки. Просто представьте на сколько богат русский язык и талантливы в своём деле авторы, что такие произведения, как «Война и мир», «Мастер и Маргарита», «Анна Каренина» и другие достигли мирового уровня и переводятся на многие языки.

А как отзываются мировые авторы о русской литературе и языке. «Русский язык – язык, созданный для поэзии, он необычайно богат и примечателен главным образом тонкостью оттенков.» П. Мериме. И в правду сколько прекрасных, чувствительных и замечательных стихотворений, поэм, трагедий, драм нам подарили всем известные авторы, такие как А. С. Пушкин, С. А. Есенин, А. А. Блок, А. П. Чехов и многие другие.

«Благодаря русскому языку мы, представители разноязычных литератур, хорошо знаем друг друга. Взаимное обогащение литературного опыта идет через русский язык, через русскую книгу. Издание книги любого писателя нашей страны на русском языке означает выход к самому широкому читателю.» Рытхэу С. Ю. Что можно сказать по данному высказыванию!? Русская литература очень богата,

также, как и русский язык, также она богата и даровитыми писателями, поэтами. В своих произведениях они рассматривают жизненные ситуации, даруют мудрость своему читателю, предусмотрительность, пылкую любовь и страсть, бедность и богатства, добро, честность в своих героях, и также их пороки. Привыкнув к таким развернутым до мурашек произведениям, мы с интересом относимся к иностранным авторам и не прочь их изучить.

Русские писатели питали нежные чувства к своему языку. Это доказывает бесчисленными, великолепными произведениями и любимыми всему миру. Константин Паустовский говорил: «Нет таких звуков, красок, образов и мыслей – сложных и простых, – для которых не нашлось бы в нашем языке точного выражения.» Творчество Константина нам известно с детства, его поучительные рассказы теплы сердцу, приятны душе. Мои самые любимые произведения «Тёплый хлеб», «Заячьи лапы».

Следующий автор известнейший всему миру – это конечно же Александр Сергеевич Пушкин. Как же он отзывался о русском языке? «Читайте простонародные сказки, молодые писатели, чтоб видеть свойства русского языка.» И как можно спорить с отцом русской поэзии!? Ранее я говорила, что в исконно русских словах запрятан огромный смысл, а в сказках тем более.

Ещё величайший человек до пушкинской эры, учёный задействованный во многих науках и внесший мировые открытия, также не остался в стороне и высказался о родном языке. «Красота, величие, сила и богатство русского языка явствует довольно из книг, в прошлые веки писанных, когда еще не токмо никаких правил для сочинений наши предки не знали, но и о том едва ли думали, что оные есть или могут быть.»

И исходя из всего мною сказанного могу смело сказать, что «Мой родной язык – моё величие», ведь недаром говорил М. А. Шолохов, что

«Величайшее богатство народа – его язык! Тысячелетиями накапливаются и вечно живут в слове несметные сокровища человеческой мысли и опыта.»

ЛИТЕРАТУРА

1 <https://altarena.ru/>.

2 Сборник «Цитаты о русском языке великих людей планеты Земля», <https://citatnica.ru/citaty/velikie-tsitaty-pro-russkij-yazyk-80-tsitat>.

2.2 Тарих, археология және этнографияның өзекті мәселелері 2.2 Актуальные вопросы истории, археологии и этнографии

ИЗ ИСТОРИИ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ ПРИИРТЫШЬЯ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ

АЛЬМУХАНОВ Н. Ж.

ученик 11 класса, СОШ № 24, г. Павлодар

СМАИЛОВ Р. Р.

научный руководитель, магистр, учитель истории, СОШ № 24» г. Павлодар

Феномен этнического предпринимательства сформировался в Российской империи в условиях колонизации и компактного проживания представителей отдельных этнических групп. Термин «этническое предпринимательство» впервые был введен в оборот понятийного аппарата того времени американскими исследователями Х. Олдрихтом и Р. Волдингером, который применяется относительно явления концентрации отдельных этнических меньшинств в профессиях и секторах экономики [1].

Этническое предпринимательство стало фактической нормой повседневности, во всем мире. Исключением не стала территория современной Республики Казахстан, конкретно Павлодарское Прииртышье.

Предпринимательство Прииртышья в дореволюционный период было комплексным феноменом с достаточно большим количеством этнических лиц-рефлексий. Обращаясь к официальной статистике мы видим следующую картину: в Прииртышье проживало купцов: в 1869 году – 1555, в 1879 г – 1148 и в 1902 г – 1482. Их численность в городах за эти же годы составила соответственно: 1361,944, и 1319 человек, т.е 87,5 %, 86,5 % и 89 % купцов к общему количеству по области. По этническому составу 50.4 % были татары, 43,7 % – русских, 4,4 % – казахов [2]. Кроме представителей данных этносов различного рода предпринимательством занимались среднеазиатские купцы, евреи и немцы.

Процесс урбанизации сделал главным место сосредоточения предпринимательской деятельности – города, особое место в этом занимает купечество. Огромный потенциал беспрепятственной реализации предпринимательских направлений, регулярного товарообмена, приносящий много процентную выгоду продавцу,

из года в год делал территорию городов наиболее благоприятными для ведения бизнеса. Развитие торговли и существенное поднятие статуса купечества положительно отобразилось на развитии промышленного производства, которое является одним из важнейших компонентов предпринимательства. Стоит отметить что некоторые преуспевающие представители купечества занялись развитием промышленного производства: организацией пивоварения и винокурения, открытием кожевнных, маслодельных, мыловаренных, салотопенных заводов и паровых мельниц. В 80-х годах девятнадцатого века в Прииртышье действовало 72 крупных предприятия с общим производством более 230 тысяч рублей.

Этническое предпринимательство имело пользу не только для того, кто им занимался или отдельным этническим группам, принадлежавших к нему, но и всем окружающим. История знает ни один факт когда, предприниматели занимались благотворительностью, возводили школы, лечебные и религиозные заведения. Во всех вышеперечисленных позитивных фактах особую роль сыграли владельцы предприятий у купцы, чьи личностные характеристики и особенности ментальности отразились в деле развития общества. Данный феномен современным языком назвали бы «Социальная ответственность бизнеса» и меценатством. Социальная ответственность бизнеса-это концепция, в соответствии с которой организации учитывают интересы общества, возлагая на себя ответственность за влияние их деятельности на фирмы и прочие заинтересованные стороны общественной сферы [3]. Меценат – лицо, способствующее на добровольной и безвозмездной основе развитию науки и искусства, оказывающее им материальную помощь из личных средств [4]. Таким родом деятельности занимались представители предпринимательства во второй половине девятнадцатого – начала двадцатого века. К культурно-просветительским учреждениям дореволюционного Павлодара, построенных на средства предпринимателей относятся такие знаковые для Прииртышья места как Белая мечеть, Воскресенская церковь, Владимирский собор, Владимирское училище, низшая сельскохозяйственная школа, гостиницы «Россия» и «Ливадия», электротئاتр «Фурор», женская прогимназия. Во многих купеческих домах того времени в современности располагаются социально значимые объекты и государственные учреждения. Наиболее ярким примером меценатства является Знаменитая Павлодарская

белая мечеть (Рисунок 1), построенная популярным на тот момент татарским купцом Абдулфаттахом Камалитдиновичем Рамазановым, и сейчас является объектом восхищения не одной сотни ценителей архитектурного искусства. Мечеть построена из белого камня, увенчана высоким минаретом, на шпиле которого красуется серебряный полумесяц. В решении схода татарской общины Павлодара 14 апреля 1902 года было написано следующее: «Постройку новой мечети (из кирпича) принял на себя, на свои средства, живущий оседло в Павлодаре, торгующий по второму разряду ялutorовский инородец Абдулфаттах Камалитдинович Рамазанов» [5].

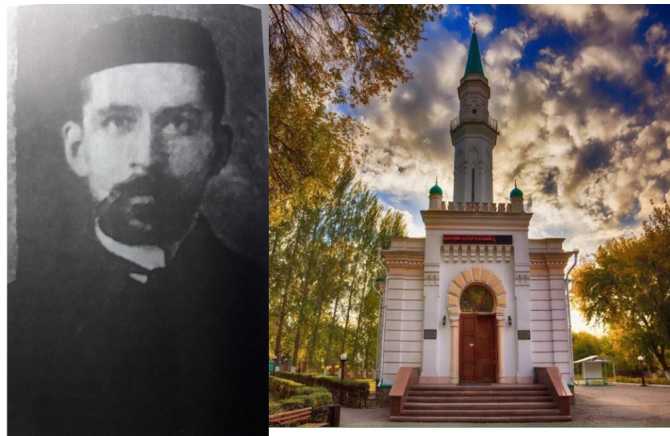

Рисунок 1

Владимирское училище улица Исиналиева 6 (Рисунок 2). Первое в Павлодаре здание построенное из кирпича, инициатором строительства которого был купец А. Дерев Городское 3-классное училище, носящее название «Владимирское», с 1910 года. Здание и по сей день служит на благо образования и науки, сейчас в нем располагается Павлодарский областной педагогический колледж им. Б. Ахметова. Рассказывая подробно о каждом объекте построенного купеческим сословием, можно написать не одну книгу, мы рассмотрели лишь, наиболее масштабные изначальные функции которых сохранил и по сегодняшний день.

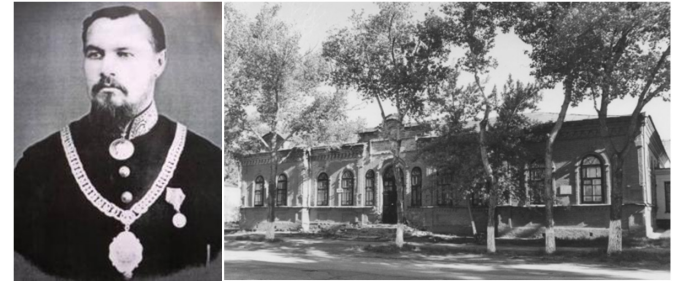

Рисунок 2

Бесспорно главную роль в благотворительности необходимо отдать, конечно же, самому меценату. Формы благотворительности достаточно разнообразны, но в любом случае их центром является человек. Каждый преследуют свои собственные цели: политические, социально-культурные или духовно-нравственные. Как говорится в древней русской пословице «Чужая душа потемки». Механизмы возникновения внутренних предпосылок для благотворительности-область для изучения весьма обширная, но, не затрагивая специфические особенности, можно смело утверждать, что занятия благотворительностью-это демонстрация самых положительных качеств предпринимателя: доброта, милосердие, патриотизм к определенной местности, преданность общему делу.

В современности этническое предпринимательство не теряет своей актуальности, но уже не имеет ярко выраженной формы. Благодаря правильной политики нашего государства, реализуемой через работы Ассамблеи народа Казахстана, в процесс развития бизнеса вовлечены представители всех этнических групп, которые также активно занимаются благотворительностью. Удостовериться в этом можно на примере руководителей этнокультурных объединений Павлодарской области. Занимающиеся бизнесом: В. Руф – генеральный директор ТОО «РубиКом», председатель немецкого общества «Возрождение», Р. Мазгутов – генеральный директор ТОО «Павлодарский асфальтобетонный завод», председатель ОО «Татаро-башкирский общественно-культурный центр Павлодарской области. М. Махмудов – председатель азербайджанского этнокультурного объединения. В. Свинцитский – председатель польского этнокультурного объединения «Полония». Э. Петросян – председатель армянского

этнокультурного объединения «Айриник». М. Аушев – председатель чечено-ингушского этнокультурного объединения. А. Дяк – председатель румыно-молдавского этнокультурного объединения «Буковина» и.м.д.р

Остановим наше внимание на молодом предпринимателе, председателе немецкого общества «Возрождения» Вячеславе Руфе, который в 1995 году основал небольшое производство по переработке мяса. В настоящее время фирма представляет собой интегрированный по вертикальной схеме комплекс сельскохозяйственных предприятий и предприятий переработки с собственной сетью реализации готовой продукции. В 2004 году за вклад в развитие экономики государства он был награжден медалью «Ерен енбиге ушин». Основатель и учредитель торгово-развлекательного центра «BATYRMALL», построенного в лучших европейских стандартах, и в данный момент не имеющего аналогов в Павлодарской области. ТРЦ стал популярным местом отдыха павлодарцев и гостей города, а также достойно украсил архитектурный облик областного центра. Вячеслав Руф и его предприятие постоянно проводят многочисленные благотворительные акции в помощь одиноко проживающим пенсионерам, детям сиротам, людям с повышенными потребностями здоровья. В. Руф является одним из основных спонсоров возглавляемого им этнокультурного объединения: поездки талантливой молодежи на стажировку в Германию, обеспечение активных членов молодежного крыла ЭКО образовательными грантами, проведение масштабных мероприятий с привлечением международных гостей.

Рисунок 3

Подводя итог нашей небольшой статьи можно сказать, что этническое предпринимательство неразрывно сопровождается таким позитивным феноменом как благотворительность. Деятельность крупных видных предпринимателей второй половины девятнадцатого века и по наши дни приносит большую пользу местному сообществу, что заслуживает в дальнейшем историко-научного изучения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Мамытова С. Н Развитие этнического предпринимательства во второй половине XIX–начале XX века / ИП Сытина Н. И – 2014 – С. 179.

2 Мамытова С. Н Развитие этнического предпринимательства во второй половине XIX–начале XX века/ ИП Сытина Н. И / – 2014 – С. 131.

3 https://ru.wikipedia.org/wiki/Корпоративная_социальная_ответственность.

4 <https://ru.wikipedia.org/wiki/Меценат>.

5 Хазыров Б. Павлодарский татары: судьбы и свершения / ИП Сытина/ – 2016 – С. 63.

ҚАРТ ТАЛДЫҚАМЫСТА ТУҒАН ЕСТАЙ БЕРКІМБАЙҰЛЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МОЛ ТАРИХИ – МӘДЕНИ МҰРАСЫН ЗЕРТТЕУ, САҚТАУ ЖӘНЕ ТАНЫМАЛ ЕТУ

АМАНТАЙ А., КАЛИЕВА Н.

10 сынып оқушылары, №18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А

гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих пәнінің мұғалімі, Екібастұз қ.

Болашағын ойлайтын ел дананың ісін балаға үлгі ететіні ежелден белгілі қағида. Шүкір, ел болып ен дүрмектің ішіне енгелі саяси-экономикалық ахуалымызды көтеріп қана қоймай, мәдени-танымдық кеңістігіміздің көкжиегін кеңейтуге де баса назар аудардық. Ұлы даланың ұрпақ тәрбиесі баладан басталады. «Мәдениет – ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады.»

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев бастауымен құрылған «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанның үлкен мәдени мұрасын, мемлекеттік тілде білім қорын, тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіруді, ұлттық әдебиет пен жазудағы көпғасырлы тәжірибені біріктіруді зерттеудегі бірыңғай жүйе қалыптастыруда игі істердің бастамасы болды.

Бір ауыз өлең шығаруға, ойын әсерлеп, әспеттеп, мақалдап, мәтелдеп жеткізуге бейімділік қазақтың табиғатына тән қасиет. Ақындар мен жыраулардың төгілтіп терме айту, эпостық дастандар мен хикаяларды бірнеше күн бойы үздіксіз толғарлық қабілеті өзге түркі тілдес бауырлардан басым түсіп жатары бәлкім сонан болар.

1-сурет – Естай Беркімбауұлы (1868-1946 жж.)
Қазақстанның еңбек сіңірген өнер қайраткері

«Сахара сандуғаштары» еңбегінде қаламгер Бегалин Сапарғали Жетісу өңірі мен Арқа жерінде дидарласқан жыр алыбы Жамбыл, Естай ақын, ән аскары Әміре, Шашубай сияқты саңлақтардың өмір жолы, халқымызға аты әйгілі Тәттімбет, Ықылас, Дайрабай, Ә. Хасенов, Майра сияқты әнші-күйшілер жайлы да сыр шертеді

Естаймен бірге жүрген, оның мінез-құлқына, түр-сипатына қанық адам Рақымжан Татыбаев әнші туралы естелігінде: «Естай көк көзді, ер мұрынды, қызыл шырайлы, келбетті болыпты. Өте

сәнді киінетін, тазалықты жақсы көретін. Өзінің сүйікті домбырасын әр уақытта әспеттеп орап қоятын. Көрінген адамға ұстата бермейтін. Естай ән салған уақытта тамағын кенеп, омырау түймесін ағытып әлек болмайтын, салмақты пішінмен бір орыннан қозғалмай отырып әнді әдепті салатын. Ол домбыраны солақай тартатын. Әнді салар алдында домбырасын көзбен бір шолып алып, құлағын бұрайтын, сол сәтті домбыраның құлағы босап, не тиегі жылжыса, жиналғандардың әңгімесіне араласа отырып, түзеуге кірісетін. Әбден күйіне келгенде барып ән салатын. Әнді бір салғанда біразға шейін шарықтап, бөгелмейтін» [1, 167 б.].

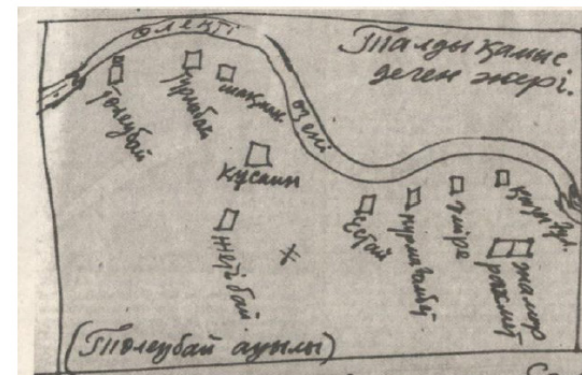
Естай Беркімбауұлы 1868 жылы Павлодар облысы, Екібастұз ауданы, Өленті өзені бойындағы, Талдықамыс ауылында дүниеге келген. Әнші, ақын, композитор, Қазақстанның еңбек сіңірген өнер қайраткері (1939), Қазақстан Композиторлар одағының алғашқы мүшелерінің бірі (1940). Естайдың әншілігі, ақындық қабілеті ана сүтінен дарыған десе орынды. Оның анасы Күлипа, нағашысы Байтұлым ауыл арасында ғана емес, кезінде Кереку өңірінде аттары әйгілі әншілер болған. Естай ат жалын тартып мінуге жарағаннан бастап қолына домбырасын алып, ән айтуға талаптанады. Той-жиындарға жиі барып, ақын, әнші, жыршылардың өнерлерін бойына сіңіріп өседі. «Талапты ерге нұр жауар» демекші, Естай әнді өзі де ән-жырдың, той-думанның басы-қасында болып, шамасы келгенше өнерін көрсетіп көптің көңілін аулайды. Оның әнге құмарлығы 7–8 жасында-ақ біліне бастайды. Ауылдағы Жақып деген молладан арабша сауатын ашады, ара-тұра өлең жаттап, құрбы-құрдастарының арасында айтып жүреді. Бір күні өзімен бірге оқитын бала молдаға барып Естайдың ән айтатынын әңгімелейді. Молданың өзінің де аздап өлең жазатыны бар көрінеді, ол өнерпаз шәкіртін қолдап: «Өлең айтса айтсын, оның ризығы өлеңнен болар», - депті. Молда ұстазы Естайға өлең айтқызып, жаттықтырады. Қолына домбыра алып, шілдеhana кезінде, басқа да халық бас қосқан жиын-тойларда өлең айтады. Сөйтіп, талапты жастың атағы біртіндеп елге танылып, 15-16 жасында ауылдастарының құрметіне бөленеді. 16 жасында Біржан салды тындап, ұмытылмастай әсер алады [2, 148 б.].

2-сурет – Қадирхан Балауса, Амантай Аружан
Екібастұздық ақын, ардагер журналист Жассерік Жәлелұлы
және тарихшы ұстаздармен сұхбат үстінде

Егемендігіміз ел басына қайта бұйырған шақтан бастап, еңсемізді көтеретін елеулі істер көптеп жасалуда. Ертіс-Баянның өңірі тарихи есімдері алтын әріптермен апталған аяулы тұлғаларын әспеттеп, ұлықтауда. Бұл елдіктің белгісі, Тәуелсіздігіміздің жемісі. 2018 жылы Киелі Ақкөл Жайылманың төрінде, Әуликөлдің жағасында теңдессіз дарын иесі Естай бабамыздың 150 жылдық арнайы өткізілген дүбірлі тойы, алқалы жиын соның дәлелі болды. Жүйрігі ән мен жырдың желдей ескен, Естайдың ауылы осы кіндік кескен – деп, туған топырағында өткізілген дүбірлі тойға келген қонақтар, қатпарлы тарихты Әуликөл жағасын мекендеген ежелгі қауым мәдениетін құшағына алып жатқан әулиелі мекен. Бүгінде Естай бабамның туған жері әулиелі Ақкөл десе, тағы бір деректерде Қаражар ауылы деп аталады. Ал Естай Беркімбауұлы өз өлеңінде Талдықамыс ауылында туғанын атап көрсетеді. Осыған орай зерттеу жұмысында соңғы нақты деректерді негізге ала отырып, кейінгі ұрпақ та тарихын дұрыс біліп өссе екен деген ниетпен зерттеу жұмысын жалғастыруды жөн санаймыз.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына тұңғыш жолдауында «Біздің ортақ міндетіміз – адамдардың барлық сұраныстарына тез жауап беретін «еститін» мемлекет тұжырымын жүзеге асыру, тек диалог арқылы үйлесімді мемлекет құруға болады. Сондықтан азаматтық қоғамды қолдау және нығайту, оны өзекті мәселелерді талқылауға тарту қажет»-деп атап көрсетті [3, 126 б.].

3-сурет – Естай Беркімбауұлы туған жерінің картасы.
«Отарқа» №19 (1531) 2020 жылғы 14 мамыр

Қимадиден Нығыманов белгілі ақын, ауыз әдебиеті мұраларын зерттеуші жазып қалдырған «Естай туралы естеліктерден» дәлел

Мемлекет тұжырымын жүзеге асыру, бұл өзін туған туған топырақ тарихынан бастау алуы қажет. Екібастұз қаласының XX ғасыр басындағы бейнесін, қала адамдарының қым-қиғаш тіршілігін тақырып мазмұнына өзек ету тарихи білім негізінде ертеден қалыптасып, бүгінгі күнге дейін жалғасын тауып келеді. Зерттеушілер көптеген шығармаға ортақ болып келетін XX ғасыр басындағы қала көріністерін бөліп, жүйелеп сипаттауының өзіндік мәні бар. Осы тұста туған өлкеміздің рухани және материалдық бай өлке екендігін ерекше атап өткім келеді.

Шідерті совхозының екінші фермесы Қарақоға дейтін жерге барған Қимадиден Нығыманов өз естелігінде былай деп жазып қалдырған. «Мен 1961 жылы барып, Дәуітжан Құсайыновтың үйінде бес күн жатып жазған естелігімді қорытқанда былай болды....

Естай Өлеңті өзенінің бойындағы Талдықамыс-Өлеңті өзенінің бір тал өскен жерінде аралас өскен қамыс бар. Өзен осы арада екі дүркін түйе мойын жасайды. Бірінші иірімде жіңішке өзен көл іспетті бүйірлене қалады да, бұл жерде Төлеубай суаты дейді. Екінші иірім өзен бойын бұзбастан тік жарлы тереңге қарай кетеді. Бұл ара - Естай үйінің алды. Осы ауылды Төлеубай ауылы деп атайды. Бір шетінен екінші шеті жарты шақырым бұл кішкене ауылдың сол бір кездегі қалпын

каражарлық Оралбай қарт былай сипаттап берген еді (суретте: «Төлеубай ауылы-Бүрметал-Талдықамыс»).

«Бірінші иірімнің қойнына қарай қалың өскен қамысты талдың ығына орнаған Төлеубайдың қос үйі тұрады. Төлеубай қажылыққа барып, бедел жинаған тахауи сопы кісі болған. Ауылдың ақсақала, қараби, инибатына бүкіл Ақкөл болысы ұйыған кісі. Одан әрі өзеннің бүгілінде суатқа жақын Төлеубайдың туысы Тұрымбайдың үйі орналасқан. Бертін келе олардан бері Төлеубайдың шабарманы Шақман келіп үй салды. Өзеннің бірінші бүгілі таусылып, далаңқайға шыға бере

Қарықболды баласы Құсайынның үйі. Одан да шығынқы Жетібай үйі тұрады. Естайдың үйі күнге бетке шығынқы бүгілінде бұдан әрі Төлеубай отырған арадай емес, аса бүгіл жасамай шыбық қайқанмен тура тартады. Естайдан кейін ағасы Нұрмағамбет те үй салып тұрды. Олардан төменірек Әміре, Қазақұлдардың үйі орналасқан. Естайды паналап келіп, кейіңірек ірге салған, екеу Жамар, Рахметтер үйлерін қоспақ салған еді. Естайдың туған ағасы Нұрмағамбет бір-ақ жас үлкен екен. Ол 1927 жылы 50 жасында елде ауырып өледі [4, 232 б.].

Мектеп қабырғасындағы оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі «білім беру», «оқыту» және «тәрбиелеу» деп аталатын тұтас педагогикалық үдерісте үздіксіз жүріп жатады. Жыл бойында оқытылатын пәндердің бірі Туған өлкенің дара тұлғалары, оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны мазмұнында, тәрбиелік іс-шараларда болашақ ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесін дамытудың ұтымды жолдары қарастырылады. Сондай арнайы курс, үйірмелер қатарында «Өлкетану» сабағы және «Жас талап» үйірмесін атап айтуға болады. Бұл жобаның арқауы болып отырған Естай ақынның ғаламат туындылары оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, өзін-өзі дамытуына, өзінің өмірлік жолын дұрыс түсінуіне ықпал ететіндей мақсатқа құрылады. Оқу пәндерінің мазмұнына және арнайы курс бағдарламасына сәйкес 5-7 сынып оқушылары тарих сабақтарында «Өлкетану» сабағын кіріктіріп оқиды. Пәннің мазмұнында рухани тұлғалардың тәрбиелік мәні жоғары және адамның өзін-өзі тануына ықпал ететін шығармаларынан үзінділер алынады [5, 129 б.].

Пәннің мақсаты – оқушылардың рухани адамгершілік тәрбиесін халқымыздың ғұлама, ақын, ойшылдарының еңбектерінде айтылған даналық ойлары негізінде дамыту. Зерттеудің материалдары мен әдістері. Мектеп оқушыларының тұлғалық дамуы ескеріліп, Ұлы

дала ойшылдарының «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұнына енген оқу материалдары талданып, оларды оқытудың кейбір үлгілері көрсетілді. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіндегі өнеге мен өсиетке негізделген накыл сөздер, тәрбиелік иірімдер ұлттық келбет пен ұлттық мінезден туындап отырған. Бұл дәстүр атабабаларымыздың сара жолы, болашақ ұрпағына қалдырып кеткен аманаты және ұлттық мұраты, адамгершілік тәрбиесінде халық тәжірибесінің, дала даналарының ой-пікірлерінің орны ерекше болуы да осыдан [6, 416 б.].

Нағыз қазақ кабинетінің ашылуы. «Білім күні» мектебімізді қос мереке аталып өтті. Бұл «Домбыра» сыныбының ашылуы. Қазақтың кара домбырасының үні, күй өнері – ұлтымыздың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан рухани құндылығы. Өнер әлемінде тылсымнан күй төккен Құрманғазы, Дәулеткерей, Төттімбет, Дина, Қазанғап, сынды күй қырандарының дәстүрлі жолын ұстанған жас күйшілер мен домбырашылар бар. Осы ата-бабадан қалған асыл мұраны жалғастыру – біздің міндетіміз. Сондықтан да мектебімізде домбыра сыныбын ашудағы мақсат – өнерді өскелең ұрБүгінгі күні домбыра сыныбына 25 домбыра, қылқобыз, қобыз, асатаяқ, тұяқ аспаптары сатып алынды.

Мектебіміздегі «Мұрагер» домбырашылар үйірмесі Анаргүл Еркебұланованың жетекшілігімен қызмет атқарады. Үйірмеде 25 оқушы өз өнерін шындауда. Жас өнерпаздар өткен жылы «Жарық жұлдыз» атты Ү республикалық балалар өнер байқауында «Аспапта ойнау» жанрында өнер көрсетіп, бас жүлде иеленді. Сонымен бірге, «Отанның әні» II аймақтық фестиваль байқауында I дәрежелі дипломмен марапатталды.

4-сурет – Павлодар облысының білім беру басқармасы,
Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің
«№18 жалпы орта білім беру мектебінде»
«Домбыра сыныбының ашылуы» 2021 жыл, қыркүйек

Қорыта айтқанда, Ұлы дала тұлғаларының шығармаларында айтылған кеменгерлік ой-пікірлердің өнегелік сипаты, Туған өлкенің дара тұлғаларының рухани-адамгершілік тереңдігі қазіргі замандағы мектеп табалдырығында білім алушы оқушылардың тәрбиесіне негіз болатын құндылықтар екендігі сөзсіз. Мектеп оқушылары рухани мәдениеттің жаңғыруын ұлттық әдеби мұраларға деген қызығушылық пен құрмет тұрғысында түсінуі олардың бойында өз халқына деген мақтаныш сезімдерін ұялатады. Бір сөзбен айтқанда, қазақтың музыка тарихынан көрнекті орын алатын қадірменді әнші, композитор, әрі ақын, домбырашы Естай әндерінің қанат талмай қалықтап, махаббат әнұранына айналатынына сенім мол.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бегалин С. Сахара сандуғаштары: естеліктер мен естігендер – Алматы, Қазақстан, 1976.

2 Қарашашева Д. Б. Екібастұз өлең өрінде: өлеңдер жинағы / Екібастұз: Қайнар, 2005

3 Естай Беркімбаев. 14 кітап / С.Торайғыров атындағы МУ-нің Е. Бекмаханов атындағы «Өлке мен этнографиясын зерттеу орталығы». – Павлодар: ЭКО, 2003.

4 Бөделханов А. Естай (мақалалар, естеліктер, зерттеулер, поэмалар, арнау өлеңдер) – Павлодар: ЭКО, 2002.

5 Жұматов Ғ Таңдандырған, тамсандырған сазды әуен // Мәшһүр тағлымы: елге танылған есімдер. – Павлодар, 2008.

6 Қалиев Ә. Халық – таланттар көзі. – Павлодар: ЭКО, 2006.

МЕНИҢ ҚАЛАМНЫҢ КӨШЕ АТАУЛАРЫНЫҢ ТАРИХЫ

БЕЙСХАН Б.

10 сынып оқушысы, Абай Құнанбаев атындағы № 2 ЖОББМ, Екібастұз қ. МАҚАЖАНОВА С.Е

жетекші, тарих пәнінің мұғалімі

Бұл зерттеу жұмысы туған жер, туып өскен өлкені тануға бағытталған. Өз өлкесінің қыр-сырларын, тарихын әсіресе, көше атауларының мағынасын білудің маңызы зор екендігін көрсетеді. Тұрғындар көп жағдайда көшелерді білсе де, неге олай аталғанын біле бермеуіне байланысты, тарихи атауларды зерттеу бүгінгі күні ұрпақтар үшін қазыналы мол мұра болмақ. Сондықтан, Екібастұз қаласының көше атауларының тарихын зерттеуді мақсат ете отырып, мынадай міндеттер қойылды.

- Көше аттары берілген адамдардың өмірбаянымен танысу.
- Көше тұрғандарымен сұхбаттасып, сауалнама алу;
- Есімдері көше атауларына берілген жерлестеріміздің ұрпақтарымен кездесу;
- Қаламыздың тарихы болып кеткен адамдардың ерең еңбегін насихаттау.

Тұңғыш елбасымыз Н. Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Туған жер» бағдарламасын ұсынып, жас ұрпақтың бойына сүйіспеншілік, патриоттық сезімді қалыптастыру керектігін атап өтті. Мақаланың басты бөлігі туған жердің ұлттық құндылықтарын қадірлеуге арналған. Иә, туған жерге деген сүйіспеншілік туған тарихынды тереңнен білуден басталады.

Қазақ халқы өзінің туған жеріне, тауы мен тасына, өзені мен көліне, сай-саласына дейін ат қойып, тарихын тасқа қашап жазғаны әмбеге аян.

Әрбір адамзат үшін ата қоныс ең қасиетті қоныс болса, туған жер – ата - бабадан қалған асыл мұра. Біз үшін де туған жерімізден қасиетті, одан киелі қоныс жоқ жер бетінде. Туған жерімізді – Отан дейміз. Отан – адамның туып – өскен жерінен басталады. Әркімнің туып – өскен ауылы – оның кіші Отаны. Отанды тану, халықты тану және таныту туған жерді танудан басталады. «Көшенің де аты-тарихтың хаты», – дегендей әрбір қаланың тарихы көше атауларынан да көрінеді. Қалада қанша көше бар, сонша тарихи орындар бар екендігі белгілі. Сондықтан біз көп ойлана келе қаламыздың тарихын қалай ашуға болады, қандай жолдармен көрсетуге болатынын сараладық. Тұрғындарға көшелер мен даңғылдардың өзіндік тарихы бар екенін жеткізгіміз келді. Әрбір жер атауының төркіні туралы талай-талай аңыздар мен әңгімелер бар. Оларды бірі білсе, бірі біле білмейтінін ескеріп, Екібастұз қаласына көше есімдері берілген жерлестеріміз туралы мағлұмат беруді жөн көрдік. Жас ұрпақ өзінің туған өлкесінің тарихын, туған елінен шыққан тұлғаларды, ел мақтаныштарына айналған азаматтардың өнегелі істерін біліп, өсуі міндет.

Жалпы айтқанда ғылыми жобамыз ел тарихына бей-жай қарамайтын көзі қарағы адамдарды елең еткізеді анық.

Зерттеу жұмысының жаңашылдығы тарихи деректер, кездесулерге және ақпарат материалдарындағы мәліметтерге сүйене отырып, «Қала көшелерінің тарихы» деген қосымша анықтамалық жинақ QR код негізінде құрастырылды. Және бұл жұмысымыз «Екібастұз қаласы әкімдігінің тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, жолаушылар көлігі және автомобиль жолдары бөліміне» яғни көшелердегі QR код енгізілген тақталарға осы ақпараттарды енгізуін ұсынғым келеді.

Ономастикалық жұмыстардың негізгі бағыттары. «Халық жерге ат қою арқылы елінің тарихын да жазып отырған. Тәуелсіз мемлекеттің бір белгісі оның ұлттық нышандары десек, сол ұлттық нышандар елді мекендердің, көшелердің, алаңдардың аттарынан да көрініп тұруға тиіс...». Сол себептен де ұлтым деп білек сыбанар ұрпақ барда ұлттық ономастикамыздың болашағы жарқын деп сенемін.

Кез-келген елдің өткені мен бүгінінің сабақтастығы оның жер-су атаулары – топонимдері арқылы көрініс табады. Қазақ елінің де жер-су атаулары халықтың сан ғасырлық тарихынан сыр шертеді. Осы себепті де және еліміздің басынан өткен «сан қилы» заманда көптеген топонимдердің өзгеріске ұшырауына, ұмыт болуына

байланысты да жер-су атауларын зерттеу бүгінгі күні өзекті мәселелердің біріне айналып отыр.

Топонимика (грек. τόπος (topos) – орын, ὄνομα (ōnoma) – атау) – географиялық атаулардың пайда болуын, мағынасын, айтылуындағы және жазылуындағы ерекшеліктер мен өзгерістерді зерттейтін тіл білімінің бір саласы. Годонимия – топонимиканың көше атауларын зерттейтін саласы.

Бүгін де санақ бойынша, Екібастұз қаласында бір қарағанда саусақпен санарлық болып көрінгенімен, Екібастұз қаласы әкімдігінің мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің ақпараты бойынша 226-ты көше саны бар.

Географиялық атаулардың пайда болуын, мән-мағынасын (семантикасын), айтылуы мен жазылуындағы ерекшеліктер мен өзгерістерді зерттейтін топонимика ғылымы өз ішінде өзара байланысты бірнеше салалардан тұрады. Мәселен, атаулар ұғымын зерттеу нысаны еткен топонимикада адам есімдері (антропоним), тек, ген, ұрпақ кезеңінің атаулары (геоним), мұздық атаулары (гляционим), тіпті өсімдік, жануар не құс атынан пайда болған атаулар (фитоним, зооним, орнитоним) дербес тұрғыда қарастырылады. Бір ғана қала, елді-мекен ныспысына байланысты ғана бірнеше салалар бар: ойконим (елді-мекен атаулары), урбаноним (қалаішілік нысан атаулары), годоним (көше атаулары), агороним (алаң атаулары), эмпороним (дүкен атаулары).

Жалпы көше атауларын жіктеудің қалыптасқан қағидаларына сүйенсек, Екібастұз қаласының көшелеріне соңғы өзгерістерді қоса алғанда, мынадай бірнеше топтарды ерекшелеуге болады.

Антропонимдер, яғни кісі есімдері қойылған көше атаулары. Бұл топ тек Екібастұз ғана емес, Қазақстанның, тіпті бұрынғы кеңестік одақ құрамындағы мемлекеттердің, көптеген әлем елдерінің годонимдеріне тән топ. Екібастұз қаласына бағытталған зерттеулер антропонимдерді де бірнеше топшаға жіктеу мүмкіндіктерін көрсетеді.

Қазақ халқының біртуар азаматтары атындағы көшелер: (Абай, Мәшһүр Жүсіп, Әуезов, Жамбыл, Дөнентаев, Сейфуллин, Торайғыров, Шораманов, Шәкәрім, Беркімбаев, т.т.).

Өзге ұлт, мемлекеттің көрнекті азаматтары есімімен аталатын көше атаулары: (Лермонтов, Бажов, Гоголь, Горький, Некрасов, Толстой, Чехов т.т.).

Тарихи тұлғаларға байланысты көше атаулары:(Д. Қонаев, Амангелді,Бөгембай, Ю. Гагарин, Бұхар жырау, Б. Момышұлы, М. Мәмбетова, Ә. Молдағұлова).

Ғалым-академиктерге байланысты көше атаулар: (Пшембаев, Королев, Лихачев, Ломоносов, Павлов, Сәтбаев, Сахаров, Марғұлан Марленова)

Тарих-әлеуметтік оқиғаларға байланысты көше атаулары: (Автомобилистов, Азамат, Арай, Воинов интернационалистов, Открытая, Геологическая, Диспетчерская, Жастар, Железнодорожная, Жібек жолы,Рабочая, Зеленая, Заводская, Интернациональная, Космонавтов, Майская, Мира, Молодежная, Нефтяников, Трудовая, Первомайская, Целинная, Профсоюзная, Промышленная, Рассветная, Урожайная, Шахтерская, Юбилейная, Энергетиктер, Кеншілер,)

Елді мекендер атауларына байланысты көше атаулары:(Астана, Ақмолинская, Степная, Алматинская, Баянаульская, Восточная, Казахстанская, Карагандинская, Кустанайская, Ленинградская, Павлодарская, Туркестанская.)

Жаксы ұғымдар мен әдемі сөздер, маңызды ұғымдардан құралған көше: (Береке, Бейбітшілік, Жігер, Тагулық, Ақжол, Балдаурен, Наурыз, Нұрлы, Дружбы, Ынтымақ, Сарыарқа т.б.).

Екібастұз қаласына еңбегі сіңген адамдарға байланысты көше атаулары: (Кадренова, Кудушева, Омашев, Әлмұхамбетов, Дүйсембаев, Жүнісов, Арбиев, Сүтжанов, Шарипов, Шешембеков,Нуралин, Шарипбаев, Куйбышева, Шашкин, Гаврюшин, Бузин, Гридин, Царев, Чалбышев, Е. Көшербаев, Г. Сагиденова.)

Көше атаулары бүгін өзгертіп, ұнамаса ертең қайта ауыстыра салатын тауар емес. Ол өзінің болмысы бойынша стратегиялық саясатты талап етеді. Өйткені атау өзгерісі тек саяси, идеологиялық қана емес, экономикалық сипатқа да ие. Көше атының өзгеріске ұшырауы сонда орналасқан барлық мекемелер мен заңды және жеке тұлғалардың құжаттарындағы мекен-жайларын, көше атаулары жазылған маңдайшаларды ауыстыруды талап етеді.Яғни латын тілінде жазылған көше атаулары бар QR-код тақтайшалары Екібастұз қаласында да орнатылып жатыр. Менің зерттеу жұмысым есімдері көше атауларына берілген жерлестеріміздің өмірбаянымен танысудан бастадым. Қаламыздың тарихы болып кеткен ол жерлестеріміздің ерең еңбегін насихаттау мақсатында мұрағат, кітапхана, әлеуметтік желілерден материалдар жинақтадым. Көше

тұрғандарымен сұхбаттасып, сауалнама алдым. Мектебіміздегі «Өлкетану» тобының оқушыларымен есімдері көше атауларына берілген жерлестеріміздің ұрпақтарымен кездесіп,сұхбаттастым.

Нәтижесінде «Қала көшелерінің тарихы» деген қосымша анықтамалық жинақ QR-код негізінде құрастырылды. Және бұл жұмысымды «Екібастұз қаласы әкімдігінің тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы,жөлаушылар көлігі және автомобиль жолдары бөліміне» яғни көшелердегі QR код енгізілген тақталарға осы ақпараттарды енгізуін ұсынғым келеді.

Еңбегімен ер атанған жерлестеріміздің есімдерімен аталған көшелер.

Бүгін де Екібастұз қаласында бір қарағанда саусақпен санарлық болып көрінгенімен, көше саны 226-ға жетіп жығылады. Әлі де жаңа көшелер пайда болады. Былтырғы жылы жергілікті сәулет бөлімі қаланың бас жоспарын белгіледі. Болашақта Екібастұз батысқа қарай өрлеп, қанат жаяды. Қазірдің өзінде кенді қаланың сырт жағында жекеменшік үйлер қарқынды салынуда. Әрине қуанышты жәйт. Тұрғындар көп жағдайда көшелерді білсе де неге олай аталғанын біле бермейді. Ал, көше атаулары еліміздің тарихынан, белгілі бір ғасырда өмір сүрген өлкеміздің танымал адамдары өмірінен мол мағұлымат береді.

Бүгінде қаламызда әлемге әйгілі Абай, Жамбыл, С. Қ. Сәтбаев, Ә. Марғұлан, С. Дөнентаев, С. Торайғыров, М. Әуезов, Ә. Д. Қонаев сияқты ұлттық тұлғалардың есімдері берілген көше атаулары бар екенін,ол кісілердің тарихын не себептен берілгенің білеміз. Ал, мысалға Жүнісов, Альмұхаметов, Сүтжанов,Омашев, Шарипбаев, Кұдышева, Кадренова, Арбиев көшелеріне келгенде бір ой мазалайды. Бұл кісілер кім? Не себептен көше атаулары берілген деген сияқты. Осы мақсатта жасұрпаққа өзінің туған өлкесін,туған елінен шыққан тұлғалардың тарихымен танысу, Екібастұз қаласына еңбегі сіңген адамдардың аттарына берілген көше атауларын зерттеу үшін ауқымды жоба іске асты. Бүгінгі таңда 18 көше зертеліп,ұрпақтарымен кездесулер өткізілді. Екібастұз қаласының іргесін қалаған,қаланың өсіп, дамуына ерең еңбек сінірген азаматтар туралы және сол адамдардың атымен аталған көшелер тарихын зерттеп, танысу барысында мұрағат, мұражай, қалалық кітапхана қоғамдық бірлестігімен, аула клубтарымен байланыс жасалды. Зерттеу жұмыстарына мектеп оқушылары, ата-аналар, көше тұрғындары, тарих, география пән мұғалімдері атсалысып қатысты. Жобаны жүзеге асыру барысында мынандай іс-шаралар өткізілді.

Көше аты берілген кісілердің ұрпақтарымен кездесіп, «Туған өлке-тұңған шежіре» атты конференция өткізілді.

Туған өлкенің тарихын зерттеу. Оқушылар жұмыс барысында зерттеу, іздену жұмыстарын жүргізіп, көше аттары берілген азаматтар туралы материалдар жинақтады.

Көше тұрғындарымен кездесулер, митингтар ұйымдастырып, сол жерлестеріміздің ерен еңбегі насихатталды.

Қала тұрғындарымен сауалнама жүргізіліп, сол көшелерге тазалық күні ұйымдастырылып қамқорлық жасалды. Көше аттары берілген адамдардың туған-туысқандарымен кездесулер ұйымдастырып, сұхбаттар алынды. Зертелген көше материалдарының барлығы «Қала көшелерінің тарихы» деген қосымша анықтамалық жинақ QR-код негізінде кітапшаға енгізілді. Тарихи тұлғалардың өмір деректері жас жеткіншектер үшін ғибрат.

Шәріпбаев Зейнолла (1962–1983) 1985 жылдың 11 сәуірінде халық депутаттарының қалалық Кеңес атқару комитетінің шешімімен жерлестеріміздің есімі мәңгі өшпес үшін 10-Северный 3. Шәріпбаевтың есімімен аталынды.

Жүнісов Уахит Жүнісұлы (1910–1957) 1995 жылдың 27 шілде айында бұрынғы 9-Южный көшесі У. Жүнісов көшесі деп өзгертілді.

Жұмат Омашев Өзінің ерен еңбегі үшін Совет үкіметінің орден және медальдарымен марапатталған. Екібастұз қаласында бір көшесінен Жұмат Омашевтың атына көше берілген.

Қосым Пішенбаев (1844–1932) 1977 жылдың 7 шілдесінде қаламыздың құрылып, өркендеуіне зор үлес қосқан Қ. Пішенбаевтың есіміне байланысты көше атауы берілді.

Кадренова Бибігүл Кадренқызы (1926–1996) Ономастикалық комиссияның және қала әкімінің 1997 жылдың 2 шілдедегі № 360 шешімімен Широкий көшесі Кадренова Бибігүл Кадренова атындағы көше болып өзгертілді.

Құдышева Нәкен Қанапияқызы (1926–1997) Ономастикалық комиссияның және қала әкімінің 1997 жылдың 2 шілдедегі № 360 шешімімен Отырар көшесі Н. Қ. Құдышева атындағы көше болып өзгертілді.

Әлмұхамедов Хәбір Тәнекейұлы (1913–1970) 1995 жылдың 31 қаңтарында ономастикалық комиссиясының шешімі бойынша 15-Южный көшесіне Х. Т. Әлмұхамедовтың есімі берілді.

Беркімбаев Естай (1874–1946) 1993 жылдың 30 шілдесінде қалалық ономастикалық комиссиясының шешімі бойынша Калинин көшесі Беркімбаев көшесі болып өзгертілді.

Шорманов Мұса Қала әкімінің қала көшелерін қайта атау жөніндегі 1994 жылғы 8 шілдедегі шешімімен 8-Северный қысқа көшесі М. Шормановтың атындағы көше деп өзгертілді.

Дүйсенбаев Масығұт Күлікбайұлы (1950–1996) Қала әкімінің 1996 жылғы 24 қыркүйегіндегі шешімімен 1-Северный көшесіне Екібастұз қаласының дамуы мен қалыптасуына үлкен үлес қосқан М. К. Дүйсенбаевтың есімі берілді.

Арбиев Төлебай Шарапиұлы (1936–1993) 1994 жылдың 16 комиссияның шешімі бойынша 19-Южный қысқа көшесі Т. Ш. Арбиев көшесі деп өзгертілді.

Мұқышев Жәлел Қалалық ономастикалық комиссияның ешешімімен 15 «а»-Южный қысқа көшесіне Ж. Мұқышев есімі берілді.

Шешембеков Серікбай (1939–1980) 1983 жылы ономастикалық комиссиясының шешімімен қаламыздың бір көшесіне Шешембеков есімі берілді.

Сүтжанов Байзен (1928–1996) 1996 жылдың 31 мамыр айынан бастап қаламыздағы Чапаев көшесі Б. Сүтжанов көшесі деп өзгертілді.

Құсайынов Айып Қисаұлы (1983–2001) Екібастұз қалалық ономастикалық комиссиясының шешімімен қаламыздың бір көшесіне А. Қ. Құсайыновтың есімі берілді.

Ғаббас Сағиденұлы Сағиденов 2018 жылдың 01 қаңтар айынан бастап қаламыздағы «Школьный» өткелі Ф. Сағиденов көшесі деп өзгертілді.

Біз өз қаламыздың тарихын жасаған, еңбек адамдарының өмірі мен ерен еңбектерін құрметтеп, олар жөнінде білгенімізді естен шығармай басқалармен бөлісіп, болашақта болмаса да ұқсап бақ дегендей, сол кісілердей халқымызға қалаулы, елімізге елеулі адал азаматы болуымыз керек. Ол үшін терең білім алып, ерінбей еңбек ету міндетіміз.

Қорыта келе зерттеу барысында мені қызықтырған сұрақтарға жауабымды алдым, жалпы қаламызда 226 көше атауы бар екенін, көшелердің қалай аталатынын, кімнің есімі берілгенін, оның тарихын ашып зерттедім. Оның ішінде есімдері көше атауына берілген жерлестеріміздің 18 көше тарихы туралы мағлұматтар жинақталды. Ол кісілердің ерен еңбектері оқушыларға, көше тұрғындарына насихатталды. Жас ұрпақ өзінің туған өлкесінің тарихын, туған елінен шыққан тұлғаларды, ел мақтаныштарына

айналған азаматтардың өнегелі істерін біліп, өсуіне қадам жасалғанына сенімдімін.

Қала көшелерінің тарихы – еліміздің жүріп өткен тарихының айнасы. «Көше атауларының тарихи-құжаттық дерекнамасын жасау арқылы көше атауларының өткені мен бүгінгі зерделенеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Астана көшелері. Жинақ/Құраст.: Е.Тілешов.... Алматы: «Сардар», 2011, – 376 бет
- 2 Астана көшелерінің атаулары. Алматы: «Өнер» баспасы, 2006. – 128 бет.
- 3 Ақмола облысының ономастикалық атауларының көрсеткіш-анықтамалығы. С.Негимов.... – Көкшетау: Келешек – 2030, 2008. – 218 бет.
- 4 «Сен білесің бе?» энциклопедиясы құрастырған: Қ. Ж. Райымбеков, Қ. Т. Байғабылова -Алматы: «Аруана» баспасы. – 700 бет,
5. <http://ekibastuz.gov.kz/index.php?id=108>
- 6 <https://bilimainasy.kz/екібастұз-аңыз-қала/>
- 7 «Келешегі кемел қала»
- 8 Мұражайдағы архив қағаздар,
- 9 Иманбердиева С. Тарихи ономастикалық кеңістік – Алматы, 2010.

ӨЛКЕТАНУШЫ, ҒАЛЫМ СЕРІК ИМАНТАЙҰЛЫНЫҢ ӨНІРІМІЗДІҢ ТАРИХЫН ЭТИМОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

ЖАМАЛИДЕН А. Қ., АЛТАЕВА А. Е.

11 сынып оқушылары, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Павлодар-Ертіс өңірінің тарихы, шаруашылығы мен мәдениетін зерттеумен айналысқан өлкетанушы, ғалым Серік Имантайұлы Жақсыбаевтың өңіріміздің тарихына қосқан үлесі көп. Серік Имантайұлы өлкенің шаруашылығын, сол жердегі кәсіптік ерекшеліктерімен қатар, пайдалы қазбалар мен табиғи минералдардың өзгеруі мен сипаттамасы мәселелерін көтерген. Оның еңбектері нақтылығы мен ресми деректердің келтіруімен ерекшеленеді. Өзінің ғылыми еңбектерін жазуда Павлодар, Алматы,

Новосібір, Томск, Омбы сияқты ірі қалалардың кітапханалары мен мұрағаттары, сондай-ақ мұражайлардағы ресми деректер, құжаттар, қаулылар мен жарлықтарды жан-жақты зерттеп, сұрыптап, деректерді өзінің болашақ ғылыми еңбектеріне тиянақты жинақтаған.

Ол-өзінің туған жерінің құрметті азаматы, экономика саласына қосқан үлесі үшін экономика ғылымындарының кандидаты атағын алып, Қазақстан Республикасының Минералды ресурстар академиясының корреспондент-мүшесі болған. Сонымен қатар, Қазақстан Журналистер одағына мүшелік еткен, Екібастұз қаласының шежірешісі болып табылады [1, 10 б.].

Өзектілігі: Қазіргі кезде Қазақстан тарихына байланысты шынайы деректерді жинастыру үшін жергілікті ғалымдардың еңбектері қарастырылады. Өлкетанушылар өздері өмір сүріп жатқан жердегі тарихи мәселелерді көтеріп қана қоймай, тарихи тұлғалардың ұрпақтары арқылы өте маңызды материалдарды жинақтап отыр. Сондықтан өңіріміздің зерттелуінде шежірешілер мен өлкетанушы ғалымдардың еңбегі ерекше орын алады. оларды сұрыптау, сонымен қатар жиналған деректердің дұрыстығына аса ден қойылып отыр. Осы кезекте шетелдік ғалымдардың еңбектері мен жергілікті ғалымдардың еңбектері қарастырылады.

Мақсаты: Өлкетанушы, ғалым Серік Имантайұлы Жақсыбаевтың шығармашылығының негізінде өңіріміздің тарихын көрсету.

Болжамы: Серік Имантайұлы Жақсыбаевтың тарихи еңбектеріне үңіле отырып, еңбек жолы мен өңірімізге сіңірген еңбегін ескере отырып, жастардың еліне деген патриоттық сезімін ояту.

Нәтижелері мен қорытындылары: Бұл жұмыста Серік Имантайұлының еңбек жолы мен еңбектерінің тарихымыздағы орны көрсетілген. Жұмыс нәтижелерін мектептегі оқу процесінде, сонымен қатар жоғары оқу орындарында тарих сабағында өлкемізге байланысты тақырыптырды оқыған кезде пайдалануға болады.

Ғылыми зерттеулері мен шығармашылығы

Ғылыми жұмыстарының негізгі бағыты – көмір өндірісінің экономикалық мәселері мен Павлодар – Ертіс өңірінің тарихы. Оның 60-тан астам ғылыми жұмыстары, оның ішінде бірнеше монографиялары жарық көрді. Олардың арасында И. Я. Муравьев пен бірлесіп жазылған «Екібастұздың үлкен көмірі» кітабы бар. 1990 жылы Мәскеудің «Недра» баспасынан жарық көрген [3, 19 б.].

Оның 2008 жылы Павлодар қаласында басылып шыққан «Записки краеведа» атты кітабында көрнекті қазақ әнші-ақыны Бұхар жырау Қалқаманұлы мен Баянауыл ауданының аға сұлтаны Мұса Шормановтың өмірі, сондай-ақ Қалқаман және Ямышево көлдерінің атауының этимологиясымен қатар Батыс Сібір қырғыздарының мал шаруашылығы туралы деректер мен кең даладағы атшабыс бәйгелері, Баянауыл округінің ашылуы туралы айтылады. Очерктер архивтік материалдарға негізделген. Оқырмандардың кең ауқымы үшін арналған [2, 195 б.].

Серік Имантайұлы өзінің «Записки краеведа» атты кітабында Ертіс өңірінде болған Қазақ-жоңғар қақтығысының бірін сипаттайды. 1713–1714 жылдар Жоңғар қонтайшысы Цеван-Рабданның әскері қазақ жерлеріне жорық жасайды, бірақ сәтсіздікке ұшырайды. 1714 жылы сол кездері атауы болмаған Ақсу-Павлодар облысының тұзды көлінің маңында болған шайқаста он сегізінші ғасырдың атақты жыршысы – Бұхар жыраудың әкесі Қалқаман батыр қаза табады. Бүгінде осы көл Қалқаман көлі деп аталады. Серік Имантайұлы мен Павлодар мемлекеттік университетінің археологы В. К. Мерцпен бірге 2008 жылы Қалқаман батыр жерленген зиратын, тұзды көлдің шығыс жағалауынан тауып алады [2, 14–15 б.].

Еңбектеріндегі этимологиялық мәселелері

Этимология дегеніміз-белгілі бір сөздің шығу-тегін зерттейтін тіл білімінің бір бөлігі. Серік Имантайұлы Жақсыбаевтың еңбектерінде этимологиялық мәселелер көптеп кездеседі.

Серік Имантайұлы Қалқаман көлінің атауын жан – жақты зерттеген. Өзінің «Записки краеведа» атты кітабында Шипалы көл деген бөлімде бұл көлдің шығу тарихын сипаттайды. «Ақсу қаласынан батысқа қарай 26 киллометр жерде Қалқаман тұзды көлі орналасқан. Қалқаман көлінің пайда болуының негізгі екі нұсқасы бар.

Бірінші нұсқа академик Ә. Х. Марғұланның зерттеуінде кездесетін дерек. Бұл XVIII ғасырдың басында, Жоңғар хандығын Цеван-Рабтан билеген кезде 1697–1727 жылдары осы көлдің тұсында Қалқаман Жолымбетұлы басқарған қазақ әскері қалмақтармен шайқасқан. Осы қатал жекпе-жекте Қалқаман батыр қаза табады, оның серіктері Қалқаман батырды көлдің жағасында жерлейді, кейінірек бұл көл оның атымен аталып кетеді. Қалқаман-қазақ халқының белгілі жыршысы 1658–1787 жылдары өмір сүрген Бұқар жыраудың әкесі [4, 155 б.].

Екінші нұсқаны Батыс Сібір бөлімшесінің орыс географиялық қоғамының мүшесі Петр Алексеевич Золотов (1823–1879) баяндайды. Өзінің «Семипалатинские областные ведомости» атты апталық газетінде жариялаған «Қалқаман жайында бірнеше сөз» мақаласында Золотов былай деп жазады: Павлодар қаласынан оңтүстік-батысқа қарай, Қарқаралыға баратын жол бойында Қалқаман көлі бар, ол көл жағалауында жерленген құрметті қырғыз (яғни қазақ) азаматының құрметіне аталған, Қалақман өз заманында өте құрметті, сыйлы адам болған көрінеді деп жазған. XX ғасырдың 50-ші жылдары болат құрылысымен байланысты Ақмола – Павлодар теміржол магистральдары көлден батысқа қарай 34 км жерде салынып, оның атауы да Қалқаман болды [4, 155 б.].

Енді Қалқаман атауының этимологиясын қарастырайық. Қалқаман есімі екі сөзден тұрады: қазақша «қалқа» (қорғаныс) және парсылық сөз «ман», тура мағынада «қалқалы адам» немесе «қорғанысы бар адам» дегенді білдіреді. Қалқаман көлінің атауы сонымен қатар кеңінен Қалқаман – Мамыр қазақ поэмасының танымал кейіпкердің есімімен байланысты. Осы поэма бойынша Қалқаман атты жас жігіт өзінің сүйіктісі Мамырды алып қашып бара жатқан жолда, Мамырдың туыстары қуып жетіп сол жерде екеуін де өлтіреді. Бірақ зерттей келе Қалқаман көлінің атауы Қалқаман-Мамыр поэмасынан ертерек болған оқиға Жоңғар шапқыншылығы кезіндегі қалмақтармен соғысып, қайтыс болған Қалқаман батырдың ерліктерімен көбірек байланысты екенін көре аламыз. Ресми деректерде пошта пикеттері болған Қалқаман көлінің атауы поэмада баяндалған оқиғадан ертерек жазылып, ел арасында әйгілі Қалқаман көлі болып тарағаны белгілі болды [2, 200 б.].

Серік Имантайұлының еңбегінде кездесетін Ямышев ауылының этимологиясына тоқталатын болсам. Ертіс өзенінің оң жағалауында, Павлодар қаласынан оңтүстікке қарай 57 киллометр шағын аудан Ямышев ауылы орналасқан. Бұл ауыл тарихи өте маңызды, бұл жерде 1835 жылы орыс географы этнограф, фольклор танушы және түркі-монғол халықтарының мәдени зерттеушісі, Шоқан Уәлихановтың досы Григорий Николаевич Потанин дүниеге келген.

Орыс Тарихи әдебиетін зерттеу негізінде-қазіргі Ямышево ауылы тұрған жер қазіргі Павлодар Ертіс өңірін мекендеген көшпелі қыпшақтардың өте маңызды және аса құрметтеген ауданы болды. Мұндай мәліметті Г. Н. Потаниннің шығармасында ол былай деп жазды: «Синолог Палладий Моңғолияның шағын картасын басып шығарды, оның пікірінше – карта

Шыңғысхан заманында, яғни XIII ғасырда жасалынған. Осы карта бойынша қазіргі Ямышево ауылы орналасқан жерде Еміші деген ауыл болған. Г.Н.Потанин зерттеген бұл карта П. И. Кафаровтың «Моңғолияға барар жолдағы 1847 және 1859 жылдарындағы жол жазбалары» атты кітабында басылып шығарылған [2, 19 б.].

Егер біз жоғарыда аталған «еміші» сөзінің ұғымын зерттесек, ол қазақ тілінде де, монғол тілінде де белгілі бір мағынаны бермейді, бірақ бұл сөз түркі сөзі емші (дәрігер) сөзіне өте ұқсас. Палладий өз еңбегінде «м» әрпінен кейін артық «і» әрпін жазған деген пікір қалыптастырады. Егер осындай қорытындыға келетін болсақ, бұл аймақ не себепті емші деп аталды деген сұрақ туындайды. Берілген сұраққа жауап іздеуде келесіден бастау керек. Ямышев ауылынан 7 шақырым жерде бір ғана жол бар екені анықталды, ол жол Ямышев деп аталатын тұзды көлге апарды. Ежелгі заманнан бері адамдар тұзды көлдердің балшықтарында әр түрлі бөртпелерге, параличке, мерезге, ревматизмге, скрофула, анемия және басқа аурулар қарсы ем қабылдаған. Сондықтан Ямышев көлінің сол кездегі емдік қасиеттеріне сай бұл жерді «емші» деп атаған. Демек жергілікті көшпелі адамдар бұл балшықпен емделгендіктен осылай атауы мүмкін. Сондықтан географиялық атауы осыған байланысты деп айтады [5, 157 б.].

Ямышев ауылы туралы алғашқы деректер XVI ғасырларда орыс – қазақ сауда жолдары жайындағы құжаттарда кездеседі. Ямышев ауылы 1573 жылы Иван Грозныйдың Хакназар ханмен келісілген сауда керуен жолының бекіті болды. Қазақтармен сауда байланысының нәтижесінде орыстар Ертіс бойымен түміп Ямышев көлінің тұзына барғандары белгілі болды. Ямышев көлі туралы алғашқы орыс деректерінің біріне Тобыл губернаторының князі Андрей Елецкийдің бұйрығы бойынша Ертіс өзеніндегі Тара құйылыс маңындағы бекініс-қала құрылысы туралы айтылған. Сонымен қатар, бұл бұйрықта Ертіс пен Ямышев көлдерінен тұз әкелу бұйырылды.

1594 жылдан бастап орыс дереккөздерінде көлдің атауы Ямышев емес Ямыш деп жазыла бастады. Менің ойымша, емші түркі атауын орыс тіліне аударып, елді мекенді ямыш деп атау мағынасыз сөзге айналды. Географиялық атаулардың өзгеруінің мұндай жағдайлары туралы ғалым-энциклопедист Әбу Райхан әл-Бируни (973–1048 жж.) былай деп жазды: кез-келген жерде атаулардың тез өзгеруі-бөтен тілді бөтен адамдардың келуімен байланысты. Олардың тілдері

көптеген сөздердің қате айтылуына себеп болып, мағынасы өте терең атаулар басқаша айтылып өзгеріп кетеді [2, 123 б.].

Ямыш көлі туралы жазбалар 1601 жылы Сібірде жазылған «Есипов шежіресінде» кездеседі. 1716 жылдың күзіне қарай полковник Матигордың жетекшілігімен әскери экспедицияның келуімен бекіністің қорғанысын бекітіп, шекарасын белгілеп, солдаттарды шекараға қояды. Сонымен 1716 жылдан бастап Ямышев бекінісін қазақ жеріндегі алғашқы бекінісіне жатқызып, орыстардың Ертіс бойындағы иелігіндегі шекара бекетіне айналдырады.

Г. Н. Потанин Ямышев станициясы туралы өз естеліктерінде былай деп жазады: XVIII ғасырдың соңында бұл Ямышев Омбыдан гөрі маңызды әкімшілік сауда орны болды. Мұнда Омбыдан Өскеменге дейін барлық әскери желінің бастығы өмір сүрді. Мұнда ең маңызды гарнизон аймағы болды.

Ямышев сол кездегі ең ірі сауда желісі болды; Бұл орын өзінің сауда маңыздылығымен ерекшеленіп, Батыс Сібір, Тобыл, Томск, Алтай және Қырғыз даласының тұрғындары тұз алу үшін келетін аймақ болған. 1835 жылы Ямышево ауылында Г. Н. Потанин дүниеге келген, 300 тұрғыны болды, ал 1876 жылы – 361 адам, 1900 жылы тұрғындар саны 500-ден астам болды. Бұл қазіргі Ямышев аймағының қысқаша тарихы. Бізге белгілі болған сегіз ғасырға жуық Емші деп аталған тарихи елді мекен болған [2, 181 б.].

Серік Имантайұлы 1934 жылы дүниеге келген өлкеміздің экономика саласы мен тарихы бойынша еңбектер жазған белгілі өлкетанушы, ғалым. Серік Имантайұлы – өңіріміздің бір туар тарихи тұлғасы. Ол өндірісте де жұмыс істеп, шығармашылыққа да қатар араласып, халық пен мемлекет тарапынан марапаттаулар мен мадақтауларға ие болған, еңбегі ерен тарихи тұлға. Өзі өмір сүрген Екібастұз қаласының құрметті азаматы, Кеңестік Бейбітшілік Қорының Құрмет медалімен қатар, халықаралық Париж қаласының бейбітшілік комитетінің медалімен марапатталып, Шахтерлік даңқтың барлық үш деңгейінің иегері мен еңбек сіңірген қызметкері. Жерлестерінің сый-құрметіне бөленіп, қалалық мұрағаттан Серік Имантайұлына арнап қор ашылған.

Серік Имантайұлының этимология саласына қосқан үлесі өте көп. Ол сол жылдарда ел аузында болған аңыздар, Ресей деректерінде кездесетін ресми құжаттар, кітаптар мен тарихи деректерді сұрыптау, жинау, нақтығын дәлелдеу арқылы Ертіс-Баян өңірінің атакты тұзды көлдері Қалқамен мен Ямышев көлдерінің атауларының шығу тарихын жан-жақты зерттеген тұлға. Сонымен

қатар, зерттеулерінің ең маңыздысы, Қазақстан тарихына орны толмас үлес қосқан «Об этногенезе народа казахского» атты еңбегінде Қазақ сөзінің этимологиясын қарастырған. Және де өзі зерттеген Баянауыл ауданының ерен тұлғаларының лақап аттарының шығу тарихын зерттеген. Соның ішінде, Малайсары батыр, Кенесары Қасымұлы, Бұхар жырау, Қалқаман батыр және тағы басқаларының есімдері бар.

Серік Имантайұлы Жақсыбаев өңіріміздің зерттелуіне зор үлес қосты. Әр түрлі салада ғылыми еңбектер жазып өңіріміздің даму тарихын көрсетті. Серік Имантайұлының ғылыми еңбектерін мектепте және жоғары оқу орындарында тарих, өлкетану сияқты сабақтарда қолдануға ұсыныс беріледі

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жақсыбаев С. И. Қаржас ұрпақтары. / Түзетіліп және толықтырылып екінші рет басылуы / Павлодар: ЖК «Сытина Н. И.» баспаханасы, 2018–446 б.
- 2 Джаксыбаев С. И. Записки краеведа / рецен. Ж. О. Артыкбаев. - Павлодар: ЭКО, 2008. – 240 с.
- 3 Джаксыбаев С.И. Муравьев И. Я. Большой уголь Экибастуза. - М.: Недра, 1990.- 84 с.
- 4 Джаксыбаев С. И. Об этногенезе народа казахского. - Павлодар: ЭКО, 2011. – 372 с.
- 5 Левшин А. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. Часть 2. Санкт-Петербург, 1832. – 250 с.
- 6 Областная библиотека им. С. Торайгырова. Джаксыбаев С. И. Библиографический указатель. Павлодар, 2009. – 46 с.

ЕКІБАСТҰЗ ӨҢІРІ АРХЕОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

ЖУПАРОВА А., АЛЬКЕБАЕВА А.
11 сынып оқушысы, С. Торайгыров атындағы № 22 гимназия-мектебі,
Екібастұз қ.
САПАРГАЛИЕВ Ж. Ш.
география пәнінің мұғалімі, С. Торайгыров атындағы
№22 гимназия-мектебі, Екібастұз қ.

Екібастұз аймағы көне ескерткіштерге өте бай өңір болып саналады. Ескерткіштер ең алдымен тас ғасырдан ұсынылған тұрақтар мен шеберханалардың шығумен ұштастырылған

палеогендік кварциттермен басқа да шакпақ тастар және бұлақ, көл және өзен тұрақтары мен қоныстар тас және қола дәуірінде пайда болды. Ерте және орта ғасырлардың көшпенділердің ескерткіштері, бірге жерлеу ғимараттары, барлық саны 200-ден артық нысандар және өте кең мәдени-хронологиялық кешендер спектрін құрайды, оларды зерттеу және жүйелеу жұмыстары өте көп күш салуын талап ету шеңберінде арнайы ғылыми-зерттеу тақырыбы әлі де аяқталған жоқ [1, б. 15].

Археологиялық ескерткіштер Екібастұз аймағында ХХ ғасырдың 50–60 жылдарында белсенді зерттелген, Ертіс-Қарағанды су арнасындайындалу кезеңде өтті. Сол уақытта М. Қ. Қадырбаевтің басшылығымен археологиялық отряд қола дәуірінің зираты Ақмолада зерттелінген және жерлеу кешендері ерте темір дәуірінде Тасмола, Қарамұрын және Нұрманбет шатқалдарында барлық әлемге Тасмолалық археологиялық мәдениетін ашқан адамдар [4, б. 26].

ХХ ғасырдың 60-шы жылдары өңірдің алғашқы палеолит ескерткіштері де ашылуда. Құдайкөл, Қарасор көлдерінің жағасында және Шідерті, М. Н. Клапчук Ангресор – 1, 2, геолог В. С. Танцырев - Қойтас 4-тің палеолитикалық орналасқан жері облыстың оңтүстігіндегі аттас шатқалында орналасқан. Бұл ашулар палеолит пен Солтүстік-Шығыс Қазақстанның тас ғасырын зерттеуге бастау алды. Осылайша, Павлодар Ертіс өңірінің археологиялық ескерткіштерінің жоспарлы зерттеулерінің басталуы облыстағы ірі шаруашылық өзгерістермен байланысты және қорғау сипатында болды.

Екібастұздық өлкетанушы О. Моол тапқан Өлеңті өзеніндегі бірегей петроглифтер мен тас дәуірінің көптеген ескерткіштері арнайы зерттелмеген. ХХ ғасырдың 60–70 жылдары Павлодар облыстық тарихи-өлкетану мұражайының қорында археологиялық материалдардың алғашқы жинақталуы болды [8, б. 152].

Павлодар Ертіс өңірінің археологиялық ескерткіштерін зерттеудің жаңа кезеңі 80-жыл болды. Облыстық музей жанынан тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау бөлімі құрылады, оның негізгі міндеттері оларды есепке алу және паспорттау, қалпына келтіру жұмыстарын және апатты археологиялық ескерткіштерді қорғау қазбаларын ұйымдастыру болды. Осы жылдары Целиноград мұражайының экспедициясы Екібастұздың оңтүстігіндегі Ангресор – 2 тұрағында қазба жұмыстарын бастайды.

1987 жылы ҚарМУ қызметкерлері И. В. Рудковский және А. Ю. Чиндин, П. И. Оноприенконың көмегімен Екібастұз ауданында 87 тас ғасырының, қола дәуірінің, ежелгі және ортағасырлық көшпелілердің ескерткіштерін паспорттауды жүргізеді.

1988 жылы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану мұражайының ескерткіштерді қорғау бөлімі Ескі Екібастұз авариялық ескерткіштеріне қорғау жұмыстарын жүргізу үшін В. К. Мерцтің жетекшілігімен археологиялық отряды ұйымдастырады. В. С. Волошиннің басшылығымен Целиноград мұражайының экспедициясымен бірлесіп, отряд Ескі Екібастұз археологиялық кешенінде тас ғасырының тұрақ-шеберханалары мен қоныстарына қазба жұмыстарын жүргізеді, «Северный» разрезінің кеңеюі нәтижесінде қираған. Бұдан әрі облысты археологиялық зерттеу перспективаларын анықтау мақсатында Павлодар отряды Шідерті, Өленті өзендерінің орта ағысында және Баянауыл ауданында 40-тан астам әр түрлі дәуірдің ескерткіштеріне барлау және паспорттау жүргізеді, оның тарихы осы жұмыстардан басталады. Павлодар археологиялық экспедициясының (әрі қарай ПАЭ) алдағы жұмыстарының бағытын анықтайды [8, б. 154].

1991 жылы А. А. Ткачевтің басшылығымен Қарағанды мұражайының экспедициясын аяқтады. Ескі Екібастұзда, ИИАЭ жаңа құрылыс экспедициясының құрамында, ПАЭ жасағы Екібастұз 18 тұрақ-шеберханасына зерттеу жүргізеді, ал Шідерті 3 тұрағында оның көп қабатты және тас ғасырының осы бірегей ескерткішін зерттеудің келешегін көрсеткен барлау траншея салынады.

1990 жылы ескі Екібастұзда және Шідерті-3 тұрағында жұмыстар жалғастырылды. Төменгі палеолит орналасқан жерлер мен шеберханалар, қола дәуіріндегі қоныстар мен қорымдар, көшпенділердің жерлеу құрылыстары мен жартас суреттері бар ғибадатханалар табылған. Ақ-Бидайық шатқалында зерттеу жұмыстары басталады. Осы уақытта В. С. Волошиннің басшылығымен Целиноград археологиялық экспедициясы Екібастұз ауданындағы әртүрлі дәуірлердің 38 ескерткіштеріне барлау және паспорттау жүргізеді, олардың бөлігінде қазба жұмыстары мен көтерме материалдарын жинау жүргізіледі [2].

1991 жылы ПАЭ Шідерті-3 көп қабатты тұрағында кең ауқымды қазба жұмыстарын бастайды, онда энеолит дәуірінің бірінші мәдени қабаты зерттеледі. Содан кейін В. К. Мерц пен А. А. Ткачевтің жалпы басшылығымен облыстың Екібастұз, Баянауыл және Железин аудандарында бірлескен барлау

жүргізіледі. Бұл Қазақстанның археологиялық картасы тізімінде белгіленген ескерткіштердің бір бөлігіне тексеру жүргізуге және 170-ке жуық археология ескерткіштерін тіркеп, жаңа нысандарды анықтауға мүмкіндік берді.

1992 жылы ПАЭ Құдайкөл көлінің оңтүстік жағалауында, оған Екібастұз қаласының техникалық суының төгілуіне байланысты зерттеулер жүргізеді. Мұнда 30-дан астам тас дәуірінің тұрағы анықталды, онда көтергіш материалдар мен шурфовка алынды. Ерте темір дәуірінің қорғаны және зиратта жатқан қыш және жануарлардың сүйектері көп болатын құрбан болған кешен немесе қоныстың қалдықтары зерттелді, Шідерті-3 тұрағында да жұмыстар жүргізілуде. 1993 жылы Шідерті-3 тұрағын зерттеу жалғасуда, онда неолит және мезолит дәуірінің қабаттары зерттеледі, 120 ш.м. алаңда қара-тұмсық қорымындағы күзет қазбалары жүргізіледі, онда 63 жерлеу зерттелді, олардың негізгі бөлігі балалар болып табылды. 1994 жылы Шідерті-3 тұрағындағы жұмыстардан басқа, Нұрманбет-1 тұрағы неолит дәуірінің апатты ескерткіштеріне зерттеу жүргізілуде және 1996 жылы жалғасқан Екібастұз 20 палеолит шеберханасын зерттеу басталады. 1995 жылы Шідерті-3 тұрағында және неолит–энеолит дәуірінің көп қабатты ескерткіші болған Құдайкөл 4 тас дәуірінің авариялық тұрағында қазба жұмыстары жүргізілуде [8, б. 156].

Осы зерттеулерді жүргізу үшін 1994 жылы С. Торайғыров атындағы ПМУ-да тарих бөлімінің ұйымы маңызды мәнге ие болды, оның студенттері 1995 жылдан бастап Шідерті-3 тұрағы мен басқа да ескерткіштердің қазбаларында археологиялық практикадан тұрақты өтті, алынған коллекцияларға зерттеу жүргізді, ғылыми-практикалық конференцияларға өз зерттеулерінің нәтижелерін көрсете білді.

1996 жылы Екібастұз қалалық мәдениет бөлімінің тапсырысы бойынша, қалалық мұражайдың экспозициясын құру үшін ПАЭ Ақ-Бидайық шатқалындағы қола дәуіріндегі қорым мен қоныстарға қазба жұмыстарын жүргізді. Сондай-ақ, тұрақты зерттеу объектісі және ПАЭ базалық лагері болған Екібастұз 20 тұрақ-шеберханасында және Шідерті-3 тұрағында жұмыстар жалғастырылды. Мұнда, 1997–2000 жылдардағы дала маусымдарында да жұмыстар жүргізілді, олар ағаш көмірімен және күлмен толтырылған энеолит керамикасының, тас құралдарының, өшекейлердің, ошақтардың және жер пешінің жаңа үлгілерін, сондай-ақ неолит пен мезолит бойынша жаңа материалдарды берді. Олардың арасында

геометриялық микролиттермен мезолитикалық кешендерді зерттеу ерекше маңызға ие. Сонымен қатар, осы жылдары облыстың әртүрлі аудандары бойынша барлау жүргізілді, нәтижесінде көптеген жаңа қызықты нысандар мен түрлі дәуірдегі кездейсоқ олжалар анықталды [3].

Жаңа кезеңі археологиялық ескерткіштерді зерделеу өңірдің совпавший келуімен жаңа мыңжылдықтар, 2001 жылы, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті жанындағы ПАЭ базасында басталды. С. Торайғыров атындағы Археология институтымен келісім бойынша ҚР БҒМ Ә. Х. Марғұлан археологиялық ғылыми-зерттеу орталығы мен археологиялық мұражай құрылды, онда ПАЭ археологиялық зерттеулерінің он жылдан астам уақыт ішінде нәтижелері көрініс тапты. Жас археологтар мен студенттердің қатысуымен облыс және іргелес аумақтардағы ескерткіштерге кең ауқымды зерттеулер басталды.

Шідерті археологиялық кешенінде Шідерті-3 көп қабатты тұрағынан басқа Шідерті-10 ерте қола дәуірінің қорғаны зерттелді, Шідерті-2 қонысының шурфовкасы ерте қола кешенінің болуын растады. Кейінгі қола дәуіріндегі Шідерті-1 қонысында тас конструкцияларының қалдықтары мен бай мәдени қабат анықталды. 2002 жылы Шідерті археологиялық кешенінің ескерткіштерінде: Шідерті-3 тұрағында, Шідерті-10 және Шолпан-4 ерте бронды қорымдарында, Қорғантас және қыпшақ типтеріне материалдар берген Шідерті 17–18 қорғандарында жұмыстар жалғастырылды. 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында Екібастұз мәдениет бөлімімен және қалалық тарихи-өлкетану музейімен келісім шарт бойынша Екібастұз неолит және ерте қола дәуірінің тұрақтарына күзет қазу жұмыстары жүргізілді [8, б. 158].

2005 жылғы зерттеулер «Мәдени мұра» республикалық бағдарламасы аясында өткізілген Шідерті-3 көп қабатты тұрағына толығымен арналды. Қазбаның оңтүстік-шығыс секторындағы 3 және 4 қабаттарының қалдықтары 200 ш.м. астам алаңда зерттелді [6]. Екібастұз ауданында, Бозшакөл мыс-молибден кен орнында экспедиция ежелгі қазбалар мен ежелгі рудокоптардың ірі қонысын тапты. Осындай сканерлеу Шідерті-1 қонысында жүргізілді, ол оның жер асты құрылымдарының жоспарлануын және одан әрі зерттеулердің келешегін көрсетті. Сондай-ақ, облыстың әртүрлі аудандары бойынша инспекциялық және барлау сапарлары жүргізілді.

2006 жылы Шідерті-3 тұрағында «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша зерттеулер жалғастырылды. Олар 5 және 6 мәдени ескерткіштің далалық зерттеулерін аяқтау болжанған қазбаның сол учаскесіндегі қабаттар. Ошақтық дақтардың қабыршақтары және кремний бұйымдары мен өндіріс қалдықтары көп өндірістік алаңдар табылған, тамыр беткейіне жанасатын 6 қабаттың учаскесі неғұрлым қаныққан болды. Бұл жұмыстармен ескерткіштің көп жылдық зерттелуінің негізгі бөлігі аяқталды, оның материалдары бойынша Солтүстік және Орталық Қазақстанның голоцандік кешендерін кезенділікке диссертациялық зерттеу жүргізілді [7].

2007 жылы С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің археологиялық экспедициясы 2007–2008 жылдарға арналған «Павлодар облысы ескерткіштерінің жинағы» жобасы бойынша зерттеу жұмыстарын бастады. Павлодар облысының археологиялық ескерткіштерін зерттеу бойынша жұмыстарды қорытындылай келе, сол жақ жағалау өңірінің орналасқан жері мен шеберханаларында жиналған палеолит кешендерін зерттеу олардың төменгі палеолиттен голоцандік дейінгі даму сипаты мен реттілігі туралы бастапқы пайымдауларға түзетулер енгізгенін атап өту қажет. Ангресор-2 тұрағында жоғарғы палеолиттің стратификацияланған кешендері алғаш рет зерттелді. Сондай-ақ, солтүстік және Орталық Қазақстанның мезолит тас индустрияларының хронологиясы мен кезеңдеуін нақтылауда да елеулі табыстарға қол жеткізілді. Бұл көп қабатты Шідерті-3 тұрағының ұзақ зерттеулерінің нәтижесінде жасалды, ол ерте мезолиттен энеолит пен ерте қола дәуіріне дейінгі тас дәуірінің кем дегенде алты мәдени қабатынан тұрады. Бұл бірегей ескерткіштің материалдары Солтүстік және Орталық Қазақстан аумағында ерте голоцандік болған индустрияның жүйелілігі, сипаты мен түрлері туралы кеңірек түсінік береді [9].

Олар өңірдің мезолит-неолит туралы бастапқы түсінікке және атап айтқанда шідертілік материалдарда белгілі бір параллельдерді көріп отырған Атбасар мәдениеті кешендерінің кезенділігіне елеулі түзетулер енгізеді. Мезолит дәуіріне жататын осы тұрақтың ең ерте кешендері (4-6 қабаттар) алғаш рет геометриялық микролиттері бар индустриялармен ұсынылған және шығу тегі өте алыс аумақтармен байланысты. Тұрақтың энеолитикалық кешені жаңа үлгідегі материалдармен ұсынылған, олардың негізінде біздің ойымызша, негізінен айналадағылар Ботай, терсек және үлкен мүйіс мәдениетінен ерекшеленетін, бірақ Усть-Нарым тұрағының соңғы

кешеніне жақын [5] мал шаруашылық бағыттағы экономикасы бар дербес археологиялық мәдениет бөлу туралы айту заңды.

Айта кету керек, Шідерті-3 тұрағындағы экспедицияның базалық лагері археологиялық дайындық мектебінен өткен және ежелгі тарих, археологиялық барлау жүргізу әдістемесі, тас ғасыры тұрақтарын, қола дәуіріндегі қоныстарды, ежелгі және ортағасырлық көшпелілердің жерлеу құрылыстарын қазу, сондай-ақ Шідерті археологиялық кешенінің ескерткіштерінде және Павлодар облысының басқа да нысандарында жиналған коллекцияларды зерттеу бойынша практикалық білім алған жүздеген оқушылар мен студенттер үшін оқу орталығы болды. Мұнда көптеген жас және жас зерттеушілер Г. Ю. Пересветов, Т. Н. Смағұлов, Е. К. Тушева кәсіби бағдар мен археологиялық жұмыстарды жүргізу дағдыларын алды. Е. С. Қазизов, И. В. Мерц, олар өздері археологиялық зерттеулермен табысты айналысуда және жақын арада оңжылдықтар Павлодар облысындағы археология ескерткіштерін қорғау және археологиялық ғылымды дамыту ісін жалғастыратын болады [8, б. 162].

Осылайша, соңғы бес онжылдықта Екібастұз өңірінің археологиясы бойынша көздердің жинақталу процесі және оларды зерттеу қарқынының өсуі, ал 1988 жылы ПАЭ-ны ұйымдастырумен және облыс ескерткіштерін зерттеуге басқа ғылыми орталықтардан мамандарды тартумен соңғы екі онжылдықта мұндай зерттеулер жүйелі түрде жүргізілді. Осы уақыт ішінде осы аймақтың ежелгі мәдениеттері бойынша мүлдем жаңа материалдар беретін көптеген археологиялық ескерткіштер ашылды. Аталған кешендер көбіне соңына дейін зерттелмеген, бірақ олардың зерттеулері өте перспективалы және болашақта көптеген қызықты жаңалықтарды қозғайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ертістің Павлодар өңірі: энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2013. – 776 б.

2 Қазақстан археологиясындағы жаңа зерттеулер: «15-ші Марғұлан оқулары» ғылыми-практикалық конференция жинағы. – Алматы, 2004. – 251 б.

3 Қазақстан Республикасының тарихи және мәдени ескерткіштерінің жиынтығы. Павлодар облысы. – Алматы: Аруна, 2010. – 599 б.

4 Марғұлан А. Х., Акишев К. А., Кадырбаев М. К., Оразбаев А. М. Древняя культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1966 – 436 с.

5 Мерц В. К. Павлодар Ертіс тарихы, археология және этнография мәселелері: «Мәдениетті қолдау» жылына арналған ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Павлодар: Ф. Н. Потанин атындағы Павлодар облыстық тарихи-өлкетану мұражайы, 2000. – 112 б.

6 Мерц В. К. Индустрия четвертого слоя стоянки Шидерты 3 // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья. – Вып. 2. – Павлодар: ЭКО, 2006. – С.10–23.

7 Мерц В. К. Периодизация голоценовых комплексов Северного и Центрального Казахстана по материалам многослойной стоянки Шидерты 3. : автореф. дис. канд. ист. наук. – Кемерово, 2008. – 26 с.

8 Мерц В. К. Итоги и перспективы археологического изучения Павлодарского Прииртышья // Өлкетану-Краеведение. – № 1–2, 2010. – С. 150–172.

9 Мерц В. К. Краткая история развития материальной культуры Павлодарского Прииртышья. – Павлодар: ПГУ, 2019. – 142 с.

АГРАРНОЕ ДВИЖЕНИЕ В КАЗАХСТАНЕ

ҚАЙЫР Ж. Г.

ученик, Павловская СОШ, с. Павловка

ЖАКУПОВ М. О.

учитель истории, Белоусовская СОШ, с. Белоусовка

Обретение независимости Республикой Казахстан, ее становление и развитие как суверенного государства предопределили начало изучения истории страны как важного инструмента духовного возрождения и поднятия духа народа. За 30 лет независимости ученые смогли перевернуть огромный пласт родной истории, ликвидировав множество «белых пятен» истории, которые были «утрачены», забыты, не востребованы в период командно-административной системы управления.

Не одно десятилетие история изучалась односторонне, с точки зрения существовавшей и единственно верной идеологии марксизма-ленинизма. «Советская историография рассматривала каждое освободительное выступление народов окраин, как явление региональное, внутрисоюзное. Отсутствие целостного

взгляда на общество мешало пониманию исторического процесса как взаимосвязанного, находящегося в постоянном диалектическом развитии. Доминировал избирательный подход к фактам и их тенденциозная интерпретация» [1, с. 3]. Данная точка зрения привела к определенным взглядам общества на те или иные события. Поэтому сейчас важно показать действительно верную, без влияния какой-либо идеологии и искажений историю Казахстана.

В данной работе рассматривается процесс исследования социально-политических движений в Казахстане. В период господства советской идеологии говорилось, что как такового движения в Казахстане не было, и борьбу вел только русский народ. Остальные народы просто пришли на все готовое, приняли поданную идеологию как единственно верную. Хотя лидеры «Алаш» понимали, что Советы дают народу работу и послабления, но отбирает свободу, которая выражается в праве выбора.

О причинах и развитии рабочего и крестьянского движения говорят многие источники. И процессу социально-политических движений посвящено немало исследований.

Причинами движений рабочих и крестьян казахского края являются колониальная аграрная политика царизма, обострение земельного вопроса и усиливающаяся колонизация. С каждым годом удельный вес автохтонной нации уменьшался, тогда как численность других национальностей увеличивалась.

А. Букейханов, М. Дулатов, М. Тынышпаев и другие представители казахской интеллигенции в своих трудах показывали проблемы социально-политических движений.

В статье «Киргизы» А. Букейханов писал, что «Во всех 10 областях, взятых вместе, киргизы, каракиргизы, кыпчаки составляют 51 % всего населения» [2, с. 578], а русского (11,5 %) и других народностей (37,5 %). По другим данным численность казахского населения в 1897 году составляла 81,8 %. Но уже к 1926 году удельный вес казахского населения составляет 58,5 %. Всем прибывающим выдавалась земля из фонда за счет земель казахов. Только за период 1906–1912 гг у казахов изъяли свыше 17 млн десятин, а к 1917 году в общем было изъято 45 млн десятин плодородных земель. Казахи же вытеснялись в бесплодные земли. По переписи 1897 года «чисто пастушеское хозяйство киргиза, постепенно уступает место смешанному земледельческо-пастушескому типу» [2, с. 579] и уже составляло около 20 % казахских хозяйств.

Еще одной отрицательной чертой колонизации края «как и на других окраинах России, и в киргизской степи искони ведется обрусительная политика», против которой выступала не только казахская интеллигенция, но и весь народ. По словам А.Букейханова, обычными спутниками политики русификации были грубость, произвол, безцеремонное третирование казахских святынь. Это все усугубляется тем, что правители не знают языка народа и общаются только с помощью переводчиков, также лишенных образования. «Наиболее ловкие переводчики захватывают в свои руки всю неограниченную власть уездного или крестьянского начальника и являются настоящими диктаторами своего уезда или участка». [2, с. 585]. Все это делалось нарочно. Царская администрация не принимала прошений на казахском языке, считала, что «сами киргизы должны возвыситься до нас; мы же не обязаны учиться их языку».

В культурном плане тоже было давление, что не устраивало местное население. «Администрация требовала, чтобы в киргизских мектебах – национальных начальных школах – учитель знал русский язык» [2, с. 592]. Для открытия школы или мечети требовалось специальное разрешение, но его обычно не давали. Поэтому мечети и школы стали открываться нелегально, прячась от царской администрации. Было разрешено действовать православным миссионерам, но население к ним относилось настороженно, поэтому и роль их была ничтожна.

Грамотность населения низкая. Да, в степи появились грамотные люди, но сколько их сказать сложно, так как и обучались они тайно. Ничтожно мало грамотных среди женского населения.

Что же касается самих переселенцев с центральных регионов России, то и у них было не все сладко. На территорию Казахстана и в Сибирь было дано разрешение переселяться для того, чтобы разгрузить центральные регионы России. Об этом говорит и Е. Б. Бекмаханов в своем труде «Национально-освободительное движение в Казахстане в период первой русской буржуазно-демократической революции». Царизм позволил «переселяться в Сибирь и киргизские степи, и вот теперь около 500 тысяч крестьян с женами и детьми голодают на станциях Сибирской железной дороги, другие разоряются киргизами, у которых тоже не хватает земли». [3, с. 6]. Тот же голод и отсутствие земли встретило переселенцев и в Казахстане. Несмотря на создание огромного переселенческого фонда, большая часть земли была в руках крупных

хозяйств и значительная часть крестьянства по-прежнему оставалась безземельной. Поэтому прокламации ячеек Российской социал-демократической партии находили отклик в сердцах не только переселенцев, но и местного населения – казахов.

В период революции 1905–1907 гг в стране развернулось массовое аграрное крестьянское движение, охватившее не только всю Россию, но и территорию Казахстана. Распространенными формами классовой борьбы были: насильственный захват кулацких земель, порубка леса, увоз заготовленного сена, отказ от уплаты налогов и т.д.

Особенно сильными были выступления в Семипалатинской, Торгайской, Уральской, Акмолинской областях и Жетысу. Царизм специально разжигал межнациональную рознь, натравливая русских переселенцев против казахов. Столкновения между кулацкими хозяйствами и казахским шаруа только усиливались.

Выступления русских переселенцев также имели место. В годы Первой мировой войны переселенцы выступили против роста цен, налогов, повинностей и произвола чиновников.

Одновременно с крестьянским движением в Казахстане вспыхивает национально-освободительная борьба казахских трудящихся, вызванная аграрным кризисом.

В целом, во время первой буржуазно-демократической революции и первой мировой войны аграрное движение получило широкое распространение, однако, оно оставалось слабым, лишенным единства и носило локальный характер.

Исходя из выше сказанного можно сделать вывод, что причины аграрного движения и параллельно вспыхнувшего рабочего движения намного шире, чем трактовался историками советского периода. Об этом свидетельствует также и работы Бекмаханова Е. Б., за что он и был репрессирован.

Аграрное движение было в центре внимания многих ученых и исследователей в начале XX века, в советский период, в период становления независимого Казахстана. Однако, фундаментальной работы по исследованию аграрного движения и его причин нет. В период независимости изучением данной проблемы занимались в основном в рамках диссертационных исследований (Б. З. Отарбаева, О. Х. Мухатова и др), что дает пищу для дальнейшего размышления и исследования данного вопроса.

ЛИТЕРАТУРА

1 Б. Ж. Ельмуратова. «Историография социально-политических движений в Казахстане. Учебное пособие для студентов исторических специальностей» – Павлодар: Кереку, 2008.

2 А. Букейханов, статья «Киргизы» в сборнике «Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия». Под редакцией А. И. Кастелянского. С.-Петербург. Издание товарищества «Общественная польза». 1910.

3 «Рабочее и аграрное движение в Казахстане в 1907–1914 годах. Сборник документов и материалов». Под редакцией И. С. Гороховдатского и др. Алма-Ата. Казахское государственное издательство. 1957.

4 Интернетресурс «История переписей населения в Казахстане» <https://kyzylorda-news.kz/ru/obshestvo/istorija-perepisej-naselenija-v-kazahstane-67652/>

5 Интернетресурс Асылбек М. Х., Асылбекова Ж. М. Население Казахстана между Всесоюзными переписями населения 1926 г. и 1939 г. <https://iie.kz/?p=4615&lang=ru>

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

КУМПЕКЕЕВА Д.

11-сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

ТЕМИРОВ Н.Р.

Қазақстан тарихы, құқық негіздері пәнінің мұғалім-эксперт,

Назарбаев Зияткерлік мектебі, ХББ Павлодар қ.

Тақырыптың өзектілігі. Қазақ тарихын зерделесек, сан ғасырлар бойғы күресте елдігін ерен еңбегімен, асқан парасатымен, шексіз шыдамдылығымен және сүйіспеншілігімен сақтай білген, ұлттық рухты ұрпағының бойына ақ сүті мен бесік жыры арқылы сіңіре білген әйел-аналар аз емес. Олардың ұрпағына берген тәлім-тәрбиесі ғасырдан-ғасырға жалғасып, қазақ халқының бірлігі мен ынтымағын сақтауда елеулі орын алды. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы қазақ әйелдерінің қоғамдағы, отбасындағы, көшпелі тұрмыстағы алған орнын анықтай отырып, олардың парасаттылығын, даналығын, ақылдылығы мен көрегенділігін кейінгі ұрпаққа таныстыру, түсіндірудің мәні ерекше. «Хайуандықтан адамшылыққа кіргізген әйел. Адам баласының адамшылық жолындағы таппақ тарақияты

әйел халіне жалғасады. Сол себепті әйелдің басындағы сасық тұман айықпай, халыққа адамшылықтың бақытты күні күліп қарамайды. Ал, қазақ, мешел болып қалам демесең, тағлымың, бесігінді түзе! Оны түзеймін десең, әйелдің халін түзе», – деп кеменгер жазушы М. Әуезов айтқандай, ұрпақ тәрбиесінде тікелей әсер ететін әйелді қарға тамырлы халқымыз әрқашанда нәзік жанды әйел затын қастерлеп, шаңырақтың ұйытқысына, ырыс пен ынтымақтың алтын діңгегіне балаған [1, 144 б.].

Ұлт басына күн туған замандарда ер азаматтардың жігерін жанып, жүрегіне от берген де әйелдер, қаһарман қазақ қыздары. Егер тарихқа үңілсек, аналар қандай ауырталдықты да халқымен бірге көтерген. Жаугершілікте ерлермен бірге атқа қонып, қолына қару алса, бейбіт кезеңде бесік тербетіп, ұл-қыздарын даналық пен көрегендікке, ізет пен ілтипатқа баулыған. Халық эпосындағы Жібек пен Баян, Мамыр мен Еңлік, бергі дәуірдегі қол бастаған Бопай, ел билеген Айғаным, Ұлпан, ұлы Абайды тәрбиелеген Зере мен Ұлжан сол әйелдердің шоқ жұлдыздай бір шоғыры.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Қазақ әйелдері туралы алғашқы мәліметтерді беретін дерек көзі – фольклорлық деректер. Лиро-эпостық туындыларда, жыраулар шығармашылығында қазақ әйелдері бейнесі жан-жақты ашылады. Асан қайғы, Ақтамберді жырау, Үмбетей жырау, Бұқар жырау, Шал ақынның туындыларында «тектілік» ұғымы, текті жермен құда болу мәселелері жан-жақты айтылады [4]. Жалпы қазақ халқы ежелден кейінгі ұрпағының текті болуына әсер ететін фактор - болашақ жарының текті ортадан шыққандығына байланысты екендігін Л. Н. Гумилев еңбектерінен кездестіреміз [6]. Қазақ халқының лиро-эпостық туындылары туралы Б. Залесский: «...бірін-бірі ұнатқан жастардың үйленулеріне олардың отбасының әл-ауқаты мәселесі кедергі келтіреді. Ондай жастардың көбінесе қолданар жалғыз тәсілі – сүйгенімен қол ұстасып қашып кету, бірақ қызды көзден таса қылмайтын әке-шеше мен ауылдас ағайынның қырағы күзетінен құтылу үшін де біраз қажыр-қайрат, жүректілік керек. Ондай оқиғалар жиі кездеседі. Егер біздің қоғамда Ромео мен Джульетта сияқтылар сирек ұшырасса, ал қазақ даласында ол – үйреншікті құбылыс», - деп отырып, екі жастың махаббаты туралы жырлардың қазақ даласында көп екендігін айтады [7, 62–63 бб.]. В. В. Радлов «Из Сибири: Страницы дневника» атты еңбегінде беташар жырының жас келінді тәрбиелеудегі алатын орнының ерекше екендігін және

жас келінге жаман әйелді сипаттай отырып, одан жирендірудің маңызы зор екендігін айтады [8].

Қазақ әйелдеріне қатысты жазбаша және толық мәліметтерді XVIII ғасырда қазақ даласын зерттеген орыс ғалымдары мен зерттеушілерінің еңбектерінен аламыз. Олардың қатарында П. И. Рычков, Д. Кэстль, капитан И. Андреев болды. 1736 жылы Әбілхайыр ордасында болған Джон Кэстль қазақ әйелдерінің отбасындағы рөлі туралы: «...әйелдер жұмыстың бәрін істейді, тіпті күйеулерінің атын ерттеп береді, жол жүріп келгенде, аттан түсіріп алады, аттың ерін алады, оларды суарады, шөп салады, күйеуі тек қана барымтаға және аңға шығуға қатысты жұмыстарды ғана істейді немесе сондай бір іс болардың алдында ұйықтап алуды ғана біледі. Осыған қарамастан күйеуі үйдің толық қожасы», - деп жазып кеткен [9, 86 б.]. П. И. Рычковтың «Капитан жазбалары» деп аталатын күнделігінде қазақтардағы қалыңмал, той жасау дәстүрлері туралы деректерді кездестіреміз [10].

Ғылыми жұмыстың мақсат-міндеттері. Біздің жазып отырған ғылыми жұмысымыздың басты мақсаты – дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік және саяси, мәдени өміріндегі қазақ әйелдерінің орнын анықтауға талпыныс жасау. Аталған мақсатты орындауда алға қойылатын міндеттер:

- дәстүрлі қоғамдағы қазақ әйелдеріне байланысты зерттеулерді жинастырып, оларды топтастыру және салыстыра отырып талдау;
- халық ауыз әдебиеті туындыларындағы (лиро-эпостық жырлар мен жыраулар шығармашылығындағы) қазақ әйелдерінің бейнесін жан-жақты ашу;
- ресейлік ғалымдардың еңбектерін, қазақ ағартушылары мен зиялыларының еңбектерін пайдалана отырып, дәстүрлі қазақ қоғамындағы қазақ әйелдерінің өмірін жете талдау;
- қазақ қоғамындағы әйелдерге қатысты салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптарды жинақтау;

Ғылыми жұмыс барысында қолданылған зерттеу әдіс-тәсілдері.

Бұл ғылыми жұмыста қолданылған басты әдістер – тарихи параллелизм, жүйелеу және жинақтау, сипаттама, анализ және синтез әдістері. Қазақ этнографиясы туралы құнды еңбектер жазған П. И. Рычков, Д. Кэстль, капитан И. Андреев, А. И. Левшин, В. В. Радлов, Б. Залесский, Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, М. Ж. Көпейұлы еңбектері, ғылыми зерттеулері мен шығармалары

басшылыққа алынып, еңбектену барысында қолданыс тауып отырды.

Сондай-ақ жұмыстану барысында тақырыбымызға қатысты Ә. Бөкейханов, А. Баржақсин, С. Сәдуақасов, Е. Бекмаханов, И. Ерофеева, В. А. Моисеев, С. Өтениязов, С. Ақтаев, Х. Арғынбаев, Ж. Артықбаев, еңбектері мен ізденістері кеңінен пайдаланылды.

Ғылыми жұмыстың жаңашылдығы. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйелдер туралы барлық мәліметтер осы зерттеу жұмысында топтастырылып, оларға салыстырмалы талдау жасалынып, жан-жақты зерделенді. Халық ауыз әдебиеті туындыларындағы әйелдер бейнесіне зерттеу жүргізіліп, ол мәліметтерді тарихи ғылым айналымына енгізуге талпыныс жасалды.

Зерттеу жұмысының хронологиялық ауқымы. Дәстүрлі қазақ қоғамы қазақ халқымен қалыптасу процесінен бастау алып Кеңес үкіметі орнаған кезге дейінгі аралықты қамтиды. Сол себепті жұмыс барысында XV ғ.–XXI ғ. бас кезі аралығындағы қазақ әйелдеріне қатысты деректік мәліметтер қолданылып, осы аралықтағы қазақ әйелдерінің қоғам мен отбасындағы орны мен рөлі анықталған.

Ғылыми жұмыстың құрылымы.

Бұл ғылыми жұмыс кіріспеден, екі тараудан және қорытындыдан құралған.

1-тарауда дәстүрлі қазақ қоғамындағы қазақ әйелдерінің зерттелу мәселесі қарастырылған. Бұл тарау үш тараудан тұрады. Бірінші тараушада халық ауыз әдебиетіндегі қазақ әйелдерінің бейнесі, қазақ аулының тұрмыс-тіршілігі, тектілік ұғымы, «жақсы әйел» мен «жаман әйел» бейнесі жан-жақты талданады. Екінші тараушада XVIII ғасырдың ортасынан бастап XIX ғасырдың аяғына дейінгі қазақ даласын зерттеген ресейлік ғалымдар, саяхатшылар, зерттеушілер еңбектеріндегі, күнделіктеріндегі қазақ әйелі туралы деректер айтылады. Олардың еңбектеріне салыстырмалы талдау жасалынады. Үшінші тараушада қазақ ағартушылары мен зиялыларының еңбектеріндегі қазақ әйелдері туралы мәліметтер талданып, ғылыми зерттеулері жүйеленеді.

2-тарауда дәстүрлі қазақ қоғамының саяси және мәдени өміріндегі әйелдер мәселесі қарастырылады. Бұл тарау бір тараудан тұрады. Тараушада қазақ әйелдерінің саяси өмірге араласуы айтылады, соның ішінде Кіші жүз ханы Әбілхайырдың жары – Бопай ханша туралы, оның саяси белсенділігі сөз

болады. Сондай-ақ Орта жүз ханы Уәлидың жары – Айғаным Сарғалдыққызының саяси өмірге араласып, атқарған жарқын істері сөз болады.

Біз бұл ғылыми жұмыс барысында халық ауыз әдебиеті туындыларындағы және ресейлік ғалымдары еңбектеріндегі, қазақ ағартушыларының, зерттеуші-ғалымдарының этнографиялық зерттеулеріндегі дәстүрлі қазақ қоғамындағы қазақ әйелдеріне қатысты мәліметтерді жинақтап, олардың өзара ұқсас жақтары мен бір-біріне қайшы келетін пікірлерін салыстырып талдадық.

Қазақ халқының бай фольклорлық мұраларын қарай отырып, қазақ әйелдерінің күнделікті тұрмыс тіршілігімен, отбасындағы және бала тәрбиелеудегі рөлі және қоғамдағы алатын орнымен толық танысамыз. Сонымен қатар, осы жырларды оқи отырып, қазақ халқының той жасау, құда түсу, қалыңмал және жасау мөлшері туралы деректерді көптеп кездестіріп, дәстүрлі қазақ қоғамындағы қазақ аулының тынысымен тереңдей танысамыз. Қазақ қыздарының сүйгенімен бір болу үшін күресуінің өзі олардың бойындағы өжеттікті, өрлікті, батырлықты көрсетеді. Еріне ақылшы болып, әрдайым қолдап, өз үйінің жұмысына тап-тұйнақтай әйелдер ел арасында жақсы атқа ие болып, мақтан тұтылған

XVIII-XIX ғасырдағы қазақ әйелдері туралы мәліметтерді өлкемізді зерттеуге келген кез-келген орыс ғалымдары еңбектерінен табамыз. Олар негізінен әйелдердің киім-кешегі, күнделікті атқарған жұмыстары, отбасындағы, қоғамдағы орны, қалыңмал мөлшері, жасау және оның құрамы, қазақ әйелдерінің жасаған қолөнерлік бұйымдары, қазақтардағы көп әйел алушылық және оның себептері, әйелдердің бала тәрбиесіндегі алатын орны жөнінде болды. Қорыта айтқанда, орыс ғалымдары қазақ әйелдерін ерлерге қарағанда өте еңбекқор келетіндігін және көшпелі тұрмыс-тіршіліктің бар ауыртпалығының әйелдің мойнында екендігін айтады.

Қазақтан шыққан алғашқы ағартушыларды қазақ әйелінің басындағы теңсіздік, қалыңмалға сатылу мәселелері қатты күйзелткен болатын. Шоқан Уәлиханов алғашқылардың бірі болып осы мәселені көтерген болса, Ы. Алтынсарин қазақ даласында қыздарға арнап мектеп аштырды. Қазақтың бас ақыны – А. Құнанбаев, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларында осы мәселені өткір тілімен жазып отырды. Одан кейін толқын – қазақ зиялылары (Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, А. Баржақсин, С. Сәдуақасов) қазақ әйелдеріне теңдік алып беру жолында күресті. Олар қыздарды ерте тұрмысқа беруге тыйым салып, бесік

құдалықты және қалыңмалды жою мәселесін алға тартты және неке кию тек қана екі жастың келісімі негізінде ғана жүргізілсін деген бастамаларды көтерді.

Көшпелі тұрмыста қазақ әйелдері барлық үй шаруашылығына басшылық етіп, үйдің барша тіршілігіне белсене араласқан, көшпелі тұрмыс мойнына жүктеген барлық ауыртпалықты көтере білген. Ерінің жоқтығын еліне еш білдірместен үйіндегі барлық істе жүктелген жауапкершілігін жеңе білген. Сән-салтанатқа да ерекше мәні беріп, әдемі де көрікті болуы жүруді де ұмытпаған. Отбасында қазақ әйелі бала тәрбиесіне тікелей жауапты болып, қарт ата-енесін бағып, бабын таба білген. Қыз бала тәрбиесі қазақ әйелінің мойнына сансыз көп міндеттер жүктеген. Соған байланысты қазақ халқында «Әкеге қарап ұл өсер, Анаға қарап қыз өсер», «Әке көрген оқ жонар, Ана көрген тон пішер», «Аяғына қарап іш, Шешесіне қарап қызын ал» деген мақалдар жетерлік.

Қазақ қоғамында жігіт жағы қызды қалыңмал төлеп алған болатын. Қыз жағы ұзатар қызына қалыңмал мөлшеріне сәйкес жасау берген. Негізінен қалыңмал мен жасау мөлшері, құрамы құдаласушы жақтың әлеуметтік жағдайына, қоғамдағы алатын беделіне, әл-ауқатына байланысты болған. Дәстүрлі қазақ қоғамында қазақ халқы қалыңсыз қыз беріп, жасаусыз келін түсірмеген.

Қорыта айтар болсақ, ғылыми жұмыс барысында қазақ әйелдері туралы жазылған мәліметтер жинастырылып, кезеңдер бойынша топтастырылды. Жиналған мәліметтер негізінде дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік, саяси және рухани өміріндегі қазақ әйелдерінің орнына баға беріліп, талдау жасалынды. Осы ғылыми жұмысты қорытындылай келе, өз тарапымынан төмендегідей ұсыныстарды ұсынуды жөн санаймын.

Қазақта жанұя басы – ер адамды «отағасы», әйел – ананы «отанасы», «жүбайы», «зайыбы», «әйелі» деп сипайылап атаған. Жақсы ата-ана – ер мен әйел ұрпақтың, елдің мақтанышы болған. Қазақ отбасында ананың жолы мүлде бөлек. Ананың ақ сүті адам баласы үшін аса қасиетті. Ананың өз балаларына «ақ сүтімді ақтады» деуі үлкен баға.

Ағайынды жігіттердің әйелдерін «абысын» деп атайды. Олар өзара сыйлас, мұндас болады, бірігіп, ынтымақты жұмыс істейді. Бір-бірінің өкпе, назын, әзіл-қалжыңын кектемеуі керек. Қазақта «ағайын тату болса ат көп, абысын тату болса ас көп» деген сөздің философиялық мағынасы тереңде жатыр.

Қазақ өнерінің даңқын көтерген Ұлбике Жангелдіқызы, Сара Тастанбекқызы, Дина Нұрпейіс келіні сынды аналарымыздың артында қалған мұрасы қазақ мәдениетін дамытса, өздері қазақ халқының рухани өмірінде үлкен із қалдырды.

Ұсыныстар:

- ғаламторлық желіде қазақ әйелдеріне қатысты толық мәліметтері бар сайттар құрып, ол материалдарды барлық азаматтар үшін қол жетімді қылу;

- Қыз балаларды болашақ келін, ана ретінде тәрбиелеуде үлкен рөл атқаратын арнайы клубтар мен үйірмелер құру, ол жерде қыз балаларға қолөнерден бастап, ұлттық тағамдар дайындау мен киім-кешек тігуді үйрету, сондай-ақ ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбиені бойларына сіңіру;

- Қазақ әйелдерінің ұлттық киім-кешегі негізіндегі заманауи үлгідегі киімдер тіге отырып, ұлттық сән үлгісін жаңарту түсу.

- Қазақ әйелдеріне қатысты әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерді бір жинаққа топтастырып, баспадан шығару. Мұндай еңбек болашақ келін және аналар үшін өте қажет болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Өуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. 5 том. – Алматы: «Жазушы», 1984.
- 2 Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Том 53. Ғашықтық жырлар. – Астана: «Фолиант», 2009. – 456 б.
- 3 «Қазақ» газеті. Құрастырушылар: Ү.Субханбердина, С. Дәуітов, Қ. Сахов. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1998. – 560 б.
- 4 Бес ғасыр жырлайды: 2 томдық. 1 том. Құрастырушылар: М.Мағауин, М.Байділдаев. – Алматы: «Жазушы», 1989. – 496 б.
- 5 Бес ғасыр жырлайды: 2 томдық. 1 том. Құрастырушылар: М. Мағауин, М.Б. айділдаев. – Алматы: «Жазушы», 1989. – 384 б.
- 6 Гумилев Л. Көне түріктер. – Алматы: Білім, 1994. – 460 б.
- 7 Залесский Б. Қазақ сахарасына саяхат. – Алматы: «Өнер», 1991. – 132 б.
- 8 Радлов В. В. Из Сибири: Страницы дневники. – Москва: «Наука», Главная редакция восточный литературы, 1989. – 749 с.
- 9 Джон Кэстль. 1736 жылы Кіші жүз ханы Әбілхайырға барып қайтқан сапары туралы күнделігі. – Алматы: «Атамұра», 1996. – 92 б.
- 10 Рычков П.И. Рычков Н.П. Капитан жазбалары (жолжазба очерктер). – Астана: «Аударма», 2002. – 144 б.

- 11 Андреев И.Г. Описание орды киргиз-кайсаков. – Алматы: «Ғылым», 1998. – 280 с.
- 12 Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. – Алматы: «Санат», 1996. – 656 с.
- 13 Өтениязов С. Шоқан өскен орта. – Алматы: «Ғылым», 1995. – 200 б.
- 14 Құнанбаев А. Шығармалар жинағы. 2 том. – Алматы: «Жазушы». – 1995.
- 15 Алтынсарин И. Собрание сочинений в трех томах. II том. – Алма-Ата: «Наука» КазССР, 1976. – 423 с.
- 16 Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін (очерктер). – Алматы: «Дәуір». 1994. – 445 б.
- 17 «Алаш» қозғалысы. Құраст: Е. Тілешов, Д. Қамзабекұлы, И.Нұрахмет. – Алматы: «Сардар», 2008. – 324 б.
- 18 Бөкейханов Ә. Шығармалар. – Алматы: «Қазақстан», 1994. – 384 б.
- 19 Илиясова К. Қазақтың күрескер әйелдері. // Қазақ тарихы. – 2000. – № 5. – Б. 21–24
- 20 Ақтаев С. Әйел тендігі. // Ақиқат. – 2004. – №4. – Б. 60–63
- 21 Арғынбаев Х. Қазақ отбасы (қазақ отбасының кешегісі мен бүгінгісі жайындағы ғылыми зерттеу еңбек). – Алматы: «Қайнар», 1996. – 288 б.
- 22 Қазақтар. Халықтың бет-бейнесі.=Kazakhs. The face of the People. = Казахи. Лик народа (на казахском, английском, русском языках). Составители: Д. А. Маргулан, Б. Албани, Д. Н. Кунаев, Д. Маргулан. – Алматы: 2001. – 124 с.
- 23 Нығмет Мынжан. Қазақтың қысқаша тарихы. – Алматы: «Жалын», 1994. - 400 б.
- 24 Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. 3 кітап (жиган-терген). – Алматы: «Ана тілі» ЖШС, 2006. – 136 б.
- 25 Ботабаев Ә.Е., Сәлімбаев О. Қазақтың ұлттық өнері. – Тараз. – 2007.
- 26 Бегманов Қ. Халқы мықтының – салты мықты. – Алматы: «Өлке», 2010.
- 27 Қуанышева Г. Қыз тәрбиесі. // Тәрбие құралы. – 2010. – № 1. – Б. 68–70
- 28 Артықбаев Ж. О. Жеті Жарғы (мемлекет және құқық ескерткіші зерттелуі, деректер, тарихы, мәтіні). – Алматы: «Заң әдебиеті», 2003.
- 29 Ерофеева И. Хан Абульхайр: полководец, правитель и политик. – Алматы: «Санат», 1998. – 336 с.

ЭПИДЕМИЯ ЧЕРНОГО МОРА

ЛИТВИНЕНКО П.

ученик, Школа- лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар
САВОРОВСКИЙ Ю. В.

Преподаватель, Школа- лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Человечество на протяжении всей своей жизни ищет лекарства против различных заболеваний. Количество сложных для диагностики вирусов в современном мире растет с каждым днем. И главная причина тому – деятельность самого человека, которая провоцирует негативные изменения в окружающей среде. Несмотря на борьбу, в наше время все еще существует большое количество болезней, борьба с которыми не всегда бывает успешной. Одной из них по-прежнему является чума.

Одной из самых распространенных болезней в истории человечества была чума, приносившая людям страх, боль, отчаяние. Несмотря на многовековую борьбу с этой заразой, очаги чумы, в настоящее время, сохранились в отдаленных областях Центральной Азии и некоторых стран Южной Африки – Намибии, Анголы, ЮАР.

Причины и территория распространения чумы.

Считается, что первая эпидемия, о которой сохранились правдивые свидетельства, началась в XII веке до н. э., разорив все земли, заселенные в ту эпоху народностью филистимлян. Ветхий Завет упоминает о «мышьях, испортивших землю».

Следующая эпидемия, охватившая все известные страны культурного мира и потому названная пандемией, пришла в верховья Нила из Центральной Африки в 541 году. Уничтожив тысячи людей, чума достигла Александрии Египетской - оживленного порта, где ежедневно бросали якорь и готовились к отплытию десятки торговых судов. В то время Египет называли житницей Средиземноморья. В амбарах, до отказа забитых зерном, селились крысы.

Для европейцев чума началась в 1346 г. на побережье Черного моря и в устье Дуная. Византийский историк Никифор так изложил эти события: «Около этого времени овладела людьми тяжкая чумоподобная болезнь, которая, двигаясь от Скифии и Меотии и от устьев Дуная, господствовала еще в первую весну. Она оставалась весь этот год (1347), проходя только в точности по берегам, и опустошала как города, так и села, и наши, и все, которые последовательно простираются до Гада и Столбов Геркулесовых.

В следующем году она отправилась и к островам Эгейского моря; потом поразила Родос, также Кипр и жителей остальных островов.

Медицина

Во время чумы медицина находилась в глубоком упадке. Это было связано с религиозным подходом к науке вообще и медицине в частности. Средневековый врач при себе имел только инструменты для кровопускания, клизмы и рвотного. Если человек был не исповедован больной должен был исполнить личный религиозный долг. Хирургия считалась грязным делом поэтому церковь запрещала делать это

Жертвы чумы страдали от мучительных язв в паху и подмышками – так называемых бубонов. Большинство умирало за 5 дней. Иногда с кровотоком инфекция проникала в легкие - тогда человек умирал за 3 дня. Жители городов гибли в таком множестве, что никто уже не пытался копать могилы или готовить гробы. Специальные команды добровольцев-смертников собирали трупы и складывали их штабелями в так называемые «чумные рвы».

Самое страшное заключалось в том, что невозможно было определить источник бедствия. В поисках виновников взгляды поначалу обратились на евреев – их заподозрили в том, что они отравляют источники воды. Но евреи страдали от таинственной напасти не менее чем их погромщики. Сожгли на скорую руку нескольких обвиненных в колдовстве женщин, но и это не помогло. Вероятно, церковь видела в чуме божью кару за грехи человечества и пророчила скорое наступление Страшного Суда. Народная молва гласила, что заболевание переносится «зловредными испарениями», изза чего люди собирали букеты цветов и ходили по улицам, спрятав в них лицо. Считалось, что аромат отгоняет заразу.

Средневековый врач носил глухой балахон с капюшоном и маску с клювом, наполненным ароматическими веществами. Пугающие клювастые маски венецианских карнавалов – наследие Великой Чумы.

Поведение людей во время эпидемической катастрофы.

От одной катастрофы к другой, человек проявляет себя некоторыми стереотипами поведения.

-Эпидемия не замечается. При появлении угрозы эпидемии люди стараются ее не замечать. Иногда кажется, что если опасность не замечать, она пройдет стороной. Во многих городах, когда появлялись первые заболевшие, жители не хотели верить, что чума вновь вернулась. Правительство тянуло с введением карантина и

прочими ограничениями, боясь спровоцировать панику, отрезать город от поставок продовольствия и обрушить его финансы. А вдруг это все-таки не чума? Что, если врачи ошибаются или специально запугивают всех эпидемией, чтобы нажиться за счет сограждан? Вдруг опасность минует?

Вывод

Черный мор привел к профилактике инфекционных заболеваний. Поэтому в Европе появились канализации, люди начали соблюдать гигиену и пользоваться столовыми приборами, что резко уменьшило процент заболеваемости и Европа перестала страдать от эпидемий.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Даниэл М. Тайные тропы носителей смерти: Пер. с чеш./Под ред. Б. Л. Черкасского. – М., 1990, 416 с.
 - 2 Дефо Д. Дневник Чумного Года. – М.: АСТ, 2005. 419 с.
 - 3 Макэведи К. Бубонная чума // В мире науки (ScientificAmerican. Издание на русском языке), 1988. № 4, С. 8–10.
 - 4 <http://grokhovs2.chat.ru/pla/pla.html>
 - 5 <http://sivatherium.narod.ru/library/Daniel/main.htm>
 - 6 Даниэл М. Тайные тропы носителей смерти: Пер. с чеш./Под ред. Б. Л. Черкасского.— М., 1990. С. 100.
 - 7 Макэведи К. Бубонная чума // В мире науки (ScientificAmerican. Издание на русском языке), 1988. № 4, С. 8.
 - 8 Дефо Д. Дневник Чумного года. – М., 2005. С. 7.
 - 9 Даниэл М. Тайные тропы носителей смерти: Пер. с чеш./Под ред. Б. Л. Черкасского. – М., 1990. С. 100.
 - 10 Дефо Д. Дневник Чумного года. – М., 2005. С. 53–65
- Историографическую базу составляют труды, как и отечественных историков, так и зарубежных источников.

2.3 Психология ғылымы дамуының өзекті мәселелері 2.3 Актуальные проблемы развития психологической науки

РАЗРАБОТКА ПРИЛОЖЕНИЯ С СИСТЕМАТИЗИРОВАННОЙ ИНФОРМАЦИЕЙ ДЛЯ ПОСТУПАЮЩИХ В ВУЗ

ЗДРОК Е. М.

ученик 10 класса, Школа-лицей № 8 для одаренных детей, г. Павлодар

АБИГУЗИНА Р. Н

педагог-мастер, педагог-психолог, Школа-лицей № 8 для одаренных детей,
г. Павлодар

В разрабатываемом проекте представлена в доступной форме информация, позволяющая будущим студентам изучить все нюансы поступления в тот или иной университет. Для её решения предлагается технология разработки приложения, функционирующего с помощью комплекса психологических особенностей. В статье показаны этапы разработки профориентационной системы поддержки принятия решения для абитуриентов. Приложение использует алгоритм адапционного тестирования и имеет множество информации, связанные с поступлением в ВУЗ. В работе продемонстрирована идея данного приложения. Приводятся предварительные результаты сравнения затрачиваемого времени при использовании приложения с затратами при поиске необходимой информации на сайте ВУЗа, подтверждающие эффективность использование приложения. Рассматриваются перспективы будущего приложения.

Ключевые слова: Профориентация, профессионально-психологический отбор, психологическое тестирование, корреляционный анализ, абитуриент, приложение, программирование, мотивационное письмо, анализ.

На современном этапе модернизации образования одним из приоритетных направлений государственной политики является повышение качества профессионального образования. Содержание образования должно обеспечивать формирование личности, способной к саморазвитию, к изменению своего профессионального вектора и обязанностей. Профессиональное обучение сегодня становится, в первую очередь, процессом образования личности, развивающей в себе способность к деятельности в выбираемом

направлении. Почти в каждом крупном университете мира есть университетская информационная система. Задачей такой системы является предоставление информации об институтах, кафедрах и лабораториях, научных исследованиях и программах, общественной и культурной жизни университета, необходимой как для ППС и самих студентов, так и для соискателей. Выбор вуза, будущей профессии, поступление – всё это предстоит сделать выпускнику школы или колледжа. И, к сожалению, не все студенты довольны сделанным в конце обучения выбором. Как правило, при поступлении в вуз не учитывается комплекс психологических явлений, определяющих успешность обучения, формирование устойчивой профессиональной направленности каждого студента [1, с. 5].

Современные учебные заведения стремятся повысить уровень качества образования и его интерактивность, а также поддерживать постоянный поток абитуриентов. Как следствие многие ВУЗы имеют не только свой сайт, но и страницы в социальных сетях: Instagram, Facebook, Telegram, где можно получить всю нужную информацию. Но иногда информация на данных веб-сайтах не является актуальной, а сам сайт может иметь запутанную структуру и быть сложным для восприятия ввиду малой финансовой поддержки.

Выпускники школ всегда отдавали предпочтение высшему образованию, что подтверждается социологическими опросами. Наблюдения за различными факторами, имеющих значение при выборе специальности, зависит от актуальности и востребованности профессии у работодателей. Только один из десяти выпускников знает наверняка свои сильные и слабые стороны и может объективно определить выбор будущей специальности.

ВЫПУСКНИКИ МОТИВИРУЮТ СВОЙ ВЫБОР СЛЕДУЮЩИМИ АРГУМЕНТАМИ:

- рекомендация родителей
- рекомендация друзей;
- случайными факторами(местожительства);
- средства массовой информации;
- интересом к содержанию будущей профессии.

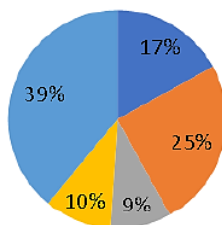

Рисунок 1 – Процентное соотношение вышеперечисленных аргументов

Один из главных документов при поступлении в ВУЗ – мотивационное письмо. Мотивационное письмо – это документ, подробно описывающий ваши профессиональные навыки и причины для подачи заявки на курс обучения, стипендию или волонтерскую работу. Это письмо прилагается к вашему заявлению и сопроводительным документам, таким как стенограмма ваших оценок или резюме. Мотивационное письмо иногда называют «заявлением о цели» или «мотивационным письмом» [2, с. 6].

Мотивационные письма обычно не используются для оплачиваемых заявлений о приеме на работу, которые обычно сопровождаются сопроводительными письмами.

В некоторых вузах мотивационное письмо абитуриента имеет строго определенные критерии оценки и участвует наряду с устно-письменным экзаменом в формировании итоговой суммы баллов поступающего, в других носит рекомендательный характер. Но даже и в последнем случае составлять его все равно надо. Большие шансы при собеседовании с членами приемной комиссии имеют абитуриенты с представительным набором достижений и компетенций, которые позволяют наглядно проследить процесс его

обучения в стенах школы. Составление мотивационного письма – процесс творческий. С одной стороны, есть определенные стандарты и алгоритмы по объему, форме, содержанию, а с другой – имеется возможность выразить свою индивидуальность и неповторимость в краткой и яркой форме [3, с. 117]. Самые общие требования: самостоятельность, лаконичность, грамотность, достижения и опыт работы в избранной для поступления специальности, креативность, предполагаемая перспектива профессионального роста, привлекающее внимание начало и убедительное заключение.

Анализируя исследование Majority of Americans' Mobile Time Spent Takes Place in Apps, выяснилось, что люди проводят большую часть времени в приложениях, а не в мобильных браузерах. Активная аудитория мобильных приложений – подростки от 12 до 25 лет. Однако, в большинстве случаев люди используют мессенджеры, веб-браузеры, развлекательные ПО, а не игровые приложения. Отталкиваясь от данных факторов, нами было решено разрабатывать приложение с элементами развлекательного ПО.

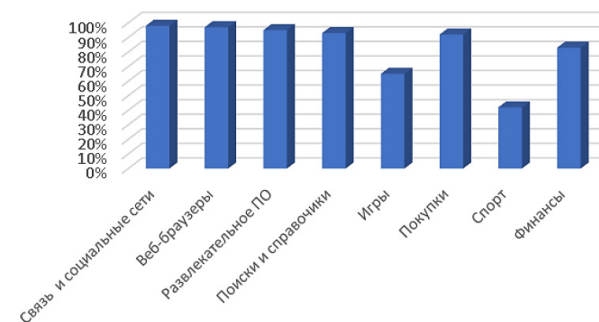

Рисунок 2 – Процентное соотношение экранного времени в различных программах

Разработка приложения является довольно продолжительным процессом, однако создание психологических тестов – главная трудность проекта. Вместе с одним из психологов школы, создаются тесты для помощи пользователю не только в определении своей будущей сферы деятельности, но также в составлении мотивационного письма. Приложение содержит только самую необходимую информацию для поступления в ВУЗы. Дополнительная информация об университетах других стран помогает потребителю в действительности сравнить и оценить

предложенные варианты, а также составить для себя список необходимых документов для поступления.

Рисунок 3 – Алгоритм теста TypeForm

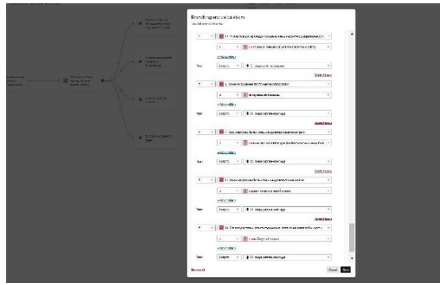

Рисунок 3

Для создания приложения были опробованы различные конструкторы такие как AppInventor или iBuildApp, в данный момент проект находится в доработке в приложении Appreg. Эта программа имеет множество функций, а также требует знание HTML, CSS. Тесты создаются в GoogleForms, TypeForm по Методике Л. А. Йовайши, а также «Карта интересов» А. Е. Голомшток.

В ближайшем будущем планируется также создать Telegram-бота и 3D игру, для оптимизации приложения и придаточных к нему частей. Они и будут являться развлекательной частью обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Мотивационное письмо как жанр академического дискурса (на материале английского языка) <https://cyberleninka.ru/article/n/motivatsionnoe-pismo-kak-zhanr-akademicheskogo-diskursa-na-materiale-angliyskogo-yazyka/viewer>

2 Роберт Чалдини (ortox.ru) <http://trinity-mission.ortox.ru/files/2016/03/Chaldini-Psihologiya-vlianiya.pdf>

3 Читать онлайн «Предназначение. Найти дело жизни и реализовать свои мечты» автора Рей Александр – RuLit <https://www.rulit.me/books/prednaznachenie-najti-delo-zhizni-i-realizovat-svoi-mechty-read-473178-1.html>

4 Чат-бот или веб-сайт: пять основных преимуществ. | by hotbot.ai — мы делаем чат-боты для отелей | Medium <https://medium.com/%40hotbot/%D1%87%D0%B0%D1%82-%D0%B1%D0%BE%D1%82-%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B2%D0%B5%D0%B1-%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82-%D0%BF%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D1%85-%D0%BF%D1%80>

%D0%B5%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2-1e61ea1e7123

5 Статистика мобильных приложений 2021: загрузки, тренды и доходность индустрии — Маркетинг на vc.ru <https://vc.ru/marketing/245003-statistika-mobilnyh-prilozheniy-2021-zagruzki-trendy-i-dohodnost-industrii?ysclid=116du9tvzc>

6 «Воля к смыслу»: скачать книгу FB2, EPUB или читать онлайн (massolit.site) <https://massolit.site/book/volya-k-smislu/pre-download?format=html&key>

7 TED TALKS. Слова меняют мир (лекции Мэй Джемисон, Джеффри Канада, Дафны Коллер)

ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БАРЬЕРЫ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ

РТИЩЕВА Д.
ученик 10, класса, Средняя общеобразовательная школа-гимназия № 9,
г. Павлодар
НОСОВА Ю. А.
магистр психологии, педагог-психолог,
Средняя общеобразовательная школа-гимназия № 9, г. Павлодар

Быстро меняющийся темп жизни и рост глобализации, делает необходимым следовать его жестким условиям и подчиняться требованиям. Наш мир стоит на пороге интернационализации как всего общества. Требования современного мира таковы, что каждый учащийся обязан владеть хотя бы одним иностранным языком [1, с. 84].

Зачастую языковые психологические барьеры могут отторгнуть у учащихся желание изучать английский язык, что приводит к формированию устойчивого невосприятия и торможению развития навыка. Языковой психологический барьер вызывает сильнейшее психическое и интеллектуальное напряжение, негативно влияющее на процесс обучения и на конечные результаты освоения иностранного языка, которое не каждый ребенок способен выдержать [2, с. 6].

Проблема психологического, языкового барьера является предметом изучения многих отечественных и зарубежных исследователей (И. А. Зимняя, Б. М. Кедров, А. А. Леонтьев,

К. Д. Ушинский, К. Роджерс, Э. Берн и др.). В педагогике и педагогической психологии отмечается важность разработки проблемы языкового барьера (Б. В. Беляев, Н.Д. Гальскова, И. А. Зимняя, Г. А. Китайгородская, Е. И. Пассов и др.) [3, с. 86].

Учитывая многоаспектность и разницу в подходах к объяснению понятия и причин возникновения языкового барьера, необходимо систематизировать идеи исследователей отечественной и зарубежной лингвистики.

Именно с данной точки зрения казахстанские ученые (А. Ж. Аплашова, Г. Т. Топанова, Г. С. Аяпбергенова) считают: языковой барьер – это не психологический барьер, а отдельный вид барьера, возникающего на стыке психологических факторов и лингвистических норм [4, с. 89].

На данный момент нельзя сказать, что проблема языкового барьера остается в тени изученности, но и назвать ее исчерпанной и изученной тоже нельзя. Фактом остается следующее: проблема языкового барьера у учащихся с каждым годом встает все более остро и необходимо как можно скорее найти пути ее решения, опираясь на последние научные данные ученых по психологии, методике, педагогике.

Поэтому, мы считаем, что для подготовки конкурентоспособных выпускников необходимо повышение их иноязычной компетенции посредством снятия языкового барьера. В этом заключается актуальность нашего исследования.

Учитывая многоаспектность и разницу в подходах к объяснению понятия и причин возникновения языкового барьера, необходимо систематизировать идеи исследователей отечественной и зарубежной лингвистики. Систематизация представлена в таблице 1.

Таблица 1 – Описание понятия и причин возникновения языкового барьера

Понятия			Причины		
идея	описание	автор	идея	описание	автор
Трудности общения	Невозможность общения	Толковый словарь С. И. Ожегова	Отсутствие определенных знаний	Незнание иностранного языка	Толковый словарь С. И. Ожегова
	Трудные ситуации общения	В. Л. Бернштейн		Незнание норм межличностного общения и особенностей культуры	В.Л.Бернштейн
	Непонимание эффективного общения	О. Г. Ветрова		Отсутствие словарного запаса и знаний грамматики	Э. Б. Новикова, Т. А. Попова, Н. М.Шленская
	Препятствия для адекватного общения	О. Н. Годованая	Отсутствие навыков спонтанной речи, страх и неуверенность	Неумение подготовленность на иностранном языке	В.Л.Бернштейн
	Неспособность воспринимать и продуцировать спонтанную речь	Х. Ф. Макаев	Отсутствие навыков спонтанной речи, страх и неуверенность	Неспособность производства спонтанной речи на иностранном языке	Х.Ф. Макаев
	Сложность речепроизводства при наличии соответствующих знаний	И. В.Фирсова		Отсутствие навыков плавной речи	Э.Б. Новикова, Т.А.Попова, Н.М.Шленская
	Неспособность эффективного речепроизводства даже при высокой лингвистической компетенции	С, Хан (S. Khan)		Отсутствие или не достаточная сформированности речевых навыков на иностранном языке	О.Н.Годованая
	Страх производства речи на иностранном языке	Э.Б. Новикова, Т.А.Попова, Н.М.Шленская	Отсутствие определенных знаний	Психологические барьеры (интраперсональные трудности, а именно слаборазвитые лингвистические	О.Н.Годованая

Страх речевой коммуникации - чувство недостаточной компетенции при продуцировании на иностранном языке	Э. Хорвиц, М.Хорвиц и Дж. Хоуп, Л. (Horwitz, Cope, Woodrow)		Страх и неуверенность в своих возможностях	Н.В.Губарева
Страх негативной оценки - боязнь негативного осуждения + тестовая тревожность- продуцирование речи рассматривается как	Т. Грегерсон (T.Gregersen)	Боязнь совершения ошибок	Страх критики	Э.Б. Новикова, Т.А. Попова, Н.М. Шленская
Боязнь сделать ошибку	Э. Б. Новикова, Т. А. Попова, Н. М.Шленская	Боязнь совершения ошибок	Фокусирование на корректности и грамматической правильности	Т. Грегерсон (T.Gregersen)

Проблема исследования: каково блокирующее влияние психологического языкового барьера в осуществлении свободного говорения и общения на иностранном языке старшеклассников.

Цель исследования – повышение эффективности обучения иностранному языку в школе через использование комплекса упражнений для развития разговорного навыка старшеклассников, направленных на преодоление психологического барьера.

На констатирующем этапе эксперимента были получены следующие данные:

- наличие у старшеклассников языкового барьера при изучении иностранного языка;
- выявлены причины, не позволяющие свободно говорить на иностранном языке: страх ошибки, небольшой словарный запас, страх не понять собеседника, волнение;
- наличие проблем, связанных с овладением лексико-грамматическими структурами английского языка;
- уклонение от общения;
- безынициативность в высказываниях;
- низкий уровень развития грамматических, лексических и орфографических навыков на уроках английского языка и др.

В связи с этим появилась необходимость в разработке серии занятий, отвечающим всем потребностям развития разговорного

навыка старшеклассника при изучении английского языка с использованием разработанного комплекса упражнений по преодолению языкового барьера.

На формирующий этапе эксперимента был разработан комплекс упражнений для преодоления психологического языкового барьера. Мы провели 2 длительные свободные игры, 3 ситуативные, кейс. Перед каждой игрой проводился ряд упражнений и заданий для активизации и закрепления ранее изученной лексики и грамматических конструкций, также использование мобильного приложения «Лингвалео».

После апробации комплекса упражнений на контрольном этапе мы можем показать сравнительные результаты нашего эксперимента, констатирующего и контрольного этапов. Результаты мы увидели следующее: уменьшилось количество старшеклассников, у которых присутствует языковой барьер на 38 %, и увеличилось количество старшеклассников, у которых снизился языковой барьер на 31 %; увеличилось количество старшеклассников, которым учеба стала даваться легко и сократилось количество старшеклассников, у которых были серьезные затруднения.

Снизилось количество старшеклассников, у которых основная проблема была связана с овладением лексико-грамматическими структурами английского языка на 15 %.

Уровень тревожности на контрольном этапе эксперимента показал снижение тревожности на 10 %.

Таким образом, снижение иноязычной тревожности, по сравнению с констатирующим этапом эксперимента говорят о положительных сдвигах в снижении тревожности старшеклассников на контрольном этапе.

По результатам контрольного этапа мы видим, что изменения в показателях есть, но незначительные.

Страх сделать ошибку по-прежнему остался во всех группах, но в экспериментальной был менее выражен. Самоотчеты в контрольной группе показали, что старшеклассники по-прежнему переживают перед тем, как построить высказывание на иностранном языке и произнести его вслух. Выражались такие мнения, что они неспособны красиво и доступно высказаться на иностранном языке и если не вспоминали заученных из текстов фраз и выражений, то предпочитали вновь отмалчиваться и уклоняться от высказываний.

К сожалению, говорить о полном устранении языкового барьера по всем показателям мы не можем. Предполагаем, что это связано

с недостаточной длительностью эксперимента. Мы понимаем, что невозможно добиться блестящих результатов нашего эксперимента, имея в распоряжении 2 часа в неделю иностранного языка, поэтому работа в данном направлении должна быть продолжена.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бурлакова, О. П. Трудности обучения иностранному языку в вузе / О. П. Бурлакова, Е. Ю. Федорова // Вестник государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева. – 2018. – № 4 (96). – С. 83–90.

2 Аршава И. Ф. Феномен языковой тревожности как показатель эмоциональной неустойчивости личности / И. Ф. Аршава // Актуальные проблемы преподавания иностранных языков для профессионального общения. Научно-практическая конференция. - Днепропетровск. – 2018. – Т. – 2. С. 3–10.

3 Секебаева Ж. Языковой барьер и пути его преодоления / Ж. Секебаева // Педагогика. – 2020. – № 3. – С. 86–88.

4 Фирсова И. В. Языковой барьер при обучении иностранному языку / И. В. Фирсова // Вестник финансового университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2019. – № 1 (9). – С. 89–92.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТЕЛЕГРАММ-КАНАЛА « МЫ ВМЕСТЕ!» ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ ЗДОРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В КЛАССЕ

САПАШ Ә. С., АПБАЗ А. Н.

Назарбаев интеллектуальная школа ФМН, г. Уральск

БАБИКЕНОВА А. А.

научный руководитель, педагог-куратор,

Назарбаев интеллектуальная школа ФМН, г. Уральск

Всем известно, что школа – это живой социум, часть жизни каждого подростка. Школа – это активная площадка для общения. Именно в этой платформе подростки приобретают свой уникальный опыт общения, где они получают навык социального взаимодействия друг с другом. Для подростка основной ценностью в межличностном общении является признание и принятие своих сверстников. Особенно важен вопрос взаимоотношений внутри коллектива. В этом возрасте у них наблюдается яркое желание быть необходимым, почитаемым среди одноклассников. В случае

отсутствия у подростка гармоничного взаимоотношения между сверстниками, он начинает переживать, волноваться. Тем самым данная ситуация расценивается им как личная трагедия. Постоянное напряжение и стрессовые ситуации обязательно оставляет след в формирований дальнейшего характера у подростка.

В наше мобильное время, когда меняется все вокруг, учебное заведение – надежное для учеников территория. Надежность для них является важным положением продуктивности в процессе обучения. Однако, в образовательной сфере, поднимаются все чаще вопросы о проявлении токсичных отношений среди обучающихся. **Токсичные отношения** — это отношения, несущие дискомфорт в общении. В общем смысле токсичные отношения – это неадекватные отношения, в котором негативные переживания, испытывают оба человека. Безопасность и адекватная коммуникация в этих отношениях отсутствует. Опасность может быть «здесь и сейчас», так и переживаемой субъективно. Под категорию нездорового отношения может попасть поведение, которое начинается с неуместных шуток, выговаривание своих обидных комментариев. Все эти примеры можно отнести к моббингу. Часто повторяющийся моббинг заканчивающееся причинением физического вреда человеку. Внутренние отношения с одноклассниками, часто сказывается и на учебе и на успеваемости самого ученика. «Школьные издевательства и унижения как со стороны обучающихся, так и со стороны преподавателей – негативно сказываются на атмосфере в школе, а страх, депрессия и жалобы подростков на здоровье влияют на посещаемость ими школы, концентрацию на занятиях и успеваемость учеников», пишет в своих публикациях Вишневская В. И. [1, с. 36].

Еще в начале прошлого века, проводились научные исследования по изучению причин развития агрессивного поведения школьников. Значит какие проявления моббинга мы знаем? Выявление моббинга это:

- Бойкот или игнорирование
- Придирки или обвинения
- Насмешки или колкости
- Дезинформация или вранье
- Доносительство или стукачество
- Причинение вреда здоровью, избиение

Кражи или посягательства и порча личных вещей относятся к моббингу. Также моббингом принято считать, игнорирование

людей, когда один или несколько людей планируют навредить другому индивиду, обидеть его морально и физически.

В современном мире, подростки бывают жестокими. Это можно наблюдать в конфликтной ситуаций, в проявлении агрессивного поведения. Ученые считают, что практически в каждом классном коллективе найдутся дети, которые становятся жертвами издевательств со стороны сверстников. Особенно проявления моббинга сказываются в пубертатном возрасте, когда происходит интенсивное формирование личности, где меняется его отношения к миру и собственному Я.

Проведение эксперимента

Создание телеграмм канала

В конце августа в рамках проекта был создан телеграмм - канал «Мы-вместе!», целью которого является ознакомление ребят из групп риска (подростков) о моббинге и как ему противостоять. Мы учли, что рост популярности социальных сетей может нам помочь в данной работе и наши прогнозы оправдались.

Создание плана действия

Чтобы создать определённый план действия проекта, мы начали делать акцент на ожидаемые результаты. Потому что именно через ожидаемые результаты, мы сможем увидеть достижения основных задач нашего проекта. Одним из первых продуктов нашей деятельности стало публикация постов в телеграмм-канале.

Публикация постов в телеграмм-канале

Первый пост в телеграмм-канале мы опубликовали 17 августа. В первом посте было опубликовано достаточно важная тема. Это понятие «Буллинг» и «Моббинг» и его проявление. Актуальность темы очень заинтересовала учащихся, многие ученики 8 и 7 классов подписались на наш канал. Это еще раз нас убедило, что тема заинтересовала ребят подросткового возраста. Вопросы анонимного характера были разные. Активно работала рубрика вопрос к психологу. Это работа также натолкнула школьных психологов к рассмотрению важных вопросов о моббинге в школьной среде. В сентябре всего подписались на канал 180 учеников. Данная работа, подтверждает, что канал создан не просто так, тема моббинга и буллинга близка подросткам, а социальные сети позволяют вовлекать все больше единомышленников и равнодушных к данной проблеме. Мы констатируем, что активное участие подписчиков растет с каждым днем.

Второй пост в телеграмм-канале вышел 7 сентября 2022 года, где мы остановились на более подробном разъяснении видов моббинга и буллинга. Вопросы подписчиков были разные и мы попытались ответить на более интересные вопросы. К ним были сформулированы примерные ответы и советы людей прошедшие моббинг. Пост стал настоящим исследованием для авторов проекта, потому что нами были выслушаны чужие истории и опыт. После опубликования статьи, к нам за помощью обратилось 7 человек со своими историями и вопросами. Это свидетельство того, что телеграмм-канал работает.

Третий пост в телеграмм- канале был посвящен проявлению моббинга и его мотивам. Тема поста заинтересовала многих учеников, остро стоял вопрос об агрессивном поведении в интернет-пространстве. Кибербуллинг – один из наиболее новых и опасных с точки зрения последствий рисков, с которыми сталкиваются современные подростки. Так как «кибербуллинг» не просто известен многим, у него уже масса жертв в самом прямом смысле этого слова. Причем жертвы травли – это не только нервные подростки, но и вполне состоявшиеся взрослые люди. После данного поста ребята начали активно проявлять интерес, в том, что были поставлены психологам школы дополнительные вопросы. Итак, работа телеграмм -канала расширила кругозор подростков. Учащиеся ознакомились не только с определением моббинга, но и мотивами, видами и способами борьбы. Мы поняли важность своей работы. Это дало толчок к редактированию дальнейших постов по данной теме.

Выводы

1 В ходе проекта установлено, что ученики НИШ ФМН г. Уральска знакомы с различными формами моббинга и буллинга.

2 Посты в телеграмм-канале признаны эффективными в профилактике моббинга.

3 Телеграмм-канал «Мы вместе!», работа телефонов горячей линии школьных психологов помогли нашим ученикам, учителям и родителям в определении понятия моббинг и буллинг, профилактики этих явлений.

4 Создание и работа телеграмм-канала стала базовой платформой помощи для подростков НИШ ФМН г. Уральск по методу «Я слушаю!»

5 Интерес к работе телеграмм-канала доказал, что данная проблема, если не является острой для учеников НИШ ФМН г

Уральска, но интересна для них. (примеров моббинга и буллинга среди учеников НИШ не было установлено)

Итак, на основании всего сказанного мы можем сделать следующие выводы:

1 Мы попытались проанализировать, какое влияние оказывает моббинг на формирование и дальнейшее развитие личности подростка. Моббинг наносит существенный вред всем, кто в него вовлечен. Пострадавшие дети не только страдают от физической агрессии, но и получают психологическую травму, которая влияет на самооценку ребенка и может оказывать длительное воздействие на социальную адаптацию ребенка: снижение успеваемости, отказ посещать школу.

2 Ребята, непосредственно не участвующие в травле, переживают много негативных эмоций: страха быть на месте жертвы, бессилия, негативного отношения к школе. В ходе исследовательских мероприятий было установлено, что влияние школьного климата на возникновение травли неизбежно. Было выявлено доброжелательное отношение между сверстниками, что явилось в качестве хорошим инструментом в профилактических целях моббинга. Также нами было обнаружено, что создание ситуаций успеха, постановка совместных творческих задач и формирование ценностей и правил, исключает насилие и неравенство в отношениях.

3 Для учителей самыми частыми последствиями моббинга являются большее количество негативных эмоций в общении с детьми, проблемы с дисциплиной в классе, снижение статуса среди учеников, чувство собственной несостоятельности и бессилия, конфликты с родителями. Психологи предложили учителям инициировать совместную с детьми выработку правил класса, создавать формы подкрепления выполнения этих правил и давать четкую моральную оценку поступков, нарушающих эти правила.

4 Недоброжелательная обстановка, разобщенность между детьми, снижение мотивации к учебе, недоверие к взрослым – это основные последствия травли для детского коллектива.

5 Одним из самых действенных способов было включение в сеть 8 и 7 классов специально разработанного телеграмм-канала, где подростки были информированы и получали зримую психологическую поддержку. Такие мероприятия формируют приверженность к проблеме не только у педагогов, но и у администрации, - отмечают ученые. Также они считают, если

проводить антибуллинговые программы в рамках целой школы, а не одного класса, это позволит включить всех взрослых, с которыми ребенок взаимодействует в школе.

6 После изучения литературы о моббинге и буллинге мы пришли к основному выводу. Семья является основой в становлении каждой личности. Поэтому очень важную роль играют родители. Оскарбление, унижение в семье некогда просто так не уходят. Именно жертвы, также как и агрессоры испытывают большую долю ненависти к себе и к окружающему миру. Отсюда дискомфорт в отношениях с людьми, недопонимание окружающих людей. Психологи полагают, что семейные сценарии уже в детстве сохраняются на подсознательном уровне у человека. Поэтому нужно помнить родителям, что унижая ребенка дома, родители невольно делают его жертвой буллинга и моббинга в школе и в целом по жизни.

В ходе проведенной нами исследовательской работы мы смогли подтвердить нашу гипотезу: моббинг в школьной среде негативно отражаются на развитии личности подростка.

ЛИТЕРАТУРА

1 Вишневская В. И., Бутовская М. Л. Феномен школьной травли: агрессоры и жертвы в российской школе «Этнографической обозрение» 2010. № 2.

2 Волкова Е. Н. «Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления» Под. ред. Е.Н. Волковой. – СПб.: Питер, 2008.

3 Д. Олвеу «Буллингв школе» Dan Olweus: Gewalt in der Schule, Bern 1996.

4 Ушакова, Е. Н. «Буллинг – новый термин для старого явления». «Директор школы» – 2009. – № 6. – С. 84–87.

5 Методы помощи пострадавшим от буллинга <https://iq.hse.ru/news/301985136.html>

6 <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-01/pochti-kazhdyy-pyatyy-kazakhstanskiy-podrostok-stanovitsya-zhertvoy-travli>

7 http://sosh21.kalm.eduru.ru/media/2019/12/10/1265478277/Bulling_Tipy_vidy_tehnologii_reagirovaniya.pdf

8 <https://nsportal.ru/shkola/materialy-k-attestatsii/library/2016/10/14/metodika-na-opredelenie-indeksa-gruppovoy>

2.4 Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері
2.4 Актуальные проблемы казахского языкознания и
литературоведения

**КОНЦЕПТ «ҚАТЫНАС/ОБЩЕНИЕ» В КАЗАХСКОЙ И
РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ**

ДУАНОВА Д.Д.

ученик, Специализированная школа-лицей «Жас дарын», г. Павлодар

КУСТАВЛЕТОВА А. Б.

учитель русского языка и литературы,

Специализированная школа-лицей «Жас дарын», г. Павлодар

Введение

Развитие современной лингвистической науки связано с интеграцией материалов из самых разнообразных сфер научного знания, поэтому новые парадигмы языкознания предполагают тесное, глубинное взаимодействие лингвистики, психологии и культуры. Осознание необходимости совмещать креативный потенциал разных наук пришло тогда, когда данные когнитивной психологии показали, что процесс обработки информации и локализации ее в сознании человека – процесс многомерный и сложный. Анализ психики человека и устройства его мозга возможен лишь в условиях взаимодействия языка и познания. Отсюда вполне обоснованно и логично возникновение такого актуального направления современной филологии, как когнитивная лингвистика, рассматривающая механизм отражения мира в сознании человека.

В настоящее время это одно из активно развивающихся направлений современного языкознания, в рамках которой важнейшее значение получает изучение языковой картины мира и ее составляющих – концептов, определяющих разные уровни представлений о мире в сознании носителей разных языков [1].

Комплекс переживаний, эмоциональных потрясений человека, его представлений о мире в концентрированной, когнитивно и лингвистически обработанной форме воплощаются в концепте, под которым принято понимать многомерное ментальное образование [1].

Проблема классификации и описания типов культурных концептов представляет собой один из наиболее актуальных

аспектов этой отрасли науки. Наш научный проект посвящён исследованию концепта «қатынас/общение» в казахских и русских лингвокультурах.

В настоящее время термин концепт можно считать общепринятым, однако содержание этого термина понимается исследователями по-разному. Так как концепт – категория мыслительная, ненаблюдаемая, появляется большой простор для ее широкого толкования. По мнению Ю. С. Степанова, концепт представляет собой смысл слова, основную ячейку культуры в ментальном мире человека. Ученый считает, что структура концепта обязательно складывается из трех основных компонентов: 1) «буквального смысла», или «внутренней формы»; 2) «пассивного», «исторического» слоя; 3) новейшего, актуального и активного слоя [2].

Поскольку концепт обладает сложной, многомерной структурой, «включающей помимо понятийной основы социопсихо-культурную часть, которая не столько мыслится носителем языка, сколько переживается им (она включает ассоциации, эмоции, оценки, коннотации, присущие данной культуре), то дать всеобъемлющее, непротиворечивое толкование этого термина, не представляется возможным. Перечислим основные его признаки. Будучи явлением многомерным, концепт включает в себя «как рациональное, так и конкретное, как универсальное, этническое, как общенациональное, так и индивидуально-личностное» [2]. Иными словами, концепт есть «понятие, погруженное в культуру».

Концепты – это мыслительные образы, составляющие концептосферу человека, кванты знания (по определению Е. С. Кубряковой). Коммуникативно востребованные концепты, то есть такие, о которых люди хотят говорить, получают языковые номинации, вербализуются. Иначе говоря, они представлены акустическими знаками, которые можно произнести и услышать. То, что такими знаками являются лексемы (фонетические реализации слов), не вызывает сомнений. Именно в слове заключен (по определению Е. С. Кубряковой) концепт, «схваченный знаком» [3].

Нами предлагается сравнительная таблица представлений о концепте «қатынас/общение» в неформальном общении, в толковом словаре, во фразеологизмах, пословицах и поговорках, а также в афоризмах известных представителей казахского и русского народов. Как видно из нее, в казахском языке на первое место

выходит компонент «связь» и «совместная деятельность», а в русском языке – «воздействие» и «способ творения друг-другом».

Общение	В казахском языке	В русском языке
Толкование	Қарым-қатынас – адамдар арасында бірлескен іс-әрекет қажеттілігін тудызып, байланыс орнататын күрделі процесс; екі немесе одан да көп адамдардың арасындағы танымдық немесе эмоционалды ақпарат, тәжірибе, білімдер, біліктер, дағдыларалмасу. Қарым-қатынас тұлғалар мен топтар дамуының және қалыптасуының қажетті шарты болып табылады. Қарым-қатынас барысында адамдардың танымдық хабарлармен, ақпаратпен, тәжірибемен, біліммен, дағдылармен алмасуы және өзара түсінісуі, бірін-бірі қабылдауы жүзеге асады.	Общение - одна из форм человеческого взаимодействия, благодаря которой люди как физически, так и духовно творят друг друга. Люди могут нормально жить только в общении друг с другом, обмениваясь опытом, влияя друг на друга. Поэтому очень важно формировать высочайшую софийную культуру общения. В психологии определяется как взаимодействие двух или более людей, состоящее в обмене информацией познавательного, эмоционально-оценочного или другого характера.

Овладение концептом «общение», бесспорно, позволяет участникам коммуникации подключиться к процессу осмысления языковой картины другого этноса, проникнуть в сложный и интересный мир языковой личности, поскольку концепты как ментальные сущности отражают культурно-национальное представление человека о мире. Через общение человек вступает в отношения с окружающим его миром, с людьми. Общение, занимая важное место в жизни человека, имеет высокую психологическую и социальную значимость. Для людей разных национальностей общение приобретает особое значение в эпоху глобализации, возрастающей роли информационного потока, осознания нациями собственной уникальности. Общение – своеобразная нить, соединяющая представителей одного этноса, целые страны и народы. По мнению Н. В. Уфимцевой, образ мира, существующий в сознании носителей данной культуры, рассматривается как основополагающий компонент культуры этноса. Именно образ мира является универсальным механизмом адаптации этноса к окружающему миру, поскольку им задаётся та система координат,

в которых будет действовать представитель данной этнической культуры [11, 4]. Этноты отличаются друг от друга, прежде всего, культурой в самом широком смысле этого слова. Общение всегда совершается в том или ином социальном ключе и в рамках определённых коммуникативно-прагматических типов, поэтому в содержание речи неизбежно включаются соответствующие семантические элементы, образующие семантическую сферу общения, или семантику общения.

Нами был проведен опрос представителей разных поколений русских и казахов, в него было включено 3 вопроса на русском языке (Что такое общение? Как вы общаетесь со своими родными, друзьями, коллегами/однокурсниками и с незнакомыми людьми? Какое место в вашей жизни занимает общение?), также 3 вопроса на казахском языке (Қарым-қатынас деген не? Туысқандармен, достармен, әріптестермен, бейтаныс адамдармен қандай қарым-қатынастасыз? Сіздің өміріңізде қарым-қатынастар қандай орын алады?) ответили 60 человек. 30 человек носителей казахского языка, 30 человек носителей русского языка.

Наиболее часто встречающимся пониманием сути общения в русскоми казахском языках является – коммуникация между людьми, взаимоотношения между людьми, взаимопонимание, обмен информацией, диалоги, заинтересованность, связь. Чаще всего с родными они общаются очень близко и питают к ним доверие, с друзьями и коллегами/однокурсниками общение получается эмоциональным, но, обращаются обычно по деловым вопросам, а с незнакомцами – уважительно, настороженно. На вопрос про то, какое же место занимает общение в их жизни, информаторы в большинстве случаев отвечали что оно находится на первом или на высоком месте.

Заключение

Общение во все времена занимало большое и важное место в социализации человека, его интеграции в общество, в реализации его потенциала. Общение – это неотъемлемый аспект в жизни человека, дающий возможность людям делиться той или иной информацией друг с другом. Оно связывает их и помогает установить взаимосвязь между собой. Человек не может обойтись без коммуникации, ему каждый день приходится с кем-то разговаривать. Данный необходимый процесс обмена информацией, путём установления контакта с кем-либо, в том числе позволяет людям формировать

свою личность, заводить знакомства, которые могут перерасти в нечто большее, и в целом научиться вести разговор.

В нынешнее время способов и видов коммуникации стало больше, теперь люди общаются между собой в интернете посредством мессенджеров, социальных сетей и различных сайтов для знакомств. Человек стал общаться больше в цифровом формате отправляя текстовые и голосовые сообщения. К тому же, взаимосвязь на расстоянии стала возможной относительно недавно и с каждым годом становится удобнее и легче.

Социолингвистический опрос для изучения практического понимания содержания концептов с участием представителей казахской и русской лингвокультур позволил выявить что, многим людям в возрасте 15–17 лет общение дается достаточно легко и является неотъемлемой частью жизни, а люди старшего поколения не видят необходимости в повседневном посредственном общении и не стремятся дальше развивать свои социальные навыки. Многие предпочитают живое общение, так как, значение имеет присутствие собеседника и его эмоции, которые можно ясно ощутить. Однако, они согласны с мнением что интернет общение имеет место быть, из-за его практического удобства.

Таким образом, мы выявили, что для большинства людей общение является жизненно необходимой потребностью. Это связано со стремлением к обмену своими знаниями, мыслями, какой-либо информацией и самое главное – эмоциями. Зачастую общение доставляет много удовольствия и проведенный вместе досуг не может сравниться ни с каким-либо другим опытом в онлайн общении. Так же, живые эмоции людей, которые можно ощутить здесь и сейчас, будь они позитивные или же негативные, с помощью которых можно разглядеть в человеке нечто большее, чем обычного собеседника придают общению совершенно иные краски.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Маслова В. А. Лингвокультурология (4-е изд.) учеб. пособие. – М.: Академия, 2010. С. 208.
- 2 Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры: 3 – изд. – М.: Академический проект, 2014. С. 42–67.
- 3 Кубрякова Е. С. Концепт//Краткий словарь когнитивных терминов/ под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. С. 90–93.
- 4 «Вестник ПБГУ» (102 стр) .

ANALYSIS OF THE EQUIVALENCE OF MODERN TEEN LITERATURE TRANSLATION FROM ENGLISH INTO KAZAKH BY THE EXAMPLE OF THE KAZAKH TRANSLATION OF HARRY POTTER AND THE PHILOSOPHER'S STONE

YELEMESOVA ZH.R.

Student, specialized school «Zhas daryn» of Pavlodar city

DAULBAYEVA K.M

Scientific adviser

The article aims to present the information about the specifics of translation of modern teenage literature from English into Kazakh on the example of the Kazakh translation of «Harry Potter and the Philosopher's Stone» in terms of equivalence translation.

The relevance of this work is to analyze the equivalence of the English and the recently released Kazakh version of the book “Harry Potter and the Philosopher's Stone”. At the moment, there are few high-quality Kazakh translations. The importance of this problem is due to the role of translation as a means of international exchange of cultural and spiritual values.

Each book is unique in its way and carries a deep meaning. The role of translators in this area is very important, as they must bring us the story with the same emotional colouring and meaning.

The study of translations of linguistic means and their critical analysis undoubtedly contributes to a deeper, more comprehensive knowledge of the original and an understanding of its mentality through artistic culture.

One of the central concepts of the theory of translation is the concept of «equivalence of translation», which denotes the relative commonality of the translation and the original in the absence of their identity.

The equivalence of individual words in the original and the translation implies the closest possible proximity of the subject-logical and reflects the nature of perception of the information contained in the word [1, 9 p.].

Three consequences follow from this. First, the condition of equivalence must be included in the very definition of translation. Secondly, the concept of «equivalence» acquires an evaluative character: only an equivalent translation is recognized as «good» or «correct» translation. Thirdly, since equivalence is a condition of translation, the

task is to define this condition by stating what the translation equivalence is, what must necessarily be preserved in translation.

The equivalent translation [4, 272 p.] is a translation that reproduces the content of the original foreign language at one of the levels of equivalence. By the content of the original is meant all the information transferred. According to the meanings of the terms «equivalence» and «adequacy», an adequate translation includes a certain degree of equivalence, but an equivalent translation may not be adequate.

As in other branches of translation, equivalent translation can also have problems. First, some definitions of translation substitute equivalence for identity, arguing that the translation must fully preserve the content of the original. A. V. Fedorov, for example, uses the term «wholeness» instead of «equivalence», saying that this wholeness includes «an exhaustive transfer of the semantic content of the original [5, 252 p.]. However, his colleagues have to resort to numerous arguments, which contradict the original definition. Hence, Barkhudarov draws the logical conclusion that «the text of translation can never be a complete and absolute equivalent of the text of the original.

Secondly, if a translation can fulfil the same function or describe the same reality, then it is equivalent. However, no matter what part of the original's content is chosen as the basis for achieving equivalence, there are always many performed translations in which this part of the original information is not preserved.

Translation Analysis

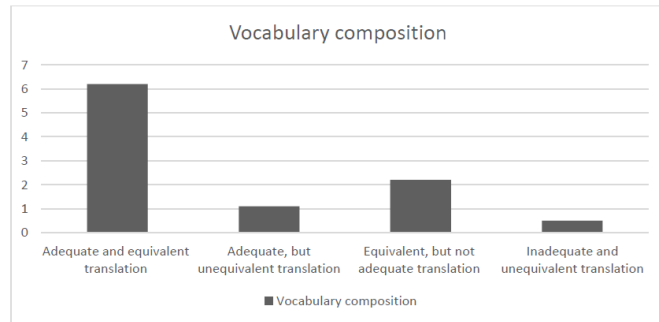
To begin with, we decided to analyze by lexical composition. In this part, the translation of many proper names was equivalent, but in this form, we could not convey the whole essence of the character, as the author wanted. Taking this information into account, we decided to study the meaning of some names, that is, anthroponyms from the book. Most of them go back to French or Old English [3, 105 p.].

Proper name	Translation	Significance
Voldemort	From the French «voldemorto» means «flight of death» or «flight of the dead».	The author wanted to use the name to assign to the character a kind of threat and fear of others to him.

Malfoy Draco	From the French ;“mal” - bad, evil; “foy”, “foi”- faith.	This name best represents Draco. As the son of the Death Eater, the boy fully adopted his militant attitude toward the Muggles, becoming a follower of pureblood doctrine.
Albus	According to the occultist, it symbolizes the white energy that turns suffering into happiness.	So the author wanted to show that Dumbledore was never proud or vain and his ability to find something of value in any person.
Harry	Harry is derived from Harold and comes from the Old English Hereweald. “Here” means “army” and weald “to rule, govern”.	Such a name suits a boy who is destined to fight the greatest villain of the wizarding world. And yet he is Harry, not Harold. The author emphasizes the young age of the future brave hero.
Potter Lily	Lily means “purity, virtue”.	The author best describes Harry's mother by this name. Her willingness to die for her son gave the boy protection from the dark wizard. As a result, Harry became the first person to survive the effects of the killing curse.
Potter James	James means “the one who follows in his footsteps”.	This name suits him because the shadow of his dead father constantly helps Harry to overcome difficulties.

The names of the characters are translated equivocally, which is reflected well in the book, but without meaning to the readers. Thanks to them, we better understand the motivations and characters. For readers who read the original and understand a foreign language, the depth and meaning of all the characters were clear, but for people who have read only the Kazakh translation, their names will remain a mystery. To avoid this problem, we suggest adding footnotes by name. This way the reader can not only understand the character, but also some of his motives for different actions.

From the data of proper names and neologisms we can come to this conclusion:

Next, we decided to study types of compound sentences, especially conditionals [2][6]:

Conditionals	English	Kazakh
Third Conditional	If he hadn't, he might have found it harder to concentrate on drills that morning.	Äitpese бүгін жүмысы жайна қалар еді.
Second Conditional	If anyone looked out of their window now, even beady-eyed Mrs. Dursley, they wouldn't be able to see anything that was happening down on the pavement.	Endi közi qyrağy misis Dursli сияқтылар тerezeden қанша қараса да ештеңе көре алмастай түнек орнады.
Zero Conditional	It all gets so confusing if we keep saying «You-KnowWho».	«Өзіміз-билетін-әлгі» десек шатаса береміз ғой.
Second Conditional	I wouldn't be surprised if today was known as Harry Potter day in the future.	Bolashaқта bul күн «Hárrı Potter күні» деп аталса да таңғалмаспын.
Second Conditional	Even if I could, I wouldn't.	Qolymnan kelse de times edim.
First Conditional	No, we'll ignore it. If they don't get an answer...	Joq, eshteñe bolmağandaı júre береміз. Olar jaıap almasa...

Second Conditional	We think it might be nice, if you moved into Dudley's second bedroom.	Apayım ekeýimiz bir oıǵa keldik... myna jer saǵan tar bolyp barady... múmkin Dadlıdıń ekinshi bólmesine kóshseñ jaqsy bolar edi.
First Conditional	If they can't deliver them they'll just give up.	Hat salatyn jer taba almasa, aqyry qoiar.
Second Conditional	Would it be all right, if you gave me a lift?	Jetkizip salasyz ba?
First Conditional	Look, if you don't hurry up, he'll already have the Stone.	Qazir men júremin, jeñgen soń yaqyt ótkizip almañdar!
Third Conditional	He'd have found out even if you hadn't told him.	Sen eshteñe aıtpañañ da bilip alar edi.

Through this analysis, we realized that grammatical features were translated adequately and non-equivalently. The translators were trying to convey the meaning and understanding of the grammar to the readers, hence it was almost impossible to maintain equivalence.

In conclusion, if we analyze the text according to V. N. Komissarov's method, we can come to the following conclusion:

- lexical composition was of type 3 equivalence.
- structural-grammatical proximity was of type 4 equivalence.
- semantic proximity was of type 3 equivalence.
- similarity at the situation level was at type 4 equivalence.
- the purpose of the utterance was of type 3 equivalence.

Types of equivalence:

- 1 equivalence at the level of the purpose of communication
- 2 situational proximity
- 3 semantic equivalence
- 4 structural-grammatical equivalence
- 5 maximum proximity (at the level of language signs)

Consequently, we have concluded that this book has been translated adequately and partially equivalently. If we take into account the problems we highlighted in the research part and the solutions to which we also pointed out, the book will receive a lot of positive attention from linguists and readers alike.

REFERENCES

1 Bachelor's thesis on «Adequacy and equivalence of the translation of white paper texts from English into Russian». – Retrieved 06.02.2022,

https://dspace.tltsu.ru/bitstream/123456789/8702/1/Сырцов%20Д.С._ЛИН6-1403.pdf

2 Joanne K. Rowling «Harry Potter and the Philosopher's Stone» -UK: Bloosbury.1999. - Retrieved 08.02.2022, <https://liteka.ru/english/library/2471-harry-potter-and-the-sorcerer-s-stone#4>

3 Vestnik MGOU. Linguistics Series, 2014/№2.

4 «Natural and directional equivalence in theories of translation» Anthony Pym Universitat Rovira I Virgili, Tarragona, Spain ISSN 1799–2591. – Retrieved 10.02.2022, <https://sites.ualberta.ca/~ivashkiv/translation/PYM%20on%20equivalence.pdf>

5 Republican Socio-Political Magazine «Thought» 2007, #9

6 «Hárrí Potter men pálsapa tas»-Almaty, Steppe&World,2020.

АБАЙ ЖӘНЕ ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН

ЕРЖАН А.

11 сынып оқушысы, № 44 жалпы білім беретін орта мектеп,

Абай облысы, Семей қ.

ДҮРМЕКБАЕВА А. Т.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Биыл орта мектепті тәмамдамақпын. Сәйкесінше, өткен сабақтарды қайта қарап, білімімді бекітіп жүрмін. Мен бос уақытымда кітап оқуды әдетке айналдырып, «Абай жолы» романын қайта оқып шықтым. Абай атамның жастарды білімге, еңбекке шақырып қана қоймай өз заманында белең алған індеттің таралмауына үлес қосып, ауыр жағдайда халыққа араша болғандығы туралы қайран қалдырды. Романның «Түн-түнекте» бөлімінде індет мәселесі мен Абайдың істері мен оларға қатысты халықтың көзқарасы көрсетілген. Менің мақсатым Абай атамның туралы білгеніммен бөлісу. «Абай жолы» романы бізді індет кезіндегі сақтық шараларын көрсетіп қана қоймай, халықты одан қалай сақтап қалуға, және халықтан қандай жауап күтуге болатынын үйретеді.

Абай Құнанбайұлы Семейге келген бір сапарында шаһарда жұқпалы індеттің тарап жатқаны туралы жайсыз хабар естиді. Семейде Абайдың Федор Иванович Павлов деген досы болған. Павловтың әйелі Александра дәрігер еді. Абай елде тарап жатқан дерттің мән-жайын сұрамақ болып досымен және оның әйелімен кездеседі. Досы Павлов: «Өзі аса қауіпті, жұқпалы ауру–ел таңдамайды. Бар жұртқа ортақ апат. Бұрын да, қазір де ең әуелі Үндістаннан шығыпты. Содан

Ресейді, Еуропаны, Англияны, Қытайды, Жапонияны, тіпті Солтүстік Американы да аралап өткен екен. Қазір Ресейде елу-алпыс губернияға жайылыпты деген сыбыс бар», – деп Абай атамның жұқпалы дерттің қауіптілігі жөнінде айтады. Бұл індеттің қауіптілігін халыққа қай жерде, кім арқылы, қалай айту керек?

Ең алдымен, Абай халыққа жаназа рәсімдерін өткізуге қатысты бірқатар өзгеріс жасауды түсіндіру керектігін ұқты. Осы тұста Абай Құнанбайұлы өзі білетін Сармолла есімді молданы шақырып, оған халық жұқпалы аурудан сақтану үшін жаназа, хатым, астарды аз адаммен өткізуді жұртқа түсіндіру керектігін жеткізеді. «Кісіні көп жинамай, марқұмды тез жерлеп, халық сақтануы қажет. Тым құрыса, мешітке намазға жығылатын адамдарға, тіпті болмаса жұма күні хұтпа соңынан махалла халқына өсиет айтыңыз. Шәкірттеріңізге әсіресе көп ұғындырыңыз. Ата-аналарына, көршілеріне сіздің өсиетіңізді таратсын!», деді. Сармолла жұма намазына жиналған жұртшылықтың алдына шығып, Абайдың айтқандарын жеткізді: «Қаза болған адам үйіне, жаназаға мүмкіндігінше халық аз жиналсын. Ол үйде ас ішу, халыққа тағам тараттыру, жетісін, қырқын жасау уақытша тоқталсын!». Алайда, жаназаны жаңаша тәртіппен өткізуді кейбіреулер қабылдай алмайды. Кейінірек, обадан қайтыс болған кісінің жаназасына қатысқан Жұман молда, Сахип халфе, Амантай шәкірт сынды бірқатар дін ұстаздары да обадан қаза болғанын Сармолла еске салғанда ел елең ете қалады. Жөн сөз деп құптағандар табылды. Сондықтан, әлі де болса халыққа індеттің қауіптілігі мен одан сақтану жолдарын түсіндіру керек деп Абай Құнанбайұлы ой түйеді. Хакім Абай енді халық арасында дұрыс тамақтану және жеке бас тазалығын сақтау, шоғырланбау керектігі жөнінде базарларды аралап өзі түсіндіруге кірісті. Әрдайым қолды ыстық сумен жууды, су ішуді, қатты қайнаған ас пен қатты қуырылған тамақ жеңіздер деп дәрігер Александра Яковлевна берген кеңестердің бірін қалдырмай түсінікті тілде, байыппен жеткізуге тырысты.

Көп ұзамай халық індеттен айығып, еңсесін тіктеп, баз-баяғы қалыпқа түсе бастады. Міне, осылайша Абай атамның кішігірім карантин шараларын қолға алып, бүтіндей елді аман алып қалды. «Абай жолы»-нан біз сақтық шараларын біліп қана қоймай, оларды насихаттаудың маңыздылығын көре аламыз. Алайда, осы түсіндіру жолында бастапқыда елдің барлығы Абайдың пікірін қолдай қоймады. Оны орыстың сатқыны деп айыптап, діни рәсімдерге араласуы орынсыз деп халықты оның сөзіне ермеуге шақырғандар болды. Дегенімен, Абайды тыңдаған ел аман қалды. Сондықтан,

сақтық шараларын әрқашан ұстану керек. Осы сақтық шаралары бір жарым ғасырдай уақыт өтсе де індеттен арылудың басты талаптарының бірі болып қала береді.

«Халықты халықпен, адамды адаммен теңестіретін - білім», - деп ұлы жазушымыз М. Әуезов айтқандай, елімізді өркениетке апарар жолдың бастауында әрқашан білімді жастар тұрмақ. Қазақстанның болашағы жастар еншісінде екенін ескерсек, сол жастардың сапалы білім алып, тәрбиелі, парасатты азамат болып қалыптасуына қоғамның да ықпалы зор екені анық. Абай мұрасы – ұлт болып бірлесуімізге, ел тануға, өзімізді тануымызға жол көрсетеді. Абайды оқы!

Пайдаланған материалдар: М. Әуезов «Абай жолы» роман-эпопеясы

АБАЙ МЕН ШӘКӘРІМ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ «ЖҮРЕК» СӨЗІ АРҚЫЛЫ АДАМНЫҢ ІШКІ КҮЙІН ТАНЫТУ ЕРЕКШЕЛІГІ

ЖҰМАН Д.

11 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Қазақ әдебиетінде ойып тұрып орын алған Ұлы Абайдың шығармашылығы кімге болса да аян. Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы мән-мағына да, заманына қарай талдау да еш өзектілігін жоймақ емес. Абай шығармаларын шығармаларының тақырып пен идеясын, шығарма тілін, өмірбаянын, т.б. басқа тұстарының да зерттелгені бәріне мәлім. Дегенмен әр ұрпақ өз заманына қарай шығармаларын өзінше оқып жаңа бір қырын алып шығуға тырысады.

Абайдың немере інісі Шәкәрім Құдайбердіұлы да қазақ әдебиетінде халық мүддесі мен заман шындығын жырлап, әділдік іздеген ақындардың бірі. Абай мен Шәкәрімді жеке де қатар да зерттеп келгендер аз емес. Екі ақынды қатар алудың да жөні бар. Абай ағасының ақындық жолына қызығып, жолын қуып, Абайша жазып, Абайша жырлап, сөз саптауы өлеңдерінде үндестік тапқаны да аян. «Абай мен Шәкәрім шығармаларындағы дәстүрлі үндестік».

Екі ой алыбы өз туындыларында қазақтың қоғамдық ой санасындағы шешуші әрі күрделі философиялық тақырыпты

көтеріп, оның өзегіне айналған жантану ілімін танып білу жолында толассыз ізденіске түскен.

Алдымен, Абай өз поэзиясында 1889 жылдан өмірінің соңына дейін түп иені танып білу жолында жүрек культін көтере жырлау арқылы толық адам ілімінің негізін салуға батыл қадам жасауға ұмтылды. Бұл ұмтылысты Шәкәрім дәстүрді жалғастыра дамыту арқылы XIX ғасыр аяғы мен XX ғасыр басындағы әдебиетте философиялық лириканы классикалық биік деңгейге көтере білді. Әсіресе, бұл өте күрделі, шешуі қиын мәселені Шәкәрім XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің ояну дәуірінде мүлде тереңдей зерттеп, соны танып, тың ойлар желісін тартты. Әрі оны философиялық лирика табиғатына сай молынан қамтып, зерттеп терең мән бере қарады. Анығына келсек, Абай мен Шәкәрімдегі философиялық лириканың өзекті тақырыбына айналып отырған аса күрделі де ұғынуы қиын ғарыштық танымдағы жантану ілімі туралы мәселе таза ақыл қуатымен танып жырланған өзіндік қайталанбас терең сыры бар тылсым құбылысқа айналды [1, 48].

Абайдың қоғамдық, эстетикалық, философиялық көзқарасын, психологиялық және педагогикалық пікірлерін, ақындық тілін, композиторлық өнерін, аудармаларын тереңдеп тексерген еңбектер жарық көрді. Солардың ішінде С. Мұқанов, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев, М. С. Сильченко, Қ. Мұқамедханов, Ы. Дүйсенбаев, Т. Тәжібаев, Б. Г. Ерзакович, Х. Сүйіншәлиев сынды ғалымдардың еңбектері бар [2].

Шәкәрім әлемін де әдебиеттанушы, философ, мәдениеттанушы ғалымдар жан-жақты қарастырғанмен, қазақ тіл білімінде Шәкәрім поэзиясын «тілдік әлемін», танымдық тұлғасын сипаттайтын ерекшелігін, прагматикасын тұтастырып, тілдік тұлға ретінде, арнайы монографиялық зерттеу жүргізген – белгілі тілші ғалым, профессор Бағдан Қатайқызы Момынова. Автордың өзі атап көрсеткендей, Шәкәрім тілін зерттеудің мақсаты: «...ойшыл ақынды қазақ әдеби тіліндегі жазба дәстүрді алға апарып, әдеби тілдегі функционалды стильдік тармақтарды дамытып, әдеби тіл нормаларының қалыптасуына атсалысқан шығармашылық иесі ретінде және өзіндік идиостилі бар тілдік тұлға ретінде тану және таныту» [3, 3].

Екі ақынның шығармаларын оқи отырып, «ЖҮРЕК» сөзін қолданудағы ұқсастықтарын аңғарып, соны талдауды жөн көрдім. Абай шығармаларындағы жүрек сөзінің қолданылу ерекшелігі

талданып, зерттелген болса, Шәкәрім шығармаларында жеке не екі ақынның осы бір ұқсастықтарының зерттелгені аңғарылмаған.

«Адам көкірегі – сезімнің ұясы. Оны бірінен соң бірін туындатып, бірімен-бірін шарпыстырып, бірін тұтандырып, бірін тұншықтырып жататын майдан алаңы – жүрек» [4], – Ж. Ысмағұловтың түсініктемесі жүректің тікелей қызметін сипаттайды.

Адам ағзасындағы жүректің анықтамасы мен ерекшелігін келесідей берген. Іші қуыс бұлшықетті мүше. Ересек адам жүрегінің салмағы 250–300 грамм. Жүрек кеуде қуысының сол жағына таман орналасқан. Оның дәнекер тканінен түзілген жүрек қабы қаптап тұрады. Жүрек қабының ішкі беті жүректі ылғалдайтын және жиырылу кезінде үйкелісті кемітетін сұйықтық бөліп шығарады. Өмірдің өзі осы жүрек соғысымен тікелей байланысты екені де бәріне мәлім.

Абай өзінің «Өлең-сөздің патшасы, сөз сарасы» шығармасында «Тілге жеңіл, *жүрекке жылы* тиіп. Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы» [5, 10] шығармасы мен Шәкәрімнің «Қалқаман -Мамыр» поэмасында «*Жылы жүрек* өзіне жар тапқандай, Тыншымады, тулады, жүз құбылды» [6, 123] үзінділерінде Жүрекке жылы тиіп және жылы жүрек қолданысының мақсаты мен ұқсастықтарына тоқталатын болсақ: Абайдың «Өлең - сөздің патшасы, сөз сарасы» еңбегінде ақын әдемі ұйқасқан өлеңнің адамаға қалай әсер ететінін жеткізсе, Шәкәрім «Қалқаман-Мамыр» поэмасында сезімге берілген Мамыр қыздың Қалқаман сөзіне елжіреп, сезімге ерік берген кезін көрсету үшін қолданылады. Яғни жылы жүрек пен жүрекке жылы тию арқылы екі ақын да адамның сезімінің жүрекке қалай әсер ететінін осы қолданыстары арқылы көре аламыз.

Екі ақын өз өлеңдерінде жүрек сөзін әртүрлі пайдаланды, осыған қарамастан олар батыл адам туралы айтқысы келеді. Абай «Жүректе қайрат болмаса» өлеңінде «*Жүректе қайрат болмаса, Ұйықтаған ойды кім түртпек?*» [5, 57], батыр адамның жүрегінде қайрат болмаса, ол адамның ынжық қорқақ болатыны туралы жазса, Шәкәрім «Ер қоспақпен сөйлемек» өлеңінде

«*Ер жүректі еркекке жолыққанда*» [6, 168] үзіндісінде ер жүрек деу арқылы автор жүрек ерлік танытпай адам бойында батырлық белігісі көрінбейтіні туралы айтады.

Абай «Көзімнің қарасы» өлеңінде «*Жүректе оты жоқ*» [5, 98] жүрек оты метафорасы арқылы автор жүректе от болмаса адамның ой-санасы да төмен, ешқандай болашағы жоқ деп сипаттаса, Шәкәрім

«Дубровский әңгімесі» өлеңінде «Жайнаған жаңа өспірім отты жүрек» [6, 68] отты жүрек эпитеті арқылы жалындаған жастарды отты жүрек деп олардың жас ерекшелігінің, тіпті физиологиялық жүректің де тез жұмыс жасайтыны секілді адам да сондай жалынды болатынын сипаттайды.

Абайдың «Білімдіден шыққан сөз» өлеңінде «Жүрегі–айна, көңілі – ояу» [5, 24] үзіндісінде жүрегі – айна десе, Шәкәрім «Шын асықтың өбірі» өлеңінде «*Жүрегі таза* есті жан» [6, 68] үзіндісінде жүрегі таза эпитеті арқылы екі автор да сөз ұғатын, есті адамны жүрегі айнадай таза болатынын көрсету үшін қолданып отыр. Сонымен қатар екі автордың да есті, дұрыс ойлайтын адамдарды жақтайтынын қолданылған айна және таза сөздерінің қолданысы арқылы көруге болады.

Сезімге берілген, ғашық жандардың күйін сипаттауда екі автор жүрек сөзін келесідей қолданады. Абай «Желсіз түнде жарық ай» өлеңінде «*Дүрсіл қағып жүрегі*» деп адамның күйін суреттесе, Шәкәрім «Ләйлі-Мәжнүн» шығармасында «*Жүрекке қатты тиер* басқан сайын» деп сезімнің қалай өрбіп жүрекке қалай әсер ететінін осылайша көркем тілмен жеткізе білген.

Абай «Өзгеге көңілім толарсын» өлеңінде «*Жүрегімен тыңдамай*» [5, 112] десе, Шәкәрім «Жастар» өлеңінде «Жүрекке оймен сынап апарылық» [6, 34] үзіндісінде екі автор да сөз ұғарлықты, айтқан ақыл мен кеңесті ойдан өткізіп жүрекке жеткізу керек екенін тілге тиек етеді. Ал қоғамнан, адамнан көңілі қалған адамды да екі ақын да жүрек сөзі арқылы шебер көрсете білді. Абай «Біреудің кісісі өлсе, жаралы ол» өлеңінде «Қаза көрген *жүрегі жаралы* – ол» [5, 89] үзіндісінде қаралы хабардың адам көңіліне қалай әсер ететіні туралы, адамның ішкі мұңын жүректің жаралануы арқылы жеткізсе, Шәкәрім «Ақылдан ойға сыр тарап» өлеңінде «*Жаралы жүрек* талған күн» [6, 68] үзіндісінде жаралы жүрек талған күнмен тең деп бәрінен көңілі қалған адамның күйінің, жүрегіннің жайын жаралы эпитеті арқылы жеткізеді. «Ерекше естен кетпес қызық қайда?» өлеңінде Абай «Ақылды, *асыл жүрек*, сөзі майда» [5, 130] үзіндісінде ұнамды адам тұлғасын көркемдеу арқылы бойына жақсы қасиеттерді сақтай білген адамды асыл жүрек деп бейнелесе, Шәкәрім «Нартайлақ пен Айсұлу» шығармасында «Ақ жүрек әділетті сүйгізеді» үзіндісінде де осындай жақсы адамды ақ жүрек эпитеті арқылы көркемдеп жеткізеді.

Жоғарыдағы екі ақынның жүрек сөзін қолданудағы ерекшелігін саралап, салыстыра талдай отырып, келесідей қорытынды шығардық.

Екі ақын да адамның көңіл-күйі мен сезім, эмоциясын жеткізуде, адамның сөзді қабылдауы мен ішкі күйін жүрек сөзінің қолданысы арқылы өте шебер жеткізген. Сонымен қатар сезімге берілген жастардың сезімі мен бір-біріне деген іңкәрлік пен ынтызарлықты да шебер жеткізе білген.

Әр ақын өз еңбектерің балалық шағымен байланыстырған. Не дегенмен, балалық шақ ересек өмірмен тығыз байланысты. Сол уақытта қалыптасқан түп-сана, қалған өмірге дейін өзгере қоймас. Мысалыға, біз Шәкәрім Құдайбердіұлының ата-анасынан ерте айырылғанын білеміз. Қаншалықты ақылды туысқандарының қолында өссен де, ата-ананың жоқтығы бәрі-бір сезілетіні рас. Ол өз өлеңдерінде жүректі жаралы, бақытсыз, сорлы деп сипаттау арқылы ақынның сол кездегі көңіл күйі мен ішкі күйзелісін де осы қолданыстар арқылы көрсете білді.

«Жүрек-теңіз, қызықтың бәрі-асыл тас» өлеңінде – *Жүрек – теңіз*, [5, 291] қызықтың бәрі – асыл тас, яғни адам өмірінің барлығы жүрекпен байланысты екенін көреміз. Адамды жүрек арқылы тани білу, жүрекпен түсініп, жүрекпен сипаттау Абай мен Шәкәрім айтқандай, жүрек түбіне бойлап есек қана, жоғарыда айтқан қасиеттерді байқау қиынға соқпасы анық. Жүрек соққанша өмір жалғасады, жүректі кірлетпей асыл қасиеттерді бойымызға дарытып, шынайы сезім мен шын жүректен айтылған сөз, асау сезім, жүрекке қуат беретін ізгі істердің барлығы асыл тас болса керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Шәкәрім шығармашылығының дәстүрлік және көркемдік негіздері. – Алматы: Кенже-пресс. 2000. – 214 б.
- 2 <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/zhaaly/56554548168/>
- 3 Б. Момынова. Шәкәрім поэзиясының тілі. – Алматы, 2008 ж.
- 4 Ысмағұлов Ж. Абай ақындық тағылымы. Алматы: Ғылым, 1994.
- 5 Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы. – 2004 жыл.
- 6 Ш. Құдайбердіұлы Шаһкәрім шығармаларының үш томдық жинағы. Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008 ж.

ТЕРМИНДЕРДІҢ ӨМІРДЕГІ МАҒЫНАСЫМЕН ҮНДЕСТІГІ (ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІ ТЕРМИНДЕРІН ИГЕРУДІҢ ОҢТАЙЛЫ ТӘСІЛІ)

ҚАЛИЕВА Н. Ж.
10-сынып оқушысы, 194 орта мектебі, Жанакорған ауданы,
Қызылорда облысы
КАНСЕЙТОВА Ш. И.
жетекшісі

Әлем қазіргі күні «білім қоғамын» және «білім экономикасын» құру бағытында. Біз білімнің тұнба тұнығын мектептен қалыптастырып, мектепте қалаймыз, ғылымның негізгі салаларын мектептен оқып танысамыз. Ал кезкелген пәнді оқып, ғылымның қай саласын болмасын игеру үшін, сол саланың негізгі ұғымдары жөнінде білуге тура келеді. Сол ұғымдар, ұғымдардың ерекшеліктері мен өзара байланысы жайлы білу олардың атаулары терминдерсіз мүмкін емес. Сондықтан да қазақ тіл білімі терминдерін игеру бүгінгі таңда осы бағыттағы мамандықты таңдаған білім алушылар үшін өзекті мәселе болып отыр. Құрғақ жаттау арқылы ұзақ уақыт есте сақтау мүмкін емес. Осы себепті «Термин» деген не, терминнің басты белгілері қандай?; Неге кей «атау» сөздер өзіміздің айтып жүрген сөздердің мағынасына сәйкес келіп жатады?; «Қалай, қайтіп терминдерді оңай меңгеруге болады?» деген сұрақтар қызықтырып, ғылыми кітаптарға жүгініп, зерделей оқып шықтық, тіл түрлеген ғұлама Ахмет Байтұрсынов құрметіне шығарылған «Ахмет. Ұлт ұстазы» 6 сериялы телехикаямен де таныстық. Сонымен оқығаным мен көргенімнен түйгенім:

Термин – атау сөз.

Термин – ғылыми немесе өндірістік-технологиялық ұғым атауы болып табылатын арнайы қолданыстағы анықтамасы бар, сөз немесе сөз тіркесі [1, 80 б.].

Термин атауы туралы:

Бұл атау латын тілінде «шек», «шекара» деген мағынаны білдіреді.

Терминдерге тән ерекшеліктер мен қасиеттер:

1 Терминнің бір мағыналылығы. Терминнің негізінен бір арнаулы сала ішінде ғана бір мағынаны білдіруі, синонимдерінің болмауы.

2 Термин мағынасының дәлдігі. Термин атаудың өзі белгілейтін ұғымының мазмұнын қамтып, ұғымның негізгі басты белгілерінің термин мағынасы арқылы берілуі.

3 Терминнің қысқалығы немесе ықшамдығы.

4 Терминнің тілдегі сөзжасам заңдылықтарына сәйкес келуі.

5 Терминнің туынды сөз жасауға қолайлы болуы.

6 Терминдерде эмоционалдық пен экспрессиялықтың болмауы.

Жалпы ғылым тілі бейнелікті, образдылықты емес, әр ұғымды өз атымен атауды қажет ететін дәлдікті, нақтылықты қалайды.

7 Эстетикалық талаптарға сай келуі. Терминнің дыбысталуы айтуға қолайсыздық туғызбай, естуге жағымды болуы.

8 Ұғым атауы болуы. Ұғымды дәл беруі.

9 Ғылыми анықтамасының болуы.

10 Салаға тәндігі.

11 Арнайы жасалатындығы. Термин келісімділігі.

12 Терминологиялық тіркестердің мағыналық тұтастығы [2, 10–11 б.].

Термин жасам тәсілдері:

• Синтетикалық тәсіл:

Қазақ тіліндегі сөзжасамның тәсілдері мен жолдары ішіндегі ең өнімділерінің бірі – қосымшалар арқылы сөз жасау тәсілі деп аталады. Сөзжасамның бұл түрі тіл білімінде синтетикалық тәсіл немесе морфологиялық тәсіл деп атайды. Жалпы жалғамалы тілдерде синтетикалық тәсіл туынды сөздерді жасаудың ең негізгі, өнімді тәсілдерінің қатарына кіреді. Ол тәсіл арқылы туындайтын сөздер екі тілдік бірліктің қатысуымен жасалады. Олар лексикалық мағыналық сөз және сөзжасамдық жұрнақ.

Лексикалық мағыналық сөз+сөз жасамдық жұрнақ= туынды сөз. Мысалы: іс жүргізу саласында –ма,-ме, -ба, -бе, -па, -пе жұранығы жалғану арқылы *хаттама, мінездеме, баяндама, баянжазба*, т.б Тіл білімінің фонетика саласында –ым, ім, -м жұрнақтары арқылы *алмасым, айтылым, естілім, жасалым*, синтаксис саласында кезінде А. Байтұрсынұлы жасап, тілімізге енгізіп кеткен бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш терминдерін туғызған –уыш, -уіш жұрнағы бар екені белгілі.

• Синтаксистік (аналитикалық) тәсіл:

Сөзқосым (біріккен): *асқазан, үшбұрыш, төлқұжат, ермексаз*, т.б.

Қосарлану: *Сыр-сұхбат, Себеп-салдар салалас, қимыл-сын пысықтауыш*, т.б.

Тіркесу: *зат есім, сын есім, дауысты дыбыс, үндестік заңы*, т.б.

Қысқарту: *ҰБТ, КИО, ТМД, ҚР, РФ, ҚК, т.б.*

• Лексика-семантикалық тәсіл: Жалпы қолданыстағы сөздердің терминге айналуы, сөз мағынасының алмасуы, әдеби тілдегі сөздердің терминденуі, тілдегі сәйкес келер сөздерді терминологиялық мағынада жұмсау, сөз мағынасын өзгерту, сөздердің термин қатарына өтуі: Тамыр, одағай, қалта, күмбез, перде, кебек, шырай, тозаң, т.б

• Калькалау тәсілі: Терминдену+термин жасам+терминсалым.

• Калькалау – өзге тілдердің терминдерінің жасалу үлгісі мен мағынасын пайдалана отырып, ұлт тілінде термин жасау болып табылады. Мәселен, өсімдіктанудағы гүл бөліктерін білдіретін ескек, желкен, қайықша терминдері орыс тіліндегі весло, парус, лодочка терминдерінің негізінде семантикалық-калькалау жолымен жасалған. Калькалаудың аудармадан басты ерекшелігі – қабылданушы тілде жаңа сөздің жасалуына негіз болған тілдегі сөздің мағынасымен сәйкес келеді. Қазақ тіліндегі терминдердің елеулі бөлігі калькалаудың түрлі тәсілдері арқылы жасалған.

Терминдену дегеніміз – тілдің жалпы лексикасынан немесе арнаулы лексикасынан терминделуші ұғымға сәйкес келетін сөзді тауып, оны сол ұғымға қатысты болатын терминологиялық өріске өткізу арқылы аталған ұғымның атауы ретінде оған терминдік мағына жүктеу процесі [2, 143 б.].

Ұғымның терминделуі мен сөздің терминделуі нәтижесінде термин туындайды. Терминделудің терминдену процесінің ұғым тұрғысынан қарағандағы екінші жағы деп түсінген жөн. Көп жағдайда жалпы қолданыстағы сөздің терминденуіне терминделуші ұғым мен тілде бұрыннан бар ұғымның қандайда бір ұқсастықтары себеп болады. Мысалы, жалпы қолданыстағы «кебек» деп «Бидай ұнының ұрпағы, ұнды елегенде, алғаш түйілген астықты ұшырғанда шығатын қауызы» [1, 372 б.] айтса, жол шаруашылығы терминологиясында кебек [высевка] термині [тау жыныстары мен жасанды тастарды майдалағанда алатын, мөлшері 3–5 мм майда тас қалдықтары]-деген ұғымды білдіреді [2, 145 б.].

Бұл жерде жалпы қолданыстағы сөздің ұқсастығы негіз болған. Нәтижесінде жалпы қолданыстағы сөзден өзге ұғымды білдіретін жаңа терминді сөз туындады да, ол өзінің жасалуына негіз болған сөздің омониміне айналды.

«Перде» лексика-семантикалық тәсілмен жасалған термин. «Перде»деп әдеби тілде «есікке, терезеге, театр сахнасына құрылған шымылдықты» [1, 674 б.] айтсақ, өсімдіктануда көптеген өсімдіктердегі ауалы қуысты бөліп тұратын, жасушалардан құралған бөгет қабатын атайды. Мұндағы термин жалпы қолданыстағы сөздің омоним болуына негіз болған екі ұғымның да бір нәрсенің арасын бөліп тұратын қызметтерінің ұқсастығы. Әдеби тілдегі сөз бір мезгілде екі жүйеге бірдей қызмет еткен жағдайда да сөз бен терминнің арасында елеулі айырмашылықтар болады. Сөз жалпы лексикалық өрістен терминологиялық өріске өткенде жаңа сапаға көшіп, терминге тән қасиеттерді иеленеді. Жалпы лексикалық өрістегі сөзге тән қасиеттерінен айырылады.

Жалпы қолданыстағы *кебек*, *перде* сөздерінің терминденуі негізінде геология, биология терминдері жасалған. Терминденудің мұндай жағдайында жалпы қолданыстағы сөздер мен арнаулы саладағы терминдердің таңбаланушылары бөлек-бөлек, ал таңбалаушылары екі ұғымға да ортақ. Терминденудің бұл жолымен жасалған терминдерді ғылым мен техниканың кез келген саласынан кездестіруге болады. Мұндағы термин мен жалпы қолданыстағы сөздің омоним болуына негіз болған ұғымдардың атқаратын қызметтері ұқсас.

Бұдан шығатын қорытынды, терминдер қандай жолмен, қандай тәсілмен жасалса да, термин мен қарапайым сөздің арасында едәуір айырмашылық болса да, қолданыстағы мағынасымен үндесіп жатады екен. Осыдан кейін қазақ тілі білімі терминдеріне шолу жасап, өзімше ой қорыттым. Сөзім дәлелді болу үшін мысалдар келтіре кетсем:

Одағай. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «одағай» сөзіне сөзіне төмендегідей түсініктеме берілген. 1. Одағай – анайы, тұрпайы мағынасында: Қайлаға дағдыланған жуан саусақтар жіңішке қарындашты қомсынғандай одағай ұстап, ауыр қозғалады [Ғ. Мұстафин. «Қарағанды»]. 2. Одағайла – өз алдына жеке дараланып бөліну, бөлектену, шеттелу, оқшаулану. Ай, одағайланбай бері қосылсайшы! 3. Одағай – сөз табы (термин).

Одағайдың ережесі: Толық мағынасы жоқ, сондықтан затты, құбылысты, әрекетті нақты білдірмей, тек адамның көңіл-күйін, сезімін білдіретін немесе жан-жануарларға қарап айтылатын сөздер одағай деп аталады [3, 131 б.].

Сөйлемде одағайлар оқшау айтылады. Басқа сөздермен грамматикалық байланысқа түспейді. Үтір арқылы ажыратылып жазылады.

Термин сөз бен жалпы қолданыстағы сөз арасында қандай байланыс бар?

- Одағай сөз басқа сөздерден үтір арқылы бөлектеніп жазылады. Сөйлем мүшесі бола алмайды.

- *Одағайланған адам топқа қосылмайды.*

Одағайланған адам топтан көңіл-күйіне байланысты бөлінеді, топтан бөліну сырт көзге өрескел көрінеді.

«Одағай» деген сөздің терминдік қызметі мен өмірдегі жалпыға белгілі мағынасы арасындағы байланысты осылай пайымдадым.

Шылау.

1 Шылау-құрғақ затқа сұйық затты қосып араластыру, былғау. Шылау-әсер, ықпал, ырық. Байлардың шылауында жүрген кедей тобы [1, 933 б.].

2 Шылау – сөз табы. Толық лексикалық мағынасы жоқ, сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемді байланыстырып және тіркескен сөзге қосымша мен үстеп тұратын көмекші сөздер [3, 129 б.].

Бірлігі: Ырық, ықпал, байланыс.

Ең қызығы – «Дауысты және дауыссыз дыбыстар».

1 Дауыс – тандайдағы дауыс шымылдығының қозғалысы арқылы шығатын дыбыс, үн.

2 Дауысты – даусы бар, даусын ести аламыз [1]

Ал дауыссыз-дауыстыға қарама-қарсы мағынада, үні жоқ мағынасында. Термин мағынасы мен қарапайым мағына арасындағы байланысқа дыбыстарды дыбыстау, айту барысында көз жеткізуге болады. Дауысты дыбыстарды айтқанда ауа кедергіге ұшырамай, еркін дауысталады, үн шығады. Дауыссыздарды дыбыстығанда дауыссыз дыбыстарға дауысты –ы, -і дыбыстарын бірге қосып айтпасаң өкпеден шыққан ауа дауыс шымылдығына соқтығысқан күйінде дыбыс, үн іште кептеліп, кеңістікке шықпай тұрып алады. Яғни дыбысталмайды. Ия, «дауыссыз дыбыс» -даусы жоқ дыбыс. Ол дыбысталу үшін үні бар -ы, -і дыбыстары керек. Сонымен -ы, -і дыбыстары қосылып бірге айтылған дыбыстардың бәрі дауыссыз дыбыстар да, жалаң, таза күйінде айтылатын дыбыстар дауысты дыбыстар деп ойға түйер болсақ, «Дауысты, дауыссыз дыбыстарды» игерудің еш қиындығы жоқ. Және естен шықпайды, ұмытылмайды да.

Осы бағытпен қазақ тіліндегі жеті септікті:
«Атау- атаймын. Кім? Не; Ілік - ілік-шаттыс, туыс Кімнің?
Ненің?

Барыс – барамын. Кімге? Неге?; Табыс - табамын Кімді? Нені?
Жатыс – жатыр. Кімде? Неде?; Шығыс-шықты Кімнен? Неден?
Көмектес – көмектесемін. Кіммен? Немен?» деп жаттау мен
меңгерудің оңай жолын тағы да өмірдегі мағынасымен үндестіре
отырып таптым. Егер терминдерді танып білуде өзімізге осындай
оңтайлы әрі оңай тәсілмен қабылдап, түйсінер болсақ, ережені
жаттап, бас ауырттып, бүгін жаттағанды ертең ұмытып өуре-сарсаңға
түспесіміз анық.

Сөз соңында өзіміздің 194 орта мектебінің түлегі Анарбек
Тоғжанның «Алматы ақшамына» жарияланған сабақ барысында
шығарған шығармашылық жұмысын ұсынғым келеді.

Жұрнақ-жұмбақ

Жұрнақтар-ай, жұрнақтар-ай, қандайсың?!

Құпияңмен қызықтырып, арбайсың.

Қасиетіңмен сөзден сөзді тудырап

Кіп-кішкентай болсаң-дағы, нардайсың.

Жаңа ғана өрістегі мал еді,

«-Шы» жалғанып бола қалды иелі.

Мағынаға мағына әкеп үстейтін

Қүдіретің неткен ғажап, киелі.

Жұрнақтар-ай, жұрнақтар-ай, қандайсың?!

Құпияңмен қызықтырып, арбайсың.

Сырың – жұмбақ, өзің – жұрнақ, ой тоба-ай,

Жұрнақ – жұмбақ, жаңылтпаштан аумайсың.

Тас бекініп, ашпайсың-ау сырынды,

Әйткенменен жыға алмассың туымды.

Бағындырам ғылым шыңын мен әлі-ақ,

Сонда көрем міз бақпаған түрінді.

Мен терминдердің сол «Міз бақпаған түрін» ғылыми ізденіс
барысында аштым. Өзіндік жол, амал таптым.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. «Дайк-Пресс» Алматы –
2008 ж.

2 Ш. Құрманбай «Терминкор қалыптастыру көздері мен
терминжасам тәсілдері». Алматы – 2005 ж. «Қазақ терминологиясы
дамуның кезеңдік сипаты»

3 «Елорда». Астана, – 2002 ж. (Жалпы қолданыстағы сөздердің
терминденуі)

4 Қазақ тілі. 5–11-сынып. «Елтаным» баспасы Алматы. – 2015
ж.

ОРАЛХАН БӨКЕЙДІҢ «АТАУ-КЕРЕ» РОМАНЫНДАҒЫ МИФОПОЭТИКА

ҚҰРМАНҒАЗЫ Н., ЗАМАНБЕКОВА А.

11-сынып оқушылары,

«Жас дарын» мамандандырылған мектеп-лицейі

ШАЙМЕРДЕНОВА А. Т.

жетекшісі, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

О. Бөкей есімі бұл күнде өз елімізде ғана емес, жақын және
алыс шетел оқырмандарына да белгілі. Оның шығармалары туралы
баспасөзде, ғылыми зерттеулерде жақсы лебіз, пікірлер білдіріліп
келеді. Мұның бәрі, әрине, тегіннен тегін емес, ең алдымен
жазушының талантына деген халықтың құрметі болса керек,
сонымен бірге қаламгердің де сол халық алдындағы азаматтық
парызын терең сезінген, тынымсыз ізденісінің нәтижесі екені
белгілі. О. Бөкей әдебиетімізге өзіндік өрнегін сала келген жазушы.
Оның прозасынан өзінше сөз саптасы, асқақ мінезі, алғыр зерде-
зейіні байқалады.

Оралхан Бөкей туралы әдебиеттанушы Айгүл Кемелбаева
былай дейді: «Оралханның прозасы өзінің терең өміршеңдігімен
құнды. Ол – өз оқырманын ешқашан жоғалтып алмайтын шын
бақытты жазушы. Әдебиет үшін бұдан артық идеал болмаса керек»
[3, 151].

Оралхан Бөкейдің «Атау кере» романындағы негізгі мәселе
- бұдан ұрпақ және мәнгүрттік идеясы, сондай-ақ адамның
адамгершілік болмысы, қаймағы бұзылмаған табиғат аясында
барлық бәле-сұмдықтан алыс, өз қиялымен, өз қолымен жасап алған
«жұмбақ» әлемінде күн кешкен адамдардың іс- әрекеті суреттелген.

Шығармада ойынды адастырып алатындай қым-қиғаш өрбіп
жатқан оқиғалар желісі жоқ. Шығармадағы әр кейіпкердің ішкі
әлемінің қатпар-қатпар қалтарысын назарынан қалт жібермеген
жазушы не суреттесе де, қандай оқиға болса сол кейіпкерінің
тұлғасын таныта түсуді мақсат етеді.

Оралхан Бөкейдін «Атау кере» романына эпиграф ретінде берілген «Ара жасаған қоғамдық өмірдің деңгейіне жету үшін адам баласының алдында әлі талай ұзақ жол жатыр» (Матерлинк), «Көптен кеткен көмүсіз қалар» (Халық нақылынан) деген екі афоризм шығарма сюжетінің өрісін танытады. Шығарманың өзегі бас кейіпкер Ерік деген омарташы айналасында өрбиді. Шығармада төрт негізгі кейіпкер бар.

Еріктің бар есіл-дерті – ақша табу, байлыққа мастану, аң аулау, қиялдағы қызға ғашық болу. Ерік пен Айна – повестің басты кейіпкерлері, екеуі де – еңбек адамдары, таңның батысы жұмыс жасап, өз еңбектерінің жемісін жеумен күн көреді. Бірақ тереңіне үңілетін болсақ, Еріктің болмысында көп түсініксіз жайлар ашыла түседі. Кезінде Алматыда оқыған, спортпен шұғылданған жігіттің, бүгінгі жігіт ағасы Еріктің адамгершілік жағынан көп артта қалуының себебі не болды екен? Ойында байлық, жолына келгенді жою, ешкімге жақсылық жасамау, тек өзім деп өрепту – міне, осының барлығы оның өмірден оңбай опық жеуіне әкеледі.

Бұл туындының идеясы – мәңгірттік, қолдан жасалған мәңгірттік, Еріктің бұндай болуына, біздің ойымызша, тек ақша тапсам болды деген ой ықпал еткен, ақша мен дүниеден басқа рухани байлық, оқу, білімді жалғастыру, кітапты қарау деген қажетті тірліктерден мүлдем алыстап кеткен. Сол себептен де көп мәселелерге келгенде үнемі қиындыққа тап болып жатады. Ең басты кемшілігі - өзінің әрекеттерін қате деп санамау. Өмірде әр адам өзінің жасаған қателіктерінен сабақ алып, оны қайталамауға тырысады емес пе, ал бұл кейіпкерде ондай қасиет мүлдем байқалмайды, сол себептен де өмірде жалғыз қалып, тек жаман жолға қарай өзін итермелей береді.

Еріктің жары Айна – табиғаты момын, адамгершілігі, мейірім-шапағаты мол адам.

Таған – аспирант, ғылым жолына түскенімен, жолы болмай, өмірден баз кешкен маскүнем.

Нүрке (Нюра) кемпір осы үш адамға қосалқы әсер ететін төртінші кейіпкер ретінде сюжет желісін бір-бірімен байланыстырып, дамытып отырады.

Ендігі кезекте романның мифопоэтикалық жүйесіне тоқталайық. Алдымен мифологизммен тамырлас анимизмнің көріну сипатына назар аудардық.

Анимизм – барлық заттың жаны бар деп қараған алғашқы қоғамдағы қарапайым ойлау. Анықтамаға сүйенсек, «анимизм

– қоршаған орта мен табиғат құбылыстарының рухы, жаны бар деп пайымдалған түсінік. Анимизм алғашқы қауымдық дін негізінде және алғашқы адамдардың табиғат күштері алдындағы дәрменсіздігінен туындаған. Мифология анимизмді орманның, таудың, ағаштардың, бұлақтың, өзеннің, жел мен толқынның жаны бар деген сенімнен туындағанына куәлік етеді. Жыл мезгілдерінің ауысуы, тасқынның болуы, дауыл, т.б. құбылыстарды ежелгі адамдар табиғаттың жанды күштері түрінде түсініп, адамға тән іс-әрекетке ие адам бейнесінде қабылдаған».

Сонымен қазіргі әдебиетте мифтік желілер мен бейнелер маңызды орын алса, мифтік санаға тән сенімдер көркемдік тәсіл ретінде мәнді қызметке ие болып, көркемдегіш құралдар түрінде қызмет атқарады. Анимизмнің кейіптеуге сабақтасуы – мифтік көркемдік қызметі болып табылады.

О. Бөкей шығармаларында табиғат пен адам қарым-қатынасы – өзекті идеялардың бірі. Сол табиғат пен адам ара қатынасын бейнелеп беруде жазушы мифтік желіні, мифтік бейнелеуді оқиғаға араластырса, енді бірде мифтік сенімге негізделген таным-түсініктерді көркемдеу құралы түрінде пайдаланады. «Айпара-ана», «Қамшыгер» әңгімелерінен бастап, «Атау кере» романына дейін желі болып тартылған табиғатты жанды кейіпкер түрінде бейнелеу – жазушы шығармашылығындағы мифологизмнің бір қыры.

О. Бөкей романында Айдың суреттелуі, оның мифтік мазмұны ерекше көзге түседі: «Терезенің жартылай жабылмай қалған саңылауынан сығылаған ай сәулесі бірте-бірте өрлеп, Айнаның бетіне жақындады. Жер бетіндегі миллиардтаған адамның ешқайсысын бөле-жара жатырмамай, нұрымен аймалайтын айналайын Айды Айна кішкентай кезінен өзіне серік жасап, жақсы көретін». «Әне, перденің екі арасынан жұқалаң сәулесін ұяла төгеді». Айнаның көңіл-күйіне сай айды «сығалаған», «ұялған» кейіпте беру оны жансыз аспан денесі емес, жанды сана-сезім иесі түрінде танытады. Бейнелеу мен суреттеуге мифтік мазмұн дарыту Айға қатысты тұстарда анық аңғарылады: «... бейуақтың жым-жырт момақан пердесі болмыстың мың-миллион кем-кетігін далдалап, ізгі кешірімділікке толы жеңеше мінезбен жер-анаға: айдың суға ғашық екенін өзгеше бір сыпайы мінезбен жеткізген. Жер-Ананың ықыласты ақ батасын алған ару – ай өркеш-өркеш тау түрмесінен босап шығып, жарқ етіп, жаман қылық көрсетпей, майда жымыды да, жан-жағына наздана қарады, бой жазып алған соң ғана сай-сайдағы ерке бұлаққа шафхатты нұрын төгіп, айнымастай

болып аймаласты». Суреттеу мазмұны толығымен миф болып табылады. Айға қатысты алып қарағанда, оны ару қыз бейнесінде көрсету көне мифке негізделген. Ай бастапқыда сұлу қыз болған, кейіннен Айға айналған деп пайымдайтын мифтік сана жазушының көркемдік тәсілі, оның ой-танымының бастау алар негізі болып тұр. Миф бойынша қыз Айға айналады, ал, жазушы туындысында Ай ару қызға кейіптеледі. Қызға тән «майда жымию», «жан-жағына наздана қарау», «бой жазу», «айнымастай аймаласу» айдың емес, ару қыздың іс-әрекетіндей...

Жазушы кейіпкеріне тән жан-дүние құбылыстары, ой-арманы, тілегі бүкіл табиғатқа көшірілген. Адам мен табиғаттың бірлігін парасат тұрғысынан пайымдау қаламгердің авторлық бет-бейнесін айқындайды. Табиғат пен адамды ажырамас егіз ұғым бағытында түсіну көне мифтік ұғымдарды көркемдік ойлау тәсілімен қабыстыруынан анықтала түседі.

«Мифтік дәуірде адам өзінің әр түрлі жанды-жансыз нәрсенің кейпіне кіріп, өзгеріп кететіндігіне кәміл сенген. Адам өзін бірде аспандағы аққу кейпіне, бірде жортып жүрген жолбарыс кейпіне ауыса алады деп сенген».

Біздің ендігі бағытқа алар негізгі нысанамыз – О. Бөкей прозасындағы мифтік құбылушылық. XX ғасырдың 20–30 жылдарындағы әдебиеттен бірлі-екілі мысалдар келтіру, О.Бөкейдің өзімен әдебиет әлемінде қатарласа жүрген, сәл кейін келген ақындар шығармашылығындағы мифтік құбылушылықты өз шығармасына арқау еткенде нені мақсат етті деген сауалға жауап беру үшін салыстыру негізінде ой қорыту болды.

О.Бөкейдің «Атау кересіндегі» Еріктің араға айналуының алғы шарттары повесть оқиғасының барысынан көрініп отырады.

- «Ей, алла, сенің бетіңе көп қарасам бірте-бірте араға айнала бастайсың», - деп қайран қала қалады.

- Мен – еңбек арасымын, ал, сен «Пчелинный волксың». Омартаның қас жауы.

- Ал, сен – «Опасный гибрид» арасың ...әлгі өзің Америка құрлығынан алдырған.

- «А-а, олар – асыл текті аралар, тіл тигізбе. Вообще, болашақ солардікі, шынында да кейде араға айналғым келеді». Бұл – Таған мен Ерік арасындағы әңгіме. Жазушы адамдар әлемі мен аралар дүниесін қатарластыра бере отырып, кейіпкердің ішкі жан-дүниесін танытуға ұмтылады. Омарташы Еріктің кимыл-әрекеті араға ұқсастырыла бейнеленеді. «Екі қолын қанатша қомдап, ара секілді

кейіпке кіріп, ызындаған күйі шыға жөнелді». «Басы сынып, ызың-ызың араның ұясына айналған Ерік тек таңға жуық қана қорылдап ұйықтап кетті». Еріктің көзіне оң мен түстің арасында көрінген қыз ауызынан да «сіздің жүрегіңіз жоқ, аға, сіздің жүрегіңізді ара шағып алған» деген сөз айтылады.

Ш. Айтматовта бала ақ кемедегі әкесіне жету үшін балыққа айналуы армандап жүрсе, озбыр топтың бұғыны атасы Момынға атқызуы оны мына өмірден біржола түңілдіреді. «- Жоқ, мен балық болам, бұйткенше балық болып кеткенім жақсы. Судың астымен жүзіп кетем. Балық болам, - деді жылап тұрып». Баланың қазасын жазушы ишаралап, астарлап баяндайды. «Сонымен сен жүзіп кеттің... Амал қанша, сен суға кеттің. Сен өмірі өзіңнің балыққа айналмайтыныңды білдің бе екен... Сен барлық қасиетсіздікке, арсыздыққа, қаныпезер, қараулыққа қарсы болып, лағнат айтып кеттің» деген авторлық толғаныстан мифтік құбылуы бұл дүниеден о дүниеге өтуді айту мақсатында қолданғанын түйсінуге болады. Адам жаны мәңгілік деп ұғынатын мифтік сана екі дүние туралы түсінікті қалыптастырғанын жақсы білеміз. Адам өлгенде оның рухы табиғаттағы тіршілік иелерінің біріне ауысады немесе өсімдік болып көктеп шығады дейтін көне сенім жазушы шығармасында көркемдік тәсілге айналған.

О. Бөкей повесінде белгілі дәрежеде Ш. Айтматов повесінің идеялық мазмұнымен үндестік те, айырмашылық та бар. Кейіпкердің өз қалауымен құбылуы екі жазушыда бірдей. «Ақ кемедегі» бала әкесіне жеткісі келсе, «Атау кередегі» омарташы Ерік ақ боз ат мінген сұлуға жеткісі келеді. Ұқсастық осы. Бала өз ортасының, үлкендердің зәбірі мен озбырлығын көрсе, Ерік, керісінше, өзгеге қатігездік қылады. Баланың өмірден түңілуіне себеп – өзгелер, Еріктің түңілуіне себеп - өзі. Анасынан, досынан, әйелінен айырылып, жалғыз қалғанда да ол өзінің кінәсін сезінбейді. Екі шығармадағы құбылу себебінің айырмашылығын осы тұрғыдан саралауға болады. Сөз басында өзіміз айтып өткен грек мифтеріндегі құбылушылықтың бір себебі – қасіреттену десек, бала да, Ерік те – қасірет құрбандары. Бірақ, екі кейіпкердің қасіреті екі басқа. О. Бөкей кейіпкерінің қасіреті – дүниеге құмартып, адамшылық қасиетін, дәлірек айтсақ, адамдық болмысын жоғалтуы.

Ерікте ес қалмады. Суға түсердей болып, жағалауға мінбелей ынтыққан. «А, құдай, араға айналсам екен, ара болып, арғы бетке ұшсам екен» деп, тізерлей отырып, қолын аспанға соза, бар болмысымен тіледі-ай, тұңғыш рет зар еңіреп жылады-ай

... Құдайдың құдіретімен омарташы араға айналды... бірақ, бал арасына емес, малға тыныштық бермейтін көк бас сонаға айналды».

Мифті қазақ фольклоры тұрғысынан зерттеуші ғалым С. Қасқабасов адамның аңға, тасқа, т.б. затқа айналуы туралы мифтердің мақсатты түрлерін мифтік сананың дамыған дәуірімен байланыстырады. Адамның басқа түрге айналуы жаза не қарғыстың салдары немесе құдайдың құдіретіндегі іс деп түсіндірілген. Еріктің сонаға айналуы мақсатты құбылушылық болуымен бірге, бірнеше себепке байланысты. Біріншіден – өзінің қалауы. Араға айналуы ол жан-тәнімен тілейді. Екіншіден, жазалануы. Ол бал арасына айналуы қалағанмен, көк бас сонаға айналады [4, 32].

О. Бөкей кейіпкері сонаға айналған қалпымен мерт болады: «Не болғанын білмей сасып қалған қыз қолындағы екі бүктелген қамшымен сесекене салып қалғанда, енді ғана арманына жеткен «Ерік сона» қанатын серпуге шамасы жетпей, тырапай асып домалап түскен... мәңгілікке».

Мифті зерттеушілер XX ғасыр әдебиетіндегі мифтік құбылушылықтың идеялық мәні туралы айтқанда, метамарфозалық ауысуда, адам аңға, жәндікке, тасқа айналғанда адамға тән сана-сезім мен ой қабілеті сақталып қалатынына ерекше назар аударады. Ш. Айтматовта Найман-ананың өзі емес, жаулығы құсқа айналып, ананың ақтық сөзін қайталап ұшады. О. Бөкейде Ерік көк бас сонаға айналғанда, өзінің адам кезіндегі тілек-арманын жоғалтпай, қызға қарай ұшады.

Ж. Аймұхамбет «О. Бөкей кейіпкері тылсым күш ықпалымен құбылады. Мифтік сана бойынша, адамның өлімі бір түрден екінші түрге өту деп пайымдалса, Ш. Айтматов повесіндегі баланың балыққа айналуы дәл осы тұрғыда түсіндіріледі. О. Бөкейде Еріктің көк бас сонаға айналуы оның адамдық рухының өлуін түспалдайды. Көк бас сонаның (Еріктің өзгеріске түскен түрі) қыз қолындағы қамшыдан мерт болуы – тіршілік иесінің жанымен қоштасуы деп ұғынамыз. Осы «Атау кере» повесінде мифтік құбылушылықпен бірге, құбылуға деген ынтазарлық желісі де кездеседі. Тағы бір кейіпкер – Таған өз ортасынан көңілі қалап, торыққан кезде: «Шіркін-ай, айғырға айналып кетсем-ші», - деп тілейді. Бұл тілек жүзеге аспайды. Өйткені, Тағанның адамдық рухы мықты. Сондықтан да ол адамдық бейнесін сақтайды» - деп жазады [5, 12].

Түс көру де миф генезисімен тығыз байланысты деген ғалымдар пікірін негізге алсақ, мифтің жазба әдебиеттегі көркемдік қызметінің бір түрі – түс көру және оны жору. О. Бөкей прозасындағы

мифологизм мәселесін сөз еткенде жазушы шығармашылығынан маңызды орын алатын түс көру поэтикасын назардан тыс қалдыруға болмайды.

О. Бөкей прозасында түс көру және оны жору оқиға мазмұнында көптеп ұшырасады.

О. Бөкейдің аталмыш романындағы түс көру оқиғалары символикалық, болжағыштық мәнге негізделіп, алдағы болар жақсылықты немесе жаманшылықты алдын ала сездіреді. Алда болатын жаманшылықты сезіну «Атау кере» романындағы Айнаның түс көруіне де тән болып келеді.

«Ерікті тоса-тоса таң алдында өзі ілініп кеткен Айна өз түсінен шошып оянды. Көрпеге оранған күйі, көрген түсін есіне түсірді. Жап-жасыл дала, сол далада астарына сары ала сырмақ төсеп қымыз сапырып ішіп отырған анасы мен енесі жас ботадай тәй-тәй басқан Айнаны аймалап толғанып, қаз тұрғанын қызықтайды. Тұсауын кеседі... Енді бір мезетте екі бірдей ананың арасында мәз болып күлген сәбиді жалғыз қалдырып, қалықтап ұшып кеткен қос ана аспан төсіне сіңіп, көзден ғайып болады. Айна жылады...» Бұл түс – Айнаның енесі Нүрке кемпірдің қайтыс боларының ишарасы болады.

Халықтық түс жоруларда аспанға шығу, биікке көтерілу жақсылық нышаны болса, О. Бөкей кейіпкерлерінің түсінде мүлде басқаша сипат алады. «Аспан төсіне сіңіп, көзден ғайып болу» – өлім сапарының ишарасы түрінде көрінеді. Аспан – кеңістік, табиғаттың құдіретті де тылсым жаратылысы. Адамның өлімге бет бұруы сол қол жетпес тылсымға сіңіп кетуімен бейнеленеді.

Оралхан Бөкейдің «Атау кере» романы әдебиет тұрғысынан ғана емес, адами психологиялық қасиеттерді де жан-жақты талдап, мифопоэтика мәселесін де қарастырған. Мифтің алғашқы қауымдық қоғам адамдарының әлем, дүние жөніндегі танымының көрінісі екенін айта келе, миф тек қана көне жанр емес, сонымен қатар дәл анықтама беруде де қиындық туындыратын күрделі жанр екендігін танытқан.

«Мифопоэтика – әдебиеттануда мифопоэтика деп шығарманың мифологиялық құрылымын, ондағы белгілі бір мифтің дизайнын әмбебап сюжетін немесе образ ретінде зерттейтін поэтика бөлімі екені айтылып, тақырып бойынша талдау жүргізілді. Бұған мысал ретінде басты кейіпкердің өмірлік құндылықтары мен жасаған іс-әрекеттерін және ойларын алуға болады.

Еріктің өз ойынан шығуын оның іс-әрекеттерінен көруге болады. Себебі:

Біріншіден, Ерік тұрмыстағы адам болғанына қарамастан, өз ойынан шығарған мифтегі Қатынға ғашық болды. Осының салдарынан Айнаны адам деп санамай, көңіл аудармайды.

Екіншіден, Еріктің бар ақылы ақша жасауға жұмсалғандықтан, оның сезімі қатыгезденіп кеткен. Сол себептен Айна Еріктен бас тартып, Тағанға тұрмысқа шығады.

Үшіншіден, Ерік өз мифтағы өміріне жету үшін теңіздің арғы жағындағы тұрған Қатынға барып, Құдайдан өзін араға айналдыруды сұрап, өз махаббатымен қосылғысы келді. Алайда, құдай оның жасаған істері мен ойларын көріп, тағдырды оған қарсы қойды.

Осы шығарма арқылы автор мифопоэтиканы қолдана отырып, кейіпкердің өзінің ішкі дүниесіне сай жануарға айналуын көрсетті. Яғни, егер ол жақсы адам болса, ол өзі қалағандай бал араға айналушы еді. Бірақ, тағдыр басқаша шешім қабылдады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ әдебиеті. Оқулық. 11-сынып. А. С. Ақтаева, А. Қ. Жүндібаева, Ж. Н. Нұрлыбаева. Алматы: «Жазушы», 2020.

2 О. Бөкей «Атау кере» роман, Алматы: «Жазушы», 2005 (Аудиокітап).

3 Кемелбаева А. Сөз хикмет: Эсселер, мақалалар, сұхбаттар. – Алматы: «Дәстүр», 2016.

4 Қасқабасов С. Қазақстың халық прозасы. Алматы: «Ғылым», 1984

5 Аймұхамбет Ж. Ә. Миф. Мифология. Мифопоэтика: Монография, – Астана: Foliant, 2016.

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢ ЛИРИКАСЫ: ҰЛТ ТІРЕГІ – АУЫЛ СУРЕТТЕРІ

ҮКІБАЙ А. Қ.

10-сынып оқушы, № 16 мектеп-лицейі, Павлодар қ.

ДАУЛЕТ М.

мұғалімі, № 16 мектеп-лицейі, Павлодар қ.

Тәуелсіздік кезең қазақ лирикасына жаңа шабыт, өзгеше өрнектер әкелді. Жаңа өмірге құлшыныс әдебиетте жаңа тақырыптар

мен идеяларға жол ашты. Қазіргі кезең поэзиясындағы іргелі тақырыптардың ішінде – туған ел, туған жерге туралы шығармалар бөлек көрінеді. Тәуелсіздік кезеңіндегі лирикада кеңес өкіметінің соңғы жылдарынан басталған тоқыраудың кеселі ауыл тағдырына алаңдаулы тақырыптар мол болды. Ауыл тақырыбы бұған дейін өске ел, өнген орта, ұлттық даму негізі болып суретеліп келген. Қазақ әдебиеті үшін ауыл тақырыбы – туған ел мен жер тақырыбының алтын дінгегі. Бүгінгі ауыл бейнесінің өзге бастаған алғашқы жаңғырықтары 1991–2001 жылғы лирикада анық көрінеді.

1991–2001 жылдардағы поэзияда бұл тақырыптардың еркше көрініс беруі деп біз келесі себептерді анықтаймыз.

1 Қазақ әдебиетіндегі Отан, туған ел мен жер тақырыптары – негізгі тақырыптардың бірі. Бұл – әдебиетте дәстүрге айналған қадірлі тақырып.

2 Еркіндік алған елдің ақындарының да мүмкіндігі де бөлек болды.

3 Батыс пен шығыс әдебиетін игерген жастар жаңа заманның жырын да бөлек етті.

4 Ауылдың өскен, қанат жайған қалпын да, кейіннен қадірі қашқан шағын да көздерімен көрген ұрпақ.

Ел мен жердің тағдырын жырлағанда елдің өзгеше бар жақсылығын да, кетеуі кеткен кемістігінде қорықпай айтты. Қоғамның, заманның ісін кей тұстары сатқындыққа, кей тұстары апатқа теңеген өлеңдер поэзияның шын қоғам көрінісі болған қалпын танытты. Әсіресе Т. Әбдікәкімовтің туындылары өз кезеңі үшін жойқын жаңалықтай сезілді. Т. Әбдікәкімов ақын қазақтың қара өлеңін жаңа бір қияға шығарды. Бұған дейінгі жалпақ ақыл, арзан ұйқасқа құрылған жырлар жаңа жалын болып төгілді.

Өзенім-ай,

Мұң-зарың бар ма қанда,

Шөл деген сөз «өл» болды дәл маған да!

Ойлағандай боламыз (кешір бізді)

Орман түгіл, шілігің қалмағанда!

Жолықпаса жусан – сау, ермен – есен,

Мен өзімді іштегі шермен езем.

Ой-арманы жоқ адам ол да бәрібір -

Орманьнан айырылып өлген өзен!

Немесе:

Солай, өне, Қара Өлеңнің Дұғасы!

Қарға болу қиын емес расы.

Қара түнде, Қара ағаштың басында
 Қандай жұмсақ қара құстар ұясы!
 Ал төменде - сан қорқыныш, сан күдік...
 Қала жатыр ұл-қыздарын қаңғытып.
 Қақ төбеден Қайырымсыз қоғамға
 Қандай рахат отырсаңыз саңғытып! [1, 29].

Ақынның жырлары табиғаттан бүкіл адамзат атынан сұраған кешірімдей. Екі өлең екі тақырыпты жырға қосқан. Біріндегі адамның жаратылысқа жасаған зұлым кесапаты, табиғат – ана қауқарсыз, күш-қуаттан айырылған шарасыз күйде. Орманнан айырылған табиғат пен ойдан жүрдай болған адамдар қоғамы – екеуі де шерлі. Екеуі де ендігі – барынан айырылып қана қойған жоқ, жанынан да айырылғандай. Табиғатсыз адам тіршілігінің күнсыздығы, кейіпкер шарасыздығы айтылады.

Ал екінші өлең жеке бас мұңы сияқты, бірақ заман мен қоғам теперішін көрген қазақ қыз-ұлдарының күйі. Өз елінде, туған жерінде басында өзімдікі дер шаңырағы болмау – трагедияның басы шығар. Құс екеш құстың да биікте, өзі қалаған жерде ұясы бар. Қоғам қара ағаштай да сая, пана бола алмай отыр. Мүмкін пенделіктен ада табиғат өз балаларын далаға тастамас, ал адамдар қоғамына өз балаларын қаңғыту түк те емес екен. Кейіпкер де өзіне мейірімсіз қоғамға мейірімсіздікпен жауап береді.

Әмірхан Балқыбектің өлеңдерінде:

Алатаудың әрбір шыңы әулие,
 Білмесем де білемін.
 Береке – бақ тілеп едім әр үйге,
 Неге қабыл болмай жатыр тілегім.
 Бір тазымен бір ауылды асырар Заман өткен, Қапамын.
 Қамбар емен және мен.
 Көшеменен кетіп бара жатамын
 Жоқ жан сынды дөңеңем [2, 97].

1990-2000 жылдары жазылған туған жер, ел туралы өлеңдердің басты еркішелігі бұнда жұрт жанын сағынған сағыныш емес, қоғамнан теперіш көрген халық пен ұлт жайы айтылды.

Кеңестік идеология 80-жылдардың соңына қарай әлсірей бастады. Ең бастысы, қоғам мен адамдардың әлеуметтік тұрмысы нашарлай бастады. Тұрмысы нашарлаған елдің ой-санасы да өзгермей қоймайтыны белгілі. Осы тұста қазақ әдебиетінде көптеген жырлардың ішінде орын алған тұрмыстық торығудың да алға

шығуы заңды еді. Бақытжан Алдиярдың «1999 жылғы 11 тамыз. Ауыл.» өлеңінде мынандай жолдар бар:

Жер сілкінді, күн тұтылды, жел соқты,
 Жұмыр жерді басып жатыр түнек кеш.
 Біздің ауыл әу бастан-ақ селқос-ты,
 Дүниенің дүмпүіне дір етпес.
 Биыл оқу қалады-ау деп өкініп,
 Бір жас сәби кекілі бар шырайлы,
 Атасының тізесінде отырып,
 «Ақырзаман деген не деп сұрайды.
 Ал атасы таппай ұзақ не дерін,
 Бар санасын ойлар шарпып көп қызу,
 Балам, дейді, ақырзаман дегенің -
 Алты жылды айлық алмай өткізу [2, 28].

Өлеңнің көркемдігі әлсіз болғанымен де айтары мен суреттері - қоғам сендіріп келген, өзіне бағындырып келген, айтқанына жүргізіп, кешегі күні от пен суға салған халқынан теріс айналып, ел мен жерді «ақырзаманның» алдына әкелген шағын дәл беретіндігі. Қоғамның осындай тар қыспағын бар ақындар жырға қосты. Лириканың көркемдігі де сонда әркім әр түрлі қырынан алды, әр ақын қоғам мен заман қыспағын түрлі бояумен, түрлі себептен көрді. ең бастысы барлығы да – қоғам кесапатының себебін ашып, өзінше жауаптарын тапты.

20-ғасырдың 90-жылдарын басталған жыр – керуеннің көші ел мен жер тақырыбында бұрынғыдай сағынышты, ыстық махаббатты, өскен өлкенің сұлу табиғатын, өзгеше әдемі қалпын жырлай алмады. Себебі қазақтың алыстағы ауылға қатынауы бұрынғыдай қиынға түскен жоқ.

Ақпараттық-технология байланысты да өзгертті. Бірақ жаңа заман жаңа «сыйын» ұсынды. Ол - туған ел мен жердің бұрынғы ұлттық қалпынан алыстап бара жатқаны, ол – елмен бірге жердің де қасиеті кетіп, керексіз қалып жатқан қалпы болатын. Бауыржан Қарабековтің «Күзгі саз» өлеңінде мынандай жолдар бар:

Сағынып елге келгенде,
 Сырнайлы сағым белдерде.
 Сарғайып кеткен даламның
 Сарнайды мұңы кеудемде [3].

Осындай ауылын көріп торыққан күй Жанар Рамазанованың «Ауылым» өлеңінде де жырланды:

Жоғалтқандай мәңгілікке бауырын,

Жетімсіреп қалған сынды ауылым,
Өз тірлігің өз ішінде қамалып,
Жыртығың да жатыр сонда жамалып [2, 311].

Болат Мүрсәлімовтің «Қызыл кесік – нұрлы жол» өлеңінде ақын туған жердің кешегісі мен бүгінін салыстырады [2, 26]. Қиналған елдің, тағдыр талайын шешер ұл-қыздарының адал еңбегі мен ар-ожданы. Ел мен жердің жақсылығына сенген балаларының ақ ниеті деген идея айтылып қоймайды. Ақын өзі де сол жолда барын салмақ. Елдің қиындығынайтып қана қоймай сол қиындықтан қалай арылтам деген сезім ақынның жан сезімі ғана емес, болашақтың да хабары.

Қалқаман Сариннің «Қарауыл. Қараөлең» шығармасында бұған дейін көп жырланған Қарауылға қайта соғады. Ұлы Абай мен Шәкәрімнің ата жұрты Қарауылдың барша жақсылық мекені болғаны аңғарылады. «Қара» сөзінен дыбыстық анафора жасай отырып, «қ» сөзіне акцент қояды. Ақын қазақтың әдеттегі қара - түр мен түсті білдіретін сөзін алмайды. Ұлттық реңктегі «қара» сөзіне мән береді. Қазақ тілінде қара сөзінің екі түрлі мағынасы бар. бірі – қайғы мен қасіретті білдіретін сөз, бірі – қадірлі, кмелі деген ұғымды ашатын лексема.

Ақын айтатын: қара өлең, Қара Ертіс, қара бала, Қараой Қарасаз, қара нар, қара жол, қара тау, қара қой, қара қазан, қара су, қара жаяу, қара қыз, қара көзді келіншек, қара күбі, қара шаңырақ сияқты «қара» сөзі – қасиет, қадір, құрметтілікті білдіретін мағынаға қарама-қарсы «қараның» қиындық пен жамандықты беретін мағыналарын қарсы қояды: қара түн, қарақұрым халық, қара суық, қара күйе, қара ниет сәтті қолданған. Ақын қазақ тіліндегі қара сөзінің екі танымдық белгісін қатар алып, көркемдікті күшейткен. Қара сөзі – екпін түскен сөз, көркемдік сипатты анықтаушы белгі.

Ауылдың қасиеті мен қадірін халық жан күйін суреттей келе ақын өлеңді былай аяқтайды:

Қарақұрым халықтың халі бөлек бүгінде,
Қара жаңбыр жауып тұр қар аралас іңірде.
Қара суық күз келіп қалтырайды қу тірлік,
Қара торғай секілді қарағаштың түбінде.
Қарауылда қалды өне, қара шалым, тектім-ау,
Қара шалдан қалғаны – қара шаңырақ тек мынау.
Қара күйе жағылып арыңа аппақ ауылым,
Қара ниет қоғамның құрбаны боп кеттің -ау... [3, 26]

1990-2000 жылдары жазылған туған жер, ел туралы өлеңдердің басты ерекшелігі бұнда жұрт жанын сағынған сағыныш емес, қоғамнан теперіш көрген халық пен ұлт жайы айтылды.

Сондықтан да бұнда ел мен жерді осындай күйге түсірген қоғам мен саясат айыпталды.

Қорыта келгенде, тәуелсіздіктің әкелген қоғамдық-саяси лирикасының бір ерекшелігі де – қоғамды бұған дейінгі жырлар мақтап келсе, енді барды жазды. Бар сурет сол қалпында көрінді.

Қай заманның да қиындығы бар дегенмен әр замандікі өзінше ерекше. Бұл замандікі тіпті бөлек. Адамзат қауымдасып, бөлісіп, қолындағысын жоққа беріп жәрдемдесіп өмір сүруді ұмытқан.

Ауыл тақырыбы – ел тағдырымен, ел бейнесімен астаса, соның өзі ретінде жырланды. Біз бұл кезеңдегі ауыл тақырыбынан келесі сипаттарды көреміз.

1 Қазақ үшін ауыл тағдыры ел тағдыры.

2 Ауыл тақырыбы халық жағдайының өлеуметтік күйзелісімен бірге алынды.

3 Ел бейнесінің, халық тұрмысының тұтас қалпы ауыл арқылы көрінді. Ел мен жердің тағдырын, жеке бастың мұң-зарын тыңдап, бәрінен де адал шешер бір жаратушы екендігін поэзия мен қайта әкелді. Қайта жаңғыртты. Сондықтан да 90- жылдардың соңындағы поэзиядағы жалғыздық кейіпкер сезімін терең ашыла түсті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбдікәкімов Т. Қас Сақ аңқымасы – Алматы: Қазығұрт, 2003. – 448 б.

2 Жас ақындар жырларының антологиясы, – Алматы: Өлке, 2000. – 320 б.

3 Қарабеков Б. Қызылдың ауыл құмында, – Алматы, 2001, - 136 б.

2.5 Павлодар Ертіс өңірінің мәдени және рухани құндылықтары
2.5 Культурные и духовные ценности Павлодарского Прииртышья

«МУЗЫКАЛЬНЫЕ» ПАМЯТНИКИ ПАВЛОДАРА

ГРУША М. А.
ученик 11«А» класса, СОШ имени Камала Макпалеева, г. Павлодар
ПЕТРОВА Т. С.
учитель музыки, СОШ имени Камала Макпалеева, г. Павлодар

Первый президент Н. А. Назарбаев в своей статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отметил: «Гордиться историей своего края – дело нужное и полезное».

Поколение, изучающее «Краеведение», должно гордиться великими людьми своего родного края, должно знать всё о самых важных сакральных местах малой родины и осознавать свою причастность к богатой истории родного края.

Павлодар – прекрасный город на берегу Иртыша. С давних пор он считается одним из центров музыкальной культуры Казахстана.

Много акынов и композиторов прославили своим искусством Павлодарское Прииртышье. В сеть достопримечательностей города вошли величественные памятники известным музыкантам степного края, рассказывающие об их безграничном таланте и преданности любимому делу – служению искусству. Знаменитые скульпторы запечатлели музыкальные инструменты и образы гениев в гранитном камне.

Недалеко от центральной музыкальной школы им. Курмангазы в скверена пересечении улиц Лермонтова и Машхур Жусупа расположен памятник славной и легендарной домбре. Казахский национальный инструмент – это один из самых важных символов народа. В Казахстане в 2018 году первое воскресенье июля было объявлено Национальным днём домбры.

Памятник домбре
установлен в сквере на пересечении улиц Машхур Жусупа и Лермонтова

Рисунок 1

В центре Павлодара рядом с музыкальным колледжем стоит памятник самому древнему казахскому музыкальному инструменту – кобызу, созданному великим Коркут-атой. Звук кобызы словно старец-мудрец окутывает прохожих ореолом священных звуков и даёт напутствие молодёжи хранить народные традиции предков.

Памятник кобызу
установлен рядом с музыкальным колледжем по улице Торайғырова

Рисунок 2

На территории Павлодарского Государственного Университета им. С. Торайғырова в 2007 году был установлен памятник мужскому квартету «Дос-Мукасан» - первому советскому вокально-инструментальному ансамблю из Казахстана, прославившемуся исполнением казахских песен в эстрадной обработке.

Днём рождения ансамбля «Дос-Мукасан» стал день 1 августа 1967 года, когда квартет выступил на сцене Дворца культуры, отремонтированного и реставрированного бойцами стройотряда

в совхозе «Баянаульский» Павлодарской области. Основателями ансамбля и его первыми исполнителями были Досым Сулеев, Мурат Кусаинов, Хамит Санбаев, Александр Литвинов (название ансамбля происходило от сокращения имён участников: «Дос» – лидер ансамбля Досым Сулеев, «Му» – Мурат Кусаинов, «Ка» – Камит Санбаев, «Сан» – Саня (Александр) Литвинов. Ансамбль «Дос-Мукасан» – стал одним из основателей современной казахстанской эстрады. Он – лауреат многих международных конкурсов и фестивалей, в том числе X и XII Всемирных фестивалей молодежи и студентов в Берлине и Москве, лауреат премии комсомола Казахстана.

Мемориал установили преподаватели и студенты ВУЗа в память о легендарных музыкантах, начавших своё триумфальное восхождение на мировой музыкальный олимп в степных краях Павлодарского Прииртышья.

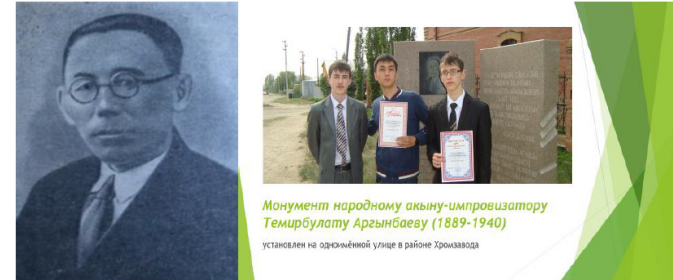

Скульптура ВИА «ДОС-МУКАСАН»
установлена на территории ПГУ им. С.Торайгырова по улице Ломова 64

Рисунок 3

Монумент народному акыну-импровизатору Темирбулату Аргынбаеву (1889–1940) хорошо знаком жителям и гостям города на Иртыше.

Этот профессиональный певец вместе с другими казахскими артистами-самородками заложил фундамент национального музыкального искусства.

Монумент народному акыну-импровизатору
Темирбулату Аргынбаеву (1889-1940)
установлен на односторонней улице в районе Хромозавода

Рисунок 4

Памятник «Первый учитель», установленный в Павлодаре в 2012 году, был первым в Казахстане памятником, посвящённым профессии педагога. Памятник был установлен по инициативе Павлодарского педагогического института в год его 50-летия, как дань уважения всем, кто «сеет разумное, доброе, вечное».

Автор памятника – скульптор Кажибек Баймульдин. Уникальная четырёхметровая скульптурная композиция была отлита в Алматы на заводе им. Кирова.

Памятник первой учительнице
(скульптор К. Баймульдин, бронза, 2012 г.)
установлен в сквере на пересечении улиц Машхур Жусупа и Каирбаева

Рисунок 5

13 июля 2018 года на пересечении улиц улица Ткачёва и Майры был открыт памятник уроженке города Павлодара, народной певице и композитору Майре Шамсутдиновой.

Инициатором и главным спонсором установки памятника выступил заслуженный работник культуры, почетный гражданин города Павлодар Куат Есемханов. Автором бронзовой скульптуры

стал Азат Баярлин. Памятник отлили в Москве. Его высота вместе с гранитным постаментом составляет 3,5 метра.

Рисунок 6

21 марта 2021 года на площади Конституции рядом с одноименным Дворцом культуры был установлен памятник прославленному казахскому композитору и акыну Павлодарской области Естаю Беркимбаеву.

Автором скульптуры стал почетный член Российской академии художеств, союза художников Казахстана и Канадской ассоциации скульпторов Азат Баярлин. Его эскиз был выбран госкомиссией в рамках общереспубликанского конкурса среди двенадцати других. Несмотря на устоявшийся образ композитора, как старца, скульптор все же решил изобразить его молодым.

На работу над проектом у автора ушел год. Вносились изменения, менялось положение домбры из одной руки в другую, так как Естай был левшой. Общая высота памятника вместе с постаментом составляет восемь метров. Сделан он из художественной бронзы и покрыт защитным воском.

Памятник Естаю Беркимбайулы

Установлен 21 марта 2021 года на площади Конституции рядом с ГДК

Рисунок 7

Красота родного края неотделима от истории и культуры. Эти каменные музыкальные изваяния города Павлодара напоминают об истоках, о красоте малой родины, о силе и славе её представителей в лице великих деятелей казахского музыкального искусства.

ЛИТЕРАТУРА

1 А. Нухулы, М. Ш. Алинова, З. А. Сабданбекова, А. М. Сыздыкова, Б. Т. Аушахманова. «Краеведение» Павлодарская область – Астана: Арман-ПВ, 2018. – 3–4 стр.

2 Домбра – символ нашего народа <https://www.zakon.kz/4923441-dombra-eto-simvol-nashego-naroda-muzey.html>

3 Поближе к Музе <https://pavon.kz/post/view/50688?reply=541478>

4 Дос-Мукасан Рождение и становление ансамбля [http://dos-mukasan.kz/ page_id=23](http://dos-mukasan.kz/page_id=23) -<https://ru.wikipedia.org/wiki>

5 Великие казахские исполнители XIX века. Темирбулат Аргынбаев.

6 Историко-культурное наследие казахских певцов. – <https://silkadv.com/ru/node/959>

7 В Павлодаре открыли памятник композитору Майре Шамсутдиновой <https://pavon.kz/post/view/58211>

8 Памятник Первый учитель в Павлодаре <https://umihelp.com/news/pamyatnik-pervyj-uchitel-v-pavlodare>

9 Памятник молодому Естаю Беркимбаеву открыли в Павлодаре <https://pavon.kz/post/view/68087>

РОЛЬ ТВОРЧЕСТВА ДЕТСКИХ АВТОРОВ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПАТРИОТИЗМА

ЖАКИШЕВА А. А.
ученик, Школа-лицей № 20,, г. Павлодар
КАСИМОВА К. Ф.
учитель русского языка и литературы,
Школа-лицей № 20,, г. Павлодар

Любовь к Родине начинается к любви к родному краю, родному городу. Любовь к Родине определяется емким понятием «патриотизм». Мы согласимся, что «в основе казахстанского патриотизма должны лежать, по мнению казахстанских исследователей, казахский патриотизм, который может формироваться на основе уважения к государству, почтения к истории, традиции, культуре и языку самого казахского этноса» [1]. Павлодарское Прииртышье представлено богатым литературным творчеством наших земляков поэтов и писателей. Обзор исследований, которые посвящены изучению этого пласта литературы, показывает, что в центре внимания ученых находится в основном публицистика и гражданская лирика наших земляков. В частности, исследователь Р. Р. Жаева (2012) в качестве текстового материала использовала публицистику Ю. Д. Поминова [2]. Изучению творчества другого нашего земляка-поэта Павла Васильева посвящены работы И. В. Поповой (2017) [3] и Т. М. Мадзигон (1966) [4], О. А. Иост (2018) [5]. Это свидетельствует об интересе лингвистов к творчеству ярких представителей нашего литературного Прииртышья. В поле нашего зрения вошли произведения поэтов Павлодарской области и мы решили обратиться к мало изученной части литературного пласта павлодарской литературы – к поэтическим произведениям для детей.

Обращение к творчеству павлодарских поэтов и писателей дает нам возможность познакомиться поближе с литературой малой родины.

В качестве ярких представителей павлодарской детской литературы рассмотрим творчество следующих авторов.

Сулеймен Баязитов. Поэт родился в Баянаульском районе Павлодарской области в селе Ж. Шанина. Многие годы работал учителем средней школы, являлся внештатным, а затем и штатным корреспондентом областной газеты «Сарыарқа самалы». Заслуги нашего земляка были оценены по достоинству и он был

удостоен премии областного союза журналистов. Остановимся поподробнее на его книге «Последняя шутка батыра Малайсары». Автор адресовал ее юным читателям. Главный герой, которого представил С. Баязитов, – соратник хана Абылая Малайсары батыр. Для жителей Павлодарской области имя Малайсары батыра известно не понаслышке. Ему принадлежит особое место в истории освобождения казахского народа от джунгар. В Майском районе Павлодарской области отмечены памятные места исторических сражений, героем которых был батыр.

Примечательно, что павлодарские авторы давно и успешно пропагандируют и популяризируют творчество друг друга. В качестве примера в связи с упоминанием имени Сулеймена Баязитова следует отдать должное таланту другого автора – поэта Ольги Григорьевой.

В частности, ею был переведен на русский язык цикл стихотворений С. Баязитова «Времена года». Ольга Григорьева – павлодарский поэт, который занимает свое отдельное место в плеяде наших талантливых земляков. Такой творческий союз по праву вызывает гордость всех ценителей литературы Павлодарского Прииртышья.

Также перу Ольги Григорьевой принадлежат произведения, которые адресованы детям. За авторские циклы, посвященные детям, О. Григорьева стала обладателем почетного титула «Балалық шак досы – Друг детства» и названа «Лучшим детским журналистом 2007 года».

Следует отметить творчество павлодарской детской поэтессы Елены Игнатовской. Особая заслуга Е. Игнатовской – поддержка детской странички «Домовенок» Павлодарской областной газеты «Звезда Прииртышья». Ее произведения «Каникулы», «Собачья мечта», «Где зимуют веснушки» и другие также адресованы маленьким читателям.

Отметим также творчество Елены Вайберт. Жителям Павлодарской области Е. Вайберт известна, прежде всего, как детский журналист, основатель детского пресс-центра Павлодарской области, который более 30-ти лет успешно работает при Дворце школьников им. М.М. Катаева. Детский пресс-центр стал стартовой площадкой для многих павлодарских журналистов, которые известны за пределами Павлодара и области. В 2016 году вышел сборник павлодарских детских поэтов «Волшебные буквы», в

который также вошли произведения Е. Вайберт. Стоит отметить, что сборник создали авторы пишущие на казахском и русском языках.

Представленный обзор подобран с целью обратить внимание широкого круга читателей на творчество павлодарских детских поэтов. Несомненно, что обращение к их произведениям, может способствовать формированию чувства патриотизма, гордости за родной край. Образы, представленные в стихах и рассказах местных детских поэтов узнаваемы для юных читателей. Отдельное место занимает образ Иртыша – величественной реки, на берегу которой расположен наш город. К примеру, в стихотворении О. Григорьевой «Прогулка на Иртыш» описывается знакомая каждому из нас с детства ситуация. Все мы прогуливаемся с детства по берегу Иртыша.

*Набегают волны на бетон
И откатываются шуриша,
Это по реке плывет, как слон,
Бревнами груженная баржа.*

Образ Иртыша по-разному представлен во многих произведениях наших земляков. Но всех объединяет трепетное отношение к символу родного города. Примечательно, что многие другие образы, представленные в стихах наших поэтов земляков, встречаются у разных авторов. Мы узнаем свой город, свое родное Прииртышье, степи, озера, бескрайние поля, колоссящиеся поля и все то родное и близкое, что воспето ими. К примеру, горы Баянаула воспеты практически всеми поэтами, не остались без внимания и озера – излюбленное место отдыха и гордость всех казахстанцев. Окрестности Баянаула по праву называют казахстанской Швейцарией.

Особая тема – обретение Родины представителями департированных народов бывшего СССР. В качестве примера обратимся к творчеству нашей землячки Лидии Медовой. Сборник стихов автора «Земля, где сужденородиться» и повесть «Детство Марьямки». В историях, описанных Лидией Усмановой, отразилась история целого государства. Повесть посвящена судьбе людей департированных в Казахстан в годы сталинских репрессий.

Таким образом представленные примеры могут стать хорошим материалом для формирования чувства «уважения к государству, почтения к истории, традиции, культуре и языку», что вбирает в себя емкое понятие «патриотизм».

ЛИТЕРАТУРА

1 Абдыгалиев Б. Новые приоритеты национальной политики Казахстана // Свободное общество. – Астана – Март. – № 1 (1). – С. 69.

2 Жаева Р. Р. Способы актуализации прецедентных феноменов в публицистических текстах Ю. Д. Поминова: автореф. дисс. ... канд. филол наук: 10.02.19. – Кемерово, 2012. – 25 с.

3 Попова Н. В. Фольклорные традиции в творчестве Павла Васильева: автореф. дисс. ... канд. филол наук: 10. 01. 01. – Орел, 2017. – 23 с.

4 Мадзигон, Т. М. Творчество Павла Васильева: автореф. дисс. ... канд. филол наук: 10.01.01. – М., 1966. – 21 с.

5 Иост О. А. О функционировании образа колокола в лирике Павла Васильева // VIII Лазаревские чтения: Лики традиционной культуры в современном культурном пространстве: резонанс базовых ценностей: сб. материалов междунаро. науч. конф. Челябинск 27–28 фев. 2018: в 2 Ч.- Челябинск: ЧГИК, 2018. – Ч. 1. – С. 88–93.

6 Иост О. А. Географические меты Казахстана в поэзии Павла Васильева // Диалог культур: поэтика локального текста: материалы VI Международной научной конференции. Горно-Алтайск, 26–29 мая 2018 г. / под ред. П.В. Алексеева: В 2-х т. - Горно-Алтайск: Библиотечно-издательский центр ГАГУ, 2018 - С. 107–122.

7 «ZHARAR» ақпараттық-танымдық порталы – электронная версия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.zharar.com/rus/stihi/15876-1.html> (Дата обращения 22. 08. 2022 г.).

8 Литературная карта Павлодарского Прииртышья – электронная версия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://map.pavlodarlibrary.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=54%3A2012-05-30-05-04-39&catid=6&Itemid=17&lang=ru (Дата обращения 22. 08. 2022 г.).

9 Сайт славянского культурного центра Павлодара – электронная версия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.slavcentr.kz/index.php/slavcenter-persons/7908-elena-ignatovskaya.html> (Дата обращения 22. 08. 2022 г.).

10 Сайт Евразийского литературного фестиваля — электронный журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.17.ocabookforum.com/%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B8%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F/> (Дата обращения 22.08.2022 г.).

**МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА САТИРА
ЖАНРЫН ДАМУДАҒЫ ЖОЛДАРЫ:
ЖАНАТ ТҮРҒАНБЕКҰЛЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ МОЛ МҰРАСЫ**

КАИРГЕЛЬДИНОВА М.
10 сынып, № 18 ЖОББ, Екібастұз қ.
КУЛЬМАҒАНБЕТОВА Р. А.

гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих пәнінің мұғалімі, Екібастұз қ.

Болашағын ойлайтын ел дананың ісін балаға үлгі ететіні ежелден белгілі қағида. Шүкір, ел болып ен дүрмектің ішіне енгелі саяси-экономикалық ахуалымызды көтеріп қана қоймай, мәдени-танымдық кеңістігіміздің көкжиегін кеңейтуге де баса назар аудардық. Ұлы даланың ұрпақ тәрбиесі баладан басталады. «Мәдениет – ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлттың ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады.» Н. Ә. Назарбаев.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев бастауымен құрылған «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанның үлкен мәдени мұрасын, мемлекеттік тілде білім қорын, тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіруді, ұлттық әдебиет пен жазудағы көпқасырлы тәжірибені біріктіруді зерттеудегі бірыңғай жүйе қалыптастыруда игі істердің бастамасы болды [1].

Қазақ сахарасының біртуары

1-сурет – Жанат Тұрғанбекұлы (1949-1997 жж.)
Қазақстан Республикасының Журналистер одағының мүшесі

Жанат Тұрғанбекұлы Баянауыл ауданы, Жаңа тілек ауылында 1949 жылдың 17 тамызында дүниеге келген. Әкесі Олжабекұлы Тұрғанбек – механизатор, еңбек озаты, алғашқы комбайнды тізгіндеген озық комбайнер болды. Қарымды қаламгер, тамаша журналист Жанат Тұрғанбекұлы ағаларымыздың арасында аман жүрсе, биыл жетпіс екі деген жастың жотасына жететін еді. Ол-Ертіс-Баян өңіріне ерте танылған қаламгер, өткір мәселелерді өжет көрген журналист. Өмірден де ерте озды. Кейінгі жылдары жергілікті басылым беттерінде Жанат жайлы сирек жазылып жүр. Елуге жетпей, екі кез жерге еніп кете барған жанның көп қаламдасы секілді есімі жиі ескеріле бермейді. Осы олқылықтың орынын толтыру, аруақ алдындағы парызымыздың бір парасын ада қылу асыл мақсатымыз.

2-сурет – Облыстық байқау жүлдегері Жұмажан Меруерт Атасы Жанақов Жұмажан және ағасы Жанақов Секенмен. Баянауыл тумасы журналист Жанат Тұрғанбекұлы жайлы естелікті жазу үстінде

Павлодар облысының «Қызыл ту» газетінде ұзақ жылдар еңбек еткен Қазақстан Журналистер одағының мүшесі Жанат Тұрғанбекұлының «Бір сомның әлегі» кітабының тұсау кесерінде болған мектебіміздің оқушысы Тұрсын Ұлан мен тарих пәні мұғалімі Құлмағанбетова Роза Әубәкірқызы былайша еске алады: Тұсаукесер жиында Жанат Тұрғанбекұлының көзін көріп, қызметтес болған ақын, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, халықаралық «Алаш» сыйлығының иегері Арман Қани, жазушы, журналист, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі Ғалымбек Жұматов, Қазақстанның құрметті журналисі, «Қазақ тілі»

қоғамының облыстық филиалының төрағасы Социал Әйтемов, Жанат Тұрғанбекұлының інісі Сағат Тұрғанбекұлы құрметті қонақ ретінде қатысып, өз естеліктерімен бөлісті. «Бір сомның әлегі» кітабы 4 бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімі Жанат Тұрғанбекұлының өзін-сықақ әңгімелерінен тұрса, екінші бөлімге өткір мақалалары топтастырылды. Үшінші бөлімде ел аузынан жинаған әңгімелері, төртінші бөлімде журналист туралы естеліктер берілген. Кітаптың жарыққа шығуына орай оқушылар арасында облыстық сатиралық әңгімелер мен эссе жазу байқауы ұйымдастырылды. Байқау облыстық мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының және «Шаңырақ» орталығының қолдауымен өтті. Байқаудың бірінші кезеңіне 30-дан астам оқушы қатысып, сатиралық әңгіме жазып сынға түсті. Бүгінгі екінші кезеңге үздік деп танылған 8 оқушы өтіп, эссе жазудан бақ сынады. Талантты журналистің өмірдегі інісі, өнердегі ізбасары елімізге белгілі айтыскер ақын Асығат Тұрғанбек ағасының қоғамдағы мәселені жеткізуде сатираны қолданған мықты қаламгер, табанасты өлең шығаратын ақындығы болғанын атап өтті [2].

Жапан далада жалғыз жүйіктеген жүйріктей өмірден ағындап өткен оның қалдырған жолы мен жалы – жазған шығармалары. Сондықтан, жиырма жылдық журналистік жолы сарғайған газет тігінділерінде ғана емес, сағынған дос-жаран, сыйлы әріптес аға-інілерінің жүрегінде сайрап жатыр. Сол жолға жақсылап үңілейікші.....

3-сурет. Облыстық байқау жүлдегері Жұмажан Меруерт Арнайы жүлде тағайындаған Баянауыл аудандық «Баянтау» газетінің редакторы **Қабділәшім Еламан Хасенұлы** жүлдегерді *Алғыс хатпен марапаттап, ақшалай сыйлығын табыс етті.*

Бала Жанат ауылдық мектепке білікті ұстаздардан тәлім алып, тәртіп пен талапқа негізделген кеңестік кезеңде өсіп, жастайынан шығармашылық бағытты таңдап, журналист болуға машықтанады. 4-ші сыныпта оқып жүріп-ақ, балаларға арналған республикалық басылымдарға мектеп өмірі туралы мақала, атырнақалды өлеңдерін жіберіп тұрады. Өз сөзімен айтсақ, «журналистік қызметті таңдауына басты себепкер, қаламын ұштауға алғашқы тәлімгер тәрбиеші болған – «Қазақстан пионері» газеті». Баянаула бауырындағы жас талапқа Ә. Жапаров, Е. Домбаев, Ж. Темірбеков сынды журналистер үнемі ақыл-кеңес айтып, хат жолдайтын. Жанаттың жолында өшпес із қалдырған 1964 жылы еді. Дәл сол жылы таңдаулы 30 жас тілшінің қатарында газеттің арнаулы кітапханасын сыйға алды. Ал 1965 жылы оған Бүкілодақтық «Артек» пионер лагеріне жолдама беріледі. Бұл жағдай қиялы жүйрік, ойы асқақ, талабы зор тас түлекке бір жола журналистік жолды таңдауына қайрат бітіргені анық.

Бала ақын боп танылып үлгерген 8-ші сынып оқушысы бұдан былай Баянауыл аудандық «Жеңіс», Павлодар облыстық «Қызыл ту» газеттерімен байланыс жасай бастайды. Алғашқы тәлімгерлердің бірі-баянауылдық журналист, марқұм Қайыржан Темірбеков болса, атырнақалды өлеңдеріне жылы пікір білдіріп, жариялауына қамқорлық жасаған Мұхаметжан Дәуренбеков-тің. Ал облыстық газет бетінде алғашқы хаттар, корреспонденция, суреттеме, очерктерін жариялап, ағалық ақыл-кеңесін айтып, өзара хат алмасып тұрған ардагер журналист, марқұм Төлеубек Қоңыровты (сол уақытта ауылшаруашылығы бөлімінің меңгерушісі) Жанат осы редакциядағы алғашқы ұстазына балады [3].

Жанат журналистің шығармашылық мұраларының - мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны.

Жоғары кәсіби білім берудің қазіргі жаңа парадигмасы мектеп оқушыларына білімдік, рухани, зияткерлік, мәдени және әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға, жеке даралық қабілеттіліктерін қолдауға, тұлғаның өзін-өзі шынайы көрсете алуына мүмкіндік беретін оқыту мен тәрбиеге бағытталады. Жастар қоғамдық әлеуметтік өзгерістердің басты факторы, табысты, білімді ерекше әлеуметтік топ ретінде еліміздің өркендеуін қамтамасыз ететін күш болғандықтан бүгінгі таңда оқушыларға берілетін адамгершілік тәрбиені рухани жаңғырумен сәйкестендіру қажеттігі туындайды. Қазіргі жастар кәсіби терең білімді, бәсекеге қабілетті, кісілігі биік, цифрлық сауаттылықты еркін меңгерген, әлем тілдерін білуге құштар, ақыллойы толысқан кемел тұлға болып қалыптасуы қажет. Сондықтан да болар

тәуелсіздігіміздің 30 жылдық тарихында жастар мәселесі Елбасының Қазақстан Халықтарына әр жылғы Жолдауларында, «Мәңгілік Ел», «Ұлт жоспары 100 нақты қадам», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» сияқты құжаттарда орын алып, оқутәрбие ісінің өзегіне айналса, биылғы ел Тәуелсіздігінің 30 жылдығы қарсаңында жастардың қоғам өміріндегі рөлін айқындай түседі. Елбасы Н. Ә. Назарбаев: «Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді» деп жастарға үлкен жауапкершілік артқаны белгілі [4].

Мектеп қабырғасындағы оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі «білім беру», «оқыту» және «тәрбиелеу» деп аталатын тұтас педагогикалық үдерісте үздіксіз жүріп жатады. Жыл бойында оқытылатын пәндердің білім Туған өлкенің дара тұлғалары өмір жолының оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны мазмұнында, тәрбиелік іс-шараларда болашақ ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесін дамытудың ұтымды жолдары қарастырылады. Сондай арнайы курс, үйірмелер қатарында «Өлкетану» сабағы және «Жас талап» үйірмесін атап айтуға болады. Бұл жобаның арқауы болып отырған Жанат журналистің ғаламат туындылары оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, өзін-өзі дамытуына, өзінің өмірлік жолын дұрыс түсінуіне ықпал ететіндей мақсатқа құрылады. Оқу пәндерінің мазмұнына және арнайы курс бағдарламасына сәйкес 5-7 сынып оқушылары тарих сабақтарында «Өлкетану» сабағын кіріктіріп оқиды. Пәннің мазмұнында рухани тұлғалардың тәрбиелік мәні жоғары және адамның өзін-өзі тануына ықпал ететін шығармаларынан үзінділер алынады [5].

4-сурет – Жұмажан Меруерт
Жанат Тұрғанбекұлы ауылының тумасы атасы
Жанақов Жұмажанмен

Пәннің мақсаты – оқушылардың рухани адамгершілік тәрбиесін халқымыздың ғұлама, ақын, ойшылдарының еңбектерінде айтылған даналық ойлары негізінде дамыту. Зерттеудің материалдары мен әдістері. Мектеп оқушыларының тұлғалық дамуы ескеріліп, Ұлы дала ойшылдарының «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұнына енген оқу материалдары талданып, оларды оқытудың кейбір үлгілері көрсетілді. Әдебиетті шолу Адамзат баласының асыл армандарының бірі келешек өмірді жалғастыратын өнегелі ұрпақ тәрбиелеу болса, ол арман халқымыздың өрелі ойы, тағылымды тәлімі және терең тарихындағы рухани құндылықтармен үндесіп жатады. Рухани-адамгершілік тәрбие жеке адамның жан-жақты дамып жетілуіне бағытталған, жағымды мінез-құлықтағы адами тәртіп пен дағдыны қалыптастыратын гуманистік негіздегі жалпы тәрбиенің құрамдас бөлігі. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіндегі өнеге мен өсиетке негізделген накыл сөздер, тәрбиелік иірімдер ұлттық келбет пен ұлттық мінезден туындап отырған. Бұл дәстүр атабабаларымыздың сара жолы, болашақ ұрпағына қалдырып кеткен аманаты және ұлттық мұраты, адамгершілік тәрбиесінде халық тәжірибесінің, дала даналарының ой-пікірлерінің орны ерекше болуы да осыдан.

Ж. Тұрғанбекұлының қаламгер ретінде де, азамат ретінде де ерекше шындалған кезеңі – «Қызыл туды» жұмыс істеген жылдары. Қазақстанның құрметті журналисі С. Әйткенов; «Біздің бөлімде бұрын екеу едік. Енді Жанат келген соң үшеу болдық. Әбдеш Баймұрзин ағамызбен 7–8 жылдай жұп жазбай үйренісіп қалғанбыз. Төрт жыл ол кісі менің бастығым болса енді ол маған қарайды. Мені бөлім меңгерушілеріне ұсынған тағы өзі. Менің аға тілшілігімді Әбекең атқарады. Жанат қатардағы тілші. Біз осылай өнеркәсіп, құрылыс және транспорт (қазір көлік дейміз) саласы бойынша үш адам қол ұстаса еңбек еттік...» - деп жас журналистің облыстық газеттегі алғашқы жұмыс күндерін есіне алады [6].

5-сурет – Ғылыми жоба жазу барысындағы арнайы кездесу.

Ақын, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері.

Қ.Р еңбек сіңірген қайраткері Арман Қашимен және талантты журналистің өмірдегі інісі, өнердегі ізбасары, елімізге белгілі айтыскер ақын Асығат Тұрғанбекұлымен кездесуде.

Қорыта айтқанда, Ұлы дала тұлғаларының шығармаларында айтылған кеменгерлік ой-пікірлердің өнегелік сипаты, Туған өлкенің дара тұлғаларының рухани-адамгершілік тереңдігі қазіргі замандағы мектеп табалдырығында білім алушы оқушылардың тәрбиесіне

негіз болатын құндылықтар екендігі сөзсіз. Мектеп оқушылары рухани мәдениеттің жаңғыруын ұлттық әдеби мұраларға деген қызығушылық пен құрмет тұрғысында түсінуі олардың бойында өз халқына деген мақтаныш сезімдерін ұялатады. Жас ұрпақтың өмірге бейімделуінде, өзінің болашағын болжай алуында, тұлғалық қалыптасуында өзінің құндылығын жоймай келе жатқан Ұлы дала тұлғаларының тағылымы терең тәрбиелік мәнді туындыларының орны ерекше болуы да осыдан. Қазақтың арғы-бергі тарихында бүгінгі ұрпақ ұялатын ұятты оқиға болған емес. Ұшқан құстың қанаты талатын кең байтақ Ұлы дала төсінде батыр бабалар тұлпардың тұяғын тоздырып жасаған ерліктері бізге аңыз болып жетті. Көкірегі кеңіш, сөзі пейіш ақберен ақындарымыздың халықтың намысын оятып, жігерін жаныған ғибратты өлеңдері ауыз әдебиеті арқылы бізге жетті. Қауырсын қаламын жанына серік етіп, халқына даналықтың сәулесін шашқан данышпан ғалымдардың даңғайыр еңбегі ұрпақтан-ұрпаққа аманат болып бізге жетті. Біздің осындай тамаша тарихымыз өскелең ұрпақтың рухын оятып асқақ армандарға бастай береді. Туған жерге туынды тік! Халқыңа осылайша үндеу тастаған Елбасы – Отанды сүю отбасыдан басталатынын айта келе, - «... Патриотизм туған үй мен туып-өскен өңірден басталады [7].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жанат Тұрғанбекұлы. Бір сомның әлегі – Павлодар, Қазақстан, 2019. Б. 152
- 2 Жанат Тұрғанбекұлы. Тарихи таным қызықтырады / Сарыарқа самалы, 1929–2009. Б. 90–91
- 3 Жанат Тұрғанбеков. 14 кітап / С.Торайғыров атындағы МУ-нің Е. Бекмаханов атындағы «Өлке мен этнографиясын зерттеу орталығы». – Павлодар: ЭКО, 2003. – 126 бет.
- 4 Арман Қани. Жанат журналист (мақалалар, естеліктер, зерттеулер, поэмалар, арнау өлеңдер) – Павлодар: ЭКО, 2019. – 152 б.
- 5 Айбек Оралхан. Жанат жайлы естеліктер. // – Павлодар, 2019. Б. 6–15
- 6 Социал Әйтенов. Еңбеккер еді Жанатым. – Павлодар: ЭКО, 2019. – Б. 138.
- 7 Ғалымбек Жұматов. Өзіндік жол іздеуші еді. – Павлодар: КАЗақпарат, 2019. – 133 б.

ҰЛТТЫҢ МӘДЕНИ КОДЫН САҚТАУ БАҒЫТЫНДАҒЫ ҚОҒАМДАСТЫҚТАРДЫҢ БІРЛЕСКЕН ЖҰМЫСЫ

КАУСАР А.

8-сынып оқушысы, Шақа ЖОББ, Аққулы ауданы.

АЛТЫН К. А.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Шақа ЖОББМ, Аққулы ауданы.

МАНЯПОВА Т. К.

ғылыми жетекші, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

XXI ғасыр инновацияның өркендеген, кемелденген білім мен техниканың дамыған заманында ұлттық тәрбиеге аса көңіл бөлу маңызды. 2021 жылы мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев ұлттық жобалар тізбесін бекіту туралы жарлыққа қол қойған. Ұлттық жобалардың ішінде үш бағыттан тұратын «Ұлттық рухани жаңғыру» жобасы ерекше маңызға ие. Аталмыш жобаның негізгі мақсаты – ұлттық кодты сақтап, мәдени бірегейлікті жаңғырту, ұлттық құндылықтар мен салт-дәстүрді насихаттау арқылы қоғамның мәдени деңгейін, талғамын және рухын көтеру. Сонымен қатар, жас ұрпаққа жаңа мүмкіндіктер ашып, олардың түрлі бастамаларын жан-жақты қолдау да көзделген болатын.

Қазіргі жаһандану кезеңінде халқымыздың мәдени болмысын, тарихы мен дүниетанымының бірегейлігін сақтап, ұрпақ бойына сіңірудің маңызы орасан зор. Себебі, бүгінгі ұрпақ бойына «ұлттық код» ұғымын қаншалықты терең сіңірсек – ол біздің ертеңгі ұлт болып қалуымыздың кепілі.

Дана халқымыздың «баланды өз тәрбиенмен емес, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген сөзінің түп тамыры осында жатыр. Ұлттың тәрбиесін алған ұрпақ ұлттық кодты, яғни тамыры тереңде жатқан рухани байлығымызды біліп, танып, оқып, қажетіне жарату арқылы келесі ұрпаққа жалғайды.

Ұлттық код дегеніміз не? Бұл сауалға Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-н философия кафедрасының доценті Л. Асқар және Шет тілдер және іскерлік карьера университетінің ұстазы, философия ғылымдарының докторы Б.Аташ «Өскен өңір» басылымында жауап береді. «Ұлттық код, біздің пайымдауымызша, әлдебір халықтың генезисін, тілі мен ділін, діні мен тарихи жадын, демек, тұтас болмысын қамтитын биосоциогенетикалық ұғым. Ұлттық кодтың негізгі атрибуттарының қыр-сырын аша отырып, оның мындай сипаттарын атап өтуімізге болады: Біріншіден, тылсымдықты, құпиялылықты қамтитын сакральды феномен, екіншіден, ол –

енжар, «өлі» немесе бейтарап емес, өзінен-өзі оралымдылық пен белсенділікті қажет ететін эрос. Үшіншіден, әрбір халықтың, ұлттың, этностың өзіндік ерекшеліктерінен туындайтын, тек өзіне ғана тән қайталанбайтын даралық, монадо. Төртіншіден, ұлттық рухтың субстраты, ұлттық сананың базисі, ұлттың рухани болмысының ядросы», - деп философиялық тұрғыдан түсініктеме бере келе, – халықтың бірегейленуінің негізі – ұлттық код», - деп тұжырым жасайды [1].

Қорыта келгенде, ұлттық код дегенімізқазақ халқының ұлттық болмысының ғасырлар бойына жинақтап келген мінезі, табиғи болмысы, парасаттылығы мен азаматтық келбеті, ұстанған салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы, бойына жинақтаған дала тәрбиесі мен заңдылықтары, білімі мен тәжірибесінің жиынтығы деп түсінеміз. Қазақ халқының дүниетанымы кең, тағылымы терең, ақыл ойы биік. Сан ғасырлық ұлттық тәрбиенің негізін бір арнаға тоғыстырып, тәрбие мәселесіне қолданған жағдайда ұлттық тұрғыдан тәрбие үлгісін көрсете аламыз. Қазақ халқының ұлы ақыны, ағартушысы, алаштың ұлы ұстазы Ахмет Байтұрсыновтың «Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан болсын» деген сөзінің мәні зор. Әуелі баланың бойына бар асылымызды, рухани құндылығымызды сіңірген жағдайда ғана жұртын ойлайтын азаматтар шығады. Яғни халықтың бірігуін, бір мақсатқа жұмылуын көрсетеді.

Ұлттық код қайда? Одан қайдан байқаймыз? - десек, оның жауабын филология ғылымдарының докторы, ҚазҰУ профессоры А. Б. Салқынбай өзінің «Ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды» атты мақаласында береді. «Ұлттық код – ең алдымен, тілде, сосын дәстүріміз бен салтымызды, мінезімізді айқындайтын ділде, ұлттық мәдениетте, қазақ баласының тағлымы мол тарихында мәдени-рухани болмысы ізгілікпен әдіптеліп, қарапайымдылықпен шындалып, парасатпен шырайланған. Ұлттық кодымызда ізгілік, адалдық, перзенттік инабаттылық, адамгершілік, парыз этикет, ақыл-парасаттылық кеңінен өрістеген, молынан қамтылған...жауыздықпен күрес пен жақсылықты дәріптеу коды қазіргі мораль мен өнегелік категориясын дамыта түседі», - деп ойын өрбіткен ғалым ұлттық кодты сақтаудың шешімін айтады: «Ендігі басты мәселе қазақ әлібиінің жаңа графикадағы бірыңғай стандартты нұсқасын қабылдау. Біздің пайымдауымызша, мұндай стандарт бізде бар. Ол А.Байтұрсынұлы жасаған әліпбидің негізін сақтайтын латынша таңбалық нұсқалары» [2].

Шынымен де құптарлық шешім. А. Байтұрсынұлы жасаған латын әліпбиіне жоспарлағанмен әлі көше алмай келеміз. Ең алдымен, тіліміздің мәртебесін арттырып алуымыз керек. Екіншіден, тәрбие мәселесіне мән беруіміз керек.

Тәрбие – тұлғаны қалыптастырудың, дамытудың түп тамыры. Ата-ана мен білім беру қызметкерлері біріге отырып, балаға сапалы білім берумен қатар саналы тәрбие беруді ұштастырады. Тәрбие білім алу үшін, білім алудың жолдарын меңгеру үшін керек. Адами құндылықтарды бойға сіңіріп, өмірде пайдалану үшін де тәрбие керек. Қоғамдық ортада өзінді ұстау, тілдесу, пікірлесу, ойынды дәлелдеу үшін де тәрбие керек. Бес асыл істі бойына жинап, бес жаман істен аулақ болуды, ана тілін қадірлеуді, ата-анасын құрметтеуді де тәрбие береді. Ендеше оқыту үрдісінде оқушының рухани құндылығын арттырудатәрбиенің рөлі өте маңызды.

Қазақ халқының ұлттық құндылықтары дегеніміз қазақ халқын әлемге танытып тұратын ерекшелігі, өзіне тән белгісі деп білеміз. Қазақтың домбырасы дегенде, қазақ халқының бар болмысы, ұлттық оюмен сәнделген көк туымыз дегенде, кең байтақ қазақ даласы елестегендей болатыны сөзсіз. Ұлттық құндылыққа шертер сыры көп, айтар салмақты ойы бар қазақ оюларын да жатқызамыз. Сонымен қатар көненің көзі болатын, тарихтың жасырын беттерін ашатын көне жазбалар да жататыны белгілі.

Қазақ халқының көне жәдігерлерін жинақтау, рухани қазынамызды түгендеу, ұлттық қорымызды толықтыру мақсатында үлкен шаралар мемлекет тарапынан жүргізіліп жатады. Павлодар облыстық Бұхар жырау атындағы әдебиет және өнер музейі өңіріміздегі ұлттық рухани мұрамызды дәріптеп, жинақтап келе жатқан мәдениет ордасы. Мұражай қорында 60 мыңдай жәдігер бар, оның 15 мыңнан астамы негізгі қорға еніп отыр. Оның ішінде Қазақтың зиялы азаматы Ж. Аймауытовтың «Қартқожа» романының түпнұсқасы, ақын С. Торайғыровтың 1933 жылы шыққан толық шығармалар жинағы, С. Шәріповтың екі кітабы сияқты өте құнды жәдігерлер бар.

Музей биылғы жылыөңір жұртшылығынан көненің көзі және талай жылдардың куәсі болған жәдігерлерді жинастыру мақсатында акция жариялайды. Көпшілік отбасы меншігіндегі талай жазбаларды, ескі кітаптарды тапсырады. Құнды жәдігерді рухани қорға табыстау үлкен азаматтық іс. Осындай акция барысында музей құнды дүниеге ие болды. Күллі қазақ елі игі істің куәгері болды.

Ұлттың мәдени кодын сақтау мақсатында мектеп пен мұражай қоғамдастықтарының бірлескен жұмыс әлеуетін пайдалануқажеттілігі анықталды. Осы тұрғыдан қарағанда, мәдени және әдеби мұраларды зерттеп дәріптеудің маңызы зор. Мектеп пен мұражай жоспарлары сәйкестендіріліп, интеграция шеңберінде оқушы, ата-ана, мұғалімдер, мұражай мамандарының көшбасшылығын дамытуға және қоғамдастықтар кеңістігін кеңейтуге бағытталған мүмкіндіктер іске асырылмақ.

Музейлердің қалыптасу тарихын еске түсіретін болсақ, олардың негізгі мақсаты білім беру. Даналар мен ғалымдардың жиналып, терең ойлар толғайтынорны болғандықтан пікірталас, ой алаңы болады, дебат өткізетін боламыз. Музей құндылықтарын көрнекі құрал ретінде қолдана отырып педагогикалық қырын ашамыз. Оқушылардың ғылыми-техникалық, көркемдікке оқыту мен тәрбиелеу үшін өзараынтымақтастықта болуымыз керек. Танымдық экскурсиялар ұйымдастыру, өлкетану сағаттарынөткізу, ынтымақтаса ғылыми жобалар жазу сияқты шараларды ата-ана, мұғалімдер және музей қызметкерлерімен қоғамдастық негізінде бірлесе атқару маңызды. Әр мектепте музей ашу жұмысы арқылы жас буынның отбасы, мектеп, қоғам, отан алдындағы жауапкершілігін қалыптастыра аламыз, туған өлкенің табиғи байлықтарын сақтап құрметтеуге үйретеміз. Музей жұмысының негізінде оқушылардың ғылыми көзқарастары қалыптастырылады, ізгілік пен ізденімпаздыққа ұмтылады.

Ізгіліктің бастауы алдыңғы толқын ағалардан бастау алады. Бұған дәлел – Шақа ауылының тұрғыны Қасимов Нұрлан Дәулетханұлының тапсырған мұрасы. Жылдар бойы Құран деп қастерлеп, сақтап келе жатқаны діни кітап емес, ол – Ахмет Байтұрсынұлының «Маса» кітабы болып шықты. Дәл 5 қыркүйек күні ұлтымыздың ұлы ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының туған күніне дөп келген сараптама нәтижесі барша жұртты таңдандырды. 150 жылдық мерейтойына тосын сый жасалды. Не десек те, 30 жылдан бері матаға оралып, үйдің төріндегі кілемде ілулі тұрған рухани қазынаның сыры ашылды.

Білім мекемесі Нұрлан ағаны мектепке шақырып, оқиғаны өз аузымен естийік деген ниетпен кездесу ұйымдастырды. Кездесу барысында оқушылар сұрақ қойып мән жайдың анығын білуге асықты. Ағамыз үлкен ықыласпен баяндап берді:

– Осыдан 30 жылдай бұрын қайыненем, Күләш апаларыңның анасы Алтайдан көшіп келгенде ала келген. Қайынатам мен енем ол

кітапты қайдан алды және қанша уақыттан бері сақтап келе жатқаны белгісіз, ол жайында әңгіме қозғалмаған болатын. Араб тілінде жазылған көне дүние болғасын Құран деп ойладық, жылдар бойы үйіміздің төрінде сақтап келдік. Арасында бір-екі адамға көрсеттім. Ешкім білмеді, оқи алмады, мұражайға апару туралы ойламаппыз. Биыл жаз айында ауыл мешіті ашылғанда Али имамға апарып бердім. Ол кісі ашып қарап, оның діни кітапқа ешқандай қатысы жоғын айтты. Діни қызметкер 1890 жылдарда «Қырғыз Қайсар» деген жазумен шыққан журнал деп айтты. Ондай болса Бұхар жырау атындағы облыстық әдебиет және өнер мұражайына тапсырайын деп шештім. Тапсырдым, олар тексеретінін айтты. Міне, кеше ғана хабар келіп, үлкен оқиға болып кетті».

Әрине, үлкен оқиға, күллі қазақ халқы үшін керемет жаңалық. Қазақтың кемеңгер біртуар азаматы, ұлтымыздың ұлы ұстазы, публицист, ағартушы, ақын, тіл білімі мен әдебиеттанудың негізін қалаған Ахмет Байтұрсынұлының «Маса» атты өлеңдер жинағы болып шықты. Мұражай басшысы Ербол Қайыровтың Егемен Қазақстан газетінің тілшісі Мұрат Қапанұлына берген сұхбатында: «Ұлт ұстазының жылдық мерейтойында бұл біз үшін күтпеген жаңалық болды. Мұқабасы, ішкі беттерінің парағы таза сақталып қалған. Басылған қағазы сарғайып, ескірген демесеңіз, төте жазу оқи білетінге жарап тұр», – деген болатын. Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Әділбек Әміренов оқып көріп, оның «Маса» жинағының түпнұсқасы екенін айтқан [3].

Ахмет Байтұрсынұлының «Маса» атты өлеңдер жинағы үш рет басылып шыққанын білеміз [4].

Соның бірінші және үшінші шыққан кітаптарының түпнұсқасы бар, ал екіншісі табылмаған болатын. Ендігі ойымыз музейге тапсырылған сол нұсқа болса екен үміттенеміз. Мұның жауабын алдағы зерттеулер көрсетеді.

Қорытындылай келе ұлтымыздың біртуар азаматы Ахмет Байтұрсынұлының мұралары жас ұрпақтың саналы азамат болып қалыптасуларына негіз болатын бірден бір құнды жәдігер. Ұлтымыздың ұлттық кодын сақтауда таптырмас құрал. Оның шығармаларының негізгі идеясы жастарды өмірдегі түрлі жағдаяттарға сыни тұрғыдан қарап, шешім қабылдай білуге, өнеге мен ізгілікті бойларына жинауға шақыру. «Жұртым деген баланы тәрбиелеуге, жеке тұлғаның мәдени болмысын дамытуға, ұлттың құндылығымызды бойларына сіңіруге қоғамдаса отырып бірлескен жұмыстың нәтижесінде қол жеткізетініміз сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Асқар Л., Аташ Б. «Ұлттық код деген не?» «Өскен өңір» газеті, [Электрондық ресурс] <https://osken-onir.kz/kogam/2949-ltтыq-kod-degen-ne.html> [сайтта жарияланған күні 1 мамыр 2018 жыл]

2 Салқынбай А. Б. «Ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды» [Электрондық ресурс] <https://qamshy.kz/article/22556-ulttyq-kod-ulttyq-madeniet-saqtalmasa-eshqanday-dganhghyru-bolmaydy#> [сайтта жарияланған күні 20 сәуір 2017 жыл]

3 Қапанұлы М., «Егемен Қазақстан» газеті, 31 тамыз 2022 жыл.

4 Байтұрсынұлы А. Шығармалар жинағы, – Алматы: «Ел-шежіре», – 2013

МӘШҰР ЖҮСІП ЖӘНЕ ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

ЛӨКЕТБАЙ З. Н.

10 сынып оқушысы, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

БАҚБАЕВА З. С.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, № 18 ЖОББМ, Екібастұз қ.

Әр халықтың есімі мен ісі аңызға айналған тұлғалары бар. Олардың бірі асқан батырлығымен жаудың бетін қайтарса, екіншісі ел басқарудағы кемеңгерлігімен мемлекетінің мәртебесін асқақтатты. Қазақ әдебиеті мен мәдениеті тарихында есімі елге танылған ұлы тұлғалардың бірі қазақтың әйгілі ақыны, әдебиет жинаушысы, шежіреші-ғұламасы, үлкен діни қайраткер, ардақты да ардагер тұлға Мәшһүр Жүсіп Көпеев қазіргі Павлодар облысы Баянауыл өлкесінде туған. 15 жасына дейін Хаммереддин хазіреттің медресесінде білім алған. Ауыз әдебиеті нұсқаларымен ерте танысып, халықтық жыр дастандарды жаттап өскен. Мәшһүр Жүсіп Көпеев есімінің ел ішінде аңызға айналуына ақындығы ғана емес, халық ауыз әдебиетінің үлкен жанашыры болғандығы да себеп болса керек. Ол ауыз әдебиетінен еліміздің барлық өткен-кеткен жағдайын, тұрмысын, салт-санасын, бай дәстүрін, қилы-қилы тағдырын байқай білген зерделі жан. Қазақтың бай әдебиеті, тарихы мен мәдениетінде өшпес мұралар қалдырып, ұлттық құндылықтарымыздың бүгінгі күнге дейін шашылмай-төгілмей жетуіне мұрындық болған біртауар адамдардың бірі - академик,

филология ғылымдарының докторы, археолог, этнограф, тарихшы Әлкей Марғұлан.

Фольклордың осындай көп астарлы, терең мағыналы жағын жан-жақты зерттеген М. Әуезов: «Замана толқыны тарих теңізінің жағалауына көркем өнердің баға жетпес меруерт-маржандарын қалдырды. Бұл бағзы заманнан қалған архитектуралық ескерткіштер, грек храмдары, мысыр пирамидалары, қытай сарайлары, скульптура, лағыл тастар мен мәрмәрден жасалған кереметтер, өткен дәуір адамдарының жай-күйін аңыз етіп шертетін сурет пен музыка. Бірақ сол асылдардың асылы – адам баласының рухы мен ақыл-ойын барша ұрпаққа паш еткен ескірімес, өлмес, өшпес өлең-жыр», - деп ғылыми тұрғыдан терең талдау жасайды.

Мәшһүр Жүсіптің поэзиядағы алатын орны бір төбе болса, оның ел тарихын, жер тарихын зерделеуге қосқан үлесі екінші биігі. Оның қазақ этнографиясын, әдет-ғұрпын зерттеушілерге беретін білімі ұшан-теңіз. Міне, сол өлең-жырдың, басқа да сөз асылының халық өміріндегі рөлін жете түсінген Мәшһүр оны жасынан құлай сүйген, жаттап өскен, хатқа түсіріп сақтай отырып кейінгі буынға жеткізген.

Мәшһүр Жүсіп те Әлкей Марғұлан да жастайынан халық мұраларымен әуестеніп, дархан даланың асыл қасиеттерін бойына сіңіріп өскен екен. Ақын Мәшһүр Жүсіп 5 жасында-ақ қазақтың қисса-дастандарын, батырлық, ғашықтық жырларын жатқа соққан. Осындай алғырлығына тәнті болған Мұса «мәшһүр» деген ат қосақтап, осыдан бастап алты алашқа Мәшһүр Жүсіп деген атпен жария болғаны белгілі. Сол сияқты Әлкей Марғұлан да бес жасынан бірнеше жырларды жатқа білген. Елдің ақсақалдары балашағасымен бірге кешқұрым уақытта аулы шетінде жиналып, оған қазақ жырларын оқытқызып қойып отыратын болған.

Көпті көріп, көп оқыған білгір ақын бұл асыл мұралардың «Үлгілі сөз», «Бата», «Жар-жар», «Беташар», «Сынсу», «Жоқтау», «Қара өлең», «Қайым өлең», «Айтыс», «Бақсының сөзі», «Өтірік өлең», «Жақсылардың мысал сөзі», «Тақпақ», «Мақал-мәтелдер», «Шешендік сөз», «Лиро-эпос», «Батырлар жыры» сияқты түрлерін хатқа түсіріпті.

Ауыз әдебиеті үлгілерін жинауда зерттеуші фольклорды өзгертуге, түзетуге жатпайтын асыл мұра деп білген, мәтінді сол қалпында хатқа түсіру шартын ұстанған.

Мәшһүр Жүсіптің жинап, топтастырған «Үлгілі сөзі» небәрі қырық сегіз жол екен.

Жинаушы қанатты сөзді шартты түрде бес түрге бөліпті. Бірінші түрі – он жол, екінші, үшінші түрі – сегіз жол, төртінші түрі – жеті жол, ал соңғы – бесінші түрі он бес жолдан тұрады. Өлеңнің қалған сегіз жолы он бір буынды қара өлең үлгісімен берілген. Осы қанатты сөздер тізбегі әртүрлі көркемдік жолдардың сатыларымен жасалған. Біріншіден, жеті-сегіз буынды жыр түрімен беріледі. Енді бір саласы ғажап сазға, үндестікке құрылған. Өлеңнің екпін, ырғағын, сөз қолданысын, әдемі сазын, ішкі музыкасын, үндестігін бізге барынша айқын жеткізген. Жыр жолдарында жеңіл юмор да бар. Біз «Үлгілі сөздің» үшінші жасалу түрінен аз да болса, әлеуметтік теңсіздік мәселесін көреміз:

Үлгілі билер қалды да,
Надандар кірді кеңеске.
Кеңескендік не десті

Тырнадай мойнын теңдесті [2, 9].

Бұл еспе қайталау әдісімен жасалған жыр жолдарының мәніне терең үнілсеңіз, ақылы таяздау билердің жайдақ қылықтарына ашына да, аяи да қарар едіңіз. Олардың іс еместі іс, сөз еместі сөз қылғанына, алтын уақыттың қадірін білмей, пыш-пышпен күн өткізгеніне бір сәт күйнесің. Содан кейін неге бұл туынды «Үлгілі сөз» атанды екен деген ойға келеміз. Бақсақ, осындағы осалдық, босбелбеу күйректік болашақта қайталанбаса екен деген ниетпен жазылған.

Мәшһүр Жүсіп жаңа мен ескі заман әдебиетінің алтын көпірі іспетті. Мәшһүр шығармашылығына қазақ әдебиетінің алыптары аса зор мән бергенін басында айтқанбыз. Аса зерделі жанның асыл қасиетін терең сезінген Мұхтар Әуезов: «Өз шығармаларын былай қойып, басы ашық үлгілерді жазып алып, біздің дәуірімізге жеткізген еңбек Мәшһүрде мол екенін және естен шығармауымыз керек. Сондықтан қазақ жазба әдебиеті мен ауыз әдебиетінің ғылымдық бір саласы историография бөлімінде Мәшһүрдің ол түрдегі еңбегіне әрдайым орынды баға берілуі шарт», - деп жазған екен [1, 358].

Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің шығармалар жинағының 6 томына ел арасынан жинап, қағазға түсіруімен сақталған «Шыншыл мен суайт», «Ер Төстік», «Желкілдек», «Еділ-Жайық» т.б. ертегілері енген [4, 27]. «Желкілдек» өлең түрімен жазылумен ерекшеленеді. «Желкілдек» ертегісі шытырман оқиғалар қалыңдығымен ерекше, бас кейіпкер Желкілдек Ертөстік сияқты атса мылтық, шапса қылыш кеспейтін, жақса отқа күймейтін жан. Желкілдектің қарсыластары да

осал емес. Бұл туындыдағы айрықша бір кейіпкер – мыстан кемпір. Ол айла-шарғысымен, неше түрлі сұм-сұрқия іс-қимылмен көзге түседі. Бір сөзбен айтқанда халық армандаған алып батыр да, сұлу да ақылды қыз-келіншектер де зерек қариялар да бұл ертегілердің ішінде баршылық.

Жинаққа батырлар жырынан «Сайын батыр», «Ер Көкше», «Шора батыр» т.б. енгізілген. «Сайын батыр». Бұл жыр – қазақ-ноғай жыры делінеді. Сайын батыр да қалмақпен шайқаста жеңіске жетеді. Оны Киікбай мен Бөгенбай атты ұлдары өзі сияқты ержүрек батыр болады. Халықтың қиялынан туған бұл жыр «Ел болса, ер туғызбай тұра алмайды.» деген даналық сөзді еске салғандай.

Жинаушының архивінде үш жүз елу жол бата сөзі бар. Тең жартысы жеті-сегіз буынды-жыр үлгісімен жазылған да, ал жартысы он бір буынды қара өлеңмен өрнектелген. Бір қызығы, олар кейде тапқак, кейде терме түрнде келсе, ал енді бірде нөсерлі жыр жолдарын еске салады. Мәшһүр жинаған бата сөздердің бір парасы ас қайыруға арналған:

Асың, асың, асыңа
Береке берсінбасыңа.
Бөденедейжорғалап,
Қырғауылдай қорғалап,
Қыдыр келсін қасыңа.
Осы тұрған боз үйге,
Қыдыр ата дарысын.
Бәйбішесі боз үйдің,
Он екі күрсак көтеріп,
Ауылға көзі жарысын.
Оқ жіберсе жетпесін,
Тәңір берген несібең,
Тепкілесе кетпесін [3, 126].

Міне, бұл жолдарда үлкен парасаттылық шынайы ақ тілек жатқан жоқ па? Бір ғажабы, адамның ұғымына да соншама жеңіл, қарапайым. Әсіресе, халқымыздың жан дүниесін ашатын тұсы аз емес.

Бізге белгілі, мал көшпелі халықтың мінсе – жорғасы, кесе – торқасы, ішсе - сусыны, жесе - азығы болды. Мұнсыз ата-бабамызға күн көру қиынға соқты. Осы себепті де, бесік жырынан бастап жар-жарға дейін, мақал-мәтелден дастанға дейін, әннен күйге дейін халқымыз төрт түліктің мінез-құлқын бірде-бір рет тыс

қалдырмаған. Тіпті алғашқы дидарласудың өзін «мал-басың аман ба-дан» бастаған.

Мәшһүр Жүсіптің шығармалар жинағындағы батаның бір бөлігі қарсы жаққа айтылған қарғыс түрінде келеді. Бата беруші тереңнен тебіреніп үй иесіне бар жақсылықты үйіп-төгеді де, енді алғыс алушының дұшпанына өзінің ата жауындай өшіге улы сөзін бұршақтай жаудырады:

Саған қас қылған кісінің
Шаңырағы шартылдап,
Шандырына қадалсын.
Босағасы бортылдап,
Бауырына қадалсын.
Күлдіреуіші күрт сынып,
Көзіне қадалсын...
Базарға барып аты өлсін,
Ерте келіп қайтқанда,
Үйіне келсе, қатыны өлсін [3, 127].

Бұл қолжазбадағы батаның біраз бөлігі шешендік сөз сипатта сипаттас келеді. Мұндай жағдайда жыр жолдары бірде төгіліп ұйқасқан үндес тіркестерге бағынса, енді бірде өлең түрінде келеді. Ақ пейілін білдіруші адам үй иесінің мал-басын, денсаулығын тілей келіп, жақсы ұрпақ өсіріп, үбірлі-шүбірлі болуын да айта кетуге міндетті:

Ұл берсе, оразды берсін,
Қыз берсе, қылықты берсін.
Жасы ұзын болсын,
Жүзі қызыл болсын.
Ұлын ұяда болсын,
Қызың қияда болсын.
Адам жаласынан,
Бұлттың аласынан,
Көрінер, көрінбес,
Мың да бір пәлесінен,
Патша құдайым өзі сақтасын! [3, 128]

«Ұл берсе оразды берсін» деген бірінші жолдағы сөзі береке-бірлікті, тату-ынтымақты болсын деген ұғымды береді. Осы өлеңнің сазы да, өзіндік ерекшелігі де қызық. Ол өсер ұрпақтың жан-жақты жақсы болуын келістіре сипаттауымен дараланады. Сонымен қатар, жас өспірімдердің өмірдегі алатын өз орындарын нәзік те тапқыр айта білген. Ал «адамның жаласынан, бұлттың аласынан, көрінер,

көрінбес мың да бір пәлесінен, патша құдайым өзі сақтасын» деген тіркесті тек қана ұлы ақындар айтса керек?!

Мәшһүр Жүсіп пен Әлкей Марғұлан шығармашылығының, зерттеу еңбектерінің сабақтастығы, байланысы болғанын көруге болады. Екі дана да Павлодар облысы, Баянауыл өңірінің тумалары. Оған дәлел ретінде Ваq.kz сайтында жарияланған Арслан Көпеевтің мақаласынан үзінді келтірсек: «Екі ғұламаның да шыққан түптері, айналасы белгілі адамдар болған. Әлкей Марғұланның арғы атасы қалмақтармен болған соғыста атағы жер жарған ер Олжабай батыр болса, әкесі де өз заманының белгілі сал-серісі болған. Ол жайында Әлкей Марғұлан көп жазған, осындай тамаша асыл қасиеттер солардан дарыған деп біледі. Мәшһүр Жүсіп те өз өлеңінде: «Біздердің түп атамыз – ақын Құтан, // Деушіге: «Ақын болған Мәшһүр қайдан?» - деген жолдары арқылы ақындықтың қалай бойына қонғанын жырға қосқан. Әлкей Марғұланның әкесі Хақан Мәшһүр Жүсіппен түйедей құрдас адамдар болған. Олар ауыл молдасынан бірге оқып, өмірлерінің соңына дейін аралас-құралас болып өткен адамдар екен. Ол жөнінде Әлкей Марғұлан былай деп еске алады: «Марғұланның баласы Хақан (1857–1920) Жасыбай көліндегі қыстақта туып-өскен. Бала күнінде Баянауылдағы қазақ мектебінде оқып, арабша жақсы жаза білген. Әкем Мәшһүр Жүсіппен, Біләл молдамен бірге оқыған. Бала күнінде олар біздің ауылда кездескенде бірімен-бірі шүйіркелесіп, жас кездерін есіне түсіріп, әзілдесіп отырғаны есімде әдемі сақталыпты». Көп әдебиеттерде Әлкей Марғұлан Мәшһүр Жүсіптің батасын алған деп айтылады», - дейді [5]. Сонымен бірге ұлы тұлғалардың хат жазысып тұруы, Әлкей Марғұлан Хақанұлының Мәшһүр Жүсіп Көпейұлынан ауыз әдебиеті үлгілерін зерттеген құнды дүниелерін алып, зерттеу еңбегіне дерек ретінде пайдаланғаны айтылады. Әлкей Марғұланның жазған хаттары 20 томдық жинағының 13 томында 33–36 беттерде беріледі.

Мәшһүр Жүсіп жинаған мұра орасан мол құнды дүниелер. Ерте оқып, ерте білім алып, ерте есейген ғалым өз қара басының қамын ойламай, елі-жұрты үшін аянбай еңбек еткен. Кейде жейтін қара нанға, кейде бір жұтым айранға қолы жетпей, кедейліктің зарын тартып жүрсе де ол ауыз әдебиетінің алтын қорын жинауды әсте тоқтатпаған. Мәшһүр бір өлеңінде:

-Кедейлік кер кеткенге болады өш,
Еңсеріп алып кетсе бермейді күш.
Аяқ пенен қолынды жіпсіз байлап,

Ұйқы үстінді басады ертеңді-кеш, - деп зарлана толғаса,
артынан өз көңіліне өзі демеу беріп:

Еске түсті-ау, басымнан кешкен күндер,
Талай уын жалғанның ішкен күндер.
Неше түрлі көкейді кескен күндер,

Текке шаршап зарықпа қызыл тілім,-дейді. Сөйтіп, еңбегінің зейнетін көретініне сеніммен қарайды.

Өйткені, ғұлама жинаушының баяндап айтқан әрбір аңыз-ертегілері «Мың бір түннің» әңгімелеріндей бірінен-бірі қызық, ішкі сазы, ішкі үндестігі, ой мен қиялдың сабақтасып тоғысуы айрықша өрнек тапқан. Ел алдындағы ерен еңбегі, зор таланты Мәшһүр Жүсіпті ешқашан да ұмыттырмақ емес. Өйткені халықтың ұлы шығармашылығы өлмек емес [2, 18].

Мәшһүр Жүсіптің бүкіл тірлігі – жастарға үлгі-өнеге, мол білім иесі, ғұлама, ағылып-төгіліп тұрған ақын. Шежіреші, тарихшы, этнограф, әр нәрсенің байыбына бармай, тексермей қалам тербемейтін терең ойшыл. Ол бір жаратушы Алладан басқаға мойын бұрмаған діндар да аузына арам салмаған тахуа да еді. Ол халық даналығын, шығыс дүние танымын, мұсылман дінінің негіздерін насихаттап, адам тұлғасын қалыптастыру туралы өзіндік маңызды ой-пікірлер қалдырған. Өзіне дейінгі ғұламалар дәстүрін лайықты жалғастырып, адам бойында кездесетін жағымсыз қасиет атаулыны аяусыз әшкерлеп, игіліктің көзі – ғылым, білім, мәдениет, имандылық деп таныған. Мәшһүр Жүсіптің «Дала уәлаяты» газетінде жазған хат-хабар, мақалалар, Қазанда басылып шыққан «Хал-ахуал», «Сарыарқа кімдікі?», «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз» деген кітаптары, қиса-дастандары бүгінгі ұрпақ үшін ғибраты мол мұралар қатарында. Мәшһүр Жүсіп тұлғасына қай қырынан келсек те, оның өз ұлтын жан-тәнімен сүйген қайраткер.

Мәшһүр Жүсіп жинаған мұра орасан мол құнды дүниелер. Ерте оқып, ерте білім алып, ерте есейген ғалым өз қара басының қамын ойламай, ел жұрты үшін аянбай еңбек еткен. Кейде жейтін қара нанға, кейде бір жұтым айранға қолы жетпей, кедейліктің зарын тартып жүрсе де ол ауыз әдебиетінің алтын қорын жинауды тоқтатпаған.

Қорыта айтсақ, ғұлама жинаушының баяндап айтқан әрбір аңыз-ертегілері бірінен-бірі қызық, ішкі сазы, ішкі үндестігі, ой мен қиялдың сабақтасып тоғысуы айрықша өрнек тапқан.

Ел алдындағы ерен еңбегі, зор таланты Мәшһүр Жүсіпті ешқашан да ұмыттырмақ емес. Өйткені халықтың ұлы творчествосы өлмек емес. Ертегілерде айтылғандай, алып батырлардың жаны әр түрлі құпияда сақталса, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің есімі көне мұрамызға сіңірген еңбегіне байланысты мәңгі есте қалып, жасай бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әуезов М. Әдеби мұра және оны зерттеу. Алматы, 1961, 358 б.
- 2 Көпеев М. Ж. Екі томдық, 2 т, Алматы, Ғылым, 1992, 224 б.
- 3 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы Шығармалары. 20 томдық шығармалар жинағы, Павлодар: ЭКО, 2013, 5т – 126–128 б.
- 4 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы Шығармалары. 20 томдық шығармалар жинағы, Павлодар: ЭКО, 2013, 6 т – 27–59 б.
- 5 Көпеев А. Вақ.kz. жарияланған мақаласынан.

ЖЕРЛЕС ӨЛКЕТАНУШЫ СЕРІК ЖАҚСЫБАЕВТЫҢ КЕН ӨНДІРІСІ БАҒЫТЫНДАҒЫ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

НУРГАЛИЕВА С. Н.

11 сынып оқушысы, № 25 қазақ қыздар гимназиясы

ЖАНГУРОВА А. Б.

жетекшісі, п.ғ.магистрі, география пәнінің мұғалімі

Жерлесіміз өлкетанушы, ғалым, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Журналистер одағының мүшесі Серік Жақсыбаевтың кен өндірісі мен топонимика бағытындағы еңбектерін зерттеуге, ашып тануға бағытталған. Өмірінің соңына дейін қаламын қолынан тастамаған Серік Имантайұлының есімі Екібастұз жұртшылығына етене таныс. Серік Имантайұлы Жақсыбаевты Екібастұздық асыл адамдардың даңқты, абыройлы қатарына жатқызып қана қоймай, сонымен ерекшеленуге болады. Өйткені оның өмірі – бұл, ең алдымен, көмір өнеркәсібінің болашақ ірі маманы мен ғылыми ортада кеңінен танылған ғалым 1952 жылы өзі таңдаған тау-кен ісімен байланысты тұрақты шығармашылық ізденіс, жаңа ашылулар мен ғылыми жаңалықтарға толы.

Ғылыми жобаның өзектілігі: «Туған жер» бағдарламасы шеңберінде жерлесіміз, өлкетанушы С. Жақсыбаевтың өлкетану топонимика, кен өндірісіне байланысты еңбектерін жинақтап, жүйелеу, жас ұрпаққа жеткізу және тәрбиелік маңызын арттыру.

Ғалымның топонимика бағытындағы еңбектері арқылы жастарды туған жерін терең тануына мүмкіндіктер ашу.

Зерттеу мақсаты: Жерлес өлкетанушы Серік Жақсыбаевтың кең өндірісі, топонимикаға байланысты еңбектерін жинақтай отырып, аймақ тарихы, өлкетану бағытындағы маңызын зерттеу.
Міндеттері: – Өмірбаянына байланысты мәліметтер жинақтау, еңбектерін жүйелеу арқылы топонимика, кен өндірісіндегі еңбектеріне өз бағасын беру

Жақсыбаев өмірбаяны мен еңбек жолдары.

Жақсыбаев Серік Имантайұлы 1934 жылы 21 сәуірде Новосібір облысында дүниеге келді. Павлодардағы Абай атындағы қазақ орта мектебін бітіргеннен кейін мен оқуға түсіп және білімін Алматы тау-кен металлургия институтының тау-кен ісі факультетінде жалғастырған. 1952–1957 жж. – Қазақ тау-кен металлургия институтының тау-кен факультетінің студенті /қазіргі академик Сәтпаев атындағы ҚазҰТУ болып табылады.

Алған мамандығына сәйкес мен еңбек жолын 1957 жылы Қарағанды көмір шахталарының бірінде қатардағы тау-кен шебері ретінде бастаған (1957–1958 жж. – 31 шахтасының тау-кен шебері, Қарағанды қаласы).

Екібастұз қаласында 1958–1959 жж. – Көмекші кәсіпорындар бөлімінің өндіріс бастығы, өндірістік оқыту нұсқаушысы, «Иртышуглестрой» тресі кәсіпорындарында тау-кен шебері.

Ол Екібастұзда да жұмысын жалғастырды, ол сол кезде қала мәртебесін алды деп есептеңіз. Алайда, бұл жерде шеберлерде Серік Имантайұлы кідірген жоқ. Көп кешікпей Екібастұз көмірін жаппай өндіру және тұтынушыларға жөнелту басталған кезде, ол маман болып тағайындалды, содан кейін «Екібастұзкөмір» болашақ әлемге әйгілі өндірістік бірлестігінің ізашары – «Ертіскөмір» тресінің Еңбек және жалақы бөлімі бастығының орынбасары болып тағайындалды. 1959–1969 жж. – тау-кен бригадирі, аудандық тау-кен өндіру бойынша рационері, орынбасары, тресттің еңбекті ұйымдастыру және еңбек ақы бөлімінің бастығы, еңбекті ғылыми ұйымдастыру зертханасының меңгерушісі, «Иртышуголь» тресі кәсіпорындарының нормативтік зерттеу зертханасының меңгерушісі қызметтерін атқарады.

Кеншілер тресінде 1963 жылы еңбекті ғылыми ұйымдастыру жөніндегі арнайы зертхананың ашылуымен С. Жақсыбаев оның бірінші басшысы болады. Дегенмен, Серік Имантайұлының тау-кен ісі саласындағы ірі маман ретіндегі еңбек қызметінің басым

бөлігі «Богатырь» кенішіндегі белсенді және жемісті еңбекпен байланысты болды, онда ол құрылыс аяқталғаннан кейін және өнеркәсіптік пайдалануға берілгеннен кейін қоғамдық-саяси өмірге араласа бастайды [1].

1963–1968 жж. – Қазақстан Компартиясының Екібастұз қалалық комитетінің мүшесі.

1963–1967 жж. – Негізгі жұмысынан босатылмаған, «Иртышуголь» тресінің органы – «Угольный Экибастуз» көп тиражды газетінің редакторы.

1969–1970 жж. – Қазақстан Компартиясы Екібастұз қалалық комитетінің өнеркәсіп және көлік бөлімінің меңгерушісі

1970–1994 жж. – Еңбекті ұйымдастыру және жалақы бөлімінің бастығы, бас экономист, «Богатырь» кеніші директорының орынбасары, Екібастұз қ.

1974–1975 жж. – Харьков инженерлік-экономикалық институтында оқып, институттың біліктілік дипломын алып, «Өндірістік өндірісті ұйымдастырушы.

1967–1980 жж. – ҚазССР Жоғарғы Сотының халықтық кеңесшісі

1980 ж. – «Роторлы технология көмегімен көмір өндірудің экономикалық тиімділігі» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады.

1983 ж. – «Көмір өнеркәсібінің құрметті қызметкері» атағы берілді.

1983–1990 жж. – «ЭКО» журналының қоғамдық тілшісі. «Экономика және өнеркәсіптік өндірісті ұйымдастыру»

1983–1991 жж. – КСРО Ғылым академиясының Жаратылыстану мен техника тарихы институтының тау-кен ғылымы мен техникасының тарихы бөлімінде Кеңестік жаратылыстану және тарихшы тарихшылар одағының мүшесі.

1983–1992 жж. – «Социалистік Қазақстан» газетінің штаттан тыс тілшісі/ қазіргі «Егемен Қазақстан».

1987 ж. – КСРО Журналистер одағының мүшесі

1993 ж. – Бұқар-жырау Қалқаманұлының туғанына 325 жылдығын дайындау және өткізу бойынша Қазақстан Республикасы Министрлер кабинеті комиссиясының мүшесі.

1994 ж. – Қазақстан Республикасының журналистер одағының мүшесі.

1994 ж. – Академик Сәтпаев атындағы Екібастұз инженерлік-техникалық институтының ғылыми жұмыстар жөніндегі проректоры, экономика және менеджмент кафедрасының меңгерушісі

1995 ж. – «Екібастұз қаласының құрметті азаматы» атағы берілді.

1997 ж. – ҚР Минералды ресурстар академиясының корреспондент -мүшесі болып сайланды.

1999 ж. – Кітап шолушысы Медеу Сәрсекеев «Қаныш елі» - Родина Сатпаева». Алматы, 1999/, туғанына 100 жыл толуына арналған академик К.И. Сәтбаев.

2000 ж. – Академик Сәтпаев атындағы Екібастұз инженерлік -техникалық институтының экономика және менеджмент кафедрасының профессоры ғылыми атағы берілді.

2001 ж. – Павлодар университетінің (қазіргі Инновациялық Еуразия университеті) профессоры ғылыми атағы берілді.

2008 ж. – «Жасыбай батыр» қоғамдық қорының президенті/ Екібастұз қаласы.

С. Жақсыбаевтың ізденіс жолындағы туындылары.

«Айтайын дегенім... Құдайкөл емес, Құдайкүл»

Екібастұз әкімдігіне қарайтын Құдайкөл ауылдық округінің орталығы ресми құжаттарда «Құдайкөл ауылы» деп қате беріліп жүр. Дұрысында осы ауылдың атауы оның жанындағы «Құдайкүл» деп аталатын көлге байланысты болуы тиіс. Сонау кеңес үкіметі кезінде осы жерде жаңа совхоз құрылғанда бір басшы адамның білместігінен оның орталығы «Құдайкөл ауылы» деп айтылып кетсе керек.

Аталмыш көлдің маңайы ертеде Бәсентиін руының Сырым атасы ішіндегі Мұрат бұтағындағы Құдайкүл есімді кісінің жайлауы болуына байланысты жұрт осы көлді «Құдайкүл көлі» деп атаған. Қазақтар арасында «Құдайкүл» есімді кісілер көп кездеседі. Мысалы, Қаржас руының ішінде де «Құдайкүл» деген ата бар. Бұл есімнің орысша мағынасы «раб божий», ал «Құдайкөл» дегеніміз «божье озеро». Санкт-Петербург қаласында 1903 жылы шыққан географиялық картада Қарасор көлінің оңтүстігіндегі көл «озеро Худайкул» (Кудайколь емес) деп көрсетілген.

Мәшһүр Жүсіптің «Бір редакторға» деген өлеңінде: «Әдетін алаңдаған қайда қалды, Құдайкүл-Қарасордың қасқырындай», – деген жолдар бар. (Қараңыз: Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Көп томдық шығармалар жинағы. 4-ші том. Алматы, «Алаш», 2005, 201-ші бет). Бұл өлеңде Мәшһүр Жүсіп ағамыз Екібастұз өңіріндегі

Кұдайқұл мен Қарасор көлдерін айтып отырғаны күмәнсіз. Сондықтан гидроним «Кұдайқұл» атауына байланысты ауылдық округ «Кұдайқұл», ал қазіргі аталып жүрген ойконим «Кұдайкөл» – «Кұдайқұл ауылы» деп аталулары дұрыс болады [4].

«Екібастұз тарихынан»

Патшалы Ресейдің 17-ғасырдың 30-шы жылдарынан бастап қазақ жерін отарлау мақсатындағы жүргізген жүйелі саясаты, ақырында келіп, 19-ғасырдың бірінші жартысында қазақтың феодалдық мемлекетінің мүлде күйреуі мен қазақ халқының тәуелсіздігінен айырылып, орыс империясының біржолда болуына өкелген еді.

Міне, осыдан кейін Қазақстанда патшалық әкімшілік жүйелердің нығаюына байланысты көшпелі халықтың құнарлы шабындық жайылым алқаптары күшпен тартып алынып, ол жерлерге Ресейдің шаруаларын, орыс-қазақтарын жаппай қоныстандыру процесі басталады. Бұл қоныс аудару қозғалысының қазақ халқын жалпы Ресейлік тарихтың бірыңғай арнасына тартуына байланысты.

«Екібастұзды ашқан кім?»

Қазіргі уақытта газет, журнал беттерінде Екібастұз таскөмір бассейнінің алғашқы ашылуы 1886 жыл деп қате мағлұмат беріліп жүр.

Шындығында да Екібастұзда көмір кенінің барлығы XIX ғасырдың 60 жылдығында белгілі болған. Мұнда көмір кенін алғаш ашқан белгілі жершіл, тау-тастың тілін жете білген Қосым Пішенбаев екендігі тарихи деректерден белгілі. Екібастұз жерінде таскөмір кенінің барлығын естіген көпес Бенардаки 1867 жылы Верхотурскіден әдейі қазақ даласына келіп, Қарабидайық көлінің жанынан геологиялық шурф қазған. Бұлай деуімізге Қазақ ССР-ның Орталық архивынан табылған документ толық дәлел. Ол документ көпес А. Бенардакидың Екібастұз жер қойнауында көмір кені барлығы жөніндегі мәлімдемесі. Енді төменде сол мәлімдеменің негізгі, текстін қазақ тілінде берелік. «Верхотурскінің тау-кен өнеркәсіпшісі бірінші гильдиялық көпесі Александр Бенардакидан мәлімдеме.

«Ақбеттау - Ақбет қыз»

Өлке өрнектері Жасыбай көлінен күн шығыс бағытқа созылған, орта шеңбіне таман ойпаңдау келіп, ары қарай жоғарылай түскен алып тау жотасы жатыр. Бұл тау жотасы – Баянауыл поселкесінің солтүстігіндегі көпшілікке белгілі Ақбеттау. Оның құзар шыңы Жасыбай көлі жағында, биіктігі Балтық теңізі деңгейінен есептегенде

1026 м. Шыңның басына триангуляциялық белгі орнатылған. Онда 1026 м деп шойынға құйылып жазылған. Ақбеттаудың ең биік шыңына осы жолдардың авторы өзімен сыныптас бес жолдасымен, 1951 жылы тамыз айында шығып, ондағы 10 кісі сыятын табиғи үңгірге бір түнеп шыққаның бүгінде мақтаныш сезіммен еске алады.

Тау-кен саласына байланысты еңбектері.

Энциклопедияның шығуы Павлодар облысының 65 жылдығы мен Екібастұз аумағында алғаш қоныстануға 105 жыл толуына орайластырылады. Басылым екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде қаланың тарихы, оның әлеуметтік-экономикалық дамуы мен табиғи-климаттық жағдайлары туралы мәліметтер болады. Екінші бөлімде Екібастұз көмір кенінің ашылуы мен дамуы туралы, сондай-ақ көмір өнеркәсібінің дамуына ең үлкен үлес қосқан адамдар туралы ақпарат беріледі. Энциклопедияға Екібастұз өмір сүрген 105 жыл ішінде ірі кәсіпорындардың, қоғамдық ұйымдардың, атқарушы және өкілді билік органдарының басшыларының есімдері енгізілетін болады. Болашақ энциклопедияны Екібастұз қаласының құрметті азаматы, экономика ғылымдарының кандидаты, ҚР минералды ресурстар академиясының корреспондент-мүшесі және өлкетанушы Серік Жақсыбаев өңдейді. Энциклопедияны құрастыру кезінде Ресейдің ірі қалаларының – Мәскеу, Санкт-Петербург, Томск, Омбы, Барнаул мұрағаттарында жинақталған С. Жақсыбаевтың жеке материалдары пайдаланылады. Болашақ энциклопедияның редакторы Екібастұз тұрғындарына өзінің мұрағатын толықтыруды сұрап жүгінді. Екібастұз үшін маңызды оқиғалар мен атақты адамдар туралы ақпарат болашақ басылым үшін пайдалы болуы мүмкін [10].

Екібастұз - қазақстан индустриясының шамшырағы, 2009 ж.

Брошюрада Екібастұз көмір бассейнінің даму кезеңдері туралы айтылады. Автор – Екібастұз қаласының құрметті азаматы, академик Сәтбаев атындағы Екібастұз инженерлік -техникалық институтының профессоры.

Кітапта Екібастұз қаласының тарихы, оның әлеуметтік-экономикалық және өнеркәсіптік дамуы, шахталар мен басқа да кәсіпорындардың еңбек сіңірген қызметкерлері туралы айтылады. Кітапқа қала тарихындағы 1898-1998 жылдардағы маңызды оқиғалардың шежіресі, сонымен қатар жергілікті және қазақстандық авторлардың Екібастұзға арналған өлеңдері енгізілген.

«Екібастұз біріншіден – тас көмірінің кені»

Кітап Екібастұз көмір бассейнінің тарихы мен дамуына арналған. Аймақтың табиғаты мен табиғи ресурстары сипатталған,

Екібастұз тарихнамасына материалдардың жүйелі көрсеткіші берілген.

«Павлодар облысының минералдық шығымдары»

Кітап авторы – тау-кен инженері, ҚР минералды ресурстар академиясының корреспондент-мүшесі, академик Қ. И. Сәтбаев атындағы Екібастұз инженерлік-техникалық институтының профессоры. Сәтбаев пен Павлодар университетінің Екібастұз филиалы, Екібастұз қаласының құрметті азаматы.

Кітап библиографиялық сирек кездесетін мұрағаттық деректер мен әдебиеттер негізінде 19–20 ғасырларда Павлодар Ертіс өңірінде тау-кен өндіру өнеркәсібінің пайда болу тарихын суреттейді. Павлодар облысының пайдалы қазбаларының әр түрлі кен орындарының ашылған күндері көрсетілген және олардың орналасқан жері көрсетілген. Павлодар облысында орналасқан минералдар мен тау жыныстарының қысқаша түсіндірме сөздігі берілген. Кейбір тау-кен және геологиялық терминдердің бастапқы түсініктері берілген. Минералды-шикізат базасын кеңейту мен сапалық жақсарту және Павлодар облысында тау-кен өндірісін дамыту бойынша нақты ұсыныстар бар. Кітап оқырмандардың кең ауқымына және, ең алдымен, тау-кен және барлау кәсіпорындарының инженерлік-техникалық қызметкерлеріне, оқытушыларға, аспиранттарға, жоғары оқу орындарының студенттеріне және тау-кен және барлау мамандығының колледж студенттеріне, сондай-ақ кәсіпкерлерге арналған.

Қорытынды

Аймағымыздың белгілі өлкетанушыларының бірі, кентанушы, экономика ғылымдарының кандидаты, шежіретанушы, жазушы, публицист Серік Жақсыбаевтың өмірі қызметі шығармашылық пен ізденіске толы болды. Атаулы ғылыми жобамызда марқұм ағамыздың кентану саласы мен Екібастұз өңірінің қалыптасуы алғашқы көмір кендерінің игерілуіне байланысты жұмыстарын ашуға тырыстық.

1960 жылдан бері жарты ғасырға жуық уақыт бойы Серік Имантайұлы өлкетанумен айналысады. Екібастұз тарихын ынтамен зерттейді, біздің өлкеміздің тарихы және Екібастұз тас көмір кен орнын игеру бойынша құжаттарды жинақтаған.

Серік Жақсыбаев ағамыз 1994 жылы зейнеткерлік демалысқа шықса да оның ізденістері мен ғылыми туындыларын жарыққа шығаруын бір тоқтатпаған. Осыған байланысты 1995 жылдан Екібастұз қаласының құрметті азаматы атағына ие болды. 72 ғылыми еңбектің, 3 монографияның, 9 кітаптың, оның ішінде

«Қаржас ұрпақтары» атты шежірелік-танымдық жинақтың, 627 әр түрлі тақырыптардағы мақалалардың авторы. 2001 жылы Павлодар облысы әкімінің шешімімен «Облыс алдында сіңірген еңбегі үшін» төс белгісі берілген болатын.

Ғылыми жоба барысында марқұмның өмірбаянына байланысты мәліметтер жинақталып, толықтырылды. Ғалымның тау-кен саласы бойынша еңбектері жинақталып, қысқаша шолу және талдау жұмыстары жүргізілді.

Ұсыныстар:

- Ғалым өлкетанушы ағамыздың есіміне мектеп және көше атауларын беру.
- № 25 қазақ қыздар гимназиясында С. Жақсыбаевқа арналған ақпараттық бұрыш ұйымдастыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байбосын С. Сексеннің сенгірінде Серік аға!: (Өлкетанушы, Қазақстан Журналистер одағының мүшесі Серік Жақсыбаев 80 жаста) // Сарыарқа самалы. – 2014. – 19 сәуір. – 6 б.

2 Джақсыбаев Серик Имантаевич: Биобиблиографический указатель /Павлодарский областной департамент культуры; Павлодарская областная библиотека им. С. Торайгырова. - Павлодар: ЭКО, 2003. – 41 б. - (Краеведы области)

3 Джақсыбаев С. И. Так начинался Экибастуз. – Павлодар: ЭКО, 2007. – 212 с: ил.

4 С. Жақсыбаев. Құдайкөл емес, Құдайкүл. Отарқа. 2009. 16 шілде. (№ 29). 5 б.

5 С. Жақсыбаев. Екібастұз тарихынан. Отарқа. 1999. 25 маусым. (№ 27). 1, 2 б.

6 С. Жақсыбаев. Екібастұзды ашқан кім? Қызыл ту. 1977.12.04. – 3 б.

7 С. Жақсыбаев. Ақбеттау – Ақбет қыз. Отарқа. – 2012. – 29 наурыз. (№ 13). – 5 б.

8 Джақсыбаев С. И. Экибастуз – светоч индустрии Казахстана. – Экибастуз: PгimLих, 2009. – 24 с.

9 Джақсыбаев С. И. Большой уголь Экибастуза: производственное объединение «Экибастузуголь» / С. И. Джақсыбаев, И. Я. Муравьев. – М.: Недра, 1990. – 82 с: ил.

10 Минеральное сырьё Павлодарской области. – Павлодар, 2002.

ҚАЗАҚ КИІЗ ҮЙІНІҢ ГЕНЕЗИСІ

САПАРБЕК Ә.

8 сынып оқушысы, Ефремовка орта мектебі, Ефремовка ауылы,
Павлодар облысы.

ДЮСЕНАЛИН Б. Қ.

х. г. к., доцент, Ефремовка орта мектебі, Ефремовка ауылы,
Павлодар облысы.

Кіріспе

Қазіргі таңда, барша әлемде, қазақ киіз үйін білмейтін жан жоқ шығар. Әлемде көптеген елдердің өздеріне тән тұрғын үйлері аз емес. Оларға сібір елдерінің чумы мен ярангасы, орта жерлердің шалашы, үндістердің вигамы, эскимостардың иглулары және басқа баспаналар жатады. Осылардың ішінде тасымалдауға, күнделікті өмірге ең бейімделгені көшпелі түркі елдерінің киіз үйі болар.

Түркі елдерінің әр қайсысында жеке өмір сүру аймағына, атқаратын қызметіне қарай байланысты киіз үйлерінің пішіндері әр алуан түрлі болған [1]. Мысалы қырғыздардың киіз үйлері биік болады. Себебі олардың мекен етер жері таулы аймақ, жел аз, не тіпті жоқтың қасы. Ал биік тұрғын үй тау арасында қырға қарағанда оңай табылады. Атқаратын қызметіне қарай, қонаққа арналған, жаңа үй иеленген жастарға, жәй аңшыларға арналған, уақытша киіз үйлер болуы мүмкін. Олар керегінше өзіне тән ерекшеліктерге ие.

Осы жұмыста, біз осыған дейін берілген әдебиетке қайшы келмейтін, тек соған ілесе алатын қосымша болжам жасап көреміз. Аталмыш жұмыс, тек қана біздің қиял ұсынысымыз. Кей жерлері үйлесімсіз болса сөге көрмеңіздер.

Теориялық бөлімі

Қазақ салт-дәстүрі көшпелі болғандықтан, осы жәйт қазақ даласының барлық тіршілігіне өз әсерін бере білді. Қазақ даласының әр бұйымы көшіп қонуға ыңғайлы, жеңіл, аз орын алуға және күнделікті өмірде қолдануға бейімделген болуы керек болды. Кенеттен көшу қажет болған жағдайда ең керекті деген заттар қалып қоймайтындай жағдай жасалу керек еді. Осы жағдай қазақ киіз үйіне де өз септігін тигізе білді. Көшпелі халықтың тұрғын үй жағдайы келесі міндеттерге жауап бере алуы керек болды:

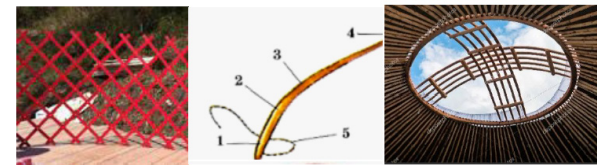
- үй кең болуы керек;
- көшкен кезде тез арада жиналып, тез арада бұзыла алу керек;
- артықшылық болмауы тиіс;
- жел сияқты табиғат әсеріне төтеп бере алу керек;

- өз басына арналған қызметті толығымен орындай алуы керек.

Көшпенді елдердің киіз үйі өте қарапайым және ыңғайлы. Ол сол өлкеде бар ағаш, талдардан жасалады. Әсіресе өзен жағасында өсетін қаратал мен ешкі тал көбіне қолданылады. Киіз үй аз уақыттың ішінде жиналып, аз уақыт ішінде қайта бұзыла алады. Шамамен бір сағаттың арғы бер жағы. Әрине оны жинап бұзуға да белгілі бір шеберлік керек. Қазақ даласында киіз үйді әйел адамдар мен балалар өздері –ақ жинай береді. Күшті қажет ететін жәй уықтар мен шаңырақты киізбен жапқан кезде ғана керек. Көшіп-қону кезінде киіз үй толығымен бір түйеге немесе екі биеге жегіле алады.

Білетіндей, киіз үй негізгі екі бөлімнен тұрады. Олар сыртын жабатын киізден жасалған жабын және ағаштан жасалған астау, яғни киіз үйдің қаңқасы. Үстінен жабатын жабынды, әдетте қой жүнінен жасайды. Киіз үйдің ішкі жағын әшекейлі түс киізбен безендіреді.

Ағаштан жасалған киіз үй қаңқасы үшке бөлінеді [2]. Олар: кереге – ол киіз үйдің негізі болып келетін қабырғасының рөлін атқаратын ағаштан жасалған қиық торға ұқсаған қабырға. Керегенің суреті сурет-1-де көрсетілген.

1-сурет – Киіз бөліктері: кереге, уық, шаңырақ

Алтықанатты киіз үйде алты кереге біріне бірі бекітіліп киіз үй қабырғасын құрайды. Керегенің үстінгі жағынана бау арқылы күмбез құрай уықтар кетеді де екінші шетімен шаңыраққа бекітіліп киіз үй қаңқасын құрастырады. Керегелер созылып жайылып кетпеу үшін екі жерден кіндік бау байланып киіз үйге беріктік береді. Енді қалғаны жабынын жауып ішкі жағын әшекейлеу. Қазақ киіз үйінде есіктің орнына киіз жабылады [3]. Есігі бар киіз үйлерді құрғанда керегелер есіктен басталып, шеңбер жасап есікпен аяқталады.

Киіз үйлерден бөлек, қазақ тұрғын үйлерінде тастан немесе кірпіштен жасалған, әдетте қыстауда болатын тас үйлерде болған. Әр сондай үйде бір үлкен және бірнеше кішігірім бөлмелері болған. Осы үйлердің шатыры ағаштан жасалып көңмен жабылып,

балшықпен сыланады. Мұнда олар қыстың 4–5 айын ғана өткізіп, қалған уақыт киіз үйде жәйлауда өткізеді.

Болжамдық бөлім

Біздің болжамымыз бойынша ең алғашқы тасымалды мекен үйлер (шатыр, киіз үй) қыстауларда жайлауға шығар алдында өзен көлдердің жағасында жасалған. Қырлы жайлауда керек ағаштарды табу да күш, және малын бағып жүрген кісілерге қиынға түсетіні сөзсіз. Керісінше, мал қыстауда тебінде жүргенде, бос уақыт көп болған кезде үй бөліктерін жасау ыңғайлы деп ойлаймыз.

Біздің ойымызша, ежелгі тайпалардың бас киімдері де өмір сүріпжүрген киіз үйлеріне ұқсас келеді. Күнделікті өмірде көріп жүрген киіз үй бейнесі де бас киім пішініне де ауысқан сияқты. 2-суретте сақтар мен ғұндардың тұрғын үйімен бас киімдерінің ұқсастығы нақты көрінеді. Яғни үйдің пішінін еріксіз бас киімге проекциялаған.

2-сурет – сақтармен ғұндардың мекен жайлары мен бас киімдерінің арасындары корреляция

2-суретте көрсетілгендей ғұндардың үйлерінің астыңғы жағы сәл иілген көрінеді. Оның себебі біздің ойымызша, кейінірек уақыт өте, сақтардан қалған киіз үй өзгеріске ұшырады да көшпенді халық киіз үйдің астыңғы шеңберін ұлғайту үшін көл жағалаында иіліп өскен қараталды иірілген жағын төмен қаратып байлап киіз үйдің негізгі шеңберін ұлғайтып алған. Яғни пайдалы киіз үйдің ішінде пайдалы көлем ұлғайды. Сөйтіп алғашқы уықтың прототипі пайда болды. Бұлда киіз үйдің дамуындағы бір белес.

Уақыт өте киіз үйдінде пішіні өзгере бастады. Ежелгі түркілерге жақындай бере жатар орынды кеңейту мақсатында уыққа ұқсас шыбықтарды қазықтарға байлап, киіз үйдің биіктігін реттеді. Енді киіз үйдің астындағы жиекке жақын орын тек қана жатуға ғана емес

түре кеп жүруге мүмкіндік берді. Ал қазыққа байланған уықтарды жел қағып кетпесін деп оларды қиғашынан бірнеше тұзу қаратал шыбықтарымен бекітті. Осылайша керегенің прототипі пайда болды. Бұл қазақ киіз үйінің дамуындағы келесі белес.

Ежелгі түркілерде шаңырақ болды ма, әлі де болмаған ба беймәлім. Шаңырақтың пайда болуына біздің ойымызша көшпенді елдердің тамақ дайындау, киіз үйді жылыту, және еттерді түтінмен сүрлеу негіз болған. Сонымен қатар ежелгі тайпалар тәңірге сыйынғандықтан түндікті аша салса көк аспан дайын тұр демекші сыйыну орыны да алыс емес, ерекше жеке күмбез салудың керегі жоқ. Сонымен қатар күнде көріп жүрген күннің көзімен оның шуақтары өз әсерін тигізген шығар.

Дегенмен шаңырақтағы көлденең таяқшалар тек қана беріктік функция атқармайды, сонымен қатар еттерді байлап сүрлеуге де әсерін тигізеді.

Болжам бойынша шаңырақтың шеңбер болуына әсерін тигізген уықтардың ұзындығының өзгеруінде. Айталық шаңырақтың прототипі дұрыс шеңбер емес сопақ болды дейік. Сопақты шеңберге қарағанда жасау жеңілірек. Кисық сопақ болып біткен ағаш бұтақтары шеңбер бұтаққа қарағанда әлде қайда көбірек. Сонымен қатар екі доғаны қосса да таза шеңбер емес сопақ шығады. Сондықтан ежелгі көшпенді елде, біздің ойымызша, бірінші шаңырақтардың формасы сопақ болған.

Алайда, шаңырақ сопақ болса уықтардың ұзындығы өзгереді, ал атап өткендегідей, көшпелі халықтың практикалық тұрғыдағы даналығы бұл жайға жол бере қоймады.

Ойымызды жинай келе 3-суретте қазақ даласының киіз үйі бейнеленген. Суреттің бір шетінде қазақ даласының ең танымал бас киімі тақия. Екеуінің формасының дәл келуі мүмкін жәй ғана сәйкестік емес шығар, ал атам қазақтың даму барысында термен қаңға енген даналығының бір тармағы шығар.

3-сурет – Қазақ даласының көшпелі тұрғын жабдығы киіз үй

Практикалық бөлімі

Біз Сапарбек Әсель, Ефремовка мектебінің 8-ші сынып оқушысы және осы жұмыстың ғылыми жетекшісі химия ғылымының кандидаты Дюсеналин Бауыржан Қырықбесұлы, осы ғылыми жобаны жасамақ бұрын Ақтоғай ауылының маңындағы тоғайдан талдар қарастырып, ара арасынан керекті талдарды алып қазақ киіз үйінің генезисін жасамақ ойға келдік. Жұмыс барысында кез келген талдарды ала бермей, арасынан тандап, күн аз тиетін, қисық біткендерін алдық. Яғни қоршаған ортаға кері әсер тигізбейді деп ойластырдық.

4-суретте аталмыш жұмыстың практикалық бөлімі жасалу үстінде.

4-сурет – жабаның практикалық бөлімі

4-суреттен көріні тұрғандай біз әкелінген талдарды иіп уық жасалсын деп кептіріп қойдық. Осы талдардан келешекте киіз үй макеттерінің уықтары жасалады. Ортаншы суретте сақтардың күркесінің мүсінін жасадық. Осындай конструкцияны терімен жапса көшпенді халықтың алғашқы мекен жайы болып табылады. Соңғы суретте біз керегені қалай жасасақ деген ойдамыз.

Жоспарда оқу жылының аяғына дейін 4-5 макеттің көмегімен қазақ киіз үйінің генезисін көрсету.

Қорытынды

Осымен, біз қазақ даласының, көшпенді ата бабаларымыз қалдырған асыл мұрасы, мекен жайы киіз үй қалай пайда болды деген сұраққа жауап іздедік. Ізденіс барысында өз гипотезамыздың тұжырымын ұсынып тұрмыз. Ол:

- алдымен ежелші тайпалар сақ кезінде 5-6 талдың басын қосып үйіршікте мекендеген;
- кейіннен астыңғы шеті майысқан қараталдың көмегімен мекен жай шеңберін ұлғайтқан және уықтың прототипін алған;
- кейіннен уықтарды қазықтарға байлап киіз үйдің биіктігін жасады да оны бекіту барысында қиғаш талдармен байлап керегенің прототипін алған;
- шаңырақтың прототипі алдымен сопақ болған, кейіннен уықтың ұзындығын бірдейету үшін шеңберлендірген.

Әрине, бұл тек қана болжам. Дегенмен біздің осы жұмысымыздың тарихи құндылығы бар екен деп үміттенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://kk.wikipedia.org/>
- 2 <https://e-history.kz/kz/news/show/2694/>
- 3 <https://qazaquni.kz/tarikh/5137--aza-tyi-kiiz-y-m-denieti>

СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ КАЗАХСКОГО И РУССКОГО НАРОДОВ

ШАРОНЯ А.

ученик 10 класса, СОШ имени Шокана Уалиханова»

Иртышский район, Павлодарская область

АЛИМСУРЕНОВА А. А.

магистр русской филологии, учитель русского языка и литературы,

СОШ имени Шокана Уалиханова

Семья занимает важнейшее место в жизни любого человека.

Семья – это первичная ячейка общества.

С первых дней жизни маленький человек как губка впитывает все нормы поведения, принятые в семье, он с раннего детства приобщается к семейным ценностям, изучает историю своей семьи, гордится своими предками, берет пример с родителей, учится видеть прекрасное и безобразное, понимает, что такое хорошо и что такое плохо. В семье закладывается основа человеческого характера, формируется судьба в зависимости от того, чему смогли научить ребенка родители.

От того, какие взаимоотношения сложились в семье, зависит мировоззрение человека, его жизненные принципы, его взаимодействие с окружающим миром, отношения с людьми. Не случайно немецкий гуманист 15 века Себастьян Брандт писал: «Ребенок учится тому, что видит у себя в доме: родители пример ему».

Родители – первые воспитатели, наставники своего ребенка. И от того, какой пример они покажут, какие ценности сформируют, чему научат своего ребенка, напрямую будет зависеть его счастливое будущее.

В связи с этим формирование семейных ценностей - тема вечная, чрезвычайно актуальная во все времена, а сегодня особенно. В наши дни, когда в мире царят бездуховность и бескультурье, очень важно еще в детстве сформировать у детей, у молодежи, отношение к семье как основе основ, научить уважать старшее поколение и заботиться о младшем, быть ответственным за себя и за членов своей семьи, совершать лишь добрые поступки, быть достойным членом общества. Тема исследования: Семейные ценности казахского и русского народов.

Проблема: Привить любовь к семейным ценностям казахского и русского народов.

Гипотеза: Мы предположили, что изучение семейных ценностей казахского и русского народов может укоренить в детской и молодежной среде толерантное и уважительное отношение к культурным традициям.

Объект и предмет исследования: семейные ценности казахского и русского народов.

Цель: Изучение ценностных ориентиров современного поколения подрастающей молодежи, семейные традиции, значимость семьи.

Задачи исследования:

- изучение теоретического материала о семейных ценностях казахского и русского народов;

- укрепление нравственных основ семьи, ее воспитательной роли, укоренение в детской и молодежной среде толерантного и уважительного отношения к культурным традициям, языку и семейным ценностям всех этносов, проживающих в Казахстане;

- создание Instagram – странички для пропаганды семейных ценностей казахского и русского народов.

Практическая значимость творческого проекта определяется тем, что созданная нами Instagram – страничка ознакомит население с семейными ценностями казахской и русской семей, тем самым укоренит в мировоззрении детей, молодежи, взрослых толерантное и уважительное отношение к культурным достояниям этносов.

Методы, использованные для проведения творческой работы:

- анализ источников литературы;

- сравнение и описание;

- распространение опыта.

Семейные традиции казахского народа имеют множество уникальных особенностей в плане именования своих потомков, в статусе человека по его возрасту, а также в принципах воспитания детей. Семейные отношения строились на особой иерархии, и большое внимание уделялось родственным связям, принадлежности к определенному роду. Воспитание детей и различные обряды, связанные с взрослением ребенка, имели религиозный характер.

В первую очередь стоит отметить принцип «жетіата» (в переводе с казахского «семь отцов»), который формировал родственные связи. Базовым элементом было то, что внуком семьи становился ребенок от сына, и его называли «немере», а ребенок от дочери назывался «жиен», что переводится как «племянник», и этот потомок уже не мог претендовать на принадлежность к

этому роду. Таким образом, продолжателями рода были только мужчины. Мальчик, родившийся от внука, назывался «шөбере», что значит «правнук». И так далее: сын «шөбере» становился «шөпшек», что означает «крохотный»; его сын был «немене», то есть «непонятный», а потомок уже в седьмом поколении именовался «туажат», что означает «рожденный быть чужим». Потомок «туажата» назывался уже «жүрежат», и считался представителем другого рода. Таким образом, казахи вели свою родословную до седьмого поколения, и это делалось для того, чтобы люди помнили и чтит своих предков, а с практической стороны для того, чтобы не заключались браки между близкими родственниками.

Также хотелось бы отметить, что в процессе работы над творческим проектом, мы ознакомились с творческим наследием, которое оставил после себя Жусупов Муталып ата. Он в своей книге «Өмір жолы өнеге» составил родословную всех родов до седьмого колена, а также сочинил бата. Данная книга является культурной ценностью, так как знание своих корней, своей родословной делает каждый народ могучим.

Бесікке салу – один из первых обрядов в жизни ребенка, это церемониальное укладывание в люльку.

Қырқын шығару – обряд купания ребенка, когда ему исполняется 40 дней.

Тұсау кесу – обряд перерезания веревок, связывающих ноги, перед тем как ребенок начнет ходить.

Атка отырғызу – первая посадка на лошадь, с целью подготовить ребенка к кочевой жизни.

Обряд обрезания у мальчиков – классический мусульманский обряд, который казахи проводят, когда ребенку исполняется 5-7 лет.

Все эти и другие обряды проводились для того, чтобы мальчики стали хорошими воинами и добытчиками, а девочки научились заботиться о своей семье и следить за домом.

Таблица 1 – Сравнительная характеристика ценностей казахского и русского народов.

Ценности казахского народа	Сходство	Ценности русского народа
Принцип «Жеті ата»	Празднование Нового года	Имена в честь дедушек и бабушек

Принцип воспитания сыновей	Қырқыншығару (40 дней ребенку)	Рождество Христово
Тұсау кесу	Бесікке салу (укладывание ребенка в колыбель)	Пасха
Атка отырғызу	Құдалық (сватовство)	Девичник, мальчишник
Обряд обрезания у мальчиков	Үйлену той (свадьба)	Свадьба
Разделение жизни на циклы «мушел»		
Беташар		
Ұзату той		

Таким образом, в своем творческом проекте мы рассмотрели традиции казахского и русского народов, исходя из данных таблицы делаем вывод, что сходство традиций двух народов в следующем: празднование Нового года; қырқыншығару (40 дней ребенку); бесікке салу (укладывание ребенка в колыбель); құдалық (сватовство); свадебный той (свадьба).

Практическое применение культурных традиций казахского и русского народов.

В ходе работы над творческим проектом, мы решили наглядно показать некоторые национальные традиции казахского и русского народов.

Так, например, своими руками попытались сшить небольшое көрпеше с национальным орнаментом, тем самым, агитируя подрастающее поколение, чтить и не забывать национальное рукоделие.

Рисунок 1

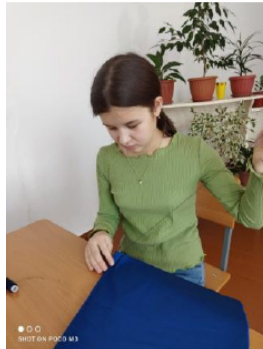

Рисунок 2

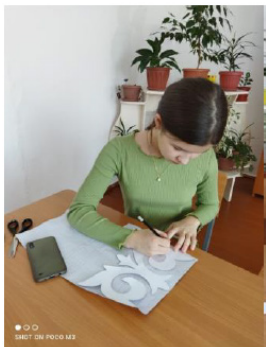

Рисунок 3

Рисунок 4

С целью приобщения молодежи к культурным достояниям русского народа, мы решили собственными руками смастерить русскую народную поделку – матрешку.

Рисунок 5

Рисунок 6

Рисунок 7

Рисунок 8

С целью пропаганды культуры казахского народа, мы на своей страничке Instagram @traditions_of_peopless решили показать национальную игру казахов – асык. https://www.instagram.com/tv/CZw07USjO3n/?utm_medium=copy_link

С целью пропаганды русского народа, мы решили поиграть в русскую национальную игру «Русское лото». Надеемся, что в настоящее время, когда весь мир заполнен новыми технологиями, когда подрастающее поколение большую часть своего времени проводит в интернете, мы сможем вдохновить молодежь, учащихся школ к настольным, реальным играм. https://www.instagram.com/tv/CZw1JtZjOB8/?utm_medium=copy_link

Рисунок 9

Рисунок 10

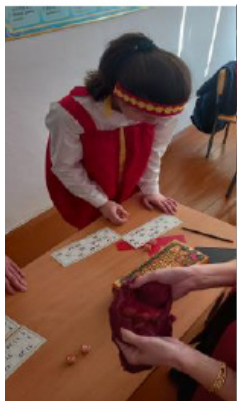

Рисунок 11

Рисунок 12

Рисунок 13

Рисунок 14

Рисунок 15

Рисунок 16

Гостеприимство является основной чертой казахского и русского народов. Издавна и казахи, и русские уважительно относились к гостям, угощали разнообразными вкусными блюдами своих гостей. Мы, в свою очередь, решили пропагандировать национальное блюдо казахского народа – баурсаки, а также национальное блюдо русского народа – блины. https://www.instagram.com/tv/CZ4XtR9DtJo/?utm_medium=copy_link

В ходе работы над творческим проектом мы изучили ценностные ориентиры подрастающего поколения. Изучили теоретический материал из интернет – ресурсов о семейных ценностях, культурных традициях казахского и русского народов, а также побеседовали с родителями, которые поделились своими знаниями и умениями. Своей творческой работой постарались привить детской и молодежной среде уважительное отношение к культурным традициям казахского и русского народов, наглядно показали различные ценности вышеупомянутых народов: пошив казахского көрпе; жарка традиционного блюда казахов – баурсаков; смастерили поделку – матрешку, а также пропагандировали казахскую национальную игру – «Асык», русскую народную игру – «Русское лото».

Нами создана Instagram – страничка, @traditions_of_peoples, с целью пропаганды семейных ценностей казахского и русского народов, а также привития интереса к национальным ценностям.

ЛИТЕРАТУРА

1 Аргынбаев Х. А. Семья и брак у казахов: Автореф. дис. ... доктора ист. наук. – Алма-Ата, 1975. – 130 с.

2 Шалгинбаева С. Х. Семейные традиции и социокультурный облик казахов городов Алматы и Тараза (этносоциологическое исследование): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – Алматы, 2002. – 29 с.

3 <http://semyarossii.ru/> Семья России

4 <http://fb.ru/traditsii-rossii-kakie-oni> Традиции России. Какие они?

2.6 Қазіргі білім беру процесі

2.6 Современный образовательный процесс

THE EXCITING PATHWAY OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE BY HIGH-SCHOOL PUPILS

БАҚЫТ Ә.

10 «А» сынып оқушысы,

«Жас дарын» мамандандырылған мектеп-лицейі, Павлодар қ.
НУРМАКИНА А.

10 «А» сынып оқушысы,

«Жас дарын» мамандандырылған мектеп-лицейі, Павлодар қ.
ЖУМАГУЛОВА Д. Х.

магистр, учитель ағылшын тілі пәні мұғалімі,

«Жас дарын» мамандандырылған мектеп-лицейі, Павлодар қ.

Today there are a plethora of various possibilities for young people who would like to acquire a foreign language. For example, they can download different educational programs like «Mondly: learn 33 languages», «Ewa English: language learning», «Duolingo-language learning», «Memrise easy language learning» etc. from Apple store,

Google play and install them on their mobile phones. Some of the mentioned above mobile programs are free. Teenagers would be able to check their level of language proficiency by using such useful applications. Performing different exercises on grammar, reading and

listening parts can provide training to some extent that is very essential in learning a language. Also, there are sites which are usually called «penpals», i.e. people find new friends whose native language they would like to acquire on these sites. Firstly, a person must register on the site, and then he will have an opportunity to exchange e-mails or talk with his «penfriends» by Zoom, Skype, etc. «Conversation English» has an easy interface [1]. On «My language exchange», «Global penfriends» sites, individuals have to upload their photos and provide their personal information more detailed. Therefore, it will be easier for program to match age and interests of potential «penpal friends». If somebody wants to try himself as a teacher of his native language, then he can register on «Pen4Pals». He and his «penpal friend» will teach each other their native languages [1].

Here are some of our pupils' hints in learning the English language:

- Set a clear goal and deadlines to really learn English by the right time and bring your knowledge up to the required level;
- Create a favorable learning environment: start by learning simple words and phrases, expand your English vocabulary (active and passive), and only then move on to grammar, style and more complex tasks;
- Break large tasks into several small ones. This works in absolutely any field and makes the learning process not so tedious. It is better to do a little without much physical or emotional effort than to overwork and abandon the study of English altogether;
- Do not be lazy to devote several hours a day to the language, literally live the language, and communicate whenever you have an opportunity. For example, attend conversational clubs and talk with native speakers, you can go to an English-speaking country to practice and observe the behavior of the locals, their intonation while they are speaking.

There are many disputes among scientists about the role of age in language learning. Does age matter in situations when a child learns a language after childhood (approximately when he becomes eleven years old)? Will a young person become fluent when he starts to learn, e.g. the English language at the age of sixteen? Will his language capacities turn into like those which a native speaker has?

However, the age of a person who is willing to acquire a language will influence on his future level of language proficiency. Sound surprisingly, isn't it? It would seem that high school pupils are young; they have much time and energy to practice a foreign language. Hence, their language competence would be at least at a near native-like.

Penfield was the first who proposed that children's brain possesses specialized capacity for learning language [2, с. 27]. Unfortunately, this capacity has an ability to decrease with years. Initially, according to Eric Lenneberg, the most known hypothesis which supports the view that children are better predisposed to language learning than more mature persons is the critical period hypothesis [2, p. 27]. In Lenneberg's view, the age border for the critical period is between two and twelve years. He thinks that after twelve years the ability to acquire a language at the native level inevitably goes down. According to Birdsong, when a child enters the critical period, his body becomes sensitive to environmental input, and there is a high probability that he will become a native speaker of a language [3, p. 111]. Usually young adults who pass puberty very seldom acquire native-like phonology, albeit it is a high probability that they would acquire near-native grammar and vocabulary as Flege indicates [2, p. 45]. The critical period embodies onset of sensitivity, its peak and later its offset.

Studies which were conducted in 2018 from the Massachusetts Institute of Technology demonstrated that the time frame of critical period is longer than it was said before [4]. If a child decides to learn a language at the age of 10, then he would probably obtain the proficiency that a native speaker possesses. Hartshorne and his colleagues have designed an online research with approximately 670000 participants. They have found that grammar-learning ability stays strong until age 17 or 18. Sadly, it inevitably goes down after this age [4].

To conclude, the earlier a child starts to acquire a language, the better results he would achieve.

ЛИТЕРАТУРА

1 Образование зарубежом: основная информация. Сайты для общения с иностранцами для изучения языка. Где найти друзей за границей для общения и языковой практики? 26 января 2022 г. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.google.com/amp/s/www.hotcourses.ru/study-abroad-info/before-you-leave/10-websites-to-practice-your-writing-in-english/%3Famp%3Dtrue> [дата обращения 18.09.2022].

2 Herschensohn, J. The second time around-minimalism and L2 acquisition-Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company, 2000. 287 p. [на англ.яз.].

3 De Groot A.M.B., Kroll, J. F. (Eds.). Handbook of bilingualism: psycholinguistic approaches.-Oxford University Press, 2009. 608 p. [на англ.яз.].

4 Ability to Learn Languages Stays Strong Until Late Teens, New Study Finds. 1 мая 2018 г. [Электронный ресурс].- URL:<https://www.edweek.org/teaching-learning/ability-to-learn-languages-stays-strong-until-late-teens-new-study-finds/2018/05> [дата обращения 19. 09. 2022].

ҚАЗАҚ ТІЛІН ДАМУҒА АРНАЛҒАН «LEARN KAZAKH» БІЛІМ БЕРУ САЙТЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

МАНТАЙ С.

11-сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
КУАТОВА А. С., АРИНГАЗИНОВА А. М.

қазақ тілі мен әдебиеті, информатика пәндерінің мұғалімдері.
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Оқыту тілі орыс сыныптардағы оқушылардың қазақ тілін үйренуде біршама мәселелер кездесуде: сөздік қордың жетіспеушілігі, тілдік дағдылардың (тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылым) даму деңгейлерінің төмендігі. Сабақтан тыс уақытта тілді меңгеру сапасын жоғарылатуға бағытталған заманауи білім беру сайтының қызмет етудегі концептуалды негіздерін өзгерту қажеттілігі туындауда.

Зерттеу жұмысының фокус тобы ретінде орыс тілді 9-сынып оқушылары таңдалды. Басты мақсат оқу бағдарламасындағы лексикалық тараулар бойынша сыныптасстардың сөздік қорын байытуға, тілдік дағдылар бойынша ілгерілеуіне, сыртқы жиынтық бағалауға жүйелі дайындалуына көмектесетін білім берусайтын әзірлеп, апробациядан өткізу.

Ғылыми жобаның мақсаты: Оқушыларға қазақ тілін меңгеруге қолдау көрсететін «LEARN KAZAKH» білім беру сайтының әзірлеу.

Ғылыми жобаның міндеттері:

Ағымдағы мониторинг нәтижелерін сыртқы емтихан критерийлерімен сәйкестендіріп, салыстырмалы талдау жасау;

Талдау, сауалнама нәтижелері негізінде тілді меңгерудегі проблемалық аймақтарды анықтау;

Диагностикалық карта негізінде оқушылардың психофизиологиялық ерекшеліктерін зерделеу;

Оқу бағдарламасына сәйкес ресурс көздерін жинақтау;

Ақпарат көздерін мәліметті қабылдаудың жетекші арнасына, когнитивті дағдылардың деңгейлерге қарай саралау;

Практикалық тапсырмаларды құрастыру;

Сайттың контентін әзірлеу

Зерттеу нысаны: оқушылардың тілдік құзыреттіліктерінің даму деңгейі.

Гипотеза: «LEARN KAZAKH» сайтының қосымша білім беру, тілді жаттықтыру платформасы ретіндегі қолданысы оқушылардың қазақ тілін меңгерудегі дағдыларды дамытуға (*сөздік қорды байытуға, негізгі немесе детальді ақпаратты анықтай алуға, өз ойын білдіруге, аргумент келтіруге т.б.*) септігін тигізеді.

Зерттеу жұмысының өзектілігі: орыс тілді сынып оқушыларының сөздік қорының жетіспеушілігі, айтылым мен жазылым көрсеткіштерінің төмендігі.

Зерттеу жұмысының кезеңдері: тақырыптың зерттелу аясын анықтау, теориялық ақпаратпен танысу, тәжірибе жұмысын жүргізу.

Зерттеу әдісі: Эмпирикалық (сауалнама), эксперименталды-теориялық (модельдеу)

Жобаның жаңашылдығы: 9-сынып оқушыларының қазақ тілін дамытуға арналған «LEARN KAZAKH» білім берусайты.

Жұмыс нәтижесі мен қорытындысы: «LEARN KAZAKH» білім берусайтының артықшылықтары мен практикалық тиімділігі.

Практикалық маңыздылығы: орта буын оқушылары арасында өткізілген сауалнама нәтижелері зерттеудің ресурсы ретінде пайдаланылды. Соның негізінде тілдік дағдыларды дамытуға бағытталған электронды оқыту ресурсы жасалды. Сайтты қолдану аясы: жалпы орта білім беру мектептеріндегі оқу бағдарламасының вариативті бөлігі ретінде (*үйірме, электив, факультатив сабақтары*), негізгі оқулыққа қосымша оқу құралы ретінде, қосымша білім беру мекемелеріндегі үйірмелер.

Зерттеу жұмысы «қазақ тілін үйренудің тиімділігін қалай арттыруға болады» деген сұраққа жауап іздеуге бағытталған. «LEARN KAZAKH» білім берусайты жазғы демалыстан кейінгі үйренуге қайта оралған оқушылар үшін де, сабақтан тыс уақытта тілді жетілдіруді көздейтіндер үшін де қолайлы болмақ.

Бүгінгі таңда қазақ тілін үйренуге арналған төмендегідей сайттар кездеседі:

- Soyle
- Tilqural
- «Казахский язык. Просто о сложном»

KAZBOOKA

Оларды ортақтастыратын қасиеттер:

- Интербелсенді оқытудың элементтері;
- Дайын тілдік клишелердің ұсынылуы;
- Фото, медиа ресурстар

Алайда бұның барлығы оқушылардың тілді үйренудегі мәселелерін шешуге жеткіліксіз, себебі сайт кең оқырман аудиторияны қамтуға тырысқанымен, барлық үйренушілер қажеттіліктерін ескере алмайды.

«LEARN KAZAKH» электронды оқыту ресурсын әзірлеуде фокус топтағы оқушылардың қажеттіліктері мен психофизиологиялық ерекшеліктері ескеріліп, сайт контенті зерттеу нысанына алынған проблемалық сұрақтарды шешуге (*оқу бағдарламасындағы лексикалық тақырыптар бойынша сөздік қорды толықтыру; негізгі және қосымша ақпаратты іріктеу; тұжырым бойынша өз көзқарасын білдіру; оны негіздеу; «жуан» дәрежелі сұрақтарға жауап беру т.б.*) бағытталып құрастырылды.

Мектеп қауымдастығы (9-сынып оқушылары мен сабақ беретін мұғалімдер) арасында өткізілген сауалнама мен мониторинг нәтижелерін сыртқы жиынтық бағалаудың критерийлерімен сәйкестендіре отырып жасалған талдау келесідей нәтижелер көрсетті:

1-кесте – Салыстырмалы талдау нәтижелері.

Тілдік дағдылардың қалыптасу деңгейі		
Төмен	Орта	Жоғары
Тыңдалым/оқылым мәтінінің жалпы мазмұнын түсінеді; «Жіңішке» дәрежелі сұрақтарға жауап береді; Сипаттау мәтінін жаза алады	Тыңдалым/оқылым мәтініндегі негізгі ақпаратты түсінеді; «Жуан» дәрежелі сұрақтарға үстірт жауап береді; Әңгімелеу мәтінін жаза алады	Тыңдалым/оқылым мәтініндегі негізгі және қосымша ақпаратты анықтайды; Өз көзқарасын білдіреді; Құрылымдық бөліктерді сактап жазады

Дамытуды қажет ететін траектория		
Негізгі және қосымша ақпаратты анықтау; Жоғары деңгейлі сұрақтарды түсіну, жауап беру, өзі құрастыра білу; Баяндау мәтінін жазу	Негізгі және детальді ақпаратты анықтау; Жоғары деңгейлі сұрақтарға берген жауабын негіздеу; Сыни көзқарас білдіріп, жазбаша дәлелдеу	Ақпарат көздеріне сілтеме жасау (<i>қыстырма сөздер, төлеу сөзді қолдану</i>); Тезисті дәлелдеу, талдау; Пайымдау мәтінін жазу

«LEARN KAZAKH» сайтының артықшылықтары:

Бірегей өнім. Әлеуметтік, мәдени тақырыптарды қамтитін ақпарат көздері оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай, жергілікті компонент пен жаһандық мәселелерді қамти отыраіріктеліп өңделді.

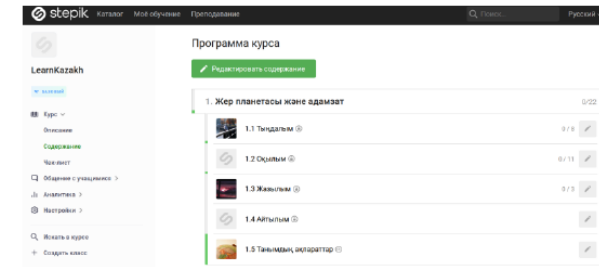
Сайт мазмұнының жүйелілігі. Тақырыптар жүйеленген, оқу бағдарламасымен үйлеседі. Тапсырмалар төрт тілдік дағдыны (тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым) қамтиді. Бағалау жүйесі (өзін өзі бағалау/мұғалімнің кері байланысы) іске қосылған.

Саралу. Вокабуляр, тапсырмалар мазмұны сатылай күрделенген. Ресур көздері ақпаратты қабылдау арналарының ерекшеліктеріне қарай сараланған.

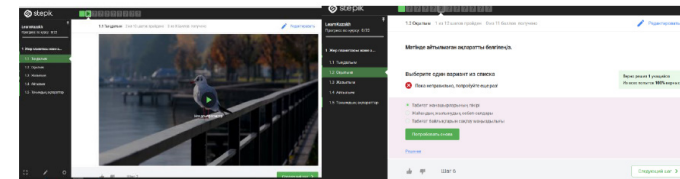
Тапсырмалардың мазмұны тілдік дағдылармен қатар оқу сауаттылығын дамытуға, ақпаратпен жұмыс жасай алу, негізгісін сұрыптау, өмірмен байланыстыру, талдау, бағалау, болжам жасау сияқты жоғары деңгейлі дағдыларының қалыптасуына бағытталған.

Сайттың қолжетімділігі. Интерфейс навигациясы қолайлы, сыныптан тыс жағдайда өздігінен жұмыс жасай алады. Оқу аудиториясында мұғалімнің бақылауымен де ұжымдық оқытуда да қолдануға болады. Тегін қолданыста болуы.

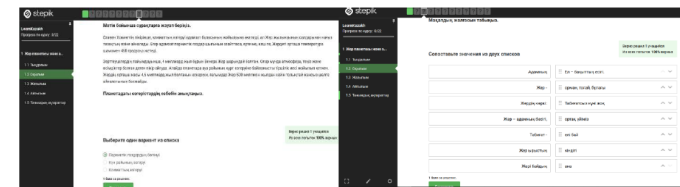
Оқыту технологиясы мен формасы: белсенді оқыту әдістері, онлайн коллаборация.

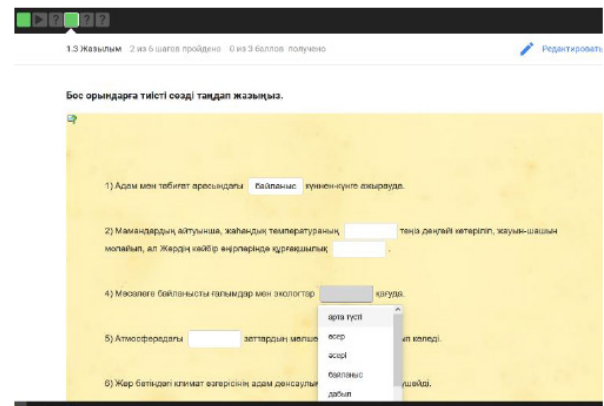
1-сурет – Сайттың интерфейсі.

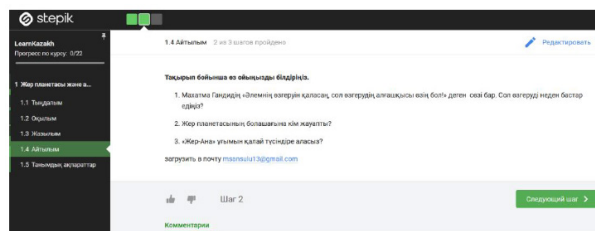
2-сурет – Тыңдалым тапсырмасының үлгісі.

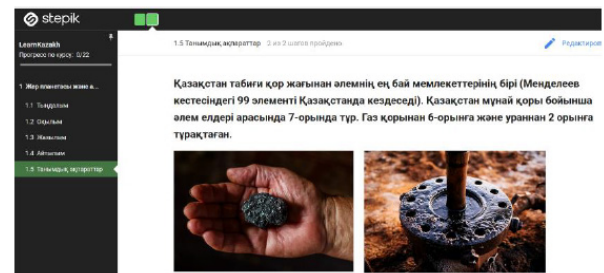
3-сурет – Оқылым тапсырмасының үлгілері.

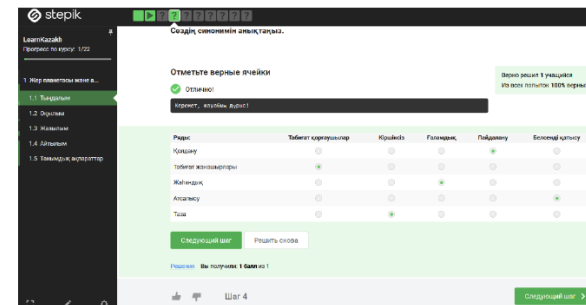
4-сурет – Жазылым тапсырмасының үлгісі.

5-сурет– Айтылым тапсырмасының үлгісі.

6-сурет – «Танымдық ақпараттар» айдарының үлгісі.

7-сурет – Бағалау жүйесінің үлгісі.

«LEARN KAZAKH» білім беру сайты орта буын сынып оқушыларының оқу сауаттылық негіздері мен тілдік дағдыларын дамытуға қосар үлесі зор.

Сайтты құруда қолданылған идеялар келешектемына мәселелерді зерттеуге арқау бола алады: оқушылардың қазақ тілін меңгерудегі тілдік құзыреттіліктерді дамытуды түрлі дидактикалық жағдайда қалыптастыру, функционалды сауаттылықты дамыту үдерісіндегі заманауи білім беру технологиялардың интеграциясы. Келешектесайттың контентін жоғары сынып оқушыларына бағыттау жұмыстарымен қатароқу сауаттылығын түрлі дидактикалық жағдайда қалыптастыру, сөйлеу мәдениетін дамытудағы білім беру технологиялардың интеграциясын зерттеуді жоспарлап отырмыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1.Акатова Т. И. Языковая функциональная грамотность и языковая культура студентов: Психолого-педагогический аспект Текст.: монография / Т. И. Акатова. М. ИТК «Дашков и К», 2006. 237 б.

2. Электронды ресурс: <http://catcut.net/SFGA> Практические приемы мнемотехники и тренировки памяти.

ЦИФРОВЫЕ ОНЛАЙН ИНСТРУМЕНТЫ КАК СПОСОБ ПОДДЕРЖКИ МОТИВАЦИИ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

ОСПАНОВА А. Ж.

учитель английского языка, Школа-лицей № 6, г. Экибастуз

ШАЙМЕРДЕНОВА А. А.

ученик, Школа – лицей № 6, г. Экибастуз

Целью данного исследования является рассмотрение цифровых онлайн инструментов в условиях дистанционного обучения учащихся, в частности, решение проблемы мотивирования обучающихся в ситуации отсутствия прямого контакта с учителем. Научная новизна исследования состоит в анализе обучающих интернет-платформ, цифровых ресурсов, используемых учителем в процессе дистанционного обучения как способ повышения мотивации учащихся.

Итогом исследования является создание аргументированного списка цифровых онлайн инструментов, прошедших апробирование на уроках английского языка, и давших наиболее высокие показатели уровня мотивированности учащихся к изучению иностранного языка в условиях дистанционного обучения.

Ключевые слова: дистанционное образование; дистантное обучение; повышение мотивации учащихся; обучающие интернет-платформы; цифровые онлайн инструменты; иностранный (английский) язык.

Сложившаяся эпидемиологическая ситуация в Казахстане и мире в 2019–2020 учебной году повлияла на все сферы жизни современного общества. В частности, с начала весны 2020 года школы, средние и высшие учебные заведения, заведения дополнительного образования были вынуждены перейти на удаленный – дистанционный режим работы с целью предотвращения распространения новой коронавирусной инфекции. Актуальность проводимого исследования обуславливается необходимостью обеспечения усвоения программы, овладением навыками речевой деятельности учащимся во время дистанционного обучения в соответствии с требованиями МОН РК. При переходе на удаленное (дистанционное) обучение учителя столкнулись с проблемой потери интереса учащихся к изучению иностранного языка, и, как следствие, со снижением мотивации к процессу

обучения, в целом. На основе поставленной цели была выдвинута гипотеза: цифровые онлайн инструменты помогают поддерживать мотивацию если они будут нацелены на следующие аспекты: а) какой цифровой онлайн инструмент в образовательном процессе является вовлекающим; б) какие ключевые факторы влияют на создание вовлекающего контента; с) какие инструменты и методики позволяют сделать контент вовлекающим для ученика. Важно подчеркнуть, что в данной статье мы анализируем и обсуждаем вовлекающий контент в контексте образования, а не социальных сетей или вирусного видео. Необходимо разграничить такие понятия, поскольку в образовательном секторе за основу вовлекающего контента принимается контент любого характера (видео, картинки, интерактивные упражнения), который удерживает внимание пользователя и вызывает желание продолжать занятия. На основе поставленной цели были выдвинуты следующие задачи исследования: во-первых, изучить и дать характеристику цифровым ресурсам, во-вторых, выделить положительные и отрицательные стороны использования онлайн цифровых ресурсов на уроках английского языка; в-третьих, (и это является практической значимостью исследования) создать список дополнительных интернет ресурсов, способствующих поддержанию и повышению уровня мотивации учащихся к изучению английского языка, с практическими указаниями целесообразности применения того или иного ресурса, в соответствии с необходимостью решения конкретных задач обучения. Для достижения цели работы применялись такие теоретические методы исследования, как метод индукции, контент-анализа, метод моделирования. Системный подход к изучению теоретического материала и систематизации практического опыта привел к возможности решения основной задачи исследования – создание аргументированного списка интернет-ресурсов, нацеленных на управление познавательной активностью обучающихся.

Дистанционное обучение представляет собой, в большей степени, частично самостоятельное обучение с использованием технических, информационных, мультимедийных средств, а также средств сети Интернет.

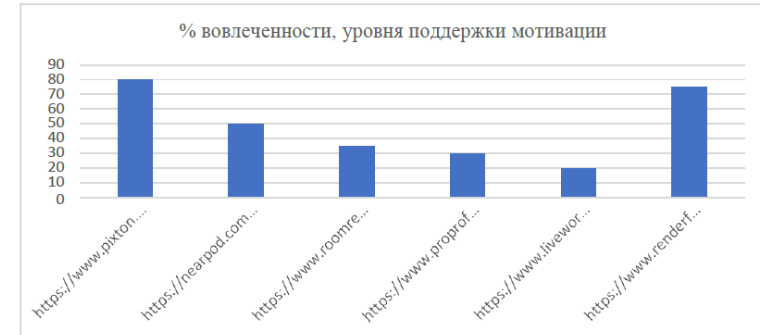
Изучив все доступные нам образовательные платформы а именно Pixton, Nearpod, Roomrecess, Proprofs, liveworksheets, 3d explainer – video – toolkit и сервисы, которые предлагают данные платформы по изучению английского языка, а также онлайн

инструменты позволяющие взаимодействовать с учениками во время обучения, поддерживать интерес к предмету, вовлеченность учащихся к контенту образовательных ресурсов, нами было проведено исследование на определение цифровых онлайн ресурсов дающие более высокую внутреннюю мотивацию к изучению английского языка в условиях дистанционного обучения.

Данное исследование проводилось в нескольких этапов:

1) разработка планов уроков с внедрением цифровых ресурсов; 2) мониторинг уровня мотивации учащихся посредством вовлеченности в процесс обучения через наблюдение и анализа опросов детей; 3) представления результата исследования на педагогическом совете и городском семинаре; 4) разработка рекомендаций по полученному результату.

Исследование проводилось среди учащихся 4–6 классов. Результат анализа мониторинга вовлеченности учащихся, использовавших вышеуказанные ресурсы показывает, что именно платформы Pixton и 3d explainer – video – toolkit занимает высокие позиции. Данные ресурсы развивают критическое мышление, креативность, помогают активизировать навыки работы с текстом, практическое применение полученных знаний и умений. Развивает коллаборативную среду обучения, то есть здесь можно работать как индивидуально, так и группах. Позволяют создавать новый продукт в виде комиксов, диалогов, сюжетных 3Д видео. Это указывает на целесообразное применение данных ресурсов и достижение целей формирования навыков речевой деятельности на уроках английского языка. Тем временем платформы Nearpod, Roomrecess, Proprofs занимает позицию ниже так как они нацелены на определенный навык и не имеют разнообразия в контенте, что приводит к понижению внутренней мотивации к изучению предмета, но дают хороший стимул внешней мотивации, так как после прохождения или выполнения определенного теста или задания учащиеся моментально получают сертификат или диплом. Говоря о «liveworksheets» это инструмент, который поддерживает вызов к обучению, направленный на практическое применение грамматических и лексических аспектах, нежели коммуникационных, частое использование данного сервиса приводит к механическим «дрилловым» навыкам.

Результаты проведенного исследования показывают, что использование предложенных нами интернет ресурсов, в частности, дополнительных образовательных платформ, не только обеспечивает высокий уровень мотивации учащихся к изучению иностранного языка, но и способствует формированию коммуникативной компетенции на современном языковом материале.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Intrinsically Motivating Instruction. <https://www.learning-theories.com/intrinsically-motivating-instruction-malone.htm>
- 2 <https://www.learning-theories.com/maslows-hierarchy-of-needs.html>
- 3 <https://www.pixton.com/>
- 4 <https://nearpod.com/library/>
- 5 <https://www.roomrecess.com/>
- 6 <https://www.proprofs.com/>
- 7 <https://www.liveworksheets.com/>
- 8 <https://www.renderforest.com/ru/template/3d-explainer-video-toolkit>

ACTIVE AND INTERACTIVE LEARNING METHODS IN DISTANCE LEARNING

TEMIRGALY A. T.

English teacher, Secondary school named after M. Alimbaev, Pavlodar

MAMEDOVA S. E.

8th grade student, Secondary School named after M. Alimbaev, Pavlodar

What are the disadvantages and advantages of the remote form of learning? The study of the possibilities of distance learning (the pros and cons of this system) has recently become of interest to many. After all, progress does not stand still, every day new theories and devices appear in the world to facilitate modern human life. Moreover, all spheres of activity are captured - including education. In Kazakhstan, distance learning is a novelty. It attracts and scares at the same time.

Since March 16, 2020, a state of emergency has been declared in Kazakhstan due to the spread of the coronavirus. Education of schoolchildren and students is carried out remotely. Now you do not need to go to school or university - just appear on the Internet, go through authorization, and you can get a lecture or attend a class.

Save time for both children and adults. In some cases, distance learning can help. And sometimes it hurts. Among the advantages of the main advantages of such training is its versatility. At any time, a schoolchild or student will be able to engage in their education independently. The student is not bound by time frames, he can allocate time as required for himself. After all, the main thing in modern education is the result. The development of the material can occur in different terms: from several hours to several days.

Teaching students at a distance allows not to miss classes for one reason or another. For example, if a student is sick. You just need to turn on the computer, join the virtual conference, and you can attend the lesson. And this is without harm to health. It turns out that absenteeism can be kept to a minimum. Therefore, it is distance learning that helps, even during a long illness or inability to attend school, to remain in the general flow and keep up with other students.

Another advantage of distance education is the availability of educational materials. In electronic form, you can read any textbook or abstract. All information, if necessary, can be found on the Internet. No need to spend a lot of time and money on buying and searching for textbooks, manuals and other study notes. And most importantly, distance

learning saves children from the mass of books in bags that you need to carry with you every day.

On the other hand, distance learning requires organization and composure. For example, for young children such education will be given with great difficulty. For them, the ability to concentrate on their own, without extraneous control, does not always end in a positive result. Therefore, parents will still have to monitor younger students, and here they experience great difficulties. Many parents stay late at work. For this reason, they cannot pay due attention to their children. There are also students who are generally not predisposed to self-education. Such children will have fun all the time, not study. Therefore, among the minuses, complete freedom of action is often called. Indeed, if such a child is not monitored, then it is likely that he will abandon his studies altogether. Staying at home undermines social connection, because often a child can only make friends here at school. At the school desk, he finds the joy of communicating with peers, learns another world. The lack of communication is not very easy to make up outside of school. After all, it is here that the first shoots of friendship are born. And it seems to me that no matter what heights a person reaches in life, the path to them begins at school.

For teachers, distance learning often means irregular hours. And this does not always have a positive effect on the quality of education. If the material is learned better at home, then distance learning is a great choice. It will not only allow you to engage in self-education, but also to do it without discomfort. Teaching and learning in this way is simply convenient. Since this form has been used in Europe for a long time, it means that in Kazakhstan, with a well-thought-out system, it will give results. But it seems to me that our society is not yet fully ready for distance learning [1].

Despite the fact that most teachers have a high level of ICT competence, in modern conditions this is not enough. The experience of introducing DET into pedagogical practice shows that today an important task in the development of pedagogical education is the formation of not only ICT competence among teachers, but also a new way of performing pedagogical actions based on a change in the nature of the relationship between teachers and students. The basis of the educational process with the use of DOT is the purposeful and controlled intensive independent work of students at a convenient time for them in the presence of specialized teaching aids. At the same time, the specificity of educational and methodological support for students' independent

work in the DL system consists in creating interactive feedback, with the help of which students can control their progress in achieving learning goals and which is embodied through control tasks and tests, discussions on problematic issues of the studied disciplines, forums for organizing educational cooperation between students, open discussions, discussing the most pressing problems, conducting group research and implementing joint projects. Thus, the organization of the educational process through DOT requires active educational and cognitive activity of students with the materials of online courses, and this, in turn, implies the active work of a teacher who must be able to work in a distributed time environment, be ready for effective communication and active exchange of information. with students to provide timely feedback, be based in pedagogical interaction on the principles of diversity and effectiveness of the didactic arsenal; partnership, cooperation with students, the search for an individual approach to everyone, «the principles of implementing the praxeological model for organizing students' research activities – the principles of consistency, communication, complexity, humanization, dialogicity, activity» [2, c. 12].

In our opinion, distance education will demonstrate better results if it is based on the use of active and interactive methods of pedagogical interaction between students and teachers. A number of authors meaningfully separate these concepts: «.. active forms of learning involve the use of methods aimed primarily at self-mastery of knowledge by students in the process of active cognitive activity, and interactive forms of learning are focused on broad interaction between the teacher (real or virtual) and students, as well as students together».

«Active forms of learning involve the use of such a system of methods, which is mainly aimed not at the presentation of ready-made knowledge by the teacher and their reproduction, but at the independent mastery of knowledge by students in the process of active cognitive activity. They are aimed at developing a student's conscious attitude to learning, the desire to think independently, find their own approach to solving a problem, and the desire to independently acquire knowledge. Active teaching methods stimulate the cognitive activity of students, are based mainly on dialogue, involve a free exchange of views on ways to solve a particular problem, and are characterized by a high level of student activity. Interactive teaching methods «focus on the broad interaction of the teacher (real or virtual) and students, as well as students with each other; involve the modeling of life situations, the use of role-playing games, the general solution of issues based on the

analysis of circumstances and situations <...> Collaboration is important, requiring the ability to cooperate in a team, find a way out of extraordinary situations» [3, p. 25].

Active learning methods include business and role-playing games, case analysis, solving situational problems, cases, brainstorming, project method, portfolio, problem lecture, lecture for two, lecture with pre-planned errors, heuristic conversation, independent work with literature, seminars , discussions, collective mental activity, TRIZ). The authors classify interactive learning methods as «group discussions, work with interactive educational material, individual or group consultations, communication by e-mail, chat, various types of interactive knowledge control (teleconferences, online tests, group projects, individual files with tasks), providing feedback to students in the learning process, the possibility of re-referencing educational materials.

In the scientific literature there is no clear classification showing what are active and interactive methods, the same methods are classified as both active and interactive. Despite the different interpretations of these concepts by the authors, first of all, we pay attention to the didactic potential of active and interactive pedagogical interaction between the participants in the educational process, the main task of which «is facilitation, i.e., the direction of the information exchange process; identification of the diversity of students' points of view, appeal to their personal experience; support for student activity; combination of theory and practice; mutual enrichment of experience; optimal perception and assimilation of educational material».

Each active and interactive method has its positive (+) and negative (-) sides, which must be taken into account when using them in the educational process. Let's take a closer look at some of the methods and outline their advantages and disadvantages.

1 Business (imitation) game - an imitation of a specific situation, a model of interaction between students simulating the solution of complex problems in a specific situation in the process of achieving a goal. Has «+» – mastery of skills, abilities, behavior patterns and social relations in a real situation; «-» – the algorithm of cognitive and mental activity of participants is not always developed. Sometimes the teacher can rely only on his own experience and intuition, because other participants do not have it. Not always applied effectively.

2 Role play forms a strong interest in knowledge. Has «+» - emotions are bright, easy to remember, stored for a long time; on the other hand, there is «-» - the game has a risk, because it will be useful if all

participants are ready to play, and it only brings results when the group is ready to join it. It is not always possible to reproduce a real life situation.

3 Discussion, seminar – collective discussion of a specific problem or topic. Has «+» – active perception of information in the process of interaction between the teacher and the student; «-» – limited time, number of participants, their preparedness.

4 Brainstorming - a method of generating ideas for the joint resolution of problematic tasks during the discussion. Has a «+» – forms the ability to reasonably express one’s point of view, listen to the ideas of opponents, develops reflective skills, activates the imagination of all participants in the process, generates many new non-standard ideas; «-» – inept guidance on the part of the teacher can lead to avoiding the problem being solved, loss of study time, poor educational result, etc.

5 The case method offers an understanding of the real situation, the description of which reflects some practical problem and actualizes a certain set of knowledge that is necessary to solve this problem, while the problem does not have unambiguous solutions. The method has a «+» – difficult situations are studied in a safe environment, while there is no risk, threat, anxiety; «-» - students are not always ready to apply knowledge in practice, because practice is always not similar to laboratory conditions.

5 Problem lecture. «+» – the passivity of students at the lecture is overcome, their cognitive activity is activated; «-» – requires special preparation of the lecturer, additional time for the preparation of materials and problematic issues for discussion.

6 Development of a group project. «+» – forms a high level of positive emotions, promotes the development of independence and creative activity of students, teaches compliance with the norms and rules of communication; «-» – requires great efforts of the teacher to support the emotional background in the course of work on the project, actions to prevent and resolve conflicts, create an atmosphere of cooperation and competition.

7 Training - active mastery and development of knowledge, skills and abilities. Has «+» – mastery of practical effective skills and abilities in a short time; «-» – the formation of only specific highly specialized skills. Based on a comparison of the positive and negative effects of the use of certain active and interactive teaching methods, it can be concluded that it is necessary to use them in a comprehensive way in pedagogical activity in order to achieve the highest result [4, p. 37].

The development of ICT, the possibilities of Internet technologies made it possible to project the didactic potential of active and interactive technologies into the DL system and to subordinate the educational process using DOT to a guiding external influence, ensuring effective communication and participation in the cognitive activities of students with different levels of readiness, to establish continuous control over the process of mastering the educational material. The specificity of using the tools of active and interactive technologies in the DL system is due to the peculiarities of distance learning, the forms of presentation of program and methodological materials on the discipline under study, the forms and methods of control and self-control. For the implementation of active and interactive teaching methods in distance learning systems, there are the following pedagogical conditions: the formation of a high level of cognitive motivation among students through the use of ICT, providing each student with an individual workplace, providing the opportunity to choose the most convenient learning time for the student, free access to common resources, relations between the teacher and the student, based on the principles of equality, mutual support, conducting classes, collective discussion and resolving issues in case of difficulties or misunderstanding of the material, support for students’ independent activities and the provision of consulting assistance by the teacher.

With the help of modern information and communication technologies, the functionality of Internet technology services, the scenarios of active and interactive methods of pedagogical interaction that have already become traditional in the distance learning system acquire a new format, for example, «discussion», «case method» are broadcast in the mode of communication by e-mail, chat, teleconferencing, Internet telephony (presentation of live or recorded sound); «lecture», «work with a book» - in the mode of a teleconference, webinar, access to a website or an electronic textbook of an electronic educational resource (presentation of live or recorded sound); “laboratory work” - in the mode of accessing a website or an electronic textbook (presentation of interactive maps, diagrams, diagrams, virtual laboratories, interactive tests, simulator tasks, etc.) [5, c. 112].

It should also be noted that for the effective use of the listed possibilities of active and interactive methods in distance learning systems, it is necessary to organize specialized training for teachers within the framework of advanced training courses. At the same time, it is advisable to include the following issues in the subject of classes: the strategic choice of new active and interactive educational technologies

in an open educational space; the use of digital educational resources in the educational and independent activities of students; organization of research activities of students, the implementation of collective educational research and group projects in a virtual environment; creation of an electronic portfolio as a means of forming the control and evaluation independence of students; supervisory support and support of the process of personal formation and development of students in the modern information and educational environment; the introduction of active and interactive teaching methods in the educational process in the context of educational and extracurricular activities; technologies for organizing active and interactive pedagogical interaction during the webinar [6, p. 130].

Undoubtedly, the issues of using active and interactive technologies of distance learning need further improvement and development, but already now the results obtained allow them to be positively introduced into the method of organizing pedagogical interaction in distance learning. Additional attention requires the development of methodological support for the organization of active learning activities of students in the distance learning process in a single information and educational environment created on the basis of network distance learning systems, specialized training of teachers for the distance learning system in advanced training courses in distance learning mode, preparation and conduct of a series of seminars for tutors to ensure the use of active methods of distance learning. To master new methods of work in the information and educational environment, training can be carried out on practical examples of working in a virtual environment [7].

REFERENCES

- 1 <https://ru.bilimainasy.kz/29-04-18/>
- 2 Borisova L. V. The specificity of pedagogical activity in the system of distance learning: a meaningful aspect / L. V. Borisova // Vector of science of Togliatti State University. Series, Pedagogy, psychology. – 2012. – No. 1. – S. 68–70.
- 3 Burkhanova F. B. Implementation of innovative active and interactive teaching methods and educational technologies in Russian universities: current state and problems / F. B. Burkhanova, S. E. Rodionova // Bulletin of the Bashkir University. – 2012. – No. 4. – S. 1862–1875.
- 4 Garaeva S. V. Didactic model for the development of students' creative abilities by means of interactive learning technologies /

S. V. Garaeva, A. A. Vasilyeva // Scientific dialogue. – 2016. – No. 2 (50). – S. 249–261.

5 Okan G. I. Active teaching methods at the university: content and features of implementation / G.I. Okan // Scientific dialogue. – 2012. – No. 1. – S. 265–270.

6 Peskova L. A. Methods and means of interactive interaction between students and teachers in Internet learning: dissertation ... candidate of pedagogical sciences / L. A. Peskova. – Ulan-Ude, 2006. – 165 p.

7 <https://rcdo.kz/publ/3493-aktivnye-methody-obucheniya.html>

2.8 БАҚ дамуының үрдісі және журналистикадағы заманауи медиатехнологиялар 2.8 Тенденции развития СМИ и современные медиатехнологии в журналистике

FEATURES OF COLLOQUIAL LANGUAGE USAGE IN THE BRITISH PRESS

KAPEN Z. E., SURTAY A. E.,
DAULBAYEVA K. M.
Scientific adviser,

Specialized school-lyceum «Zhas daryn», Pavlodar

Language is constantly evolving and changing, and most frequently linguistic norms do not keep up with these changes. It is often in the media space that all the changes in the language are vividly reflected. One of the implications of such a tendency is the use of colloquialisms in newspapers of various levels. In modern press reduced vocabulary, which is not the norm for a journalistic style, appears in periodicals. Such analysis of the use of colloquialisms in the media would allow us to trace changes in the norms of vocabulary use. The purpose of this work is to examine cases of colloquial language usage and to identify the features of their use in the British press. Accordingly, the following tasks are built:

- 1) Study the literature on the subject of colloquialisms;
- 2) Select cases of the use of colloquialisms in the British press;
- 3) Identify the features of colloquialism usage.

Speaking about the novelty, this work is the first to compare the features of the use of colloquialisms in the British press. The relevance

and practical significance of the work is the exploration of colloquial vocabulary that is used in the media. In newspaper headlines, as well as in articles colloquialisms are used as a powerful tool for expressing one's viewpoint. This research makes it possible to understand the perception of the surrounding world from the perspective of a foreign culture. Subsequently, the study of the colloquialisms features in the press will allow us to determine the degree of this stylistic tool usage.

Nowadays, reduced colloquial vocabulary is widespread and understood almost as well as neutral. Although it is not recognized by normative dictionaries, today it is an active component of the language. Faster than other layers, colloquial vocabulary reflects the general trend of maximum conciseness of feeling in a word – brevity. In such an increased emotional communication, the efficiency that clichés give is important. There is a consolidation of lexical (informational) units – colloquial vocabulary «prefers» short words, relative thoughtlessness and often the symbolism of their use [1].

Newspapers and magazines play a very important role in a person's life. They help us navigate the reality around us, provide information about events and facts. The words of the American author Brian Smith sound very relevant nowadays: «All I know is what I see in the newspapers. A good reader can learn from newspapers in just a year everything that most people learn during the years spent in libraries» [2, p. 354].

The features of the modern media language, the meaning of certain thematic layers, genres, and plots in the press are connected with the multilateral processes of urbanization. Newspaper materials contain not only the vocabulary inherent in this particular functional style, they contain special speech phenomena dictated by socio-economic, political and cultural conditions of regional life.

The language of mass media is characterized by richness, variability, symbolism, manipulateness, which is determined by the need to express the assessment and formation of public views and attitudes to the events covered. Political media texts, the purpose of which is agitation, propaganda and influence on the perception of the audience, must invariably have all of the above characteristics. In this regard, these contexts differ in brightness, imagery, evaluativeness and consistent tendency of persuasion. One of the means to achieve these distinctive features is the use of colloquial vocabulary.

It should be noted that the frequency of using stylistically reduced tokens depends on the heading and section of the newspaper. Thus,

colloquial vocabulary is often used in reviews of films and performances, in articles about stars, especially musicians, in some cases in the form of quoting the words of respondents [2, p. 355].

In the English press, colloquial vocabulary, being a distinctive feature of informal communication, is increasingly used in various types of discourse, in particular on the pages of such serious British newspapers as *The Times* and *The Guardian*. This is evidenced by the analysis of more than 5,000 media contexts of the functioning of colloquially labeled lexical units. Quantitative and qualitative analysis of newspaper vocabulary revealed a higher percentage of numerals and, in general, words related to the lexico-grammatical field of plurality, as well as an abundance of dates, compared with other styles. A characteristic feature of newspaper vocabulary is a large number of socio-political terms. A striking feature of the newspaper style is the frequent use of international words. The most characteristic ways of forming neologisms in the language of an English newspaper are word formation (word composition, affixation, conversion, abbreviations), changing the meanings of words and borrowing from other languages. The presence of colloquial labeling of words is revealed at the level of the definition of the lexeme represented by the English-English dictionary if there is a mark in the definition «(very) informal», «(mainly) spoken», «slang», «vulgar» [3, p. 58].

Colloquialism [lat. colloqui – to speak] – a word or expression used only in a spoken context.

Vernaculars are words, expressions and phrases used in a literary language, as well as in a simple casual speech, usually for the purpose of a reduced, rough characterization of the subject. The term «vernacular» was introduced by Dmitry Ushakov in the meaning of «the speech of the uneducated and semi-educated urban population who do not know literary norms.» Sometimes such words are used intentionally, for example, by politicians or high-ranking officials in order to find a common language with the target audience [4].

The English vernacular is considered as a complex lexico-semantic category – a certain fragment of the national composition of the language. In other words, it is a hierarchical whole that is ordered in a certain way and has a common structure, representing a set of socially determined lexical systems and stylistically reduced lexical layers («low» colloquialisms, slangisms, vulgarisms). With the traditional approach to the consideration of language forms, all non-standard English vocabulary is divided into «low» colloquialisms, general slangisms, special slangisms

(jargonisms) and vulgarisms. In addition to the above lexical layers, there are other forms of the existence of the vernacular, such as: social dialects, argot (kent), professional and corporate jargons, etc [2, p.353].

Compared to territorial dialects, vernaculars are not localized in any geographical framework. Meanwhile, comparing to the literary language (including colloquial speech – its variety) they differ with uncodification, profanity, and the mixed nature of the used language means.

In the modern vernacular system, there are two time layers distinguished – a layer of old, traditional means that clearly reveal their dialectal origin, and a layer of relatively new means that came into the vernacular mainly from social jargon.

As it was mentioned previously, there are three layers of non-standard vocabulary:

1 **Reduced colloquialisms.** For example, «poppycock» = something ridiculous and possibly untrue.

2 **Slangisms** are not necessarily understood by everyone. They are subdivided depending on the sphere of use. For example, such general slangisms as dude (young man) or chick (young woman) are generally used by youngsters, yet are not familiar to the older generation. Special slangisms include corporate and professional jargon words, for example, ballpark = an acceptable range in the amount or number of something when you do not know or cannot agree on an exact amount or number; pro-choice = a person who is in favor of a woman's right to choose abortion or not.

3 **Vulgarisms** are generally used for intensifying, exclaiming or scolding. For example, cattle – the mass of people (contemptuous term) [2, p 357].

To study the use of colloquialisms in the press, we selected 21 examples of reduced vocabulary. Each category includes 7 words. These expressions were reviewed in the following publications: The Guardian (online version of the newspaper), The Sun, Daily Mail and The BBC (news website). We investigated the releases of the last three months

Based on our research we discovered that The Guardian covers mainly political news, whereas The Sun specializes in celebrities, movies, etc. In turn, Daily Mail and The BBC publish all kinds of news.

The results of calculating the frequency of colloquialisms in these publications are presented below. In terms of the frequency aspect, the outcome is heterogeneous. Prior to the study, we assumed that colloquialisms would be more common in tabloids. In practice, it turned out that:

- 1) *Bitch, how come, hole* – do not have any definite trend;
- 2) *Cuz, ain't, kid, wanna, gonna, tommyrot, wasted* – more often used in tabloids. Apart from that, it is noticeable that tabloids frequently involve abbreviations, for example, «want to» is replaced with «wanna», «because» – «cuz»;
- 3) *Movie, bamboozle* – more common in The Guardian and BBC news sites;
- 4) *Guts, nut, perch* – used roughly equal in all newspapers and magazines.

Tfble 1

Word	The Guardian	BBC	The Sun	Daily Mail
Ain't (reduced colloquialism)	2	3	4	8
Ass (vulgarism)	9	12	6	10
Bamboozle (slangism)	7	5	3	5
Bitch (vulgarism)	3	6	2	6
Cuz (reduced colloquialism)	1	2	2	7
Gonna (reduced colloquialism)	4	2	2	6
Guts (slangism)	2	2	1	3
Hole (vulgarism)	6	9	2	8
How come (slangism)	3	3	-	5
Junkie (reduced colloquialism)	7	6	4	5
Kid (slangism)	2	1	4	5
Movie (slangism)	6	8	1	4
Nut (slangism)	5	6	5	5
Perch (reduced colloquialism)	7	6	8	7
Screw (vulgarism)	6	3	7	6
Shit (vulgarism)	4	6	9	7
Sod (vulgarism)	3	4	6	7
Tommyrot (slangism)	1	-	1	3
Wanna (reduced colloquialism)	5	3	3	7

Wasted (reduced colloquialism)	3	4	15	10
Whore (vulgarism)	2	4	9	8

Conclusion

The majority of central newspapers' language is freed from the limits of the standard, and its lexicon is extremely diverse in various terms. Firstly, the vocabulary of newspaper texts differs thematically: on the pages of journalistic materials there are socio-political, scientific, business vocabulary, etc. Secondly, it is heterogeneous in its stylistic composition: colloquial, vernacular, humorous, etc.

The lexical system of newspaper-journalistic style is open, which explains its active interaction with elements of oral speech. Due to the use of spoken language in the press, which is familiar and relatable to everyone, the reader feels a sense of belonging to all the events that take place, thereby getting more and more involved in them. Accordingly, the literary language, functioning on the pages of newspapers, acquires specific features of an average reader's language.

REFERENCES

- 1 <http://study-english.info/article071.php>
- 2 Smetankina D. V. «The problem of translating colloquial and reduced vocabulary in a journalistic text» – Вестник РГЭУ, 2012. – p. 353–359.
- 3 «Modern discourse analysis» – № 3. – Белгород: Политекра, 2018. – p. 256.
- 4 <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B8%D0%B5>

2.9 Саясаттың теориясы мен тәжірибесі 2.9 Теория и практика политики

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В РАЗРЕЗЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

АУБАКИРОВ А. У.

ученик 10 «А» класса, СОШ имени К. Макпалеева, г. Павлодар»

КАРМЕН Д. Х.

учитель истории, СОШ имени К. Макпалеева, г. Павлодар»

Республика Казахстан – это независимое государство с многовековой историей, находящееся в самом центре Евразии. Географическое расположение страны открывает огромные перспективы развития. Так, находясь на перепутье многих культур и цивилизаций, Казахстан вобрал в себя очень много. В нашей республике в мире и согласии проживают больше 130 национальностей, которые обогащают друг друга культурно, духовно и играют большую роль в определении международного вектора развития страны. Наша экономика из года в год демонстрирует рост, который обусловлен высоким уровнем доверия иностранных инвесторов. Начинается постепенный переход экономики с сырьевой направленности в технологическую.

Однако, геополитическое положение несёт в себе не только одни преимущества. Существуют ряд угроз, которые дамокловым мечом нависли над страной. За соседство с Западом, Россией и Китаем, считающиеся авангардом цивилизации XXI века, Казахстан платит сдерживанием радикально настроенных религиозных организаций, грозящих окунуть страну в омут гражданских войн и межэтнических конфликтов. Январь 2022 года – яркий тому пример.

Поэтому актуальность данной статьи автором априори раскрыта. Казахстан вступил в фазу нового исторического этапа – этапа самоопределения в условиях нового времени.

Отсутствие собственной, казахстанской идеи развития – вот главная проблема. В прошлом такую функцию выполняли обычаи Степи и религия. Затем, идеологию формировали лидеры Алаш-Орды. Был ориентир, был путь и осознание того, кто мы и куда должны идти. Но все изменилось с приходом большевиков и их плановой экономики. Пока мы интегрировались в их понимание государственности, к сожалению, утратили собственную модель

развития. И теперь эта ниша пустует, казахстанский народ плывет по течению, до конца не осознавая своей истинной роли в мировой истории. Отсутствие долгосрочных целей – причина, по которой Казахстан не может ворваться в когорту мировых лидеров.

Вспомним США на заре ее независимости – страна не имела ничего, кроме идеи. Это и есть так называемая идеология. Отцы-основатели США создали страну, надеясь, что она станет лидером в мировом сообществе – эту идею пронесли сквозь время все 46 президентов. Такой же путь предстоит пройти и Казахстану в потоке мировой истории.

Основная часть

История международных отношений берёт свое начало со времен появления первых раннефеодальных государств. Автор статьи намеренно не рассматривает период рабовладельческого строя, так как в целом, очень зыбким были понятия «государство» и «дипломатия». Договоренности заключались с такой же частотой, с какой они впоследствии нарушались [4].

Эпоха международных отношений, как и само понятие «международная безопасность», появились на территории Казахстана в VI веке нашей эры [5]. Тогда в Евразии распространялась форма государственности под названием каганаты. Именно тюрки заложили основы дипломатических отношений на этом континенте. Под «дипломатическими отношениями» автором статьи подразумевается ответственность за действия, направленные на нарушение оных. Тогда же были заключены основные договоренности о целостности и нерушимости границ с Китаем, а также союзнические отношения с Византией [6]. Участники этих договоров прекрасно осознавали всю ответственность за нарушение условий мира. Однако, на каких же основаниях были заключены эти компромиссы?

Во-первых, стабильность. С точки зрения экономического и политического фактора, эти страны обезопасили себя от вторжений извне своей торговой деятельностью и внешней политикой.

Во-вторых, социальная монолитность. Несмотря на то, что Китай и Византия были многонациональными государствами, очень крепка была власть центра, которая обеспечивала обществу единый курс развития. Тюрки же априори были схожи в своих хозяйственных традициях. Поэтому шансов на то, чтобы нарушить мир без последствий для себя, потенциальный агрессор не имел.

И, наконец, в-третьих, пресловутая идеология. Китай издревле позиционировался, как авангард восточной цивилизации, Византия

– наследница Священной Римской империи, а тюрки – новая сила на международной арене, которая уже заявила о себе. Все они имели собственные идеологии: восточная мудрость, европейский прагматизм и степная хитрость.

Теперь же, перенесём вопрос международной безопасности из эпохи раннего средневековья в наши дни. Что обеспечит стране безопасность в рамках международного права?

С 1945 года существует ООН – Организация объединенных наций. Её основная обязанность – поддержание и сохранение мира во всем мире. Однако, мы видели, что ООН не всегда прилежно выполняет эти функции [1]. Сильные мира сего легко нарушали главные постулаты ООН, оправдывая свои действия различного рода отговорками, что-то вроде «за сохранность мира во всем мире» или «стабилизации ситуации в заведомо опасном регионе». Но что еще более печальнее – это то, что ООН, как организация, напрямую финансируется всеми странами [2]. И те, имеют обыкновение, всячески шантажировать её прекращением выплат в бюджет. Этим занималась Саудовская Аравия, когда её обвинили в ущемлении прав человека [3]. Еще более нагло действуют США, Российская Федерация и КНР – каждая из этих стран ввязывалась в международные конфликты, либо была их инициатором, либо же вовсе занималась притеснением национальных меньшинств внутри страны. Все они нарушали резолюции ООН. И ООН в ответ не предпринимала никаких санкций в отношении агрессоров.

Сегодня, однако, мы видим, как такие санкции одна за другой применяются к Российской Федерации. Но это не есть заслуга ООН – это, скорее, массовая травля, устроенная США и её союзниками по НАТО в отношении России.

Приводя эти данные, автор статьи пытается донести всю бесполезность международных прав, гарантий и договоренностей, которые заключаются между странами. Все они (будь это Минские или Будапештские) нарушаются по желанию одной из сторон. И ООН не в силах защитить страну-потерпевшую от страны-обвиняемой. Да что там защитить? Даже отличить белое от черного не всегда удается. Очень сильны позиции так называемой «информационной войны». Но в ситуации с Украиной, всему мировому сообществу хватило ума понять кто есть кто. А что же Российская Федерация? Многомиллионное население страны в большинстве своем пало жертвой беспощадной кремлевской пропаганды. Она, к сожалению, действует не только на территории

России. Казахстанское информационное поле тоже попало в сети оружия Геббельса. А учитывая большой процент русскоязычного населения страны и этнических русских, действия Кремля имеют далеко идущие цели не только для самой России, но и для стран-соседей.

После 24 февраля жизнь практически каждого как минимум на территории Евразии, а как максимум и во всем мире изменилась в худшую сторону. Казахстан в этом правиле не стал исключением: цена товаров растет, напряжение в мире увеличивается, страны наращивают боевой потенциал. И во всем этом хаосе стоит вопрос о будущем Казахстана его развитии, а также месте на мировой арене.

Грядет продовольственный кризис, цены на некоторые виды продовольственных товаров выросли в двое, на продукты первой необходимости цена выросла в полтора-два раза, а не думают снизиться и кроме общемировых проблем во многом это связано с высоким уровнем инфляции и обесцениванием нац. валюты. Для решения данных проблем правительство РК совместно с Нацбанком разработало комплекс мер по контролю инфляции «Данные меры предусматривают сдерживание роста цен, а также системные меры, направленные на поддержание темпов инфляции в утвержденном целевом коридоре», — сказал министр экономики. Эти меры подразумевают вмешательство государства в экономику, регуляция цен, введение мер государственного контроля, импорта замещения в некоторых отраслях, но основными предложениями были

Цены производителей выросли почти в 1,5 раза

Инфляция производителей промышленной продукции в РК в кризисы 2015–2016, 2020 и с начала 2022, % г/г

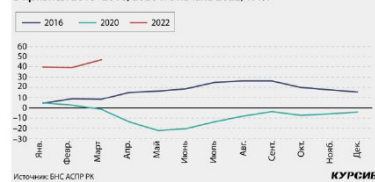

Рисунок 1

- заморожены тарифы на коммунальные услуги;
- введен запрет на вывоз с территории Республики Казахстан некоторых товаров;
- установлены предельные цены на ГСМ и введен запрет сроком на 6 месяцев на вывоз бензина, дизельного топлива и отдельных видов нефтепродуктов автомобильным транспортом.

Казахстан занял нейтральную позицию при этом, продолжая торговые отношения с европейскими странами. 1 марта президент

РК Касым-Жомарт Токаев высказался по поводу происходящего и призвал обе стороны конфликта к «нахождению общего языка за столом переговоров». Чуть позже Токаев пообещал президенту Германии о гуманитарной помощи для Украины, после чего 14 марта отправил борт с медикаментами в Украину. Перед этим министр иностранных дел РК Мухтар Тлеуберди заявил: «Казахстан заинтересован в том, чтобы Украина оставалась стабильным, независимым и территориально целостным государством. Это последовательная и принципиальная позиция нашей страны, основанная на базовых принципах Устава ООН». Кроме того, президент РК во время Санкт-Петербургского международного экономического форума заявил, что Казахстан не признает независимость так называемых «ДНР» и «ЛНР».

«Подсчитано, что если право нации на самоопределение будет реализовано на всем земном шаре, то вместо 193 государств на Земле возникнет более 500–600 государств. Это будет хаос. По этой причине мы не признаем ни Тайвань, ни Косово, ни Южную Осетию, ни Абхазию. Этот принцип будет применен и в отношении квазигосударственных территорий, которыми, на наш взгляд, являются Луганск и Донецк», — сказал Токаев.

Так что же позволит 9-й территории в мире устоять в этом омуте дипломатических грёз и национальных угроз?

Ответ скрыт в веках, и строится он на всё тех же трёх принципах:

- 1) Политическая и экономическая независимость (стабильность);
- 2) Единый социум;
- 3) Твердая и рабочая идея национального самосознания.

Именно этим и обладают мировые державы. Эти 3 фактора обуславливают их международный статус и не позволяют иным государствам посягать на их суверенитет и территориальную целостность.

Настоящий рецепт становления из страны третьего мира в государство с доступом в мировой истеблишмент продемонстрировали послевоенные Германия [7] и Япония [8], Сингапур времен Ли Куан Ю [9] и многие другие. Причем этот рецепт доступен как великим державам, так и странам обычного уклада. Яркий пример этому – Норвегия. Страна многие годы занимает лидирующие позиции в рейтинге ИЧР (индекс человеческого развития). Откуда такой рост? В 70-е годы XX столетия, Норвегия обнаружила запасы нефти в своих территориальных водах. Но, вместо повальной продажи черного золота с дальнейшими инвестициями в страну, норвежцы

часть доходов инвестировали в инфраструктуру, а оставшиеся деньги вложили в государственный пенсионный фонд, который на сегодняшний день является крупнейшим фондом национального благосостояния в мире стоимостью более 1 трлн 300 миллиардов долларов. Часть этих денег была потрачена на покупку акций самых дорогостоящих компаний в мире (Apple, Amazon, Microsoft, Google и др.) [10]. И это тоже приносит прибыль. И на каждого гражданина Норвегии приходится доля с этого фонда, которая равняется 220 тысячам долларов США [10].

Казахстан, несмотря на то, что потерял 30 лет и тонны нефти, всё ещё может пойти по этому пути. Необходимо лишь принять эти 3 принципа и создать все условия для их дальнейшего развития. Достигнуть 1 пункта – задача не из простых, но не невозможная. Зависимость от экономик соседей – это, конечно, плохо, однако, ни одна из стран мира не может похвастаться обратным. Рубль и юань играют большую роль, поэтому нужно развивать собственное производство, получать прибыль не только с сырьевого сектора, но и с производственного. А его нет. Как только он начнет функционировать – зависимость от валют других стран резко сойдет на нет.

Единое общество – куда более сложная задача. В многонациональной стране удовлетворить потребности всех наций, в том числе и титульной, не в ущерб остальным – очень тяжело. Поэтому, выполнение данного пункта напрямую зависит от пункта 3 – Национальное самосознание. Создать людям ценности, идеи и менталитет, за которые они будут работать – вот та составляющая будущего успеха. Народ не будет работать на кошелек чиновника, народ не будет защищать страну, погрязшую в коррупции.

В золотой фонд цитат вошла фраза 5-го Премьер-министра Израиля Голды Мейер: *«Если вы хотите построить ту страну, куда будут возвращаться её сыновья и дочери, если вы хотите построить страну, откуда уезжать будут только в сезон отпусков, если вы хотите построить страну, у которой не будет чувства страха за будущее, то сделайте всего лишь два шага:*

1 Привяните коррупцию к измене Родине, а коррупционеров — к предателям, вплоть до седьмого колена...

2 Сделайте три профессии самыми высокооплачиваемыми и уважаемыми. Это — военные, учителя и врачи...

3 И самое главное — работайте, работайте и работайте, потому как никто, кроме вас, не защитит вас, никто не накормит вас, кроме вас самих, и ваша страна нужна только вам и больше никому.

Когда это станет не просто словами и простым лозунгом, а станет образом вашей жизни, значит, вы добились своего...» [11].

Поэтому, все 3 пункта данной модели взаимосвязаны: без идеологии не сплотить общество, без сплоченного общества не создать экономически независимую державу. А не имея в активе этих достижений не сохранить и политическую независимость. Рано или поздно появится агрессор, но будем ли мы готовы дать ему отпор? Февральские события 2022 года показали, что любое вторжение можно оправдать терминами «спецоперация» или «гуманитарная помощь». Международное право не в состоянии защитить государства от иностранной интервенции. Крепко на ногах будут стоять лишь те, кого автор статьи перечислил выше. И быть ли Казахстану в их числе – решать народу страны.

ЛИТЕРАТУРА

1 Виртуальное миротворчество. Частный Корреспондент (22 ноября 2008). Дата обращения: 24 ноября 2008. Архивировано 22 августа 2011 года.

2 ООН демонстрирует ослабление СБ неспособностью решить ситуацию в Мали. Финанс, 06.07.2012 (недоступная ссылка). Дата обращения: 6 июля 2012. Архивировано 14 мая 2013 года.

3 Александр Задохин. Реформа ООН: мифы и реальность. Некоммерческое партнерство Научно-информационное агентство «Наследие отечества», Observer № 3(170) (29 сентября 2005). Дата обращения: 5 сентября 2008.

4 https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC-%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B8

5 «История средневекового Казахстана» – Жолдасбаев С., Бабаев Д. (2003 г.)

6 «История Казахстана» – Кан Г. (2002 г.)

7 <https://news.rambler.ru/other/40283856-nemetskoe-chudo-kak-germaniya-tak-bystro-podnyalas-iz-ruin-posle-voyny/>

8 <https://geopolitikym.org/yaponskoe-ekonomicheskoe-chudo/>

9 <https://retireearly.ru/financial-literacy/singapurskoe-ekonomicheskoe-chudo>

10 <https://investprofit.info/stabfond-norvegii/>

11 https://aif.ru/society/history/kak_golda_meir_predlagala_sdelat_lyubuyu_stranu_velikoy

ИДЕАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО И ОБЩЕСТВО В ТРУДАХ АЛЬ-ФАРАБИ

СУЛЕКЕЕВ Д. К.

учитель истории, Кенжекольская СОШ, г. Павлодар

САГИЕВА А.

ученик 10 «А» класса, Кенжекольская СОШ, г. Павлодар

Идеи о возможности формирования и создания идеального общества и государства стали появляться ещё в древности. Данные проблемы в своих трудах затрагивали известные философы и ученые, такие как Томас Гоббс, Джон Локк, Аристотель, Платон, Абу Наср-аль-Фараби и другие.

Идеальное справедливое государство афинского философа классического периода Древней Греции, основателя платонической школы мысли и Академии, первого высшего учебного заведения в западном мире Платона, эталон, на сравнении с которым построена его классификация государственных устройств, состоит из трех сословий: правителей-философов, воинов-стражей и дельцов-ремесленников, земледельцев и т. п. Идеальное государство, по мнению Платона, обладает следующими характеристиками: а) правителями в идеальном государстве являются философы, так как, именно они, по его мнению, способны мудрым образом установить порядок в государстве и поддерживать в нем порядок посредством законов; б) идеальной формой правления в государстве Платона обозначается аристократическая или монархическая; в) идеальным государством является то государство, где в качестве господствующей добродетели выделяется мудрость.

По мнению древнегреческого философа, ученика Платона, воспитателя Александра Македонского Аристотелю, идеальное государство это государство «золотой середины», в котором соблюдаются мера и умеренность во всем (от количества законов до размера территории). Опирается полис должен на средний класс. Власть в государстве разделена между различными социальными группами. Часть земли и рабов находится в общей собственности всего народа, другая часть – в частном владении граждан, излишние продукты граждане должны отдавать нуждающимся. Законодатель должен стремиться к тому, чтобы доставить гражданам мир и досуг.

У английского философа, одного из основателей современной политической философии, теории общественного договора и теории государственного суверенитета Томаса Гоббса, цель государства - упразднить естественное состояние человека, и водворить порядок, при котором людям была бы обеспечена безопасность и спокойное существование.

Государство, по мнению выдающегося английского мыслителя, политического деятеля, одного из ярчайших представителей эмпиризма и либерализма эпохи Просвещения Джона Локка, видится как совокупность независимых лиц, соединившихся в одно целое под защитой ими же установленного общего закона, создавших судебную инстанцию для улаживания конфликтов между ними и политическую власть для сохранения своей собственности.

Идеи построения справедливого государства развивал родоначальник отечественной философии, заложивший исторические формы национальной идеи Асан Кайгы. Мудрец хотел обрести мирную и процветающую страну и искал казахам наиболее подходящее для этого место. Только когда глава государства действует на основе закона, тогда возникает идеальное государство. Мыслитель считает, что справедливый властелин должен быть просвещенным, мудрым, он должен обладать разумом, знаниями и рассудком.

Имя аль-Фараби прочно вошло в историю мировой науки и культуры. В Европе уже в XII-XIII вв. труды аль-Фараби начали переводиться на латынь и иврит. В 1930–1932 гг. в Париже был опубликован перевод на французский язык первой части «Большой книги о музыке», осуществленный французским ученым бароном Рудольфом д'Эрланже. Его труды, оказав большое влияние на эпоху Возрождения в Европе, стали связующим мостом для сближения культур и философий Запада и Востока. В 2010 году в г. Париж при поддержке ЮНЕСКО состоялся международный круглый стол «Аль-Фараби и европейский Ренессанс», в котором участвовали ученые-фарабиеведы из 20 стран, в том числе и казахстанские ученые.

В Казахстане к вопросам изучения наследия аль-Фараби обратились во второй половине XX века. Так, в 15 октября 1960 года учёный Акжан Машанов (Машани) обратился в Академию наук Казахской ССР с просьбой поддержать идеи об исследовании учеными страны наследия аль-Фараби. Значительный вклад в фарабиеведение внесли такие научные деятели, как философ, член-

корреспондент НАН РК, основатель Научного центра аль-Фараби в КазНУ А. Х. Касымжанов; известный математик, владевший арабским языком и защитивший докторскую диссертацию по математике аль-Фараби А. Кобесов; академик, философ М. Бурабаев; известный казахский писатель А. Алимжанов. Значимым событием стали международные конференции по наследию аль-Фараби, проведенные одновременно в Алматы, Москве и Багдаде при поддержке ЮНЕСКО и Правительства КазССР, организаторами которого были Акжан Машани и Агын Касымжанов в 1970 году к 1100-летию аль-Фараби.

В условиях независимого развития Республики Казахстан, усиления демократических преобразований, формирования светского и правового государства, утверждения согласия в обществе исследование политической мысли Аль-Фараби приобретает всё больше актуальности. В этом отношении исследование взглядов Аль-Фараби, особенно его учения о свободе, политике, счастье, необходимости взаимопомощи между людьми, а также его призыв к изучению наук, интеллектуально-нравственному совершенствованию общества и человека, чрезмерно актуализируется. Обретение нашей республики в 1991 году своей независимости и связанные с этим общественно-политические изменения и релии сегодня вызвали очень значительные изменения в самосознании общества, и тем самым пробудили немалый интерес к истории нашего независимого государства. Появляется необходимость обращения к духовному наследию прошлого с целью извлечь из него уроки в целях обновления и оздоровления современного общества. Особенно актуальной на сегодняшний день остается концепция Аль Фараби о политическом лидерстве, идеи мыслителя о добродетельном обществе, равенстве, справедливости, предотвращении войны, осуждении им несправедливых войн, сохранении мира,. В этом плане политическая философия и идеи философа могут стать ценным источником в процессе социализации подрастающего поколения [1, с. 24].

«Общество» – что такое? На данный вопрос сегодня нет конкретного ответа. В толковом словаре русского языка С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой даётся следующее определение: «Обществом можно назвать совокупность людей, объединенных исторически обусловленными социальными формами совместной жизни и деятельности, либо добровольное объединение людей для какой-либо цели» [2].

Философское учение Аль-Фараби о гражданском обществе восходит своими идеями к учениям древнегреческих философов Аристотеля и Платона о мудрости, мужестве, рассудительности. Фараби, являясь сторонником идей греческого философа Аристотеля, создает собственную политико-правовую концепцию. Это концепция основана на философских принципах раннего средневекового Востока. На протяжении истории развития философской мысли в Азии формируются политико-правовые взгляды о взаимоотношении государства и личности, формах государственного правления и справедливом государственном устройстве. При этом различие взглядов между среднеазиатскими и европейскими философами заключается в том, что европейские мыслители придавали значение проблеме социальной организации институтов гражданского общества, а среднеазиатские – нравственному облику гражданина, его моральным качествам. Фараби в своих научных трудах и трактатах рассматривает проблемы высших форм общения народа, человечества. Форма государственного правления представляется в его трудах суверенной, независимой, верховной по отношению к подданным. Кроме того, особое внимание Фараби уделяет политической философии, посредством которой производит научный анализ проблем общественной жизни и государства. Известный советский ученый, доктор философских наук Музафар Мухитдинович Хайруллаев в своём труде «Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии» правильно отмечает, что «политическая наука, или, как иногда называет ее Фараби, «политическая философия», состоит в изучении сознательных действий, способов жизни, нравственных норм и других явлений: она дает универсальные законы и правила для их определения в соответствии с каждым конкретным случаем» [4, с. 57]. Исследуя проблему происхождения общества, Абу Наср очень критически относится к тем теориям, которые являются «порочными взглядами». Аль-Фараби с критикой выступает против тех, кто отрицает возможность каких-либо связей и объединений между людьми. Такую точку зрения он считает звериной. В этой связи Фараби выдвигает свою концепцию происхождения общества: «По природе своей каждый человек устроен так, что для собственного существования и достижения наивысшего совершенства он нуждается во многих вещах, которые он не может доставить себе один и для достижения которых он нуждается в некоем сообществе людей, доставляющих ему каждый

в отдельности какую-либо вещь из совокупности того, в чем он испытывает потребность. При этом каждый человек по отношению к другому находится точно в таком же положении. Вот почему лишь объединение многих помогающих друг другу людей, где каждый доставляет другому некоторую долю того, что необходимо для его существования, человек может обрести то совершенство, к которому он предназначен по своей природе. Деятельность всех членов такого сообщества в совокупности своей доставляет каждому из них все то, в чем он нуждается для существования и достижения совершенства» [3, с. 97].

Основной источник происхождения общества Фараби видит в материальной потребности человека, так как объединяющим началом являются удовлетворение потребностей, сотрудничество и взаимопомощь, благодаря чему «человеческие индивиды размножились и заселили обитаемую часть Земли, в результате возникли человеческие общества, из которых одни представляют полные, другие – неполные» [4, с. 56]. Особой характеристикой взаимоотношений людей между собой являются общение и сотрудничество. На функционирование общества, его дальнейшее развитие влияет множество факторов, среди которых Фараби выделяет географические условия местности, характер нравов и психологические особенности народов, составляющих общество. 7 веков спустя один из ярких представителей французского Просвещения, выдающийся юрист и политический мыслитель Шарль Луи Монтескье разработал теорию о свойствах человеческой природы, стремящейся к добыванию себе пищи, к отношениям с людьми на основе взаимной просьбы к жизни в обществе [5, с. 123]. Климатические и географические условия существования и размножения людей ведут к образованию различных типов общества. В зависимости от территории, численности населения общество может быть полным или неполным; в зависимости от образа жизни и принципов организации жизнедеятельности граждан – добродетельным или невежественным [6, с. 136]. Фараби в структуре социальной организации институтов гражданского общества выделяет следующие общества: великое – объединение всех народов, населяющих Землю; среднее – общество, представленное одним народом; малое – один город (полис), под которым понимается определенная часть местности, населяемая тем или иным народом. Первой ступенью совершенного общества, по мнению Фараби,

является город. Народ разделяется на городские объединения, а все человеческое общество – на народы. Особое место в идеях Абу Насра Аль Фараби о гражданском обществе занимает учение о совершенном человеке. Сауле Кайдаровна. Сатыбекова в своей монографии «Гуманизм аль-Фараби» отмечает: «Полагая, что государство устроено наилучшим образом тогда, когда каждый его член занимает место, максимально соответствующее его индивидуальным задаткам и возможностям, Фараби считал, что любой человек способствует достижению общей цели, если постоянно совершенствуется» [7, с.16]. Для Фараби каждый член общества и его жизнь является общественной ценностью. Достижение счастья – цель существования человека как неотъемлемой части общества, что предполагает необходимость знания того, «что следует совершить для достижения счастья» [8, с. 21]. Счастье предполагает теоретическое знание и практические действия, основанные на знании добродетелей. «Это такая цель, которая достигается добродетельными поступками, вроде усвоения знания при обучении и получении уроков и усвоения искусств при их изучении и старательном выполнении (соответствующих им) работ» [9, с. 54]. Таким образом, Фараби создал свою теорию построения гражданского общества на основе стремления человека к умственному воспитанию (человек может достигнуть совершенства лишь в том случае, если умственно развит). Разум не только атрибут человека, но и начало его духовного и морального воспитания. Идеи Абу Насра аль-Фараби по поводу развития гражданского общества и в настоящее время не утратили своей привлекательности и научной ценности.

В энциклопедическом наследии мыслителя представлены идеалы нравственной, эстетической, познавательной культур, а также социально-политический идеал, который в общественнополитической мысли исламского Востока стал непревзойденным примером «добродетельного города» на многие века. Идеалы Добра, Истины, Красоты, Справедливости и Счастья в философской мысли народов Ближнего и Среднего Востока, а в последующем – и Центральной Азии имеют своим истоком идеалы Абу Насра аль-Фараби [10, с. 72].

Аль-Фараби сформулировал главные принципы, на которых должны строиться отношения между государством и верующими. Это – толерантность, признание веры и знания в качестве смысложизненных способов бытия человека, правомерность

философии и религии быть регуляторами общественной жизни, каждой со своей ролью в ней, и сосуществовать друг с другом в условиях многоликого и разноконфессионального общества. Все это актуально для современного Казахстана, поскольку он – поликультурное образование, и казахстанское общество мировоззренчески разнообразно. «Мы должны, – отмечается в Стратегии-2050, – научиться жить в сосуществовании культур и религий. Мы должны быть привержены диалогу культур и цивилизаций. Только в диалоге с другими нациями наша страна сможет достичь успеха и влияния в будущем».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=886479>
- 2 С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка. - Издательство «Азъ», 1992.
- 3 Аристотель. Политика // Аристотель. Соч.: В 4 т. Т. 4: Философское наследие. – М., 1984.
- 4 Хайруллаев М. М. Мировоззрение Фараби и его значение в истории философии. – Ташкент, 1967. С. 355.
- 5 Фараби. Гражданская политика // Социально-этические трактаты. – Алма-Ата, 1975. С. 109.
- 6 Нерсесян В. С. Философия права: Учеб. – М., 1998. С. 473.
- 7 Арипов М. К. Социальная утопия как течение общественно-философской мысли в Средней Азии. – Ташкент, 1989. С. 55.
- 8 Сатыбекова С. К. Гуманизм аль-Фараби. – Алма-Ата, 1975. С. 134.
- 9 Фараби. Афоризмы государственного деятеля // Социально-этические трактаты. С. 240.
- 10 Идеалы аль-Фараби и социогуманитарное развитие современного Казахстана. Коллективная монография / Под общ. ред. З. К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2014. – 232 с.

**2.10 Дене тәрбиесі және спорт:
жағдайы және даму болашағы**
**2.10 Физическая культура и спорт:
состояние и перспективы развития**

ВОЗРОЖДЕНИЕ КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИГРЫ «ҚАЗАН» В ФОРМАТЕ НОВОЙ КОМАНДНО-СПОРТИВНОЙ ИГРЫ «QAZ-НОК»

ЕРМАТ А.

ученик 12 В класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
НУРСЕИТОВ Д. Ф.

учитель физической культуры, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН,
г. Павлодар

ШАКАРОВ Е. К.

учитель физической культуры, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН,
г. Павлодар

ТУСУПЖАНОВ К. О.

учитель физической культуры, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН,
г. Павлодар

Актуальность выбранной темы исследований

«В эпоху глобализации успешным может быть только тот народ, который ценит свою историю, культуру и язык». Данные слова Н. Назарбаева были обращены молодому поколению и стали неким девизом в процессе модернизации общества в нашей стране.

У казахского народа есть очень много различных национальных игр, носящих чаще всего состязательный характер. Все эти игры имели определенные цели: определение силы, выносливости, смекалки, умения держаться в седле, меткости и быстроты реакции. Одна из таких игр называется «Қазан».

По условиям игры водящий игрок должен попасть мячом в қазан, совершив удар палкой. В это время остальные участники образуют круг возле қазана и защищают его от ударов водящего. Так казахи из покоя веков отработывали навыки защиты своих поселений от набегов врага, отражали нападения волков на отары овец и прочее. То есть даже во время игры наши предки все равно оттачивали жизненно важные навыки.

Ссылаясь на особенности данной игры была разработана новая игра «QAZ-НОК». После разработки всех игровых моментов, правила игры прошли этап сертификации, результатом чего стало

получение свидетельства об авторском праве. Были организованы внутришкольные соревнования, городской турнир. На сегодняшний день разработанная игра «QAZ-НОК» получила широкий отклик от учащихся и учителей нескольких школ города Павлодар.

Исходя из этого актуальностью нашего проекта является создание эскиза для спортивной формы игрока.

В данный момент работа идет над созданием собственной формы и инвентаря.

Целью проектной работы является:

Создать эскиз формы и инвентаря для спортивной игры «QAZ-НОК».

Задачи проектной деятельности:

- 1 Изучить элементы казахской национальной одежды
- 2 Составить эскиз формы игрока для игры «QAZ-НОК»

1.1. История создание игры «QAZ-НОК»

История создания игры, которая рассматривается в данном проекте, представлена одной из казахских национальных игр под названием «Қазан».

У казахского народа есть очень много различных национальных игр, носящих чаще всего состязательный характер. Все эти игры имели определенные цели: определение силы, выносливости, смекалки, умения держаться в седле, меткости и быстроты реакции. Одна из таких игр называется «Қазан».

По условиям игры водящий игрок должен попасть мячом в казан, совершив удар палкой. В это время остальные участники образуют круг возле казана и защищают его от ударов водящего. Так казахи из покон веков отработывали навыки защиты своих поселений от набегов врага, отражали нападения волков на отары овец и прочее. То есть даже во время игры наши предки все равно оттачивали жизненно важные навыки.

Казахская национальная игра «Қазан» – это игра, в которую можно играть как летом на поляне, так и зимой на льду. В «Қазан» могут принимать участие от 3 до 10 человек. Согласно условиям игры, на земле или на льду очерчивается круг. Все участники кроме водящего встают по этому кругу, а водящий за кругом. В центре круга заранее делается небольшая ямка, также по одной небольшой ямке делается перед каждым участником. Каждый участник, включая ведущего держит в руках палку или клюшку. Также для игры понадобится деревянный шар, радиусом в 7–10 сантиметров. Водящий пытается палкой загнать шар в центральную лунку, а

остальные участники игры защищают лунку своими палками и не дают ему это сделать, отбивая шар за круг. Если бьющий по шару участник игры не сумел ударить по нему и занять свою ямку (для этого нужно поставить в нее одним концом палку), ее занимает (тем же способом) водящий. Проигравший игрок становится водящим и игра начинается сначала. Если водящему удастся ввести шар в центральную ямку, все участники игры должны быстро поменяться местами. Во время перебежки водящий старается занять чью-нибудь ямку. Игру возобновляет участник, оставшийся без места (без ямки) [1, 199 с.].

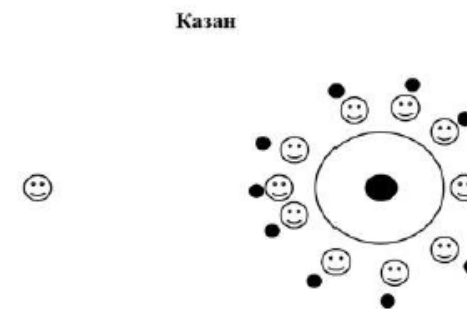

Рисунок 1 – Схема расстановки игроков в игре «Қазан»

Наше внимание привлекла функциональность данной игры, то есть свойство игры развивать в игроках определенные жизненно важные навыки: меткость, ловкость, выносливость, пространственное мышление, планирование траекторий своих движений и др.

В условиях современной реальности, данная игра уступает многим известным спортивным играм, например, хоккею, футболу, баскетболу и т.д. Все перечисленные игры направлены, в первую очередь, на воспитание командного духа, сплоченности. Известны во всем мире клубы футбольных фанатов. Футбольные матчи собирают полные стадионы практически во всем мире.

Составление эскиза спортивной формы игрока и инвентаря

Турниры, проходившие на школьном и городском уровнях проходили с использованием инвентаря, предназначенного для игры «Флорбол». Игроки были в футбольной или баскетбольной

спортивных формах. Отсутствие специального спортивного костюма игроков значительно уменьшает уникальность данной игры.

Одной из самых важных задач для дальнейшей популяризации игры «QAZ-НОК» является разработка модели спортивных костюмов и инвентаря. Для того чтобы определиться с концепцией, которая должна преобладать в спортивной одежде, необходимо было провести социальный опрос. В данном опросе приняли участие 96 учащихся нашей школы. Перед респондентами были поставлены следующие вопросы:

1 Согласны ли вы с мнением о том, что спортивная одежда в спорте предопределяет характер игры?

(Варианты ответов: да, нет, не знаю)

2 Какие детали могут придать национальный колорит спортивной одежде?

(Варианты ответов: свой ответ)

3 Форму какого цвета вы бы хотели видеть на игроках QAZ-НОК?

(Варианты ответов: свой ответ).

Результаты проведенного опроса:

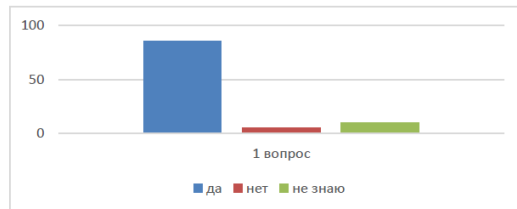

Рисунок 2 – Ответы на 1 вопрос

Рисунок 3 – Ответы на 2 вопрос

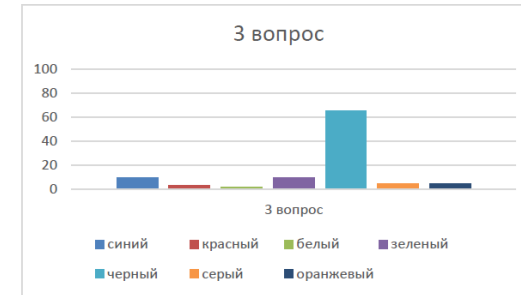

Рисунок 4 – Ответы на 3 вопрос

Анализ полученных количественных данных, способствовал выстраиванию концепции спортивной одежды.

Казахская культура хорошо раскрывается в национальной одежде. Кочевой образ жизни, степной климат и религиозные воззрения повлияли на развитие традиций казахского костюма – это была практичная одежда, защищающая от холода и ветров, удобная для езды верхом на лошади, изготовленная из натуральных материалов. Также, качество одежды и ее отдельные элементы позволяли узнать социальный статус казаха и его принадлежность к определенному роду или клану. Для изготовления одежды использовались кожа, мех и шерсть животных.

Еще одним из важных атрибутов культуры является Казахские узоры и орнамент. Казахские узоры имеют конкретное значение и отражают художественное видение окружающего мира. С давних времен орнаменты считались оберегами, которые защищали людей от злых сил, приносили счастье. Ими украшали одежду, ювелирные изделия, жилища, посуду, ковры. Первые письменные упоминания о казахских узорах и орнаментах датируются началом XVI века [2, 253 с.]. В древности по орнаменту у казахов можно было определить, к какому роду или жузу относится обладатель орнаментированной вещи. В википедии данный термин трактуется следующим образом:

Казахский орнамент – узор, состоящий из ритмически упорядоченных элементов, свойственных казахскому народному искусству. Характеризуется богатством и разнообразием узоров, изящных и гармоничных по рисунку, композиционному ритму, цвету.

По особенностям ритма, композиции, симметрии различают типы орнамента: зооморфный, геометрический, растительный и космогонический. Наиболее распространённым является зооморфный орнамент. Зооморфными узорами – «кошқар мүйіз» (бараний рог).

Орнаментальный мотив «бараньи рога» – кошқар мүйіз украшает и юрты, и городские жилища, одежду и посуду. Когда-то это было признаком богатства, потому что именно символом земного благополучия считалась овца. Самые древние изображения бараньих рогов сохранились на посуде андроновской культуры (II тыс до н. э.).

Исходя из этого было принято решение – орнамент «кошқар мүйіз», подчеркивающий композиционный ритм, будет составляющей при создании эскиза и пошиве одежды.

Данный орнамент был размещен с передней стороны одежды [3, 72 с.]. Данное расположение также продиктовано культурой народа. Например, многие известные казахские батыры, как и другие воины различных народностей носили доспехи.

Одним из основных атрибутов военного снаряжения воина считался металлический щиток, защищающий его грудь и брюшную область. В современных условиях, конечно, нет такой военной необходимости, однако это хорошо объясняет привязку орнамента к данной области. Так были изучены материалы о Малайсары батыре. Он родился на территории Павлодарской области. Сопратник Богенбая, Кабанбая, Райымбека, Баян батыра и Наурызбая. Абылай хан высоко ценил его за мужество, ум и отвагу [4, 98 с.].

В ходе составления эскиза были переработаны все детали казахской одежды, подходящей экипировке игрока, и в то же время напоминающего облик казахского батыра. Наша конструкторская проработка моделей для швейного салона выглядит следующим образом:

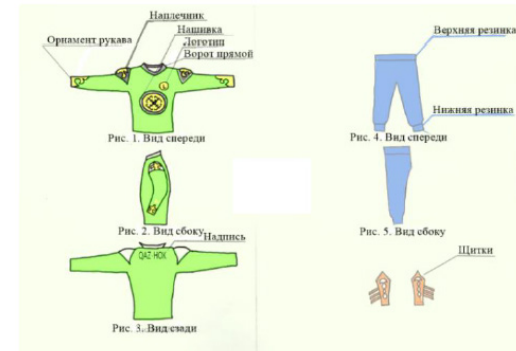

Рисунок 5 – Спортивная одежда

Рисунок 6 – Спортивная одежда

В результате проектной работы были достигнуты поставленные цели и задачи. Для того чтобы придать национальный колорит командно-спортивной игре «QAZ-HOK» нами был проведен обзор национальной одежды казахского народа для понимания или точнее, чтобы пропустить через себя бытие наших предков, всю сущность казахских степей. Следующий шаг для нас был: модели казахской национальной одежды конструктивно адаптировать для игры «QAZ-HOK». Были изучены все тонкости одежды, сделаны начальные рисунки. Затем через конструкторскую проработку

моделей были сделаны эскизы для швейного салона, чтобы получить готовый продукт.

Полученная модель содержит национальный колорит, практичная и может использоваться на товарищеских матчах или чемпионатах по игре «QAZ-НОК». Так же полученная модель будет важным атрибутом игры и занесена в правила игры.

В дальнейшем развитии игры планируется сделать программу или приложение для подсчета очков и фиксации нарушения.

ЛИТЕРАТУРА

1 «Казахи». - Алматы: Казахстан 1995 г. – 199 с.

2 Казахская ССР, краткая энциклопедия. Том 3 – 253 с.

3 Глухов, В. И. Физическая культура в формировании здорового образа жизни. // Здоровья, – 1989. – 72 с.

4 Усин Ж.А., Хисматулин Р.А. Инновационные формы и методы проведения занятий по физическому воспитанию в учебных заведениях // Павлодар, – 2014. – 98 с.

ПРИМЕНЕНИЕ ФИЗИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ДЛЯ РАСЧЕТА УСПЕШНОЙ ИГРЫ «АСЫК АТУ»

ШАЙМАН А.

ученик 12 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
УАКБАЕВА С. М., КАРАТАЕВА Н. К.

учителя математики и физики, Назарбаев Интеллектуальная школа ХБН,
г. Павлодар

Цель проекта: применение физических свойств для расчета успешности игры в Асык ату, и рассмотрение путей повышения успешности.

Задачи:

- Определить факторы влияющие на вероятность попадания, набора очков;
- Применить физику для проведения расчетов, определения шансов попадания;
- Проведение экспериментального сбора данных об успешности бросков испытуемых игроков;
- Рассчитать и построить математическую модель полета сака и асыка при идеальном броске;

Актуальность: Рухани жангыру: повышение интереса к национальной игре «Асык ату» и применение прикладной математики в повседневной жизни.

Методы исследования: анализ литературы, наблюдение методов, влияющих на успешность игры, проведение исследовательских работ, применение математической и физической обработки ряд информации

Результаты: В итоге работ, мы выяснили определение начального и конечного уровней способности пространственно-временной и силовой дифференциации в ходе эксперимента предполагающих технический потенциал игрока. Результаты исследования могут быть использованы в физкультурно-учебном процессе подготовки спортсменов к играм [2].

Два года назад национальная игра Казахстана «Асык ату» была внесена в список нематериального культурного наследия человечества ЮНЕСКО.

Правила игры просты. Асыки на коне (выстроенные в ряд), задача игроков – рассчитывая расстояние, определяя примерно силы выбить одну или несколько асык из ряда основным асыком. Расстояние от игрока до рядоасыков 3м. У каждого, кто играет в асык ату, есть сака. Игрок выбирают саку по параметрам. Сакакжолжен быть самой большой, удобный и, соответственно, самый тяжелый асык. Для утяжеления в сака заливают свинец или обматывают медной проволокой. Чем тяжелее сака, тем легче отбить асыков из ряда. В древности дети ханов и влиятельных людей даже наполняли сака золотом. Это показывает важность саки и стремление людей, которые играют в победу [3].

Рисунок 1 – Процесс броска асыка

Рисунок 2 – Слева-направо: айқур - тай - бук - чик

На шанс попадания влияет не только опыт и сноровка игрока, но и правильные начальные условия. Например, в зависимости от роста игрока (а точнее высоты, с которой ему удобнее бросать), идеализируя систему можно примерно определить наилучший угол броска (Рисунок 3) [3, стр 97]:

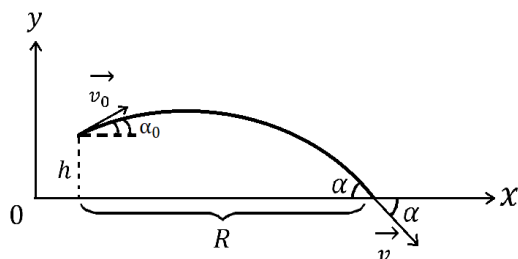

Рисунок 3 – Траектория полета сака

Оу:

$$v_0 \sin \alpha_0 t - \frac{gt^2}{2} = -h \quad (1)$$

Ох:

$$v_0 \cos \alpha_0 t = R \quad (2)$$

Из (1) и (2) получаем:

$$\tan \alpha_0 R - \frac{gR^2}{2v_0^2 \cos^2(\alpha_0)} = -h \quad (3)$$

И выражаем начальную скорость:

$$v_0 = \sqrt{\frac{gR^2}{2 \cos^2(\alpha_0) (\tan \alpha_0 R + h)}} \quad (4)$$

Скорость сака перед столкновением с асыком можно найти из закона сохранения энергии:

$$\frac{Mv_0^2}{2} + Mgh = \frac{Mv^2}{2}$$

$$v = \sqrt{v_0^2 + 2gh} \quad (5)$$

Считая соударение сака и асыка упругим и центральным, посчитаем скорость v_m придаваемую асыку из законов сохранения энергии и импульса:

$$\frac{Mv^2}{2} = \frac{Mv_M^2}{2} + \frac{mv_m^2}{2}$$

$$Mv = Mv_M + mv_m$$

$$v_m = \frac{2M}{M+m} v \quad (6)$$

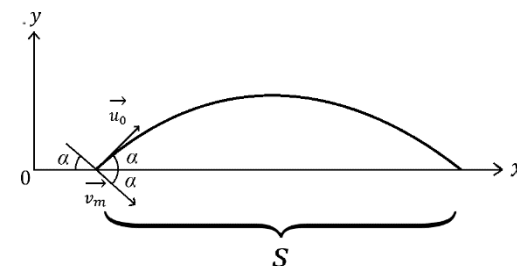

Рисунок 4 – Дальность полета сака до асыков

При соударении с поверхностью асык теряет определенную долю энергии, обозначим долю остаточной энергии как k , тогда после соударения с землей энергия асыка равна (Рисунок 8):

$$k \frac{mv_m^2}{2} = \frac{mu_0^2}{2} \quad (7)$$

Из (6) и (7) находим скорость сразу после соударения:

$$u_0^2 = k \left(\frac{2M}{m+M} \right)^2 v^2 \quad (8)$$

После упругого удара до первого касания асык пролетит расстояние s , что в идеализированной системе в лучшем случае должен пролететь расстояние R

$$s = \frac{2u_0^2 \sin \alpha \cos \alpha}{g} \geq R \quad (9)$$

Функции угла α можно найти из уравнений скорости сака (т. к. импульс передается прямо, и асык отражается от поверхности с таким же углом) по осям Ox и Oy :

$$v_0 \cos \alpha_0 = v \cos \alpha \quad (10)$$

$$v_0 \sin \alpha_0 - gt = v_0 \sin \alpha_0 - \frac{gR}{v_0 \cos \alpha_0} = v \sin(-\alpha) = -v \sin \alpha \quad (11)$$

Из (8)-(11) получаем:

$$s = \frac{2k \left(\frac{2M}{m+M} \right)^2 v^2}{g} * \frac{gR - v_0^2 \sin \alpha_0 \cos \alpha_0}{v^2} \geq R$$

Заменим постоянный коэффициент на A для удобства:

$$A = 2k \left(\frac{2M}{m+M} \right)^2$$

$$A \left(R - \frac{v_0^2 \sin \alpha_0 \cos \alpha_0}{g} \right) \geq R$$

$$A \left(R - \frac{R^2 \tan \alpha_0}{2(\tan \alpha_0 R + h)} \right) \geq R$$

$$A \left(1 - \frac{R \tan \alpha_0}{2(\tan \alpha_0 R + h)} \right) \geq 1$$

$$1 - \frac{1}{2 + \frac{2h}{R \tan \alpha_0}} \geq \frac{1}{2k \left(\frac{2M}{m+M} \right)^2} \quad (12)$$

Ответ может быть и не самым красивым, но теперь можно определить, что значения тангенса лучшего угла зависит, как видно из (4) от вида поверхности (коэффициент k), высоты s которой игрок бросает асык (h), радиуса круга (R) и масс асыка и сака (m и M соответственно) [6, стр 15].

Коэффициент k можно посчитать экспериментально, у нас это значение для пола школьного спортзала вышло путем измерения изменений максимальных высот падающего асыка (что, по сути, есть отношение максимальной потенциальной энергии)

После нескольких измерений примерное значение k вышло $k \approx 0.176$

Средняя масса асыка из тех, что мы выставляем на кон около 9,52 г, тогда как масса сака (в нашем случае 11,20 г.) может быть дополнена заливанием свинца или обматыванием медной проволоки, как часто делали игроки в прошлом.

Например, просверливая и заполняя свинцом цилиндр высотой 2,00 см и радиусом 0,25 см, масса возрастет на 4,14 г:

$$\text{Объем сака } V = 14 \text{ см}^3$$

Тогда разность плотностей сака и свинца:

$$\Delta \rho = \left(11,34 - \frac{11,20}{14,00} \right) \text{ г/см}^3$$

$$\Delta m = \Delta \rho * h_{\text{цилиндр}} * \pi * r_{\text{цилиндр}}^2 \approx 4,14 \text{ г}$$

Подставляя значения:

$$k = 0.176$$

$$R = 200 \text{ см}$$

$$h = 50 \text{ см}$$

$$m = 9,52 \text{ г}$$

$$M = 15,34 \text{ г}$$

Решаем неравенство:

$$1 - \frac{1}{2 + \frac{2*50}{200 \tan \alpha_0}} \geq \frac{1}{2 * 0,176 * \left(\frac{2*15,34}{9,52+15,34} \right)^2}$$

$$\tan \alpha_0 \neq -0,25$$

$$1 - \frac{1}{2 * 0,176 * \left(\frac{2*15,34}{9,52+15,34} \right)^2} - \frac{1}{2 + \frac{1}{2 \tan \alpha_{\text{крит}}}} = 0$$

$$\tan \alpha_{\text{крит}} \approx -0,15845$$

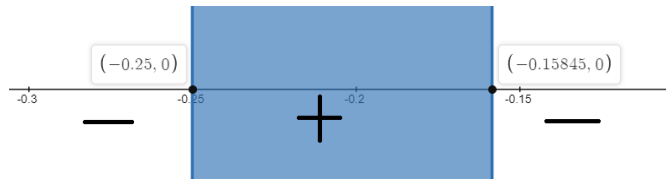
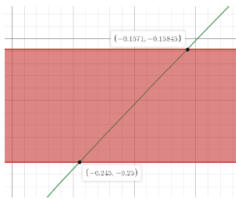

Рисунок 5 – Промежуток углового коэффициента

Тогда при „Лучшим углом броска к горизонту при заданных значениях:

Тогда при $-\frac{\pi}{2} < \alpha_0 <$
горизонту при

$\frac{\pi}{2}$ „Лучшим углом броска к
заданных значениях:

Рисунок 6 – Промежуток углового коэффициента

Пересечение графиков:

$$y = \tan x$$

$$-0.25 \leq y \leq -0.15845$$

Итого, лучший угол броска к горизонту должен составлять значение в промежутке:

$$-0,245\text{рад} \leq \alpha_0 \leq -0,157\text{радиан}$$

$$-14,04^\circ \leq \alpha_0 \leq -9,00^\circ$$

Выводы эксперимента:

В результате вычислений можно сделать выводы:

При высоте броска 50 см лучшим углом броска будет α_0 значение которого лежит в промежутке: $-14,04^\circ \leq \alpha_0 \leq -9,00^\circ$

При центральном попадании броском заданного угла, асык в любом случае долетит до края круга, т. к. скорость определяется углом из формулы (4).

Чем больше масса сака тем больше вероятность попадания сака и вылета асыка за пределы круга

Подводя итоги нашего исследование, мы выделили множество факторов, влияющих на качество броска, например, физический и психологический

ЛИТЕРАТУРА

1 Шахмейстер А. Х. Комбинаторика. Статистика. Вероятность, 2012 г. С. – Петербург.

2 Володин И. Н ЛЕКЦИИ ПО ТЕОРИИ ВЕРОЯТНОСТЕЙ И МАТЕМАТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКЕ. Казань 2006. 29 стр.

3 Асык ату: боулинг для кочевников/2020-12-01 11:53:28.821155 /https://mir24.tv/articles/16362133/asyk-atu-bouling-dlya-kochevnikov/12.08.2021

4 Киякова Менслу Кабдыкуловна / «Асык–древняя игра кочевников»/ Url:https://multiurok.ru/files/proektnaia-rabota-asyk-drevniaia-igra-kochevnikov.html/10.06.2021/Тип файла:html

5 Мостелер Ф, Рурке Р., Дж. Томас. Вероятность. Москва, 2015 г.

6 Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физической активности. М.: Медгиз, 1966. 349 с.

3 Секция. Экономика және құқық
3 Секция. Экономика и право

3.2 Қаржы жүйесінің қазіргі жағдайы
3.2 Современное состояние финансовой системы

ҚАЗАҚСТАНДА ОФФШОРЛЫ ОРТАЛЫҚТАРДЫҢ
АШЫЛУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ

АКАНОВ А.

9 сынып оқушысы, Дарынды балаларға арналған
Абай атындағы гимназия, Павлодар қ.

КУБЕНОВА Д. М.

география пәнінің мұғалімі, №8 4 мектеп- лицейі, Нұр-Сұлтан қ.

Интеграцияның, ғаламдандудың және бәсекелестіктің қазіргі жағдайында экономиканың нақты секторларына инвестиция салу проблемасы өте өзекті. Сондықтан да әр елде өзінің инвестициялық саясаты жүргізіледі. Инвестициялық саясаттың ең өзекті сұрағы ол- елдің инвестициялық тартымдылық күші. Ал инвестициялық тартымдылықтың негізгі көрсеткіші ретінде инвестициялық климатты атауға болады.

Кез-келген елдің инвестициялық ахуалын бағалау үшін неғұрлым қолайлы және қолайсыз факторларды анықтау керек. Оларға тиімді экономикалық –географиялық жағдай, дамыған инфрақұрылым, энергиямен қамтамасыз ету, тұтынушылық әлеует, пайдалы қазбалардың әртүрлілігі, білікті кадрлар және т.б. жатады.

2020 жылы «Doing Business» рейтингісіне сәйкес, Қазақстан инвестициялық тартымдылық бойынша әлемнің 190 елінің ішінде 25–орында тұр. Төмендегі суретте 2005–2019 жылдардағы еліміздің инвестиция ағындары мен олардың көлемін көре аласыздар.

1-сурет – 2005–2019 жылдар аралығындағы Қазақстанға келген инвестициялық ағын мөлшері (млрд АҚШ доллары)

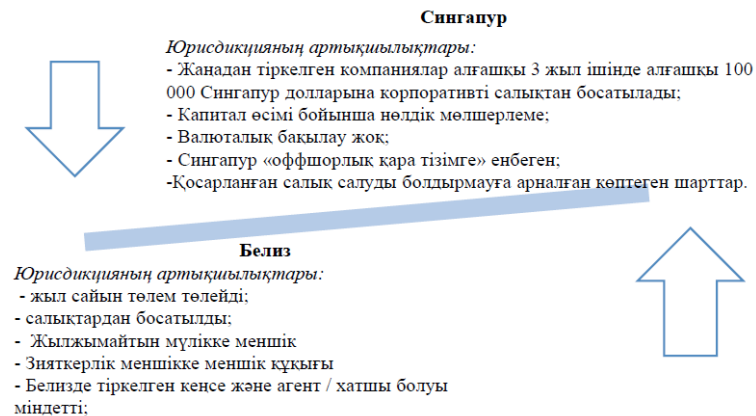
1-суретте көріп отырғандай, 2005–2019 жылдар аралығында Қазақстанға ең көп инвестиция көлемі Нидерланды корольдігінен–\$ 77,9 млрд, келесі АҚШ және Швейцария. Шетелдік инвестициялар мен Қазақстан экономикасын қайта бағдарлаудың арқасында жан басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткіші 1994 жылы \$735,9-дан 2019 жылы \$ 9,68 мыңға дейін , яғни 13 есеге өсті.

Халықаралық инвестиция нарығында еуронарықтың үлесі күннен- күнге артып келеді. Еуронарық 20 ғасырдың 50 жылдарында Еуропада пайда болып, қазіргі таңда бүкіл дүниежүзін қамтып жатыр. Ең ірі орталығы – Лондон қаласы. Оның үлесіне еуропалық қаржының 1/5 келеді. Осындай көрсеткішке қазіргі таңда жақындап келеді Жапониядағы Токио мен АҚШ Нью-Йорк қаласы. Осы қалалардағы оффшорлы орталықтар жылдан-жылға күшеюде. Олардың өкшелеріне басып келе жатқан Сингапур мен Сянган, сондай- ақ Кариб теңізі аймағындағы елдер: Багам және Кайман аралдары, Панама елі.

Қазіргі таңда көптеген елдер оффшорлы орталықтар арқылы күндерін көріп отыр. Сонымен, оффшор дегеніміз не? Оффшор– (ағылшын тілінен аударғанда «offshore» – «жағалаудан тысқары», «шекара асу» деген мағынаны береді) бір елдің ішіндегі сол елге қатысы жоқ, басқа елдердің қаржыларын сақтау арқылы қаржылық операциялармен айналысуы. Оффшорлы орталықтар негізі екіге бөлінеді. Олар: классикалық және беделді. Классикалық

оффшорлы орталық дегеніміз – экономикалық жағынан нашарлау дамыған елдерде болады. Мысалы: Антигуа және Барбуда, Белиз және тағы да басқалары. Беделді оффшорлы орталық дегеніміз – экономикалық жағынан өте жақсы дамыған елдерде орналасқан. Мысалға: Сингапур, АҚШ-тың Нью-Йорк қаласы, Швейцария және тағы солар сияқты.

Екі елдің оффшорлы аймақтарын салыстырайық.

2-сурет – Сингапур мен Белиз елдерінің оффшорлы орталықтарының юрисдикциялары

Екі оффшорлы аймақты салыстыра отырып, келесі ойға келуге болады. Мемлекет үшін оффшорлы орталықты ашу өте тиімді. Ең алдымен ол

1 тауарлардың экспорт пен импорт мөлшері. Оффшор арқылы салықты төмендеп, табыс көлемін ұлғайтуға болады.

2 мемлекеттік, аймақтық компаниялар «халықаралық компания» лауазымына ие болуы;

3 шетелдік инвестиция көлемінің өсуі;

4 шетелдік компаниялардың келуі;

5 салы жүйесінің оптимизациясы;

6 қаржы бақылауының төмендігі;

7 құпиялылық;

8 ақшаны еркін басқару мүмкіндігі, дүниежүзінің кез- келген компаниясымен байланыстың болуы.

Қазақстанда оффшорлы аймақты ұйымдастыруға болады ма? Менің ойымша «ия, болады». Еліміздегі дамып келе жатқан

экономиканың түрлі секторларының көтерілуіне үлкен көмегін тигізеді. Өз еліміздің оффшорлы аймағымен жұмыс істейтін отандық компаниялар «халықаралық» статусына ие болады. Егер берілген деректерге сүйенсек біздің еліміз орта есеппен жыл сайын сыртқа шығарылатын ақша көлемі өте жоғары. Дүние жүзінде он екінші орынға ие. Бізде жыл сайын орташа есеппен алғанда сыртқа шығарылатын ақша \$ 13–16 млрд құрайды. Егер оффшорлы орталық болса, онда қосымша қаражат елдің бюджетіне түсіп отырады. Мемлекетіміз дүниежүзілік нарықта түрлі қаржылық операцияларға еркін қатыса алады. Бұның барлығы Қазақстан Республикасы халықаралық аренада өзін экономикасы тұрақты ел ретінде танытады деген сөз. Елімізде жаңа жұмыс орындары пайда болады. Бұл жайт халықтың жағдайының жақсы көтерілуінің кепілі. Қазақстанның экономикалық- географиялық орнын ескерсек, Орта Азия елдерінде орналасқан ірі компаниялар өз ақшаларын бізде сақтай алады.

Оффшорлы аймақты Қазақстанда Республикамыздың астанасы – Нұр-Сұлтан қаласында ұйымдастыруға болады.

Біріншіден, Нұр-Сұлтан қаласы еліміздің астанасы болғандықтан еліміздегі экономикасы жағынан ең дамыған қала болып табылады. Сондықтан, бұндай маңызды өте зор оффшорлы аймақты ұйымдастыру тиімді.

Екіншіден, Нұр-Сұлтанда әлемдегі өте дамыған елдердің көбісінің елшіліктері орналасқан. Бұл бізге шет елдерден жұмыс жасауға келетін қызметкерлердің өз елдерінің елшіліктері көмегіне жүгінуіне тиімді.

Жалпы айтқанда Нұр-Сұлтан болашағынан зор үміт күттіретін қала болғандықтан, бұндай маңызды істі еш қорықпай осы елордамызда бастауға болады.

Қорытындылай келе біз экономикасы жағынан өте дамыған ел болуымыз үшін қорықпай осындай батыл қадамдарды қазірден бастауымыз керек. Сонда біз дамыған отыз ел емес дамыған он бес, тіпті, дамыған он елдің қатарына еш қиындықсыз кіруімізге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Олейник А. П., География. Большой справочник для школьников и поступающих в вузы. М., 2014 – 84–86 б.

2 Центральная Азия в условиях глобальной трансформации: материалы 15 Ежегодной конф. КИСИ при Президенте РК по

безопасности (г.Астана, 2 июня, 2017 г.)/Под общ. Ред. З. К. Шаукеновой. Астана: КИСИ при Президенте РК, 2017. – 31–39 б.

3 Visa Sam.ru [Электронды портал]. – URL: <https://visasam.ru/emigration/vybor/strany-offshornoi-zony.html> [14.02.2021 ж. мақала].

4 24 Хабар ресми сайтынан алынған мәлімет. – URL:<https://24.kz/ru/zha-aly-tar/ekonomika/item/296056-zhyldy-basynda-investitsiya-k-lemi-2-5-pajyz-a-t-mendegen>.

5 LS [Электронды портал]. – URL: <https://lsm.kz/kakie-strany-bol-she-vsego-investiruyut-v-kazahstan>.

ВАЛЮТНЫЙ КУРС: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ

САЯНОВА А. Н

ученик 11-класса, Специализированная школа-лицей «Жас дарын»,
г. Павлодар

ОМАРОВА А. У.

учитель основ бизнеса, Специализированная школа-лицей «Жас дарын»,
г. Павлодар

На сегодняшний день в мире глобализации и господствующих держав наблюдается обширное влияние на все сектора экономики менее влиятельных государств, включая валюты. Возникают проблемы регулирования национальной валюты и ее укрепления в связи с зависимостью к уже веками устоявшимся. Торговля и все внешнеэкономические сделки годами заключаются в таких валютах, как доллар или евро, что в какой-то мере обесценивает национальную валюту других стран. По этим причинам возникает острый вопрос того, как государство может укрепить национальную валюту, не нанося существенный урон экономическому сектору. На примере турецкой лиры и политики действующего Президента Турции Р. Т. Эрдогана, можно провести параллель с укреплением национальной валюты и на практике братского государства отметить стратегии для ее регулирования в целом. Безусловно, укрепление национальной валюты и отказ от доллара в качестве расчета по внешнеэкономическим сделкам несет с собой огромные риски и долгосрочное тщательное планирование, но не стоит забывать, что наличие сильной национальной валюты является одним из признаков независимого и суверенного государства [1].

Р. Т. Эрдоган является ярким критиком американской валюты, называя доллар помехой для мировой торговли. В связи с внесением санкций Вашингтона против Анкары из-за дела пастора Брансона, его позиция с годами мощнее укрепилась. Он выступает за сокращение учетной ставки, утверждая, что это приведет к снижению инфляции. 21 декабря 2021 года, действующий Президент выступил с заявлением, которое гласило: «Правительство предлагает вкладчикам, обеспокоенным возможным ущербом в связи с изменением курса валюты, важную финансовую альтернативу. Новый инструмент, который позволит сохранить банковские вложения в лире будет работать следующим образом: доходы от вложений в турецкой лире будут приносить прибыль, не смотря на изменения на валютном рынке. В случае, если показатели вложений в турецкой лире будут ниже курса, мы возместим гражданам эту разницу. Будут задействованы рычаги, которые обеспечат использование активов в турецкой лире без привлечения иностранной валюты. Отныне ни один гражданин не захочет переводить сбережения из турецкой лиры в иностранную валюту, исходя из соображений что разница в курсе будет выше процентных ставок. Центробанк Турции будет напрямую предоставлять компаниям-экспортерам форвардный обменный курс по валютным операциям, что позволит устранить неопределенность при составлении прайс-листов. Наша страна больше не будет ни убежищем для тех, кто зарабатывает больше денег благодаря высоким процентным ставкам, ни раем для импорта. Турция больше не будет страной, которая использует свою экономику и политику в качестве залога по программе МВФ».

В своей речи он упомянул также ряд антикризисных мер: налог, удерживаемый в Турции с выплачиваемых компаниями дивидендов, будет сокращен с 15 % до 10 %; подоходный налог на инвестиции в банкноты лиры, выпущенные правительством, будет снижен с 10 % до 0 %; правительство будет направлять 30 % (сейчас 25 %) всех взносов работников частного сектора на необязательное пенсионное страхование.

Ирак, Иран и Китай полностью поддерживают политику Турции и уже исключили доллар США из числа используемых валют, наряду с этим внедряя новую форму торговой операции, бартер, то есть обмен товаров на товары между компаниями этих стран. Они утверждают, что это вовсе не антиамериканский настрой против доллара США, а мера для укрепления национальной валюты [2]. По

мнению многочисленных экспертов, для укрепления лиры нужны как минимум ежегодных 200 миллиардов долларов от инвестиций и экспорта, чтобы поддерживать ее на высоком уровне по отношению к доллару. Поэтому Р. Т. Эрдоган предлагает Ирану, Ираку, Китаю, Украине и России заключать сделки и рассчитываться лирой, не используя американский доллар.

Несмотря на принятые меры и стабилизации лиры после выступления Эрдогана, некоторые специалисты придерживаются мнения, что инфляция продолжает расти, так настоящему времени ее уровень составляет 14,97 процента – наивысший показатель с августа 2019 года. Особенно ощутимо повышение цен на продукты. Жителям Турции на сегодняшний день приходится платить за продукты на 27 % больше по сравнению с прошлым годом [3]. Экономист Б. Сойдан объясняет стремительный рост стоимости продуктов питания неолиберальной аграрной политикой Турции: «Высокая стоимость доллара тянет вверх и цены на продукты, потому что растут цены на дизельное топливо и удобрения, которые, в основном, поступают из-за рубежа. В итоге снижается урожайность на полях, деревни исчезают, потому что фермеры думают, что сельское хозяйство нерентабельно». Другой аспект, по словам Б. Сойдана, заключается в том, что в последнее десятилетие «сельскохозяйственные площади были отданы под застройку крупных жилых комплексов». Таким образом, можно четко увидеть, что инфляция и рост цен на продукты никоим образом не связаны. Партия справедливости и развития (ПСР) за все эти годы активно принимала инвестиции в сферы услуг и строительства, оставляя при этом без внимания сельскохозяйственный сектор.

Всю политику Р. Т. Эрдогана касательно экономического сектора и укрепление национальной валюты можно связать с тем, что все началось в 2014 году с давления Запада на Центральный Банк Турции. В 2014 году под влиянием Вашингтона, так называемые «хозяева денег» начали использовать такой инструмент, как рейтинговые агентства. Большая тройка Standatr&Poor's, Fitch Ratings и Moody's стали понижать оценки по капиталу Турции, из-за чего ЦБ Турции пришлось повысить ключевую ставку, что привело к тому, что экономическое развитие Турции остановилось. Эрдоган начал довольно плотно заниматься экономикой и быстро понял, что главным виновником этой ситуации является Центральный банк. Согласно комментарию экономиста Валентина Катасонова, на данный момент Эрдоган настаивает на лишении

статуса независимого института для ЦБ и хочет сделать из него одним из институтов исполнительной власти. Он также цитирует: «Лидер Турции заслуживает уважения своей смелой позицией по отношению к ЦБ. Ведь буквально по пальцам одной руки можно перечислить руководителей государств, которые попытались поставить на место свой Центробанк. В частности, это Кристина Киршнер, экс-президент Аргентины, которая в начале текущего десятилетия попробовала взять часть валютных резервов ЦБ Аргентины для того, чтобы расплатиться по суверенному долгу страны. Но Киршнер добилась смещения руководителей Центрального банка, настояла на том, чтобы необходимые валютные резервы были изъяты и использованы для погашения внешнего долга Аргентины. Но «хозяева денег» через свою агентуру в 2015 году добились смещения Кристины Киршнер, она вынуждена была покинуть кресло президента Аргентинской Республики, а сейчас её пытаются преследовать, угрожают уголовной ответственностью и тюрьмой под разными надуманными поводами» [4].

Сергей Блинов, руководитель группы макроэкономических исследований ПАО «КамАЗ» предполагает, что высокая и даже чрезмерная гиперинфляция не мешает росту экономики, поэтому действия Эрдогана по отношению к уменьшению ключевых ставок ЦБ Турции уместны. Из истории других стран можно увидеть, как сотни и даже тысячи процентов в год инфляции не разрушают ее экономику, а в каком-то смысле даже ведет к ее росту. Вот несколько примеров, взятых из статьи В. Полтеровича.

Веймаровская Германия. Гиперинфляция 1920–1924 гг. В 1922 г. при росте цен более чем в 42 раза производство продукции увеличилось на 11,7 %. Спад (относительно небольшой, на 11 %) произошел в 1923 г., когда Франция оккупировала Рур и цены за год выросли в 860 млн раз. Но уже в 1924 г. производство опять начало расти, несмотря на то что с июня 1923 г. по июнь 1924 г. цены увеличились в 60 млн раз.

Аргентина. В 1983 г. темп инфляции составил 344 %, прирост ВВП – 2,8 %, в 1984 г. – 627 % и 2,6 %.

Перу. Прирост ВВП на 2,6 % имел место в 1991 г. при инфляции 410 %. Есть и другие примеры, они приведены в статье «Инфляция и экономический рост».

Бразилия. В конце 1980-х-начале 1990-х гг. в отдельные годы цены вырастали в 20–30 раз. С 1985 по 1994 гг. самым шадящим с

точки зрения инфляции был 1986 г., когда цены выросли «всего» в 2,5 раза (на 147 %). Но заметное падение ВВП в Бразилии в 1985–1994 гг. наблюдалось лишь один раз: 1990 г., но даже в этот год было относительно небольшим (-3,1 %). Более того, при таком разгуле инфляции в отдельные годы рост ВВП превышал 8 % (1985, 1986 гг.).

Что касается национальной валюты РК тенге, ее зависимость от доллара и рубля подвергает постоянной борьбе государства с ростом инфляции и делает ее нестабильной. Если на сегодняшний день в мире будет продолжаться нестабильная ситуация в связи политическими конфликтами некоторых государств, то это может негативно повлиять на укрепление нашей национальной валюты. Думаю, Казахстан должен посмотреть на пример Турции: взять уроки, внедрить на практику и постараться создать долгосрочный план по укреплению национальной валюты без зависимости от цен на нефть.

ЛИТЕРАТУРА

1 «Валют» комментарии аналитика Михаила Юшкова: <https://www.rbc.ru/economics/21/12/2021/61c119139a79473c3e31a69c>.

2 «Эрдоган назвал доллар помехой для мировой торговли» комментарии журналиста «Хабар 24» Сергея Трахтенберга: <https://24.kz/ru/news/in-the-world/item/262596-erdogan-nazval-dollar-pomekhoz-dlya-mirovoj-torgovl>.

3 «В Турции стремительно растут цены. Что делает Эрдоган?» комментарии экономистов Дуран Арам Екин и Марины Барановской: <https://www.dw.com/ru/v-turcii-stremitelno-rastut-ceny-chto-delaet-jerdogan/a-56627461>.

4 «Почему Запад использует Центральный банк Турции против Эрдогана» комментарий экономиста Валентина Катасонова: / <https://www.vestifinance.ru/articles/115254>.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫ: ДАМУЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕРІК А. Т.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КАБЫШОВА Е. К.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЖАНАТ М.

PhD, доцент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Сақтандыру нарықтық қатынастардың қызмет етуінің ең маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол қоғамның әлеуметтік-экономикалық жүйелерінің міндетті элементі. Сақтандыру – азаматтардың, шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүдделерін қозғайды және табиғи немесе өзге сипаттағы қолайсыз жағдайлардың туындауына байланысты олардың бұзылған мүліктік мүдделерінің қажетті дәрежеде қорғалуын қамтамасыз етуге бағытталады.

Жалпы «сақтандыру» түсінігін келесі қырларынан қарастырған жөн:

- әлеуметтік-экономикалық институт ретінде;
- ғылыми пән ретінде;
- әлеуметтік-экономикалық заңдылық ретінде.

Біріншіден, сақтандыру – бұл әлеуметтік-экономикалық институт. Сақтандыруда әлеуметтік заңдылықтар мен процестер, адамдардың құбылмалы мүдделері мен қылықтарына назар аудару өте маңызды. Бұл институттың мәні кездейсоқ оқиғалардың күрделі жағымсыз салдарын осы оқиғалар қауіп төндіретін бірліктерге бөліп тарату арқылы жұмсартумен және азаматтардың, кәсіпорындардың, мекемелердің мүліктік мүдделерін қорғаумен айқындалады.

Екіншіден, сақтандыру – сақтандыру экономикасының мәселелерін, сақтандыру қорларының қалыптасуы мен пайдаланылуын, сақтандыру нарығындағы сақтандыру қызметінің әдістерін зерделеуді қамтитын ғылыми пән.

Үшіншіден, сақтандыру – әлеуметтік-экономикалық заңдылық. Сақтандыру әлеуметтік-экономикалық заңдылық бола отырып, құқықтық нығайту мен реттеуді қажет етеді және оған сақтандыру құқықтарының институционалдық нормалары арқылы қол жеткізеді.

Сақтандыру қызметінің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуға тигізер әсері орасан зор. Атап айтқанда, сақтандыру қызметі қоғамдық қатынастарға әртүрлі тетіктері арқылы келесі негіздерде әсер ете алады:

- сақтандыру қорларының инвестициялық салымдары арқылы ұлттық экономиканың дамуына оң ықпал етеді;
- сақтандыру төлемдерін төлеу арқылы мемлекеттік шығыстардың көлемін азайтуға мүмкіндіктер береді;
- сақтандыру қызметтеріне салықтық төлемдерді төлеу арқылы мемлекеттік кірістердің көлемін арттыруға ағдай жасайды;
- зейнетақылық сақтандыру қызметтері арқылы әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуге зор әсерін тигізеді;
- медициналық сақтандырулар арқылы елдің медицина саласының дамуына үлкен әсер етеді.

Сақтандыру экономикада маңызды әлеуметтік рөл атқарады. Біріншіден, бұл сақтандырылғандарды мезгілсіз қайтыс болған немесе мүгедек болған жағдайда, зейнеткерлікке шыққанда қарттардың қосымша табысын қорғауға арналған кіріктірілген жүйе. Сақтандыру мемлекеттің бірқатар әлеуметтік функцияларын орындайды. Мысалы, кәсіби еңбек қабілетін жоғалтқан адамдарға, сондай-ақ қызметтік міндеттерін орындау кезінде қайтыс болған адамдардың асырауындағы адамдарға төлемді сақтандырушылар жүзеге асырады.

Сақтандыру қызметтері бүкіл халықты қаржылық және әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Өйткені, олар сақтандырылған клиенттің өміріне немесе денсаулығына зиян келтірілген жағдайда сақтандыру төлемін төлеу арқылы жеке тұлғаның және жеке отбасының қол жеткізілген өмір сүру деңгейін және әл-ауқатын қамтамасыз етеді және қолдайды.

Сақтандыру компаниялары инвестициялық және зейнетақы қорларымен қатар банктер ірі институционалдық инвесторлар болып табылады. Сақтанушылардың қаражатынан (сақтандыру сыйлықақыларынан) қалыптасатын қорлар өмірді сақтандыру компанияларының қарамағында үлкен ақша қаражаттарының болуына мүмкіндік береді. Әрбір сақтандырылған адамда тиімді инвестициялау үшін қажетті сома болмауы мүмкін, дегенмен сақтандыру компаниясында жинақталған сақтандырушылардың ақшасы экономикаға инвестициялаудың қуатты көзі бола алады.

Сақтандыру нарығы (Insurance Market) – бұл сақтандырудың әлеуметтік қажеттілігін қанағаттандыру процесінде сақтандыру қызметтерін сату және сатып алу нәтижесінде туындайтын экономикалық қатынастар жүйесі [1].

Жалпы, сақтандыру нарығының субъекттерін сипаттық белгілері бойынша келесі түрде жіктеуге болады (1-сурет):

1-сурет – Сақтандыру нарығының қатысшылары

Сақтанушы – сақтандырушымен сақтандыру келісімін жасайтын тұлға. Заңды және жеке тұлғалар, коммерциялық емес мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар, шағын және орта бизнес, ірі өндіріс кәсіпорындары, қаржы институттары және басқалар сақтанушылар бола алады;

- Сақтандырушы – сақтандыру шарттарын жасасу және орындау қызметін уәкілетті мемлекеттік органның лицензиясы негізінде жүзеге асыратын заңды тұлға;

- Делдал – еңбек қатынастарының тараптары еңбек дауын шешу жөнінде қызмет көрсету үшін тартатын жеке немесе заңды тұлға;

- Үшінші тұлға – міндетті сақтандыру туралы заңдарда сақтанушыға 3-тұлғаны сақтандыруды жүзеге асыру міндеті жүктелуі мүмкін. Ерікті сақтандыру кезінде сақтанушы сақтандыру шартында сақтандырылушы ретінде 3-тұлғаны белгілей алады.

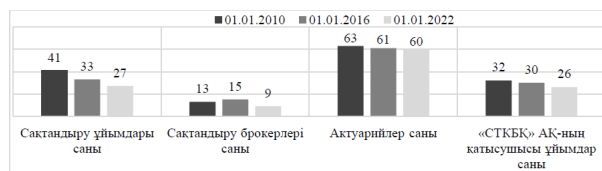
Қазақстандағы сақтандыру нарығы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына үлкен әсер ететін қатысушылар арасындағы көптеген қатынастары бар күрделі жүйе болып табылады. ҚР заңнамасы бойынша сақтандыру нарығының қатысушылары болып: сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымы; сақтандыру брокері; сақтандыру агенті; сақтанушы, сақтандырылушы, пайда алушы; актуарий; тәуелсіз актуарий; бағалаушы; андеррайтер; аджастер; сюрвейер; сақтандыру омбудсманы; сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдары мен сақтандыру брокерлерінің бірлестігі; актуарийлер бірлестігі; сақтандырумен байланысты кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын өзге де жеке және заңды тұлғалар табылады [2].

Сақтандыру нарығына қатысушылар арасындағы қатынастар ҚР Азаматтық кодексімен [3], «Сақтандыру қызметі туралы» ҚР Заңымен, «Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру қоры туралы» ҚР-ның Заңымен [4] және басқа да құқықтық-нормативтік құжаттармен реттеледі.

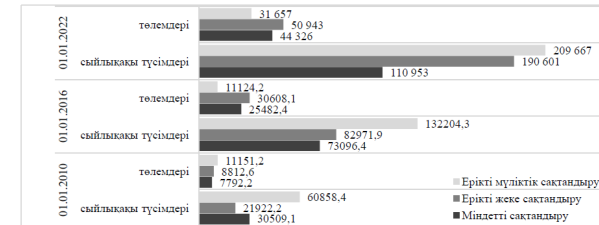
Төмендегі сызбалар арқылы еліміздің сақтандыру нарығын бақылай аламыз [5]. Яғни сақтандыру нарығына әрбір 6 жыл сайынғы талдаулар жасалған. Соның нәтижесінде еліміздің дамушы елдер қатарында екенін байқаймыз.

1-кесте – Сақтандыру секторының макроэкономикалық көрсеткіштері

Сақтандыру секторының негізгі көрсеткіштері	01.01.2010	01.01.2016	01.01.2022
ЖІӨ, млрд. теңге	17 411,93	41 308,0	77 940,2
Активтердің ЖІӨ-ге қатынасы, %	1,71	2,00	2,35
Меншікті капиталдың ЖІӨ-ге қатынасы, %	1,04	0,98	0,95
Сақтандыру сыйлықақыларының ЖІӨ-ге қатынасы, %	0,65	0,70	0,90
Жанбасына шаққандағы сақтандыру сыйлықақысы, теңге	7 171,5	16 331,4	36 574

2-сурет – Қазақстан Республикасының сақтандыру нарығының құрылымы

3-сурет – Сақтандыру сыйлықақылары түсімдері және төлемдері құрылымы, млн теңге

4-сурет – Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының жиынтық кірістері, %

5-сурет – Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының жиынтық шығыстары, %

Қазіргі қазақстандық сақтандыру жүйесі жас: ол тек 1990 жылдары, мемлекеттік монополия жойылғаннан кейін ғана қалыптаса бастады. Бұл біздің еліміздегі сақтандыру саласының күрделі мәселелердің туындауының бір себебі.

Қазақстандағы сақтандыру нарығының негізгі мәселелердің бірі – сақтандыру қызметтеріне сұраныстың төмен деңгейі. Қазақстанда сақтандыру мәдениеті әлі қалыптаса қойған жоқ, азаматтар сақтандыру ұйымдарына көбінесе міндетті болғандықтан ғана жүгінеді. Міндетті медициналық сақтандыру полисінің медициналық көмек ала алмайсыз, өмірді сақтандырусыз олар несие бермейді, саяхатты сақтандырусыз басқа елдің елшілігі

виза бермейді және медициналық көмек көрсетпейді. Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру полисі болмаса, көлік иелері айыппұл төлеуі керек.

Көптеген сақтандыруды қаржылық қорғау ретінде емес, тек қосымша қызмет көрсету ретінде қабылдайды. Бұл мәселе сақтандыруға сұраныстың төмендігімен түсіндіріледі, бұл халықтың сақтандыру компанияларына сенімсіздігімен, сондай-ақ халықтың қаржылық және құқықтық сауаттылығының төмендігімен түсіндіріледі.

Бұл қиындықты жену үшін азаматтарға ашық дәрістерде, әртүрлі мақалаларда, бағдарламаларда, блогтарда сақтандыру олардың өмірін және қаржылық шығындарын қалай қорғай алатынын түсіндіру қажет.

Қазақстанда сақтандыру ұйымдары санының көптігі, жалпы көрсеткіштердің өсуіне қарамастан, елдің сақтандыру нарығы экномикада және халықтың өмірінде әлі маңызды рөлге ие болған жоқ, әрі өзінің бастапқы даму сатысында тұр.

Бүгінгі күнде елімізде сақтандыру қызметінің сапасы төмен блып отыр. Ал, олардың тізбесі көптеген сақтандыру ұйымдарында негізінен ең аз шамада күш – жігер мен шығын жұмсай отырып, клиенттер тарту мүмкіндігі болатын міндетті сақтандыру түрлерімен шектелген. Қазақстанда қазір бар болғаны 6 брокерлі сақтандыру компаниясы жұмыс істейді. Сақтандыру ұйымының елеулі бөлігінде білікті мамандардың саны жеткіліксіз. Сондықтан да, сақтандыру бойынша мамандарды оқытып қазіргі заман жүйесін құру арқылы, сақтандыру нарығының кәсіби қатысушыларының қоғамдық біртестіктерін іске белсенді түрде қатысыру қажет.

Сақтандыру регионындағы мәселелердің көп бөлігі сақтандыру және қайта сақтандыру қызметі туралы заң актілерінің жетілдірілілуінен туындайды. Атап айтқанда, азаматтық заңдардың жекелеген ережелері өмірді сақтандыру, өмірді сақтандыру, жинақтаушы түрлері мен аннуитенттер жүйесін дамытуды ескере отырып, өзгерістер мен толықтырулар енгізуді талап етеді.

Сақтандыру нарғы өзінің бастапқы даму сатысында тұрса да, соңғы жылдары көптеген нәтижелерге қол жеткізді. Халықаралық институттар көмегінен бас тарту, елдегі сақтандыру нарығының даму Қазақстанның нарықтық реформалар жлымен дамып келе жатқандығының куәсі.

Елімізде сақтандыру нарығының маңызды мәселелерінің бірі сақтандыруға деген сұранысты дамыту болып табылады. Бұрындары

сұранысқа ие болып келген өмірді сақтандыру шараларының көлемі едәуір азайып кетті. Сонымен қатар адамдардың санасында мемлекеттен әлеуметтік жәрдем ақы алу, сақтандыруға деген қызығушылық таныту өмірді сақтандыру саласының дамуын қажет етіп отыр.

Сақтандыру компанияларындағы салық салу механизмін жетілдіру бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Халықаралық тәжірибеде өмірді сақтандыруды дамытуға ерекше көңіл бөледі, соның айғағы ретінде салықтық жеңілдіктер де қарастырылған. Жалпы сақтандырудың жинақтаушы түрлері жинақ деңгейінің көбеюіне әкелетіні белгілі. Ал Қазақстанда өмірді сақтандыру сыйақыларының жалпы көлеміне қатысты үлесі 2% - ға да жетпейді.

Елімізде сақтандыруды дамытудың негізгі мақсаты – мемлекеттің, азаматтардың және шаруашылық жүргізуші субъектілернің мүддесін қорғаудың нақты құралы бола алатын толықтыруды орнықты жұмыс істейтін ұлттық сақтандыру нарығын қалыптастыру. Осы еліміздегі сақтандыру мәселелерін шешу үшін келесі шаралар жүргізілуі керек:

- Міндетті сақтандыру институттарын дамыту;
- Шағын және орташа бизнес субъектілері үшін өзара сақтандыру жүйесін дамыту;
- Халық үшін өмірді сақтандыруды дамыту;
- Мамандырылған сақтандырушыларды даярлау жүйесін қалыптастыру;
- Ауыр жазатайым оқиғалардан сақтандыру бйынша мемлекеттік компанияларды құру. Оның міндеті дүлей аппараттардан қайта сақтандыру желісін құру, соның негізінде ұлттық сақтандыру компанияларын банкроттіктен қорғау және сол аппараттардың салдарын жоюына жұмсалатын мемлекеттік бюджеттің шығындарын азайту.

Сақтандыру – қоғамның экономикалық қатынастарының айрықша сферасын бейнелейтін көне категориялардың бірі. Сарапшы мамандардың пайымдауынша, экономикалық қатынастардың жаңа жүйесін өткеннен кейін шығынды өтеудің тиімді механизмі әрі табыс көзі ретінде сақтандыруға деген объективті қызығушылығын арттыруға тиісті болатын.

Сақтандыру мемлекеттік саласының бір қатар мәселелерін шешуге және экономикаға инвестиция салуға жәрдемдеседі. Сақтандыру компаниялары ел экономикасына нақты ішкі инвесторлар бола алады. Сақтық қызметі сақтық ұйымы жүзеге асыратын кәсіпкерлік қызметтің негізгі түрі болып табылады. Біздің елімізде сақтандыру

саласын заңмен реттеп отыратын жалпыға бірдей ҚР Азаматтық Кодексі болып табылады.

Нарықтық экономика шарттарында сақтандыру қаржылық тұрақтандырушы рөлін атқарады. Ол қоғамға кездейсоқ жағдайларда туындаған шығындардың барлығын өтеуге көмектеседі. Сақтандырудың басты-атқаратын қызметі – халықтың қауіпсіздікке деген сұранысын қанағаттандыру болып табылады. Ең алғаш сақтандыру келісімшарттарын Ежелгі Сирияда, Индияда, Вавилонда, Палестинада табылған.

Қазіргі кезге дейін көбіне мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы алуға бағдарланған сақтандырудағы халық белсенділігінің төмен болу проблемасы бар және сақтандыруға тиісті қызығушылық тудырмай отыр. Мемлекеттік бюджет есебін және сақтандыру арқылы халықты әлеуметтік қорғау түрлерінің қолданылуын шектеу осы проблеманы шешуге ықшам етуі тиіс. Халықты мемлекеттік емес әлеуметтік қорғауды қамтамсыз ету саласындағы ең маңызды әлеуметтік құрал бола отырып, азаматтардың өмірі мен еңбек қабілеттілігін сақтау жөніндегі индустрия әлі күнге дейін тиісті түрде дамымай келеді. Өмірді сақтандыру бойынша дамыған индустрия болмай, республикада жүзеге асырылып жатқан зейнетақымен қамтамсыз ету реформасынан толық пайда келуі мүмкін емес. Жоғарыда айтылған сын-міндерді түзеу арқылы ғана сақтандыру нарығы дамиды деп айтуға болады. Сақтандыру нарығы экономиканы тұрақтандырушы рөлін атқара отырып, қарапайым халыққа да жағымды әсерін тигізеді. Сондықтан да нарықтың бұл түрін дамытуды қолға алғанын жөн санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Васюкова, Л. К. Страхование [Электронный ресурс] : учеб. пособие для бакалавриата / Л. К. Васюкова, Ж. И. Лялина, Н. А. Мосолова, В. А. Останин. – Электрон. дан. – Владивосток : Дальневост. федерал. ун-т, 2017. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.438751>.

2 «Сақтандыру қызметі туралы» ҚР-ның заңы 2000 жылғы 18 желтоқсандағы № 126 Заңы.

3 Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі

4 «Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру қоры туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 3 маусымдағы № 423 Заңы.

5 Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm?lang=kk>

3.3 Павлодар облысының экономикасы: жағдайы, мәселелері, болашағы 3.3 Экономика Павлодарской области: состояние, проблемы, перспективы

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В ШКОЛЕ И В ВУЗЕ

АМЕРХАНОВА Ж. А.

ученик, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами,
г. Павлодар

КАНАПИНА Б. А.

учитель, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами,
г. Павлодар

Математика занимает одно из центральных мест в любой современной системе общего образования, это отмечает уникальность данной предметной области знаний.

Выдающийся отечественный математик А. Н. Колмогоров отмечал, что математика является орудием для развития мышления. Это наука, позволяющая объяснить сложные законы и правила природы, которые тесно взаимосвязаны [1, с. 44].

Для формирования экономической культуры необходимо и чрезвычайно важно освоение учащимися основ курса математики. Причем формирование математической культуры предполагает организацию познавательной деятельности обучающихся, что, в свою очередь, позволит сформировать умения понимать математику и организовать самостоятельное творческое ее изучение, и, таким образом, будут созданы предпосылки к активному применению математических знаний в практической деятельности [2, с. 15].

Экономическая культура есть некоторая совокупность элементов и феноменов культуры, экономического сознания, поведения, экономических институтов, которые обеспечивают воспроизводство экономической жизни общества. Экономическая культура не может существовать сама по себе, вне социальных и политических структур, культурных форм и структур самосознания. Экономическая культура встроена в определенный конкретный образец ориентации на экономические действия.

Экономическое образование должно быть непрерывным и реализовываться в различных формах на протяжении всех лет обучения. Изучение детьми экономики в школе не должно противоречить тому, что они будут изучать в вузе [3, с. 75].

Очень часто ученик воспринимает экономические знания как достаточно хаотичную смесь из странных понятий, бессмысленных «законов» и решения задач, а не как определенную структурированную систему.

Школьный курс математики должен быть пронизан элементами конкретной экономики. Программа по математике должна содержать задачи, знакомящие учащихся с элементами и категориями экономики. Особое значение заслуживают исследовательские задачи экономического характера на оптимальность различных процессов – затрат, ресурсов, транспортных расходов, перевозок, продаж и т.п. Экономические задачи должны решаться не только доступными для учащихся методами школьной математики, но и методами высшей математики. Программы школьного курса профильного экономического класса, элективные курсы должны предусматривать изучение тем, содержащих данные методы [4, с. 105].

Основы экономических знаний должны формироваться уже в начальной школе. В настоящее время нет единой четкой концепции школьного экономического образования. Преподаватели экономики работают по разнообразным программам, используют различные учебники и пособия и не имеют при этом дополнительных методических материалов – задачников, рабочих тетрадей. Большинство школьных учебников практически не содержит примеров экономических процессов или это абстрактные примеры, что усугубляет понимание учениками экономики как предмета, необходимого для дальнейшей жизни [6]. Очевидно, что теоретические представления в преподавании экономических дисциплин в средней школе необходимо увязывать с реальностью современной экономики в стране и регионе [5, с. 36].

Для восприятия школьниками окружающей действительности через призму основ базового экономического образования ученик должен не просто прослушивать предлагаемый материал, но быть полноправным субъектом такого обучения, выработать навык применения своих знаний к широкому кругу экономических вопросов, связанных непосредственно с его жизнью. Очевидна проблема более активной деятельности по созданию системы

подготовки учителей экономики, для решения которой необходимо взаимодействие школьных учителей с преподавателями вузов, актуально использование положительного опыта регионов.

Обучение математике с экономическим содержанием возможно для изучения школьниками разного возраста. Процесс обучения математике выстраивается по принципу спирали: последовательно на каждой ступени обучения при повторении изученного материала необходимо углублять и расширять учебную информацию и постепенно добавлять новые проблемы [6, с. 74]. Главной задачей учителя является умение грамотно возвращаться к изученным ранее не только математическим, но и экономическим терминам и понятиям, задачам, исследовательским проектам, более глубоко раскрывать перед учениками эти понятия, учитывая связь их с жизнью.

Содержание математического образования в начальной школе должно позволить ознакомить младшего школьника с азами экономики. Учащихся младшего школьного возраста надо учить бережному обращению с деньгами, рассказать про способы их зарабатывания и разумной трате, одним словом сформировать экономическое мышление с опорой на практику полученных знаний детьми в быту, а также в стремлении выбрать и понять свою будущую профессию [7, с. 89].

Соответствующие возможности в экономике реализуются в виде моделей динамической оптимизации в управляемых системах с различными объективными функциями и набором ограничений на состояние и управляющие переменные. Результаты соответствующих теорем непосредственно проявляются как символы оптимальности для непрерывных и дискретных управляемых систем в общем виде. Экономические и математические модели, а также информационные и экспертные логические системы появляются сегодня как незаменимые инструменты теоретической и практической экономики. Таким образом, сфера экономико-математических исследований достаточно богата, разнообразна и обширна, что требует знания и активного использования результатов различных отраслей математики, системного анализа, теории измерений, экономического права, статистики и, конечно же, экономической теории [8, с. 44].

На сегодняшний день накопилось много проблем в применении математики в экономике. Изучение истории должно помочь в их решении. Было бы неправильно ожидать найти забытую сейчас модель, использование которой в сегодняшних условиях дало бы

большой эффект, чем те модели, которые используются сегодня. Использование прошлого опыта более сложное. Этот опыт показывает, что экономико-математические исследования, с одной стороны, определяются процессами в экономической науке, а с другой – во многом определяют их уровень.

Таким образом, математика позволяет сформировать мыслительные операции, необходимые для изучения окружающего нас мира, осуществлять комплексный подход к развитию личности обучающегося и предусматривает, как показали результаты практического опыта, тесную связь с экономическим воспитанием.

ЛИТЕРАТУРА

1 Абрамова, Г. С. Теория и организация внеклассной работы в школе / Г. С. Абрамова, В. А. Степанович. – Екатеринбург: Деловая книга, 2018. – 192 с.

2 Асадулаева, С. А. Использование задач с экономическим содержанием на уроках математики в начальных классах [Электронный ресурс] / С. А. Асадулаева, П. А. Расулова – Интернет-журнал «МНКО.» – 2018. – № 3 (70). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-zadach-s-ekonomicheskim-soderzhaniem-na-urokah-matematiki-v-nachalnyh-klassah>

3 Бабурин, В. Л. Экономические игры по экономической и социальной географии / В. Л. Бабурин. – М.: Просвещение, 2019. – 144 с.

4 Базавлуцкая Л. М. Методика преподавания менеджмента: учебно-методическое пособие / Л. М. Базавлуцкая // – Челябинск: Изд-во ЗАО «Библиотека А. Миллера», 2019. – 132 с. – ISBN 978-5-93162-132-6.

5 Базавлуцкая Л. М. Экономика и управление в образовании: учебное пособие / Л. М. Базавлуцкая // Челябинск: Изд-во ЗАО «Библиотека А. Миллера», 2019. – 132 с. – ISBN 978-5-93162-077-0

6 Бельчиков, Я. М. Экономические игры / Я. М. Бельчиков, М. И. Бирштейн. – Рига: Авотс, 2017. – 304 с.

7 Демцура С. С. Рынок образовательных услуг и современные тенденции развития образования в России [Текст] / С. С. Демцура, Е. Ю. Дмитриева // Балтийский гуманитарный журнал. – 2017. – № 6. – С. 114–117.

8 Савицкая, Е. В. Уроки экономики в школе [Текст] / Елена Савицкая. – 3. изд. – Москва : Вита-Пресс, 2020. – 447 с. : ил., табл.; ISBN 5-7755-0162-4.

3.4 Құқықтану және құқық 3.4 Юриспруденция и право

ДЕТИ КАК ПРИОРИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

ГЛАЗКОВА К. С.

ученик 10 «Г» класса, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

НЕМЧЕНКО Е. В.

учитель основ права, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

Данная тема раскрывает значение необходимости социального обеспечения детей, чтобы дать каждому ребенку возможность расти и развиваться в равных условиях наряду со своими сверстниками.

Разработка различных форм проведения социального обеспечения считается одним из важнейших достижений в социальной политике 20-го века. Социальное обеспечение представляет собой определенную программу, которая направлена на предоставление особых возможностей, оплачиваемых за счет государственного бюджета. Данная помощь открывает человеку возможности, пользуясь которыми, он чувствует себя комфортнее и стабильнее в обществе. Группой таких лиц в основном являются люди с преклонным возрастом, безработные, нетрудоспособные, инвалиды, дети, многодетные и малоимущие семьи.

В данной статье я хочу коснуться проведения социального обеспечения по отношению к детям в Казахстане. Мы выделим основные сферы, в которых проводятся программы государственного финансирования, и разберем смысл их проведения.

Для начала давайте четко определимся с вопросом: «В чем заключается роль социального обеспечения детей?» Статья 1 из Конвенции о правах ребенка гласит о том, что ребенком является каждое человеческое существо до достижения 18-летнего возраста. Дети считаются социально уязвимым слоем населения, у них еще далеко не сформирована личность и жизненные принципы, ребенок не знает в полной мере свои права, в силу неопытности дети могут попасть в опасную среду, тем самым нанести огромный ущерб своему ментальному и физическому здоровью. Также

стоит добавить то, что дети воспитываются в семьях с разным социальным уровнем жизни. В период взросления и получения образования у ребенка нет возможности на получение постоянного заработка, поэтому родители несут ответственность за материальное обеспечение своего чада. К сожалению, не все родители имеют достаточно материальных средств для полноценного обеспечения жизни ребенка, а также они часто нарушают их права, что приводит к полному разрушению личности дитя. Поэтому государство обязано контролировать деятельность ребенка, защищать его права и личные границы. К тому же Статья 23 (1) говорит о том, что неполноценный в умственном или физическом отношении ребенок должен вести полноценную и достойную жизнь в условиях, которые обеспечивают его достоинство, способствуют его уверенности в себе и облегчают его активное участие в жизни общества. Программы социального обеспечения помогают пользоваться многими жизненно необходимыми услугами бесплатно.

Теперь стоит разобраться что такое права ребенка, почему они так важны. Права ребенка – это совокупность прав и свобод, которыми обязан обладать каждый ребенок вне зависимости от таких факторов как: раса, пол, национальность, религия, место рождения, социальное происхождение, имущественное положение. Данные права направлены на обеспечение полноценного, безопасного и здорового периода становления взрослой личностью.

За годы независимости республики Казахстан были реализованы ряд программ и законов по защите прав детей. Принятые меры, направленные на социальное обеспечение детей, касаются следующих сфер, к которым мы приведем яркие и существенные примеры за последние годы:

- образование;
- спорт и творчество;
- медицина;
- отдых

Образование. Образование всегда являлось одним из важнейших приоритетов для человека. Обучение формирует жизненно необходимые качества личности. Государство, которое стремится создать прогрессивное, современное общество, должно предоставлять гражданам качественное образование, финансировать его, делать обучение доступным для каждого. Казахстан уделяет большое внимание на развитие данной сферы, принимает различные

меры, чтобы обеспечить ребенку комфортные условия для стимула получения достойного образования.

1) Президент РК сообщил в своем послании об обеспечении бесплатной школьной формой ученикам, проживающих в социально уязвимых семьях.

2) На брифинге в СЦК вице-министр просвещения Шолпан Каринова оповестила о том, что горячим питанием будут обеспечены более 400 тысяч учеников из социально уязвимых семей.

Госпрограмма по установлению правильного питания детей в школе гласит о том, чтобы ребенок получал в горячей обеденной порции как можно больше витаминов и необходимых микроэлементов для поддержания правильного рациона питания и мозговой активности. А также многие школы отказались от продажи школьникам таких продуктов питания как: фастфуд, пакетированные соки, шоколадные батончики, газировки и так далее. Данные меры направлены на избежание потребления вредных для здоровья продуктов питания.

3) Премьер-министр Алихан Смаилов проинформировал на заседании правительства об увеличении количества грантов до 88 тысяч.

100 победителей и призеров международных интеллектуальных, творческих, спортивных олимпиад получают гранты в отечественных вузах и денежные премии.

4) Проект «Цифровой учитель» предоставит помощь 500 тысячам слабоуспевающим учащимся и учащимся с низким СЭС. Цель проекта - сокращение разрыва в результатах обучения в резерве город-село, сильный ученик-слабый ученик.

Спорт и творчество. Спорт является неотъемлемой частью здорового образа жизни. Занятия спортом с детского возраста формируют у ребенка четкое понятие дисциплины, физические упражнения закаляют тело и укрепляют мышечный корсет, а также спорт открывает новые возможности. Чем здоровее будут дети, тем будущее станет более прогрессивным, а государство сможет интегрировать в мировое сообщество.

Творчество играет очень важную роль в сохранении национальной культуры и традиций. Культура казахов богата духовными ценностями, отечественными деятелями искусства, поэзией и многими другими аспектами. Дети должны знать свою культуру, духовно обогащать свои знания, поэтому возможность заниматься в творческих секциях должна стремительно развиваться,

чтобы научить ребенка ценить и придерживаться традициями своего народа, передавать их в последующие поколения.

Так Статья 27 (1) оповещает о том, что государства-участники признают право каждого ребенка на уровень жизни, необходимый для физического, умственного, духовного, нравственного и социального развития ребенка. Перед Казахстаном стоит очень важная задача, которая направлена на развитие спортивных и творческих способностей у молодого поколения.

1) 300 тысяч казахстанских детей будут охвачены кружками и секциями к концу 2022 года, что повысит показатель на 5 % с 70,5 % до 75,5 % занятости детей в дополнительных учреждениях.

2) Комитет по делам спорта и физической культуры министерства культуры и спорта Казахстана опроверг сообщения о закрытии программы Artsport. Стоит отметить, что данная платформа помогает найти бесплатные кружки и секции в любой области. Цель программы – охватить 352939 детей.

3) Проект «Дети и театр» направлен на нравственное развитие, повышение уровня культуры и эмоционального интеллекта. Проект предоставляет бесплатные абонементы в театр на 500 тысяч детей.

4) Обновление книжного фонда школьных библиотек республики на 2,2 миллиона экземпляров новой художественной литературы. В следствии чего, повысилась средняя посещаемость школьных библиотек.

5) Подушевое финансирование творческих кружков и спортивных секций позволило 7496 детям заниматься за счет государства к 2021 году. Программа направлена на обеспечение мест в кружках и секциях для лиц от 4 до 18 лет.

Медицина. Медицина всегда была крайне важной сферой для человека. Система здравоохранения направлена на полный контроль здоровья граждан и обеспечение необходимыми медицинскими услугами и лекарственными препаратами. В первую очередь медицина должна быть абсолютно доступной для каждого ребенка, чтобы обеспечить здоровое и безопасное детство, так как Статья 24 (1) гласит о том, что государства-участники признают право ребенка на пользование наиболее совершенными услугами системы здравоохранения и средствами лечения болезней и восстановления здоровья. Государства-участники стремятся обеспечить, чтобы ни один ребенок не был лишен своего права на доступ к подобным услугам системы здравоохранения.

1) По словам главы МИД здравоохранения Ажар Гиният в этом году должна быть обеспечена вакцинация на количество более 700 тысяч детей.

2) 500 миллиардов тенге будет выделено на развитие сельской медицины.

Отдых. Беспоконный темп жизни вынуждает людей страдать от усталости и переутомления. Сильная мозговая и физическая работа ребенка должна балансироваться с качественным отдыхом. Летний период- идеальное время для отдыха и расслабления от тяжелых школьных дней. Стоит отметить несколько программ 2022 года, направленных на предоставление путевок в летние лагеря.

1) Во время летних каникул отдохнуло 2,3 миллиона казахстанских учащихся в детских оздоровительных лагерях. В первую очередь были приглашены дети из семей со статусом социально уязвимых.

2) Общественный фонд JASA KIDS организовал выезд воспитанников детских домов из Павлодарской области в город Актау. Ребята успели посетить там мастер-классы, музеи и приняли участие в программах образовательного типа.

3) Три смены детей отдохнули в лагере Акмолинской области за счет государственного бюджета. На территории центра расположены спортивные и игровые площадки, банный комплекс, кружки по интересам, столовая и другое. Дети обрели новые знакомства и развили творческие способности и просто хорошо отдохнули.

Охрана и защита. Еще стоит рассмотреть несколько примеров программ, которые направлены на сохранение безопасности ученика в школе и Интернете от правонарушающих действий в сторону несовершеннолетних лиц.

1) В казахстанских школах появятся QR-коды, ведущие на сайт по защите прав детей. Эту новость сообщила заместитель председателя комитета по охране прав детей Элина Паули. На данном сайте ребенок может задать любой интересующий вопрос, а родители имеют право анонимно попросить о помощи или же сообщить о неправомерных действиях со стороны образовательного учреждения.

2) С мая 2022 года была запущена информационная система «Alem Mental», которая занимается профилактикой суицидов с применением технологий искусственного интеллекта для мониторинга в социальных сетях публикаций, свидетельствующих о

признаках депрессивного поведения и суицидальных наклонностей среди подростков.

Подводя итог, я хочу сказать о том, что социальное обеспечение детей действительно необходимо для развития социальной государственной системы. В будущем счастливые сформированные личность смогут сделать огромный толчок в развитии Казахстана. Счастливые дети – залог успешного прогрессивного общества!

ЛИТЕРАТУРА

1 Конвенция о правах ребенка, принята Генеральной Ассамблеей ООН 20. 11. 1989. – М.: издательство «Проспект», 2022. – 5,12–14с.

2 В школах Казахстана увеличат часы обучения по четырем предметам // Официальный сайт KAZAKHSTAN TODAY. 03. 09. 2022. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.kt.kz/rus/education/v_shkolah_kazahstana_uvelichat_chasy_po_chetyrem_peredmetam_1377939089.htm [дата обращения 10. 09. 2022].

3 Обеспечить миллион школьников бесплатным питанием и построить более 200 школ до конца года обещают в Минпросвещения // Официальный сайт KAZAKHSTAN TODAY. 27.08.2022. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.kt.kz/rus/education/_1377938778.html [дата обращения 10. 09. 2022].

4 В РК количество грантов для обучения в университетах увеличено до 88 тысяч // Официальный сайт KAZAKHSTAN TODAY. 16.08.2022. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.kt.kz/rus/education/v_rk_kolichestvo_grantov_dlya_obucheniya_v_universitetah_1377938183.html [дата обращения 10. 09. 2022].

5 Год детей в Казахстане. Что сделано // Официальный сайт BaigenNews. 17.06.2022. [Электронный ресурс]. – URL: https://baigenews.kz/god_detey_kazahstan_chno_sdelano_134057/ [дата обращения 10. 09. 2022].

6 Как работает система подушевого финансирования спортивных секций и творческих кружков в Казахстане // Официальный сайт Казинформ. 19. 12. 2021. [Электронный ресурс] – URL: https://www.inform.kz/ru/kak-rabotaet-sistema-podushevogo-finansirovaniya-sportivnyh-sekciy-i-tvorcheskih-kruzhkov-v-kazahstane_a3875659 [дата обращения 12. 09. 2022].

7 Просьбой Минздрава о выделении дополнительного финансирования заинтересовались депутаты // Официальный сайт KAZAKHSTAN TODAY. 20. 04. 2022. [Электронный ресурс] – URL:

https://www.kt.kz/rus/medicine/deputaty_mazhilisa_interesuyutsya_na_chno_rashoduet_minzdrav_1377932461.html [дата обращения 12.09.2022].

8 2,3 миллиона казахстанских учащихся отдохнут в детских лагерях // Официальный сайт BaigenNews. 13.05.2022. [Электронный ресурс] – URL: https://baigenews.kz/2-3_milliona_kazahstanskikh_uchashchikhsya_otdokhnut_v_detskikh_lageryakh_132003/ [дата обращения 14.09.2022].

9 Официальный сайт BaigenNews: Воспитанники детдомов Павлодарской области отдохнули в Актау и Нур-Султане. 25.08.2022. [Электронный ресурс] – URL: https://baigenews.kz/vospitanniki-detdomov-pavlodarskoy-oblasti-otdohnuli-v-aktau-i-nursultane_137423/ [дата обращения 14.09.2022].

10 Официальный сайт BaigenNews: Три смены детей бесплатно отдохнут в лагере Акмолинской области. 16.07.2022. [Электронный ресурс] – URL: https://baigenews.kz/tri_smeny_detey_besplatno_otdokhnut_v_lagere_akmolinskoy_oblasti_115877/ [дата обращения 14.09.2022].

11 Официальный сайт Sputnik: В казахстанских школах появятся QR-коды, ведущие на сайт по защите прав детей. 18.05.2022. [Электронный ресурс] – URL: <https://ru.sputnik.kz/20220518/v-kazahstanskikh-shkolakh-poyavyatsya-qr-kody-veduschie-na-sayt-po-zaschite-prav-detey-24890563.html> [дата обращения 15.09.2022].

ПОНЯТИЕ, СТАТУС И ЛЬГОТЫ МНОГОДЕТНЫХ СЕМЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ОСПАНОВА Д. Е.

ученик, Специализированная школа-лицей «Жас Дарын», г. Павлодар

САЯНОВА А. Н.

ученик, Специализированная школа-лицей «Жас Дарын», г. Павлодар
Специализированная школа-лицей «Жас дарын», г. Павлодар

Актуальность темы. В статье 1 Конституции, Республика Казахстан утверждает себя социальным государством. Одним из основных элементов социальной политики нашего государства является социальная защита населения, основная цель которого заключается в обеспечении должного уровня жизни членов общества, повышении их благосостояния, поддержке отдельных категорий граждан в случае наступления социальных рисков

(малообеспеченность, инвалидность, сиротство, бедность и т.п.), а также обеспечении социальной справедливости и социально-политической стабильности в стране. Учитывая современное экономическое состояние в Республике Казахстан (повышение цен на товары первой необходимости, жилищно-коммунальные услуги, уменьшение платежеспособности граждан и тому подобное), особую актуальность приобретает изучение проблем социальной защиты уязвимых категорий населения [1].

Так, система социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства в Республике Казахстан находится на стадии реформирования, поскольку существуют определенные проблемы, требующие немедленного решения: несовершенство механизма реализации социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства, декларативность социальных гарантий, несоответствие установленных минимальных социальных стандартов реальному состоянию экономики в государстве (несоответствие размера прожиточного минимума, который определен на законодательном уровне и реального его размера), отсутствие развитой системы адресной социальной помощи и тому подобное [2]. Такая ситуация приводит к тому, что большинство семей с детьми находятся за чертой бедности, в условиях тотального обнищания. Поэтому такая ситуация требует немедленной активной реакции от государства, а именно принятие всех необходимых мер социально-экономического, финансового, правового, организационного характера по улучшению экономического климата в Республике Казахстан и повышение уровня жизни населения.

Особенно в сложившейся ситуации страдают многодетные семьи. Именно данная категория населения является одной из наиболее уязвимых. В связи с чем государство должно предусмотреть ряд мер социальной поддержки и реализовать их на практике.

Учитывая вышеизложенное, изучение проблем социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства в Республике Казахстан является актуальным вопросом на сегодня.

Степень разработанности проблемы. Определяя степень разработанности данной темы, следует отметить, что конституционно-правовые основы форм социального обеспечения и поддержки многодетных семей в отечественной юридической литературе изучены в недостаточной степени. Комплексный

анализ всех существующих правовых форм правового обеспечения многодетных семей, не проводился в нашей стране [3].

Общетеоретической основой исследования послужили работы как отечественных так и зарубежных ученых-правоведов в области теории государства и права, конституционного, административного, уголовного, гражданского, уголовно-процессуального и гражданско-процессуального права: Г. А. Алибаевой, С. Т. Алибекова, К. А. Бегалиева, Б. А. Жетписбаева и других.

Таким образом, важное значение в социальной защите населения как направление социальной политики государства, несовершенство системы уполномоченных государством органов и их компетенцию по осуществлению мер социальной защиты семей, детей, подвергшихся влиянию социальных рисков, наличие проблем в финансировании мероприятий социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства в Республике Казахстан, несовершенство правового регулирования данной сферы обосновывают актуальность и значимость комплексного исследования проблем социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства в Республике Казахстан [4].

Цель и задачи исследования. Основной целью исследования является комплексный анализ правового регулирования форм социального обеспечения многодетных семей, на основе, как общетеоретических идей, так и выводов отраслевых юридических наук, изучения действующего законодательства, разработка научно обоснованной теоретической концепции правового обеспечения прав детей на надлежащее воспитание. Также цель работы состоит в определении сущности социальной защиты многодетных семей в Республике Казахстан, освещении становления и развития его правового регулирования, разработке научно-теоретических выводов и практических рекомендаций по дальнейшему совершенствованию нормативно-правового обеспечения и правоприменительной практики в указанной сфере. Для ее достижения решались следующие основные задачи:

- сформулировать дефиницию правовой конструкции «социальная защита многодетных семей» и выяснить ее содержание;
- рассмотреть основные принципы социальной защиты многодетных семей;
- определить сущность международно-правовых стандартов социальной защиты многодетных семей;

- охарактеризовать современное состояние правового регулирования социальной защиты многодетных семей в Республике Казахстан;

- охарактеризовать особенности предоставления государственной помощи многодетным семьям в Республике Казахстан;

- определить правовые особенности социальной защиты многодетных, неполных и малообеспеченных семей в Республике Казахстан;

- дать общую характеристику организационно-правовым мерам социальной защиты многодетных семей в Республике Казахстан;

Объектом исследования являются общественные отношения, возникающие в сфере регулирования правовых основ форм социальной защиты многодетных семей в Республике Казахстан, реализации конституционных норм об обеспечении законных интересов детей, осуществлении судебной и внесудебной защиты конституционных прав и свобод несовершеннолетних.

Предметом исследования является совокупность конституционно-правовых и административно-правовых норм [5], регулирующих организационно-правовые основы социальной защиты многодетных семей в Республике Казахстан.

Методологическую основу исследования образуют базовые положения диалектического метода познания, позволяющие отразить взаимосвязи теории и практики осуществления компетентными государственными органами, должностными лицами и общественными организациями при определении форм социальной защиты многодетных семей, содержания и формы исследования, всеобщие философские законы и категории, а также знания, почерпнутые из общетеоретической и специальной юридической литературы, связанные с темой работы.

Научная новизна полученных результатов заключается в том, что представленная на защиту работа является самостоятельным завершённым научным исследованием теоретических и практических проблем социальной поддержки многодетных семей в Республике Казахстан, в которой представлены новые идеи и определены современные тенденции развития правового регулирования этой сферы как в Республике Казахстан, так и в зарубежных странах.

Согласно поставленной цели и задач работы на защиту выносятся следующие научные выводы и положения. В соответствующим

- системно определены существенные признаки социальной защиты многодетных семей, а именно: 1) системный характер; 2) комплексный характер; 3) реализуется через экономические, правовые, финансовые, организационные меры; 4) имеет четко определенную цель – обеспечение благосостояния и материального, психологического, физического благополучия многодетных семей; 5) реализуется уполномоченными на то государственными органами, учреждениями, социальными службами, организациями; 6) в его основе лежит система рисков: малообеспеченность, инвалидность, многодетность и т.п.; 7) наиболее распространенными его видами являются пособия, социальные услуги, социальные льготы;

- определены виды государственных социальных пособий многодетным семьям [6];

- социальное сопровождение многодетных семей определена как разновидность социальной услуги, предоставляемой многодетным семьям, является чрезвычайно важным видом организационно-правовых мер по социальной защите указанной категории граждан, и представляет собой целенаправленную систематическую деятельность центральных и местных органов государственной исполнительной власти, местного самоуправления и дипломатических представительств и консульских учреждений, направленную на обеспечение и защиту прав многодетных семей;

- внесены предложения по принятию Кодекса социальной защиты семьи, детства, материнства и отцовства в Республике Казахстан, который позволит устранить загроможденность правового регулирования такого социальной защиты бесчисленным количеством законов и подзаконных нормативных актов [7];

- предложено увеличить срок выплаты пособия по беременности и родам и внести соответствующие изменения в законы Республики Казахстан;

Нормативную базу исследования составили Конституция Республики Казахстан, Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье», Конвенция «О правах ребенка», другие законы, подзаконные акты, материалы международных научно-теоретических и научно-практических конференций, семинаров по проблемам охраны и защиты прав и законных интересов детей, оставшихся без попечения родителей [8].

Практическое значение полученных результатов. Выводы, предложения и рекомендации, полученные по результатам

проведенного исследования, могут быть использованы: в научно-исследовательской работе; в правоприменении в учебном процессе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Конституция Республики Казахстан.
- 2 Конституция принята на республиканском референдуме.
- 3 Гражданский кодекс РК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2022 г.).
- 4 Иванов, К.И. Основы права [Текст]: учебник для вузов / К. И. Иванов. – М.: Дрофа, 2012.
- 5 Пак Н. С. Социологические проблемы языковых контактов // Вестник КазУМОиМЯ. Серия Филология. – Алматы, 2007. – No 2(10). – С. 270–278.
- 6 Закон РК «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» от 21 июня 2013 года.
- 7 Закон РК «О специальном государственном обеспечении в Республике Казахстан от 5 апреля 1999.
- 8 Закон РК «о Жилищных отношениях» и др.
- 9 Кодекс Республики Казахстан О браке (супружестве) и семье (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14. 07. 2022 г.).

ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, РЕГУЛИРУЮЩЕГО СФЕРУ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИОБРЕТАТЕЛЬНОЙ ДАВНОСТИ

ПОРФИРЯНУ К. Ю.

учитель основ права, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

СКИБА С. И.

ученик 10 «Г» класса, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

Институт приобретательной давности является уникальным, так как его определение как в цивилистической теории, так и в гражданском праве не имеет четких границ и описаны, что в свою очередь дает трактовать и наполнять его разными смыслами. Вопросы приобретательной давности имеют большое значение в юридической практике. Главной целью данной статьи является выявление особенностей гражданского законодательства, регулирующего сферу применения приобретательной давности в

Республике Казахстан, обозначить проблемы приобретательной давности в законодательстве.

Ключевые слова: приобретательная давность, гражданское законодательство, добросовестность, открытость, непрерывность.

На сегодняшний день изучение данного вопроса является актуальным, так как главной целью приобретательной давности является приобретение прав собственности в отношении вещных прав с целью недопущения выбывания имущества из оборота, поскольку у него нет субъекта права собственности, то есть данный институт своей целью ставит не допущение появления бесхозного имущества, а если такие прецеденты имеют быть, то на возвращение их обратно в имущественный оборот посредством урегулирования неверно или неправильно оформленных ранее сделок.

В основе данной статьи лежит понятие приобретательной давности. Стоит заметить, что в соответствии с законом приобретательная давность характеризуется следующим образом «в случае если гражданин, который не владеет титулом собственности, однако добросовестно владеет им, и совершает это, не открыто и непрерывно в течение определенного периода времени, то он имеет право приобрести данное имущество посредством приобретательной давности» [1]. В отличие от других постсоветских стран, где вышеуказанные дефиниции не имеют точного толкования, в Казахстане существует Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 3 «О практике рассмотрения судами споров о праве на жилище, оставленное собственником» (с изменениями по состоянию на 31. 03. 2017 г.), где дается определение таким понятиям как «добросовестность владения», «открытость владения», «непрерывность владения» [2].

В отношении доказательств, необходимо подтвердить соблюдение всех условий приобретения права собственности в силу приобретательной давности. Владелец по сроку давности в целях подтверждения своей добросовестности может предъявить документы, которые говорят о том, что истец мог заблуждаться в отношении отсутствия титула на данное имущество. Такими документами могут быть договора купли-продажи недвижимого имущества и земли, выписки из реестров недвижимости, договора купли-продажи автомобиля, регистрационное свидетельство, выданное в учреждениях Государственной автомобильной инспекции или Специализированных Центрах обслуживания населения [3, с. 79].

Для подтверждения открытости владения, давностный владелец может предъявить следующее: свидетельские показания, регистрации по адресу, где расположен объект недвижимости, постановка его на баланс организации и прочее.

В качестве доказательств, говорящих о непрерывности, можно отнести договора с коммунальными организациями, квитанции, чеки, подтверждающие оплату налогов в бюджет и иные документы, свидетельствующие о долгосрочном владении [4, с. 74]. Также необходимо доказать, что владелец относится к данному имуществу как к своему собственному и это может подтверждаться следующим: проживание в нем, проведение технических и ремонтных работ, хранение собственных вещей в нем.

Таким образом, только при наличии всех доказательств, давностный владелец способен приобрести право собственности на данное имущество в силу приобретательной давности. Исковое производство является основным видом гражданского судебного производства, во-первых, оно носит повсеместный характер, во-вторых, оно является традиционным с целью рассмотрения и разрешения гражданских дел. Без следующих признаков невозможно ни одно исковое производство: обязательное наличие спора о права, также необходимы для разбирательства две стороны (истец и ответчик), и оно носит состязательный характер. Под главной проблемой в отношении приобретения права собственности в силу приобретательной давности подразумевается установление и поиск ответчика, так как он неизвестен или нет сведений о месте его нахождения. В соответствии со ст. 133. ГПК РК суд вправе начать рассмотрение дела при неизвестности места нахождения ответчика в случае получения сведений с последнего места жительства ответчика, однако зачастую зарегистрированное место жительства не совпадает с фактическим, в связи с этим возникают проблемы определенного характера. Если говорить о споре, то его как такового и не существует, так как «настоящий» владелец не интересовался своим имуществом в период долгого времени, то есть «спор» является мнимым, что уже не соответствует требованиям искового производства. И поскольку спор можно сказать отсутствует, трудно предположить в чем заключается состязательный момент.

Также одной из особенностей является длительность сроков, так как истец обязан обладать этим имуществом в течении 7 лет, в зависимости от вида имущества, однако стоит заметить что срок исковой давности (три года) уже включен в указанные 7 лет. Таким

образом, только по завершению этого временного отрезка возникает право приобретения имущества по приобретательной давности.

Еще одним минусом являются судебные расходы, так как необходимо оплатить государственную пошлину и в определенных случаях необходимы расходы на представителя в суде. Размеры госпошлины определяют из стоимости иска согласно Налоговому кодексу РК, таким образом сумма пошлины может варьироваться.

В результате исследования правоприменительной практики можно сделать вывод, о том что правозащитный потенциал не используется в полной мере, и можно сказать, что он действует против интересов участников процесса. Из-за установленных сроков владения собственностью давностные владельцы почти десятилетиями ждут оснований для приобретения права собственности, в дальнейшем так же долго ждут решения суда.

Стоит обратить особое внимание, что если в годы Советского Союза (до 1991 года) недвижимое имущество не было приватизировано или должным образом оформлено, то при подаче иска на приобретение права собственности в силу приобретательной давности, если данное жилье числится на балансе местных государственных органов, то в иске будет отказано, несмотря на соблюдение всех условий приобретательной давности [5].

Также необходимо указать на непомерные суммы госпошлины, которая может достигать крупных сумм максимально в зависимости от размера иска. И несмотря на возможность рассмотрения таких в порядке особого производства, чаще всего гражданские дела по приобретательной давности рассматриваются в исковом порядке. Таким образом, проблема приобретения права собственности в силу приобретательной давности в суде должна быть решена, но из – за вышеперечисленных характеристик считается наиболее трудной для участников, хотя возможно было упростить разбирательства таких дел в целях процессуальной экономии. Вместе с тем исчезнут и противоречия, которые связаны с отсутствием спора, и вытекающего понятия состязательности в исковом производстве.

Подводя итоги, мы можем утверждать, что институт приобретательной давности требует определенных доработок и подлежит дальнейшему развитию.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268–ХІІІ.

2 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 апреля 2006 года № 3 «О практике рассмотрения судами споров о праве на жилище, оставленное собственником» (с изменениями по состоянию на 31. 03. 2017 г.).³ Нинчиева Т. М. К вопросу об институте владельческой защиты теоретические аспекты / Современные тенденции развития науки и технологий. 2016. – С. 79.

4 Устюкова В. В. Возникновение права собственности в порядке приобретательной давности. 2015. – С. 74

5 Закон Республики Казахстан «О государственном имуществе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12. 09. 2022 г.)

СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

СУЕНОВ А. А.

ученик 10 «Г» класса, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар
ПОРФИРЯНУ К. Ю.

учитель основ права, СОШ № 39 инновационного типа с гимназическими классами, г. Павлодар

Вопрос в отношении прав и свобод человека всегда является и будет являться актуальным, волнующим, особенно в настоящее время, когда несмотря на развитые технологии, наш мир сотрясают исторические события, которые, казалось бы, никогда не должны были повториться. Многие люди при нарушении их собственных прав не знают куда можно обратиться за помощью, а некоторые и вовсе не знают свои свободы

Целью данной статьи является показать, как современные международные организации влияют на развитие защитных механизмов, какие меры предпринимаются с целью защиты прав людей и их дальнейшее развитие.

Ключевые слова: международные организации, права человека, защита прав человека

Мысль о том, что все люди обладают неотъемлемыми права, лежит в основе многих культур и древних традиций. Ценности, которые в настоящее время воплощены в правах человека сегодняшнего дня, не относятся к изобретениям ни западной, ни восточной культур, не являются изобретением 20-го века,

и это доказывают примеры из истории человечества – эпохи царствования почитаемых правителей, важнейшие своды законов того времени. Они обуславливаются природой человека, который на каждом витке исторической спирали боролся за свои права и свободы. На протяжении существования человечества были свои идеалы и законы с целью обеспечения справедливости. Например, свод законов царя Хаммурапи, хартия царя Кира, свод законов «Жеті жарғы» Тауке-хана, Великая хартия вольностей (Magna Carta) и другие [1].

В настоящее время права человека определены как права, которые даны нам от рождения и без них мы, люди, не можем существовать. Права и свободы человека позволяют развивать и использовать присущие только человеку качеству такие как ум, талант, сознание, тем самым удовлетворять наши духовные, моральные и другие потребности. Они базируются на стремлении человечества на протяжении всего его существования к той жизни, в которой достоинство и ценность каждого человека, его личности будет пользоваться безусловным уважением и защитой. Однако, несмотря на высокие стремления, их отрицание присутствует в современном обществе до сих, и является индивидуальной трагедией каждого, кого это коснулось, и также создает условия для нестабильности в обществе и политической жизни государства.

Концепция прав человека включает в себя две основные ценности: человеческое достоинство и равенство. С точки зрения юриста, право – это требование, о котором мы можем заявить. К примеру, я имею право на бесплатное среднее образование поскольку оно гарантировано мне Конституцией Республики Казахстан. Однако права человека представляют собой нечто другое: они совершенно не зависят от гарантий третьего лица или стороны. Право на жизнь не может зависеть от обещания другого человека не причинять вред или совершать убийство. Право на жизнь может зависеть лишь от одного - от того, что он человек. Права человека следует понимать как принцип, определяющие основные правила, нормы, необходимые для того, чтобы жить с чувством достоинства, и понимать, что все мы – универсальны в каком-то смысле, все равны. В связи с этим данная концепция прав человека, базирующаяся на «двух слонах» – достоинство и равенство, принимается абсолютно всеми странами, получает поддержку от всех мировых культур и от основных религий. Абсолютно все

люди на земле должны жить и ощущать чувство человеческого достоинства [2].

На основе вышеуказанных ценностей можно вывести другие, не менее важные для человека, таких как свобода, уважение к другим, недопустимость дискриминации, терпимость, справедливость, ответственность.

Споры о природы прав человека продолжаются до сих пор, выдвигаются различные теории, однако международное сообщество высказалось в отношении идеи защиты прав человек и приняло Всеобщую декларацию прав человека в 1948 году. Именно с тех пор были закреплены действенные принципы данной декларации во многих международных, региональных и национальных правовых документах. Следуют отметить, что сама Всеобщая декларация прав человека не была разработана как обязательный к исполнению документ с юридической точки зрения, однако, с введением ее норм в юридически обязательные договоры (конвенции, соглашения и т. д.), их правовой статус закреплён.

В новейшей истории в 19–20 веках целый ряд проблем в области прав человека были выдвинуты на передний план и были рассмотрены на международном уровне. Как известно, это были самые «больные» вопросы того времени – рабство, крепостное право, отсутствие условий труда и детский труд. В это же время было принятие первых международных соглашения по защите прав человека, однако в их основе были заложены взаимные обязательства между государствами. К примеру, Англия и Франция подписали Парижский договор о сотрудничестве с целью пресечения работорговли. Чуть позднее был подписан Акт против рабства на Брюссельской конференции 1890 года. К сожалению, рабство и принудительный труд не могли искоренить вплоть до 40 годов 20 века. В 1919 была создана Международная организация труда (в дальнейшем – МОТ), которая разработала международные стандарты труда с условиями для эффективной работы, также свободу, равенство, безопасность трудящихся. Также данная организация курирует вопросы детского труда, обращая особое внимание на возраст детей и ужасные условия труда.

Однако триггером к созданию Организации Объединенных Наций послужила Вторая Мировая Война. После всех ужасов войны, зверств, совершенных в ней, таких как геноцид целых народностей и народов, массовые военные преступления, возникла

острая необходимость в создании новой системы международных правовых норм.

В настоящее время существует множество организаций кроме ООН, которые отстаивают и защищают права современного человека. Из таковых можно отметить, ОБСЕ (Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе), ЮНЕСКО, Международная организация труда (МОТ), ВОЗ (Всемирная Организация Здравоохранения)

ОБСЕ – самая крупная в мире организация, которая занимается вопросами безопасности. По их словам, уважение прав человека основных свобод является ключевым элементом всеобъемлющей концепции безопасности. В состав ОБСЕ входят 57 стран, включая Казахстан. Все государства-участники признали положение о правах человека, а также права человека неделимы и гарантированы законом. Офис данной организации находится в г. Астана, оказывая поддержку нашему государству в укреплении прав человека и основных свобод.

Юнеско – специализированное учреждение ООН, занимающееся вопросами образования, культуры и науки. Целью организации является содействие по укреплению мира, обеспечению законности, всеобщего уважения прав и свобод человека для каждого жителя Земли независимо от пола, расы, языка и религии. Организация была создана в 1945 году, а штаб-квартира находится в Париже, во Франции. В состав организации входит 193 государства-члена, 2 государства-наблюдателя и 10 ассоциированных членов – территорий, не несущих ответственность за внешнюю политику.

Международная организация труда (МОТ) – специализированное учреждение ООН, занимающаяся вопросами трудовых отношений. С 1920 года штаб-квартира находится в Женеве. Данная организация была создана в 1919 году на основании Версальского Мирного Договора. Основной причиной создания международной организации труда была социальная проблема, так как условия труда и жизни в начале XX века были тяжелыми и неприемлемыми. Они подвергались жестокой эксплуатации, их социальная защита практически отсутствовала. Социальное развитие значительно отставало от экономического, что тормозило развитие общества [3].

Подводя итог, можно сказать, что данная тема безумно важна в современном мире, так как знание прав является основой процветания любого государства на планете. В мире существует много международных организаций по защите прав и свобод человека, но о них не знает большинство людей. Безусловно,

осведомленность таких организаций нужно поднимать для защиты граждан.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Кемали М. С. Права человека и механизм их защиты: учебное пособие. – Алматы: издательство «NURPRESS», 2012. – 420 с.
- 2 Ковалев А. А. Международная защита прав человека: Учебное пособие. – М.: Статут, 2013.
- 3 Официальный сайт Организации Объединенных Наций // Объединенные нации – Защита прав человека, управление Верховного комиссара. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.un.org/ru/our-work/protect-human-rights> [дата обращения 21.09.2022].

4 Секция. Инженерия 4 Секция. Инженерия

4.2 Машина жасау саласының индустриялық-инновациялық дамуы 4.2 Индустриально-инновационное развитие машиностроительной отрасли

КОНЦЕПТ ПОЖАРНОЙ МАШИНЫ ПОВЫШЕННОЙ ПРОХОДИМОСТИ С СИСТЕМОЙ ПОЖАРОТУШЕНИЯ В СВЕРХСЛОЖНЫХ УСЛОВИЯХ.

ЖАНҒАЗИНОВ А. Р, ҚАЙРОЛЛА Ә. Т
ученики, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
МИНЕКЕЕВА С. Е.
учитель-модератор, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ЗОЗУЛЯ О. А
учитель дополнительного образования, Детская Техническая школа ГККП

По данным статистики, в период с 2013 по 2017 в 54 странах погибло примерно 210 тыс. человек во время пожаров. По этим данным можно предположить, что ежегодное количество жертв при пожаре составляет 42 тыс. человек [1].

Одной из важных проблем при развитии инфраструктуры городов являются пожары в высотных зданиях. Такие бедствия ставят под угрозу жизни людей находящихся в самих строениях, но и окружающих, так как есть большой шанс обрушения небоскреба. Одним из ярких примеров служит «Пожар в башне Гренфелла» при котором погибло 72 человека и 70 ранено. Первые две пожарные машины прибыли через шесть минут [3]. Несмотря на удовлетворительные результаты работы пожарных, условия при которых происходили действия не являются распространенными.

Данная проблема вдохновила нас на создание концепта пожарной машины способной достигать точек назначения даже во время заторов и добираться до высоких этажей, тушить на них пожар и забирать с собой пострадавших. Также данную машину можно использовать в городах Казахстана, например Нур-Султан и Алматы.

Цель исследования: Анализируя основные моменты при работе пожарной бригады, создать концепт более эффективного транспортного средства для оптимизации будущих работ.

Задачи исследования:

1 Проанализировать современные методы борьбы с пожарами в высотных зданиях и влияние ситуации на дороги на время реагирования пожарных станций

2 Сделать чертеж будущей пожарной машины

3 Создавать модели простейших транспортных средств с помощью 3D редактора и жестяных пластин

Методика создания макета:

1 Сбор необходимых материалов (кулеры 40*40мм, пластик для 3D принтера, краска, детали из детских игрушек)

2 Печать уникальных деталей на 3D принтере

3 Спайка элементов

4 Покраска модели

Исследовательская часть

Так как концепт нашей машины является уникальным, точные вычисления провести проблематично, так как это является по большей части продвинутой инженерией. Однако основываясь на уже существующих моделях транспорта, мы произвели следующие расчеты.

Максимальная скорость современных пожарных машин составляет 90 км/ч. Учитывая пробки и расстояние, её средняя скорость 30-40 км/ч

Что касается самого дрона, все расчеты произведены на основе характеристик квадрокоптеров.

Количество винтов: 16-20 (см. рисунок 2)

Питание: Полностью зависит от самой машины. Концепт нашей машины предполагает наличие длинного кабеля, соединяющего кабину дрона и машину. Именно по этому кабелю будет проводится питание дрона. (см. рисунок 3)

Максимальная высота полета: Зависит от мощности квадрокоптера. Таким образом, не имея точных сведений о мощности самой машины, рассчитать максимальную высоту полета не представляется возможным. Однако количество существующих небоскребов, превышающих высоту в 500 метров, насчитывается лишь 19. Таким образом, можно смело заявить, что максимальная высота полета в 500 м более, чем достаточно для борьбы с пожаром в самых разных странах мира.

Скорость взлета: Максимальная скорость взлета зависит от мощности квадрокоптера. Не имея информацию о мощности машины, мы не можем делать вывода о скорости набора высоты.

Площадь тушения зависит от используемого оборудования. В нашей кабине присутствуют стандартные порошковые огнетушители с пожарными рукавами и современные шары Elide Balls.

Elide Balls имеет следующие характеристики:

- Вес огнетушащего вещества: 1,3 кг (+/- 0,2 кг)

- Общий вес: 1,5 кг (+/- 0,2 кг)

- Диаметр: 15,2 см

- Время активации: 3-10 сек при контакте с пламенем

- Обеспечивает тушение пожара на площади 8-10 м²

Создание чертежа и модели

Произведя примерные вычисления мы приступили к сборке собственной мини модели из доступных материалов. К сожалению, в силу ограниченных возможностей, наша модель не имеет автоматизированных частей.

Первым этапом является создание корпуса. Было решено распечатать его на 3D принтере по частям из-за его размеров. Далее мы собрали кабину из жести, олова и сетчатых пластинок.

Для создания собственной модели мы использовали следующие материалы:

- Жесть

- Пластик для 3D принтера

- Олово

- Кулеры 40x40 мм (16 шт.)

- Трубки

- Проволока

- Сетка (70 x 70 мм)

- Антенны старых телевизоров

- Колеса от игрушечных машин

При создании модели мы решили использовать работающие кулеры для видеокарт. Однако в то же время одной из задач было создание небольшой модели, что в конечном итоге сыграло важную роль при проектировании чертежа (см. рисунок 1).

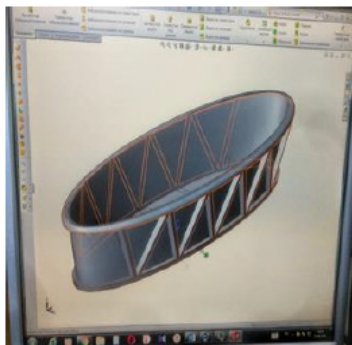

Рисунок 1 – Чертеж корпуса модели

Так как самый маленький размер кулеров был 40x40 мм, было решено, что пропеллеры у модели не будут складываться и находиться внутри машины. В конечном итоге мы напечатали корпус модели на 3D-принтере в три этапа. Размеры корпуса вышли: 480x150x140 мм.

Далее корпус покрасили в красный цвет, а также спаяли детали между собой.

Следующим этапом было создание колес. Для нашей модели были созданы 2 типа колес. Первый тип – это боковые колеса.

Второй тип – это центральные колеса.

Примечательное различие в том, что боковые колеса были напрямую припаяны к корпусу, в то время как центральные были припаяны к самодельной телескопической трубке. Таким образом, опираясь на центральные колеса, наша модель может подняться на небольшую высоту.

Следующий этап – создание кабины и пропеллеров.

Кабина была создана размерами 80x50x60 мм. Как видно из рисунка, нижняя и боковые части были сделаны в основном из сетки, в то время как боковые стенки – в виде решетки. Внутри мы добавили выдвижной туннель размерами 60x30x42 мм. Также там присутствуют небольшие фрагменты пластмассы, имитирующие огнетушители.

Сгруппировав кулеры в группы по 4, мы соединили их запчастями из набора Micro Steel World. Далее мы соединили их между собой полосками жести, оставив место посередине для кабины.

Крышку для корпуса мы сделали из куска пластмассы, с вырезом посередине для кабины. Предварительно проведя провода через отверстие в кабине, мы вложили их в трубки и соединили с блоком питания.

Далее оставалась лишь и покраска и наша модель была готова (см. рисунок 2, 3).

Рисунок 2 – Готовая модель

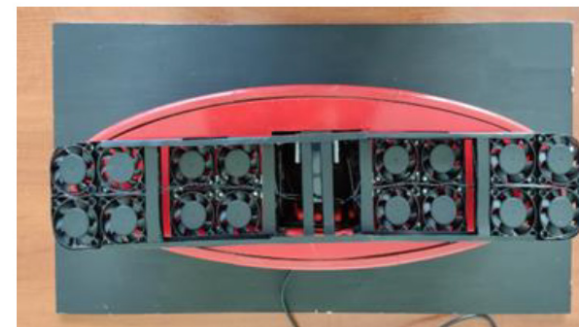

Рисунок 3 – Готовая модель, вид сверху

Заключение

В нашем быстро развивающемся мире такое бедствие как пожар в небоскребах и высотных зданиях является большой угрозой жизням людей и может нанести непоправимый материальный ущерб. На примере пожара в Grenfell Tower можно понять, что современные методы борьбы с данной проблемой являются не самыми эффективными. Нами была поставлена цель – создать

концепт более эффективного транспортного средства для пожарно-спасательных работ – и по нашему мнению, цель была достигнута. Нами был создан концепт пожарно-спасательной машины и ее модель из доступных материалов. Гипотетически данная машина будет с легкостью преодолевать дорожные заторы, поднимаясь над поверхностью земли с помощью дронов и перемещаясь на двух мощных опорах на колесах. Данная конструкция позволит очень быстро доставить пожарную машину к месту происшествия. Телескопические опоры смогут поднять оборудованную для тушения пожаров кабину на необходимую высоту, не подвергая жизни пожарных опасности, когда они вынуждены пробираться по задымленным лестницам внутри здания. Работа по тушению и спасению проводится извне, минимизируя контакт персонала с огнем. Выдвижной тоннель позволит эвакуировать людей на верхних этажах зданий, отрезанных огнем от выхода из здания. Современные шары для тушения Elide Balls будут направлены в самые опасные точки возгорания, где пожарные не могут находиться по причине высокого уровня опасности для жизни. Таким образом, данная пожарная машина будущего будет незаменима в операциях по ликвидации пожаров и спасению людей из горящих и задымленных зданий с повышенным уровнем опасности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 «Сколько человек погибает при пожарах в мире?» Н. Н. Брушлинский, С. В. Соколов. – 3 с.
- 2 Sean T. McKennaNicola, JonesFire behavior of modern façade materials – Understanding the Grenfell Tower fire, 2019 – 2–5 с.
- 3 Bilal Ghazal, Khaled ElKhatib - Smart traffic light control system – 2016, 3–7 с.

5 Секция. Ауыл шаруашылық ғылымдар 5 Секция. Сельскохозяйственные науки

5.1 Өсімдік шаруашылығының дамуы 5.1 Развитие растениеводства

КӨКӨНІС ЖӘНЕ ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕРДІ ӨСІРУДЕ БИОКӨМІРДІ ҚОЛДАНУ

БАЙМАҒАМБЕТ Ә. Р.

оқушысы, Дарынды балаларға арналған № 8 лицей-мектебі, Павлодар қ.

КАМКИН В. А.

биология ғалымдарының кандидаты, қауымд. профессоры,
«Агротехнология» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АССАНОВА Ж. Т.

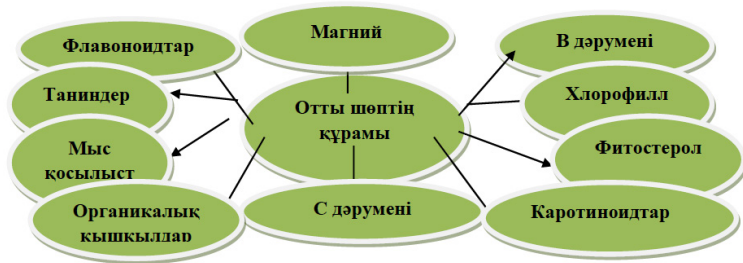
мұғалім, педагог-зерттеуші, Дарынды балаларға арналған
№ 8 лицей – мектебі, Павлодар қ.

Тақырыптың өзектілігі. Қазіргі таңда адамзат экологиялық ахуалға тап болып жатыр. Климат өзгеруде, құрғақшылық, егіннің өсіп-өнуі, топырақ өз құнарлылығын жоғалтуда. Осы мәселелер азық-түліктің жетіспеушілігіне әкеліп соғуы мүмкін. Сондықтан қазіргі кезде топырақтың құнарлығын көтеретін жолдарды табу маңызды. Осындай топырақтың құнарлығын көтеретін, тығайтқыш ретінде қолдануға болатын зат – биокөмір болып табылады. Сонымен қатар балама дәрілік және тағамдық өсімдіктерді іздеуге тура келеді. Дәл осындай өсімдік – отты шөп (кипрей) болып табылады. Отты шөпті карановирус ауруын емдеуге қолдануға болады [1, 34 б.].

Ғылыми жаңалығы. Экологияға зияны жоқ, таза, сапалы өнімді шығару үшін, топырақ құнарлығына, келешекте оны бұзбай, әсер ететін таңайтқыш түрін эксперимент пен бақылай арқылы табу.

Отты шөп (Иван шайы (кепрей)) – қоңыржай климаты бар елдердің барлық жерінде кездесетін отты шөптер тұқымдасының көпжылдық өсімдіктерінің тұқымы. Отты шөп тар жапырақты биіктігі 200 сантиметрге дейін өседі. Оның қысқа сына тәрізді жапырақтары бар тік сабағы бар. Зауыттың гүлдері әдетте қызғылт түсті және жоғарғы жағында пышным қылшықта жиналады.

Отты шөп бай химиялық құрамы бар [2, 12 б.]. Оның құрамына фосфор, калий, марганец, кальций, титан, мырыш, натрий, мыс, магний, селен, темір, молибден, бор кіреді (1-сурет).

1-сурет – Отты шөптің құрамы

Өнімнің 100 граммындағы калория мөлшері 103 ккал құрайды. Сонымен бірге оның тағамдық құндылығы:

- ақуыздар - 4,6 г;
- майлар - 1,8 г;
- көмірсулар - 31,68 г.

Отты шөптің құрамында көптеген дәрумендер бар (100 г өнімге):

- А - 13 мг;
- В1 - 0,11 мг;
- В2 - 0,137 мг;
- В5 - 1,356 мг;
- В6 - 0,632 мг;
- В9 - 0,112 мг;
- С - 13 мг және одан жоғары;
- РР - 5 мг.

Отты шөп пайдалы қасиеттерінің тізімі ұзақ және емдік парақшаға ұқсайды, емшілер оны барлық уақытта көптеген ауруларды емдеу үшін қолданғаны бекер емес. Ежелгі заманнан бері отты шөпті халық медицинасында асқазан мен он екі елі ішектің ойық жарасына қарсы қабынуға қарсы, ауырсынуды басатын және қабықшаны кетіретін дәрі ретінде қолданылған. Жалпы отты шөп емдейтін ауруларды суреттен көруге болады. (2-сурет)

2-сурет – Отты шөп емдейтін аурулары

Отты шөп әдетте дәрілік өсімдік. Одан шай жасап, оны ішеді. Сонымен қатар отты шөпті кулинарияда да қолданады. Жас өсімдіктердің жапырақтарын салаттарға немесе қымыздық пен қалақайдан жасалған «жасыл» қырыққабат сорпасына қосуға болады. Отты шөптің тамыры бұқтырылып, қайнатылады, ал кептірілген түрі суррогат кофе өндіруде қолданылады. Отты шөптің балы да бұрыннан белгілі.

Жұмыстың өзектілігінде атап өткендей табиғи климаттың өзгеруіне байланысты топырақ құнарлығы де өзгеріп, егін, бау-бақша шаруашылығында орасан зор өзгерістер күтілуде. Өкінішке орай егін шаруашылығы көптеген қиыншылықтарға тап болып, келешекте оның жағдайы мәз емес. Осы мәселені шешудің бір құралы ретінде биокөмірді құрастырғым келеді.

Сонымен, биокөмір дегеніміз не? Анықтамасы бойынша бұл ауыл шаруашылығында қолданылатын арнайы өңделген көмір. Ол өте аз оттегімен пиролиз процесінде жасалады. Пиролиз процесі кезінде ағаш пиролиз газдарын пайдалана отырып жанады.

Биокөмір әсіресе нашар топырақтарға қолданғанда жақсы. Биогумусқа қосқанда тамаша тыңайтқыш биокөмір болып табылады.

Биокөмірді пайдалану топыраққа көптеген жағымды қасиеттерді қосады. Ол өнімділікті, кейбір жағдайларда 30–40 %-ға дейін арттырады, әсіресе нашар топырақта қолданғанда. Ол тыңайтқыштардың шайылуын болдырмайды және тыңайтқыштардың өз құрылымында өсімдіктерге қолжетімді

формада жиналуын қамтамасыз етеді. Нәтижесінде біз топыраққа жүктемені айтарлықтай азайта аламыз (минералды тыңайтқыштарды пайдалануды азайту арқылы)

Биокөмірдің ерекше маңызды қасиеті – ол бактериялар мен микоризалар үшін табиғи орта болып табылады [3, 26 б.]. Өз кезегінде, өсімдіктерге тамырларына қоректік заттарды сіңіруге көмектеседі.

Тазалық – биокөмірді көмірдің басқа түрлерінен ерекшелендіретін басты нәрсе. ВQM мәліметтері бойынша, ол жоғары маржа нарықтарын ашатын зиянды қоспалардың мазмұнын бақылайды. Көмір өндіру технологияларының көпшілігінде мұндай талаптар орындалмайды. Тағы да биокөмір таза көміртектің көзі бола алады, оның мазмұны 99 % жетеді [4, 15 б.].

Биокөмір кәдімгі өрттен кейінгі жанып кеткен бұтақтарға, көмірге ұқсайды. Оны қолымен ұстаған кезде қолда күйе қалады. Оны топырақпен араластыру үшін үгу керек (3-сурет).

3-сурет

4-сурет

Биокөмірдің тиімділігін тексеру үшін эксперимент өткіздік. Топырақ пен биокөмірді араластырып отты шөп, орамжапырақ, қиярды, қызанақты өсірдік. Нәтижесін арнайы кестеге жазып отырып, салыстыру диаграммасын жасадық. Тұқымдар келесі пропорция бойынша отырғызылды (1-кесте).

1-кесте

Стақан №	Биокөмір	Топырақ
1	-	12 қасық
2	1 қасық	11 қасық
3	2 қасық	10 қасық
4	3 қасық	9 қасық
5	6 қасық	6 қасық

Эксперимент нәтижесінде ең тиімді пропорция №4 болып шықты. №4 стақанға отырғызылған отты шөп өсімдігі де жақсы өсті. Қазіргі уақытта оның биіктігі 30 см, ол гүлдейін деп жатыр (5-сурет). Қалған стақандарда 5-10 см. №1, №2 мүлдем ештеңе шықпады.

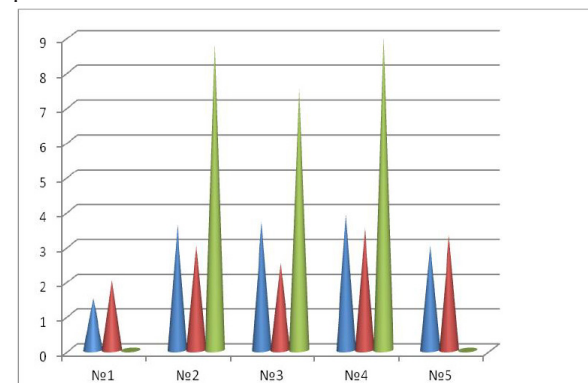

5-сурет – Биокөмірде өсірілген отты шөп

Биокөмірдің көкөністерге әсерін диаграммдан көре аламыз (1-диаграмма).

Ең тиімді №4 стақанда араластырған пропорция екеніне көз жеткіземіз.

1-Диаграмма

Бақшаға егілген кезде тағы да топыраққа биокөмір қосылған. Алдымен топырақтан алып, оны ыдысқа дайындап қойдық. Кейін биокөмір араластырып стақандағы өсімділерді ектік. Бір айдан кейін осы жерден топырақ алынып, екі образец зертханаға анализге тапсырылды. Биокөмір қосылған №1 образец, таза топырақ №2 образец. Нәтижесін келесі анықтамадан көруге болады. Анықтамаға сәйкес биокөмір қосылған топырақта органикалық заттар қосылыстары артық.

Лаборатория УИМЗИЛИ
Филиал «Государственная
корпорация «Специальное
для граждан» Павлодарской
области»
г. Павлодар, Пы.Победы 17
тел.: 8 77182326597

Протокол испытаний
№1 от 26 августа 2022 года

Заказчик, наименование объекта: Личное обращение
Наименование продукции: Почва
Дата поступления образцов: 22.08.2022 г.
Дата проведения испытаний: 26.08.2022 г.
Условия проведения испытаний: Температурный режим: t=23 °C Влажность: 65 %

Результаты испытаний

Код пробы	Наименование показателя, ед/изм	Методы испытаний	Результат
образец № 1	Органическое вещество, %	ГОСТ 23740-79 п.3	3,29
образец № 2	Органическое вещество, %	ГОСТ 23740-79 п.4	2,56

Руководитель управления УИМЗИЛИ: Бекенов Ж.С.
Заведующий ИЛ: Султангазина С.А.
Исполнитель: Эксперт-агрохимик: Габдул В.А.

6-сурет

Қорыта келе эксперимент және бақылау нәтижесінде биокөмірді топырақтың құнарлығын жоғарылату үшін қолдануға болады. Топырақты құнарландыру көкөністер, жеміс-жидектердің, өсімдіктердің жақсы өсуіне әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Долевич Р. С. Бізді қоршаған жасыл әлем. 2019 ж.
- 2 Саматова Ж. С. Адам және қоршаған орта. 2020 ж.
- 3 Султангазина Г. Ж. «Дәрілік өсімдіктер» оқу құралы. 2015 ж.
- 4 Биология оқулығы. 6 сынып.
- 5 Дүниетану 2 сынып, Атамұра – 2000 ж.
- 6 Жангазина Б. Т. Биология. Настольная энциклопедия. Москва, 20.
- 7 Громадин А. В., Матюхин Д. Л. «Дендрология». 5-е издание. – Москва Издательский центр «Академия». 2012 ж.

8 Крейг Кассинс. «Бонсай для начинающих» – Фаир Пресс;, 2006 ж.

9 Е. Астахова, Т. Крупа, М. Череватенко «Ландшафтный дизайн современные решения» – Харьков. 2007 ж.

5.2 Мал шаруашылығының дамуы 5.2 Развитие животноводства

ЕКІБАСТҰЗ ӨҢІРІНДЕГІ КӨКПАР ҰЛТТЫҚ АТ СПОРТЫ ОЙЫНДАРЫНЫҢ БҮГІНІ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМУ ТУРАСЫ ЖОЛДАРЫ

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А.

гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих пәнінің мұғалімі, Екібастұз қ.

АБЫЛАЙ А. Б.

11 сынып оқушысы, № 18 ЖОББ, Екібастұз қ.

Елбасымыздың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы бойынша атқа міну мәдениетінің қазақ даласынан басталғанын білеміз. Міне ғылыми мақалада осы құндылықтарды дәріптеу, паш ету, күнделікті өмірде қолдану бағыт да кіріктірілген. Атқа міну мәдениеті қазақ даласынан бастау алғанын әлем мойындап отыр. Осы тұрғыда алсақ зерттеу барысында жылқы малының қазақ халқы үшін азық пен көлік ғана емес, ұлттық рухымызды көтеретін құндылықтардың бірі екені, оны дамыту бағытында атқарылатын жұмыстар нақты жүйеленген. Жалпы көкпар қазақ халқының ұлттық ойыны, оған кез келген атты қолдануға болмайды, ал көкпарға салатын аттардың бабы келіскен болу қажет. Қазіргі уақытта осы бағыттағы үрдіс кенжелеп қалған. Осы олқылықтың орнын зерттеу арқылы біршама шешуге тырыстым. Көкпарға пайдаланатын аттардың жасы, оның жүрісіндегі ерекшелігі, қандай азықты керек ету керектігі, қанша уақыт табында, қанша уақыт қолда болу керектігін бірқатар деректер мен физиологиялық заңдылықты негізге алдым. Көкпарға пайдаланатын аттарды жылқы үйіріне қарап тұрып айыра білетін қазақтың байырғы атбегілік қасиеттерінің ең қажеттісін, қазір қолдануға жарайтынын нақтыладым. Сыртынан қарағанда көзге шалынатын жылқы қасиеттерін тізбектеп келтірілген. Ең маңыздысы қазақ әдебиетіндегі көкпар аттарына қатысты қасиеттерді кіріктіре отырып, қазіргі кезде қаншалықты қолдануға

ыңғайлы деген тұжырымды да талдап көрсетілді. Қазіргі кезде елімізде көкпар аттарын іріктеуге қажетті негізгі ресурстарға шолу жасалды. Мысалы, жер жадысы, ауа-райы, соңғы технологиялар, ветеринарлық бағыты, ат ұстайтын жер, азық-түлік т.б. Қай өлкенің аттарын қалай таңдау керектігіне тоқталдым [1, 114 б.].

Қазақ жылқысының тарихы және ұлттық құндылықтарының бірі – жылқы малы. Қазақ жері мен елі – көне жылқының отаны. Қазіргі зерттеулер осыдан 6 мың жылдар шамасы бұрын Қазақстан территориясында тұрған көшпенді тайпалар әлемде алғаш рет жылқыны қолға үйретіп, мініске, күш-көлікке пайдаланғанын, етін жеп, сүтін сусын еткенін дәлелдеп отыр. Қазақ халқы жылқы түлігін баға да білген, бағалай да білген халық. Ел аузындағы «жүзден жүйрік – мыңнан тұлпар» – деген нақыл сөз, бұл жылқыны өсіре білгендік пен оны баптап бәйгеге қоса білгендіктің философиялық түйіні. Халқымыз жылқыны құндылығы мен қадір-қасиетіне қарай түрлендіре атағанына қарасақ-жүйрік те, сәйгүлік те, тұлпар да, дүлдүл де, тарлан да, тіптен қазанат та ешқайдан келмеген. Қолда өсірілетін жылқының ішінен таңдалынып және бапталып шығатыны белгілі. Қазақ халқы жергілікті өз қазақы жылқысын баптап ат бәйгесіне қосқан. Соңғы кездері асыл тұқымды таза қанды мініс (ағылшын), араб, ахалтеке және жартылай қанды будан жылқыларын бәйгеге қосуда. Сөйтіп ат спорты мен оның ұлттық сайысында үлкен жетістіктерге жетіп жүр.

Жаппай көкпар мен спорттық көкпардың айырмашылығы, жаппай көкпар тартыста серкенің салмағы нақты белгіленбейді. Теке тарта ма, тана тарта ма, өздері шешеді. Сосын жүз ат шаба ма, мың ат шаба ма – шектеу қойылмайды. Ал, спорттық көкпар белгілі ережеге сүйенеді.

1-сурет – Абылай Айбын көкпаршы. «Ақкөл-Жайылма» көкпар құрама командасының «Көкбөрі» жеткіншек құрама командасының үздік шабуылшысы

Көкпаршыларды ұйымдастырып, Павлодар өңірінде өтіліп жүрген ұлттық ат спорты жарыстарының, өскелең ұрпаққа беретін өнегесі көп. Облыстағы негізінен көкпаршы жігіттеріміз Екібастұздың Ақкөл ауылында, Баянауылда, Май ауданында, Ақсуда тұрады. Екібастұздың Ақкөл ауылының «Пырақ», Жайылма ауылының «Көкбөрі» және Май ауданының «Саты» командалары жүлделі орындардан көрініп келеді. Көкпаршылардың айтуларына, «Пырақтың» капитаны Дәурен Жандарбеков, Оразалы Шөпшин бастаған Еркебұлан Егінбаев, Мереке Смағұлов, Ерғанат Қадыров, Айбын Уахитов, Нұрбол Жаксыбектер үшін көкпар ойын ғана емес, өмір сүру салтына айналған. Ауылдарда ат баптап, көкпар тартуға құмар жастар көбейіп келе жатқаны, әрине, қуантады. Ал көкпарға құмартқан ұлттық ойынымызға қолдау көрсеткен жастардың бастамасы нұр үстіне нұр. Бүгінде Жайылма ауылы Көкпар құрама командасында жастар белсене қатысуда. Олар: Уахит Балғын, Ерғали Мирас, Құбайдолла Нұрдәулет, Қайыржан Нұрғанат, Егінбаев Абдурахман, Наурызбай Кенесары, Қайратов Олжас, Хасен Хақназар, Абылай Айбын, Айлыбаев Қайырбай, Қайратов Тілеужан [2, 54 б.].

2-сурет – Айбын Уахитов Екібастұз құрама командасының көкпаршысы

Екібастұз қаласы «Көкпар» ұлттық ат спорты жарыстарында Облыстан 6 дүркін чемпион атанды. 2013 жылы «Жасөспірімдер арасындағы ҚР чемпионатында Қола жүлде иеленді. Осы команда ішінде «Ел чемпионатында» «Қыз қуу», «Аударыспақ» ұлттық ат спорты түрлерінен жеңімпаз болып, Спорт шебері, Спорт шеберіне үміткер атағын алғандар да бар. Уахитов Айбын «Ересектер арасында» II орын (Алматы), «Жастар арасында» III орын (Петропавл), Жақсыбек Нұрбол «Қыз қуу» I орын (Түркістан), Мусралинов Қанағат «Аударыспақ» қола жүлде (Түркістан) иегері. Бүгінгі күні көкпарға арналған ат дайындау ғылыми негізделген әдістемесінсіз жүргізіледі және бұл деңгей білімділікпен емес, әуесқойлықпен емес, жаттықтырушылық дәрежесі көзге анықталады [3, 45 б.].

3-сурет – Ақкөл-Жайылма көкпар командасы

Екібастұз қаласының намысын қорғайтын «Ақкөл-Жайылма» көкпар командасы ересектер арасында облыстың 6 дүркін чемпионы атанды

Бұл мәселені жақын арада шешу керек екені анық, себебі көкпар жалпы бірқатар елдерде жаппай даму үстінде, ал жарыс кезінде көптеген жылқылар дайын емес, жарақат алып, түрлі дәрежедегі жарақат алады.

Қазақ ұлттық спорт ойындары және олардың жастардың әскери-патриоттық дене тәрбиесіндегі рөлі атам заманда қолға үйретіліп, адамзат баласының қажетіне жаратқан жылқы түлігі көшпенділердің ең қасиетті, ең қадірлі малы. Көшпенділерді жылқы малынсыз елестету мүмкін емес. Сондықтан да көшпенділер мен жылқы түлігі егіз ұғымдай қосарланып айтылған. Тіпті көшпенділер қауымын «аттылар әулеті» деп те бекерден бекер айта салмаса керек. Өйткені, ұланғайыр даланың, ұлан байтақ өлкенің ұлы тұрғындарының тыныс-тіршілігі, өмір-салты, өнер-білімі, әдет-ғұрпы, салт-санасы, салтанаты, бір сөзбен айтқанда бүкіл мәдениеті жылқы түлігімен тығыз байланысып жатады.

Павлодар облысындағы көкпар аттарының стандартты жағдайын жасау. Қазақстан халқының атжарыстарға деген қызығушылығы ерекше. Алайда дәл осы күнге дейін осы рухани қажеттілікті ұйымдастыру жағы орташа деңгейде. Оның үстіне ат спорты индустриясы деңгейіне жетпеді.

4-сурет – Екібастұз қаласындағы ұлттық ат спорты шеберімен өткізілген сұхбат

Павлодар өңірінде бірнеше ипподромдар мен жаттығу орталықтары салынуы тиіс. Олар жекешелендірілмеуі тиіс, әйтпесе, спорттық жылқы шаруашылығының басты мәні – ипподромдардың атжарыс ұйымдастырушылары үшін де, қатысушылары, сондай-ақ жанкүйерлер үшін де қолжетімділігі мүмкін болмайды. Ірі өңірлік аудандарда (Ақсу, Екібастұз, Май ауданы, Баянауыл) аясында екі-үш ипподром салуға қаражатты тек мемлекеттің бөлуге шамасы бар [5, 198 б.]. Сондықтан мемлекет салықтық базаны, жұмыс орындарының санын, экономикаға құйылатын инвестицияның артуына мүдделі.

5-сурет – «Ақкөл-Жайылма» көкпар құрама командасының «Көкбөрі» жеткіншек құрама командасының шабуылшылары Уахит Балғын, Ерғали Мирас, Құбайдолла Нұрдәулет, Қайыржан Нұрғанат, Егінбаев Абдурахман, Наурызбай Кеңесары, Қайратов Олжас, Хасен Хақназар, Абылай Айбын

Сүйіншітсіз сол, елімізде көкпар десе ішкен асын жерге қоятын азаматтар аз емес. Бірінші, халқымыздың көкпар сүйер қауымның 90 пайызы ауылда тұрады. Ауылда «Fitness», «Spa» орталықтары, бассейн, гимнастика, аэробика жоқ. Онда көкпар ұлттық ат спорты, бәйге, күрес, жекпе-жектер бар. Мәселе, осы ойындарды ауыл халқының қажеттілігіне жаратуда болып отыр. Ол үшін елді мекендерде стадиондар, атшабарлар, көкпар, жекпе-жек, күрес алаңдарын салу қажет. Оған біздің ел ағалары көңіл бөлуі қажет деп ойлаймын. Ұлттық спорт агенттігін ашу керек. Біздің барлық ұлттық ойындарымыз, оның ішінде, көкпар төрт түліктің төресі – жылқы жануарымен байланысты. Сондықтан да, жылқыға деген көзқарасты түбегейлі өзгерту керек. Қазақстанда жылқы шаруашылығын дамытуға арналған арнаулы бағдарлама қабылданғаны жөн. Бұл жерде, ең бастысы, Қазанатты түлету керек. Өйткені, қазанат – қазақтың қазынасы, халқымыздың қорғаны, айбыны, заманында ел қорғаған батырларымыздың сенімді серігі, қолғанаты болған. Біз Қазанатты түлетсек, бүкіл әлемді өзімізге қаратар едік [6, 275 б.].

Қорыта келе мектебімізді алдағы уақытта «Ұлы даланың жеті қыры» Атка міну мәдениеті жобасы негізінде 5–8 сыныптарға арналған «Жылқытану» факультатив бағдарламасы аясында сабақтар өтіледі. **Кездесулер:** I. Уахитов Айбын Талғатұлы Екібастұздағы «ҚР Спорт шебері» бүгінгі таңда Екібастұз қаласы әкімдігінің «Ауыл шаруашылық бөлімі» маманы. II. Каримов Куат Уахитұлы Ұлттық ат спорты ойындарының жаттықтырушысы. **Жоспар негізінде** Жылқы жануарының I. Тарихи, биологиялық, әдеби шығармалардағы, спорттық ойындардағы және рухани мәдениеттегі құндылықтарын зерттеу жұмыстарын жалғастыру барысында кездесулер ұйымдастыру II. Мектеп бағдарламасына арнайы факультатив сабақ енгізу (34 сағаттан құралған, соның ішінде 27 сағат теория, 2 сағат, тәжірибе, 5 сағат кездесу).

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Барминцев Ю. Н. Етті және сүтті жылқы шаруашылығы, – Алматы, 2010. – Б. 114–119.
- 2 Бозымов Қ. Қ Жылқы және түйе шаруашылығы, Ер қанаты – Алматы: Қайнар, 2011. – Б. 54–65.
- 3 Әкімбеков Б. Р., Мүслімов Б. М., Әкімбеков А. Р. Дәленов Ш. Д Жылқы шаруашылығы, Қостанай, 2008. – Б. 45–75.
- 4 Құрманбаева С. К. Ұлттық ойындардың бүгінгі мен келешегі, – Алматы, 2009. – 209 б.
- 5 Несіпбаев Б. К. Ұлт мәдениеті мен өнері, – Білім, 2009. – 198 с.
- 6 Атабаев А. С. Ұлттық ойындар – халық мұрасы, – Кітап. 2010. – 275 б.

ВЛИЯНИЕ РЕЖИМА ПИТАНИЯ НА ДОБАВКУ В ВЕСЕ ДОМАШНЕГО СКОТА. ОТКОРМ. МАТЕМАТИЧЕСКИЙ РАСЧЕТ

САРДИРДИНОВ И. А.

ученик 10 «б» класса

ФАЗЫЛОВА Т. М.

учитель математики, высшая категория,
ГКУ «Средняя школа №1 имени Жамбыла»,
Алматинская область, Балхашский район

Аннотация. Для повышения прироста живой массы молодняка рекомендуем соблюдать режим кормления, применять искусственное выращивание. Правильный режим кормления играют решающую роль в продуктивности животных.

Актуальность темы. Откорм – это целенаправленный комплекс зоотехнических мероприятий, предусматривающих, создание животным необходимых условий для повышения мясной продуктивности и получение высококачественной продукции. Сегодня в Казахстане остро стоит вопрос обеспечения производства экологически безопасной животноводческой продукцией. Поэтому, изучение влияния различных способов выращивания молодняка, представляет значительный научный и практический интерес [1, с. 35].

Цель работы. В процессе исследования выполнить математический расчет по режиму питания, а также пищевых добавок при откорме домашних животных, влияющих на прибавку в весе.

Объект исследования. Бычки породы «Казахская белоголовая».

Материал и методика исследований: Научно-хозяйственные опыты по изучению влияния различных способов выращивания молодняка «Казахская белоголовая» породы на их продуктивность проводились в Крестьянском хозяйстве «Алга». Научно-экспериментальная часть работы проводилась в лаборатории села «Миялы».

Применимость на практике: Расширения кругозора и развития логического и экономического мышления, что в совокупности имеет большое значение при формировании прибыли организации и доходов в личном подсобном хозяйстве.

Сколько себя помню, столько моя семья занимается животноводством. Меня часто интересовала эта деятельность, не

только в плане бизнеса, но и со стороны исследования определенных закономерностей. Перед моими глазами выросло не одно поколение КРС. Отец завозил разные породы телят, и я с интересом наблюдал за генетическим изменением нашего поголовья.

Так как одной из основных задач развития животноводства в Казахстане является увеличение продуктов животноводства и улучшение их качества. А в мясном «скотоводстве» – это производство говядины высокого качества.

Я решил заняться собственным исследованием и сравнить результаты с научными показателями. Решение данной задачи во многом определяет разработка и внедрение эффективных технологий ведения мясного скотоводства.

Ни для кого не секрет, что полноценное и сбалансированное кормление коров, в условиях перехода на интенсивный путь ведения отрасли мясного скотоводства, является одним из основных критических факторов при реализации их генетически заложенного потенциала продуктивности. Нам известно, что неполноценное и несбалансированное по лимитирующим питательным веществам кормление снижает мясную продуктивность животных, эффективность отрасли в целом, и как следствие отрицательно сказывается на воспроизводстве стада и приводит к перерасходу кормовых средств на единицу продукции. Что же такое откорм? Откорм – это доведение молодняка и взрослого выбракованного скота до необходимых весовых кондиций. Цель откорма – получение от животных максимально возможной продуктивности, т. е. получение максимума мясной продукции. Чтобы доказать влияния режима питания на прибавку в весе, я провел небольшой эксперимент и сделал математический расчет сбалансированного питания.

Сложнейшим вопросом в обеспечении полноценного кормления коров является нормирование минеральных веществ и витаминов. В последние десятилетия в странах с развитым мясным скотоводством проводятся исследования по уточнению и пересмотру норм минерального питания животных, разработке эффективных минеральных добавок и совершенствованию технологии их скармливания. Эффективность мясного скотоводства, как и любой другой отрасли животноводства, во многом зависит от организации полноценного кормления животных, что достигается качеством и соотношением в рационах кормовых средств, использованием премиксов и белково-витаминно-минеральных добавок.

Проблема полноценного кормления крупного рогатого скота актуальна, требует усиления внимания, а значимость исследований в данном направлении не вызывает сомнений. Из этого следует, что рационы с любым набором кормов необходимо балансировать по макро- и микроэлементам за счет минеральных добавок. Существует семь основных факторов, которые влияют на полноценное увеличение КРС: Перекармливание. Недокорм. Обработка корма. Частота кормления. Факторы окружающей среды. Физиологические факторы. Болезни. Хотелось бы подробнее охарактеризовать каждый фактор, но с ними, можно ознакомиться в любой литературе или на просторах интернета.

В основе технологии нашего «Крестьянского хозяйства» лежит организация воспроизводства и выращивания мясных телят по системе корова-теленки до 6–8-месячного возраста и последующего интенсивного доращивания и откорма молодняка с целью производства высококачественной говядины. Технологии мясного скотоводства характеризуются преимущественно максимальным использованием пастбищ и грубых кормов, в связи с чем они могут быть пастбищными, пастбищно-стойловыми (стойлово-пастбищными) и стойловыми. Все существующие технологии выращивания и откорма скота объединены в три крупные базовые технологии: – технология производства говядины с полным циклом производства; технология доращивания и откорма скота с использованием отходов пищевой промышленности.

Свой эксперимент я начал в 2020 году. Моей целью было доказать, что бычок, стоящий на откорме, в весе будет значительно больше, чем у того, который ходит в табун, питающегося просто подножным сеном. Для моего опыта мне понадобились два теленка одного возраста и одной породы «Казахская белоголовая». Казахская белоголовая – порода крупнорогатого скота мясного направления. Выведена в КазССР в 1932–1950 годах в условиях резко выраженного континентального климата скрещиванием коров казахской и частично калмыцкого скота с быками геррефордской породы

Первый теленок родился 1 февраля, второй 15 февраля. Разница в возрасте совсем не большая. Основным кормом для телят в первое время жизни является молоко. Первым кормом для теленка является молозиво матери. Первое кормление теленка молозивом было проведено через 40–60 минут после рождения. Молозиво телятам скармливал вволю, но не более 1,5 л за один раз. В молозивный

период я кормил телят не менее 4 раз в день, а с 10-дневного возраста - 2 раза в строго определенное время (Рис.1, 2).

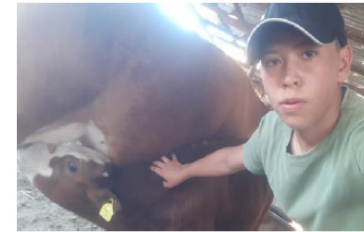

Рисунок 1 – Бычок по кличке Федя

Рисунок 2 – Бычок по кличке Гоша

Кормление теленка в первые 10–15 дней требует особого внимания, в этот период он должен получать только молоко матери. В первый месяц телята питались только молоком. Затем я постепенно начал приучать их к корму (Рис 3, 4, 5, 6). Чтобы теленок быстрее набрал вес, он должен правильно питаться. Давать корм нужно трижды в день через одинаковые промежутки времени. Каждый фермер сам решает, чем кормить бычков, но есть определенные принципы, которых нужно придерживаться.

Рисунок 3 – ячмень

Рисунок 4 – рис

Рисунок 5 – пшеница

Рисунок 6 – Норма за 1 день

В начале апреля, одного из исследуемого теленка, мы с отцом отпустили в табун, где так же паслась его мама-корова. Естественно, получаемое количество молока, стало безграничным. Вечерами, этот теленок, получал кормом. Что касается второго исследуемого теленка по кличке «Федя», его питание было строго по режиму. Утром и вечером он питался молоком матери. В течение дня в одно и то же время, я кормил его дробленным кормом, который состоял из зерновых культур: рис, пшеница ячмень. Три раза в день он питался свежескошенной или подсушенной травой: люцерна,

камыш, разнотравье. В начале эксперимента я записал физические данные обоих телят. Затем я начал фиксировать, как они растут, делал фотографии, снимал на видео, записывал в дневник, сколько грамм корма съедает теленок и т.д. ежедневно увеличивая дозу. Я прочитал, что если ставить теленка на откорм, то молоком он должен питаться только по режиму, то есть утром и вечером. Специально для этого я записал видео, в котором показал, как питаются телята. Было очень интересно наблюдать за тем, как подрастают телята. Из месяца в месяц они превращались в больших бычков.

Выписка из дневника: «Сегодня 13 мая 2020 год пока, что сильных изменений не наблюдается. Но объем корма я увеличил, то есть если он съедал 200 грамм, то сейчас за день он съедает 400 грамм корма, вдобавок к этому он еще и ест сено – люцерну». В данный момент вес стоящего бычка на откорме составляет не менее 50 кг. Вес бычка, ходящего в табун около 35 кг. Поить скот следует 2–3 раза, а в жаркие дни 3–4 [2, с.19].

Большинство людей кормят скотину просто мучкой. Свою подкормку для бычков, мы тщательно балансировали. Перед тем как начать кормить, тщательно размешиваем мучку с дроблёным ячменём, этим они больше наедаются, тем самым их вес становится больше. Хорошо, что бычки росли как раз в тот время, когда трава была зеленой, а каналы были полны водой. С середины июня у нас проросла люцерна. Ежедневно бычок, стоящий на откорме, съедает 100–150 гр. свежей люцерны. А бык, ходящий в табун, питался подножным кормом и, конечно, молоком матери. Математический расчет.

Таблица 1 – Режим питания теленка «Федя» в граммах

№	Состав/г	200г	400 г	600г
1	Ячмень	60	100	180
2	Рис	70	150	210
3	Пшеница	70	150	210

Таблица 2 – Нормы кормления: расчет в граммах на 1 день

№	Сроки	Молоко	Корм	Сено
1	2 месяца	10000 г	100-120 г	1000-1200 г
2	4 месяца	8000 г	1200-1600 г	1300-1500 г
3	6 месяцев	4000 г	3800-4200 г.	1500-2500 г.

В течение первых 15 дней жизни единственным кормом для теленка является молозиво (первых 3–4 дня) и молока матери. Их количество находится на уровне 5–7 кг в сутки. Однако с 7–10 дня жизни телят можно начинать приучать к концентрированным кормам (100–120 г).

Можно скармливать дробленое, хорошо просеянное зерно (овсянка), комбикорма-стартеры, приготовленные по специальным рецептам. Норму концентратов к 3 месяцам доводят до 1.2–1.6 кг. Их норма может варьировать в зависимости от дачи молочных кормов. По традиционной технологии к поеданию сена телят начинают приучать с 10–14 дневного возраста. При этом сено должно высокого качества. Норму сена постепенно увеличивают и доводят к 3 месяцам возрасту до 1,3–1,5 кг, а к 6-ти месяцам до 3 кг. В качестве минеральных подкормок можно использовать кормовой мел, поваренную соль, костную муку и др. [3, с. 12].

Хочу заметить: Откармливание телят на мясо к этому времени предполагает постепенное прекращение потребления молока. Расход сена: в 2–3 месяца – не более 0,6 кг в день, в 6 месяцев – максимум 3,5 кг ежедневно, в 12 месяцев – до 9 кг в сутки [4, с. 8]. При использовании такой схемы вес бычков к году составит около 500 кг. Когда скот достигает 14 месячного возраста, он должен ежедневно получать до 10–14 кг зернофуража. Данная норма соблюдается до 1,5 лет, когда вес животного достигает 650 кг. Подобное вскармливание позволяет добиться прибавки в весе до 1340–350 г ежедневно. Лучше всего подбирать зернофураж из равных пропорций ячменя и пшеницы. Можно использовать только один вид зерна, однако в этом случае итоговый вес бычков будет немного ниже. Такой метод очень эффективный и экономически выгодный. Количество получаемого мяса удастся повысить до 40 %, что заметно скажется на денежной прибыли. 340 гр.*30=10200 кг. Ежемесячно. Чтобы добиться хорошего результата, откорм нужно проводить 8–12 месяцев. Если не мешать никаких концентратов, то на 12 месяцев уходит: 2–5 месяцев: 6–10 месяцев 2 месяца.

Итого: 540+420+54=1014 кг. Вывод: для откорма одной головы требуется примерно тонна килограмм!

По результатам наблюдения, я могу сделать следующие выводы: действительно, режим питания и не только питания, но и содержание теленка в чистом помещении, своевременный и

постоянный уход за животным занимает много времени, но дает свои результаты.

Я думаю, что и в дальнейшем по окончании моего эксперимента это бычок значительно больше даст привеса мясом, чем второй, который питался не по режиму. Хотелось бы упомянуть о том, что в процессе выращивания и откорма телят могут быть не предвиденные обстоятельства, как оказание внешних факторов, болезнь или плохая наследственность. В данном моем эксперименте ничего подобного я не наблюдал. Телята были одного возраста одной породы, а также обоим телятам были сделаны вовремя прививки. По результатам математического расчета видно, что содержания подопытного теленка на режимном питании, требует дополнительных затрат.

Большинство людей кормят скотину просто мучкой. Мы перед тем, как начать кормить, тщательно размешиваем мучку, с дроблёным ячменём, этим они больше наедаются, естественно прибавка в весе. Сейчас, я изложил, как лучше кормить, чтоб вес был больше. Хорошо, что бычки росли, как раз в тот время, когда трава была зеленой, а каналы были полны водой. С середины июня у нас проросла люцерна. Ежедневно бычок, стоящий на откорме, съедал навильник свежей люцерны. Бык, который ходил в табун, приходил домой, полностью насыщенный и после этого ещё выпивал около пяти литров молока. Дробное и правильное питание – это залог здоровья, быстрого набора веса у всех жвачных. Существует огромное количество схем и принципов кормления, позволяющих получить эффект быстрого набора веса за оптимальный промежуток времени.

Полноценное и сбалансированное кормление коров, в условиях перехода на интенсивный путь ведения отрасли мясного скотоводства, является одним из основных критических факторов при реализации их генетически заложенного потенциала продуктивности. Начинающие животноводы часто спрашивают, чем кормить телят для быстрого роста в период жизни от 6 месяцев до 1 года. Рацион поставленных на откорм телят формируется в зависимости от доступности определенной кормовой базы и выбранного типа кормления. Нормы потребления рассчитаны на прибавление мышечной массы 700–800 г в сутки.

Правильно подобранный рацион питания в молочный период является самым важным для формирования в кишечнике необходимого количества ферментов для хорошего пищеварения [5, с. 16].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Амерханов Х. А. Качество мяса бычков при интенсивном выращивании 1981 год. // Доклады ВАСХНИЛ. 1981. – № 12. – С. 33–35
- 2 Анпилогов Г. 3. Опыт откорма крупного рогатого скота. 1980 год. С. 18–20.
- 3 Косилов В. И. Эффективность выращивания и откорма бычков красной степной, казахской белоголовой пород и их помесей с кианами на откормочной площадке 1982. – 16 с.
- 4 Кошевой Г. Я. Дорашивание и откорм молодняка крупного рогатого скота в условиях промышленного комплекса, 1974. – 16 с.
- 5 Материалы международной научно-практической конференции 2021 год.

7 Секция. Компьютерлік ғылымдар
7 Секция. Компьютерные науки

7.1 Заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

7.1 Современные информационно-коммуникационные технологии

МОБИЛЬНОЕ ПРИЛОЖЕНИЕ «FLAWTRACK» КАК СПОСОБ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ГОРОДОВ КАЗАХСТАНА

АБКЕНОВА А. Ж.

ученик, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН,
г. Павлодар

САЙЛАУКАН Ш. Р.

ученик, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН,
г. Павлодар

ЕРМЕКОВА А. А.

магистр естественных наук, научный руководитель

Рассматриваемая нами проблема заключается в том что, в городах Казахстана сегодня, в силу низкой социальной ответственности некоторых граждан можно наблюдать спектр социальных явлений, которые препятствуют комфортному передвижению в городе [1, 2].

Таким образом, целью проекта была разработка онлайн платформы для быстрого и удобного уведомления граждан в режиме реального времени о возникшей проблеме в определенном районе города, связанной с выбросом мусора, бездомными животными, а также с состоянием городских дорог [3, 4]. Приложение будет очень доступным за счет малого размера, бесплатной установки и кроссплатформенности.

Объект исследования: урбанистическая культура городов Казахстана (лат.urbanus (город) – наука изучающая специфику городского образа жизни).

Предмет исследования: социальные проблемы городов Казахстана.

В проекте использовались следующие методы исследования: анализ официальной статистики по экологическому состоянию городов Казахстана, исследований, информационных статей, оценка существующих решений в сфере городского порядка,

стандартизированный опрос с закрытыми вопросами среди жителей семи городов Казахстана, метод дедукции, классификации видов проблем и метод сравнения для районов, где приложение использовалось и где нет.

Новизна исследования – новаторским решением стала разработка мобильного приложения, не имеющего аналогов для казахстанского рынка, функционал которого направлен на интерактивное решение социальных проблем города через волонтерское движения.

Задачи исследования:

- 1 Исследовать и классифицировать факторы, влияющие на уровень комфорта городской среды;
- 2 Провести опрос городского населения в 7 городах Казахстана и сравнить с данные с официальными источниками;
- 3 Исследовать рынок мобильных экологических приложений;
- 4 Разработать алгоритм работы приложения;
- 5 Разработать UI/UX приложения с помощью инструмента проектирования Figma.
- 6 Разработать приложение в среде Flutter на языке Dart;
- 7 Протестировать приложение на экспериментальной группе.

Гипотеза: если создать возможность максимально распространить приложение среди граждан Республики, то последствием этого будет увеличение количества решения городских проблем следующего характера (мусорные свалки, асфальтовые ямы, бездомные животные) на 1–1,5 %.

Для оценки масштабности проблемы был проведен анализ статистических данных по Казахстану, взятых из достоверных источников. Кроме этого, был проведен опрос среди 89 респондентов из семи городов Казахстана: Нур-Султан, Алматы, Шымкент, Павлодар, Актобе, Экибастуз, Аксу, возраст которых варьировался от 14 до 62 лет. По результатам опроса, больше половины респондентов, считают ситуацию с мусором в их районе «достаточно плохой» или «очень плохой», 60,4 % респондентов оценили качество дорог как «среднее» или «плохое» (см. рисунок 1).

Рисунок 1 – Результаты опроса респондентов по оценке ситуаций с мусором и качеством дорог

Статистика, полученная на небольшой выборке людей, оказалась близка к официальным источникам. Данные, опубликованные Комитетом по статистике МНЭ РК по муниципальным отходам на душу населения (до 2017 года), можно наблюдать спад объема отходов (см. рисунок 2), а по отчетам Управления зеленой экономикой городов, с началом пандемии в стране показатели выросли в два раза в течение двух месяцев [5].

Рисунок 2 – Муниципальные отходы на душу населения с 2008–2017 в Казахстане

Твердые коммунальные отходы в неположенном месте могут быть в двух формах: в виде мусора в неположенном месте или в несанкционированных свалках. Если первое, больше является отображением уровня осознанности жителей населения и имеет негативные последствия на эстетический вид городов, то вторая форма загрязнения имеет опасность возгорания, выделения ядовитых и токсичных веществ в атмосферу. По итогам мониторинга 2020 года было выявлено 8 884 несанкционированных мест размещения отходов, что подтверждает актуальность проблемы мусорных свалок [6].

Наше решение, вышеуказанных проблем, заключается в разработке мобильного приложения, где люди могли бы делиться со столкнувшейся ситуацией в режиме реального времени, чтобы решение осуществлялось быстрее, чем прохождения через административные и бюрократические механизмы.

Для разработки приложения был выбран фреймворк Flutter. Flutter – комплект средств разработки и фреймворк с открытым исходным кодом для создания мобильных приложений под операционные системы Android и iOS с использованием языка Dart [7,8]. Dart в свою очередь представляет собой объектно-ориентированный язык программирования для разработки мобильных и веб-приложений.

На рисунке 3 представлено главное меню мобильного приложения «Flawtrack», где основная цветовая гамма представлена в светлых оранжево-желтых тонах.

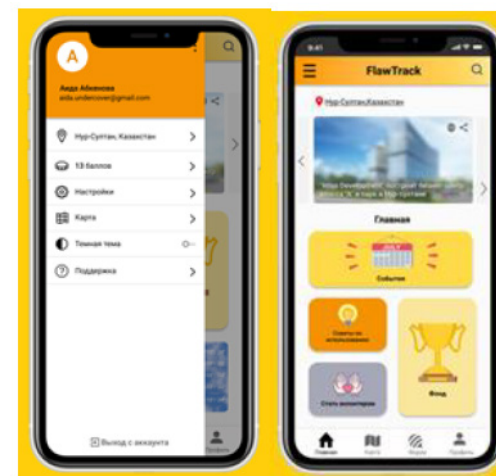

Рисунок 3 – Главное меню приложение

В ходе разработки были реализованы следующие функции: интернализация (поддержка языков: русский, казахский, английский), персонализация на основе статуса пользователя, изменяемые карты и работы с геолокацией через долготу и широту, обновляемые виджеты и система подсчета баллов за исправление проблем. Для осуществления функций в приложении в общей сложности было использовано 25 сторонних библиотек,

подключения которых происходит в файле pubspec.yaml. В этом же документе указывается путь к дополнительным файлам, которые используются в ходе разработки, под селектором assets.

Главная функция приложения – возможность создавать изменения на общедоступной карте, закрепления локаций различных видов проблем, их исправлений волонтерами и отображение на карте других волонтеров при необходимости кооперации. Перед имплементацией карт необходимо получить разрешения пользователя к его геолокации [5]. Наиболее популярная библиотека для этого – geocoding версии 2.0.1. На рисунке 4 представлен интерфейс функции «закрепления проблем» [5].

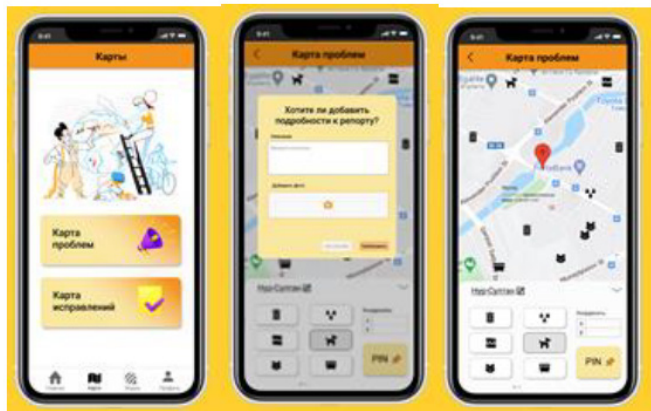

Рисунок 4 – Интерфейс приложения функции «закрепления проблем»

Резюмируя, мы считаем, что поставленная нами цель достигнута и основные задачи реализованы. Успешно был проведен опрос среди 89 человек из разных городов Казахстана, чтобы сформировать полноценную картину об экологической и социальной ситуации Казахстана. Поэтапно было разработано мобильное приложение с возможностью закрепления действий, весом 32,2 Мб (арк версия), состоящее из 45-ти исходных файлов с расширением dart, представляющие собой экраны мобильного приложения. В ходе исследования мы изучили текущую экологическую ситуацию страны, факторами формирующую комфортную городскую среду, сравнивали и оценивали города Казахстана с другими странами

такие как Канада, Нидерланды, Россия. Были изучены аналогичные продукты на рынке мобильных приложений и их анализ доказал, что приложение FlawTrack уникально, а сам продукт прошел тестирование среди граждан Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1 «На каждого казахстанца ежегодно приходится более 165 кг мусора» 29.10.2019 <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2019-10/na-kazhdogo-kazakhstanca-ezhegodno-prihoditsya-bolee-165-kg-musora> (дата посещения: 25.10.2021)

2 «Каждый казахстанец ежедневно производит почти полкилограмма мусора. Только на официальных свалках страны накоплено почти 47 миллионов тонн отходов» <http://finprom.kz/ru/article/kazhdyj-kazahstanec-ezhednevno-proizvodit-pochti-polkilogramma-musora-tolko-na-oficialnyh-svalkah-strany-nakopleno-pochti-47-millionov-tonn-othodov> (дата посещения: 25.10.2021)

3 «Сбор и переработка отходов упаковки» <https://recycle.kz/rack/> (дата посещения: 19.12.2021)

4 «В Казахстане ежегодно уничтожается около 350 тысяч бродячих животных» <https://mk-kz.kz/incident/2020/08/19/v-kazahstane-ezhegodno-unichtozhaetsya-okolo-350-tysyach-brodyachikh-zhivotnykh.html> (дата посещения: 20.12.2021)

5 «Информация о сокращении, переработке и вторичном использовании отходов» https://egov.kz/cms/ru/articles/ecology/waste_reduction_recycling_and_reuse (дата посещения: 21.12.2021)

6 «Flutter Documentation» <https://docs.flutter.dev/> (дата посещения: 16.02.2022)

7 «The Dart type system» <https://dart.dev/guides/language/type-system> (дата посещения: 19.03.2022)

8 «What ratio scales do Google Maps zoom levels correspond to?» <https://gis.stackexchange.com/questions/7430/what-ratio-scales-do-google-maps-zoom-levels-correspond-to#:~:text=Google%20Maps%20shows%20a%201km,40%2C000%20for%20a%2096dpi%20screen.> (дата посещения: 20.03.2022)

THE USE OF CELL PHONES TO EXPAND THE EDUCATIONAL SPACE

GARIPOV R. P.

11th grade student, School-Lyceum № 8 for gifted children, Pavlodar

MEDVEDEVA T. F.

Master of Pedagogical Sciences, teacher,
School-Lyceum № 8 for gifted children, Pavlodar

Mobile gadgets are taking more and more of a place in our lives. We are used to chatting with friends on messengers, watching movies, playing games, reading books, and making financial transactions. With the current fast-growing digitalization of society, it has become natural to use phones in education as well. In our article, we want to look at the use of mobile gadgets by domestic and foreign teachers based on personal experience.

The use of smartphones and other mobile gadgets in education has been called “Mobile Learning. We define the term as the use of mobile and portable IT devices, such as handheld computers, cell phones, laptops, and tablets in teaching and learning.

It officially recognized mobile learning as a modern tool for organizing the learning process in 2010, when UNESCO published a policy document, “Mobile learning for quality education and social inclusion. A decade later, however, we still see conflicting opinions about the appropriateness of its use.

On the one hand, there are many reasons that make cell phones and smartphones attractive for learning. Their growing popularity in education is due to their portability, permanent presence on the World Wide Web, interactivity, endless development of mobile content, and individuality. These features can provide fast access to authentic learning and reference resources and programs at any time and in any place; constant feedback from the teacher and the learning community; taking into account individual characteristics of the student - the diagnosis of problems, the individual pace of learning; increase students’ motivation by using familiar technical means and virtual environment; organization of autonomous learning; creating a personalized professionally-oriented learning space of the student;

On the other hand, there are a number of negative aspects, which are significant reasons for the lack of initiative on the part of teachers to use the phone as a learning tool in their classes.

First, since all mobile devices act as electronic cribs, it is difficult to convince both teachers and administrators of educational institutions that this form of learning helps optimize the learning process since the execution of tasks takes place on devices (phones), which are usually prohibited in schools and universities for use in the classroom.

Second, teachers do not possess (unlike students) the appropriate level of ICT competence that would allow them to introduce mobile technology-based assignments into the traditional form, use existing educational applications for mobile devices, provide interactive support for the learning process, and develop the ICT competence of students themselves in this area.

Thirdly, there is a lack of ready-made mobile learning resources and programs for students and schoolchildren of different levels and specialties, but at the same time, English teachers are in a better position. There is a large variety of different applications and games in English, based on which you can create grammar tests, search, and game tasks. The technical and financial problems come from the high cost of some mobile devices.

However, the currents of time and the natural need to use a convenient learning tool lead to the fact that teachers increasingly use cell phones and smartphones in the classroom to expand the educational space of students. Foreign experience with the use of mobile gadgets in schools has a long history and has therefore already found ways to incorporate them methodologically into the lesson.

From personal experience, I can say that the use of phones in classes in American schools is commonplace and encouraged by teachers. In particular, during our year-long FLEX scholarship program in North Carolina, we often used cell phones in school lessons on various subjects. Google Classroom, canvas, and PowerSchool were the main platforms used to organize instruction. Teachers use them to post homework and interact with students on an ongoing basis. The capabilities of the services allow you to add links to instructional videos, interactive exercises, and online tests to the material. This is very convenient because they give the opportunity to greatly expand knowledge on the topic and work out the practical part. During the lesson, teachers dropped links to various sites where work, experiments, study videos, an interactive test or a game related to learning took place. Students are allowed to use headphones so they do not disturb each other while looking at the material on the phone and doing individual work. In math lessons, we used graphing apps and different kinds of calculators. Besides, it was possible to use

their electronic version instead of ordinary textbooks, working via a link via phone, smartphone, or tablet.

Thus, we can conclude that because phones have long been used by students in America, a certain culture of their use has already developed there. The phone for the modern American student is not used as entertainment or to cheat in class. It is a good way for them to organize knowledge and self-monitor what they are learning.

Compared to the American experience, I can say that our students do not often use their phone to study. Our teachers do not really like to use a cell phone, seeing it as a cheat sheet, and even prohibit its use. From my point of view, it deprives students of the opportunity to work with interesting materials when studying program topics. I think that if you make the phone a part of learning, especially in the upper grades, students will very quickly accept these rules.

In asking myself this question, I, along with my teacher, conducted a small survey among students and teachers about the use of phones in the classroom. Because the survey was conducted through the use of a Google form, it included teachers and students from both rural and urban schools in our area, both specialized and general education. A total of 50 respondents. The results of the survey are interesting. To the question «What is your attitude towards the use of telephones in the classroom,» 37.5 % responded that it is useful, and the remaining 62.5 % identified the possibility of using the phone only in high school. And not a single respondent, neither among students nor among teachers, answered that phones should be forbidden in school. The results of the survey are shown in Figure 1.

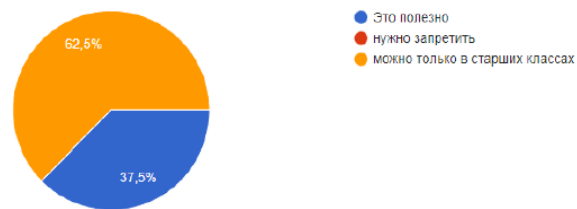

Figure 1 – Whether to Use the Phone in the Classroom

Thus, we can conclude that teachers and students are ready to use mobile technology to expand the educational space. One of the questions of the questionnaire was a question about what you use your phone for in the classroom. The results of the answers are shown in Figure 2.

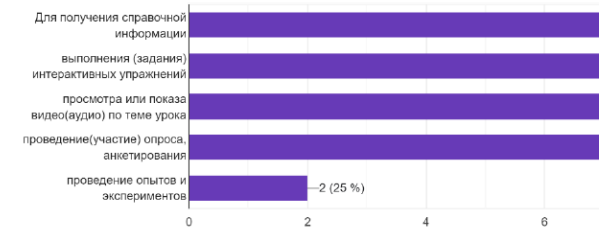

Figure 2 – Results of the survey

Making conclusion, we can say that teachers in Kazakhstan are beginning to use mobile learning technologies in the classroom. Recently, in the training of young professionals, in advanced training courses, the training undergraduates, the problem is increasingly raised and research on the methodological foundations of the use of mobile technology in the school course and in higher education institutions is conducted. As a result of this work, there are methodological recommendations and the author's mobile applications.

Within the walls of our Lyceum teachers, although not on a permanent basis, use various methods of introducing elements of mobile learning in the structure of the lesson, through the use of links to interactive exercises of learning platforms, conducting testing through Google forms, and the use of ready-made tests. Authors' digital educational resources working on a mobile basis are also created. As an example, the use in our lyceum of the author's mobile application by T.F. Medvedeva, teacher of computer science, when studying the topic «Artificial Intelligence». Second-year students have the opportunity to expand their knowledge and consolidate their skills on this complex topic. The working screen of the program is shown in Figure 3.

Figure 3 – Artificial Intelligence mobile app

In computer lessons, we also use information from the author's website of the teacher, at special courses on 3D-modeling we use training videos and the phone as a second screen. It is very convenient because it gives the opportunity to learn at your own pace, to better absorb the material. For easy access to the source, the teacher creates a QR code. That is why it is not obligatory to be in a group. It is enough to scan a code from the blackboard and start working with the material. An example of a QR code to go to the teacher's teaching site is given in Figure 4.

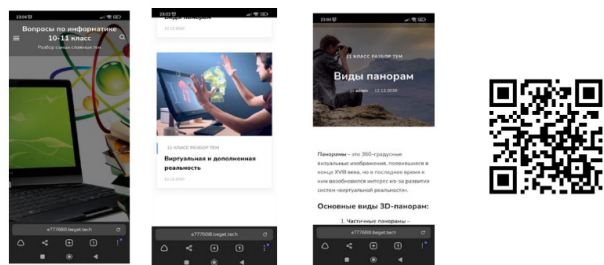

Figure 4 – Example of using a QR code

As education moves into the mobile sphere, it adapts to this environment, becoming more compact and interactive. In the mobile web, it is important that information can be absorbed in small chunks, that it fits the situation as clearly as possible, and that the process of interacting with the product is enjoyable at the same time. Accordingly, user habits are changing: learners increasingly want education to be simple, efficient, and fun. It has become possible to study wherever you are at any given moment: if you have a moment, if the mood strikes, you can open the app and practice some subject. Therefore, it has become much more convenient to study, and there is an opportunity to do it a little at a time, but often, which in the learning process is very important. To summarize, based on the material studied, we can conclude that the barrier of non-acceptance of cell phones in the classroom is beginning to be overcome by teachers.

REFERENCES

- 1 Polat E. S. New Pedagogical and Information Technologies in the Education System. – Moscow: Academia, 2002. – С. 272.
- 2 Modern Information Technologies in Education // State Educational Institution of Higher Professional Education «Shuisky State

Pedagogical University.» – URL: <http://sgpu2004.narod.ru/infotek/infotek2.htm> (access date: 15. 09. 2022).

3 Yarmakhov B. B. «One student: one device» – an educational model of mobile learning in school – Moscow: AMIprint Publishing House, 2013. – 244 p., ill.

4 Medvedeva T. F., Esenkulova T. D. «Innovative educational mobile technologies in the educational process» // Materials of the international scientific conference of young scientists, undergraduates, students and students. XXI Satpayev readings volume 18 – P. 100–104 PGU 2021

КОМПЬЮТЕРЛІК АНИМАЦИЯ – ДАМУЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

ҚАЛИБЕК С. Б.

оқушы, № 25 қазақ қыздар гимназиясы, Екібастұз қ.

АДАМОВА Ж. А.

и информатика пәнінің мұғалімі, № 25 қазақ қыздар гимназиясы,
Екібастұз қ.

Компьютерлік анимация-компьютердің көмегімен жасалған анимация түрі. Бүгінгі таңда ол ойын-сауық саласында да, өндірістік, ғылыми және іскерлік салаларда да кеңінен қолданылады. Компьютерлік графиканың туындысы ретінде анимациялық суреттерді жасаумен айналысады.

Бұрын анимациялық мультфильмдер қолмен жасалынған, қарындаш пен сияны қолдана отырып көптеген қызықты және танымалы мультфильмдер пайда болған. Басында үлкен форматтағы компьютерлер қолданылды, олар негізгі кадрлар деп аталды. Содан кейін мультфильмдерді жасаушылар қуатты графикалық станцияларға көшті. Қазіргі уақытта қарапайым анимациялық фильм жасау үшін қарапайым жеке компьютердің қуаты жеткілікті.

Мақсаты: Компьютерлік анимацияны құру және болашағын зерттеу.

Таңдалған тақырыптың өзектілігі: Менің жұмысымның өзектілігі қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар өте тез дамып келе жатқандығымен анықталады, сондықтан мен бұл зерттеуді қажет деп санаймын мультфильм жасау үшін мультфильмдер жасаудың құпияларын білу керек, болашақта мен әртүрлі бейнелер жасай аламын деп сенемін. Сонымен қатар, менің сыныптастарым

мультфильмдер жасау мүмкіндігіне қызығушылық танытады деп үміттенемін.

Міндеттері:

- * Анимация жасауға арналған компьютерлік бағдарламаларға шолу және талдау жүргізу;
- * Қолдану аясын белгілеу;
- * Қарастырылған бағдарламаларды қолдана отырып, практикалық жұмыс жүргізу;
- * Сақтау әдістерін анықтау.

Анимация - латынның «anima» сөзінен шыққан ол дегеніміз жандандыру дегенді білдіреді. Кинода анимация көбінесе анимация деп аталады, ал компьютерде компьютердік анимация деп аталады.

Анимация (латынның multiplicatio сөзінен шыққан) – көбейту, үлкейту – қозғалмалы кескіндерді жасау процесі, жандандыру дегенді білдіреді. Анимациялық кино -бұл сурет салу немесе көлемді нысандар қозғалысының дәйекті кезеңдерін кадрлық түсіру арқылы жасалған кино өнерінің бір түрі. Анимация өнерінің бұл түрімен аниматорлар айналысады.

Анимация жас және ежелгі өнер түрі болып саналады. Жас, өйткені ол жақында өнер ретінде дами бастады. Компьютердің пайда болу дәуірінде экранда кез-келген кейіпкердің қозғалысының елесін жасай алатын компьютерлік бағдарламалар пайда болды.

Ежелгі, өйткені ежелгі дәуірден бастап біздің ата-бабаларымыз оның дамуындағы іс-әрекетті, қозғалысты бейнелеуге тырысқан. Бұған жүгіру елесін жеткізу үшін алты немесе он аяғы бар жануарлар бейнеленген қарапайым үнгірлердің суреттері және Мысыр пирамидаларында жасалған суреттер сериясынан алынған дәйекті әңгімелер және т. б. дәлел бола алады.

Компьютерлік анимацияның тарихы 1940–1950 жылдары адамдар компьютерлік графикамен тәжірибе жасай бастаған кезде басталды-ең алдымен Джон Уитни жасай бастады. Тек 1960 жылдардың басында, сандық компьютерлер кең таралған кезде, инновациялық компьютерлік графика үшін жаңа мүмкіндіктер пайда болды.

Бастапқыда негізінен ғылыми, инженерлік және басқа да зерттеу мақсаттарында қолданылды, бірақ 1960 жылдардың ортасына қарай көркемдік эксперименттер пайда бола бастады. 1970 жылдардың ортасында бұқаралық ақпарат құралдарында көптеген осындай әрекеттер басталды. Ол кезде компьютерлік графиканың көп бөлігі 2 өлшемді кескіндерді қамтыды, дегенмен компьютерлердің қуаты

ұлғайған сайын үш өлшемді реализмге қол жеткізуге көп көңіл бөлінді. 1980 жылдардың аяғында фотореалистік 3D фильмдерде пайда бола бастады, ал 1990 жылдардың ортасында 3D анимацияны бүкіл көркем фильм үшін қолдануға болатын нүктеге жетті.

Джон Уитни (1917–1995) – американдық аниматор, композитор және өнер тапқыш, оны көптеген адамдар компьютерлік анимацияның әкелерінің бірі деп санайды. 1940–1950 жылдары ол ағасы Джеймспен бірге ескі Аналогты зениттік компьютерлерге (Kerrison Predictors) негізделген арнайы құрылғымен түсірілген эксперименттік фильмдер сериясын жасады, олар жарық пен жарықтандырылған нысандарды басқаруға арналған серво - дискілермен қосылды-қозғалысты басқару суретінің алғашқы мысалын жасады. Уитнидің осы алғашқы кезеңдегі ең танымал жұмыстарының бірі - 1958 жылғы Альфред Хичкоктың «вертиго» фильміндегі анимациялық тақырып, ол графикалық дизайнер сол баспен бірге жұмыс істеді. 1960 жылы Уитни өзінің Motion Graphics Inc компаниясын құрды, ол негізінен фильмдер мен теледидар шығарумен айналысты, әрі қарай тәжірибелік жұмыстарды жалғастырды.

1968 жылы оның қозғалысты басқару моделінің алғашқы фотосуреті Стэнли Кубрик 2001 фильмінде қолданылды: Фарыштық одиссея, сонымен қатар қиғаш сурет техникасында. «Жұлдызды қақпалар»фильмінің финалында қолданылды.

Алғашқы бағдарламаланатын сандық компьютерлердің бірі Seac (Standard Eastern Automatic Computer) болды, ол 1950 жылы Мэриленд, АҚШ-тағы ұлттық стандарттар бюросында (NBS) пайдалануға берілді. 1957 жылы Компьютерлік пионер Расселл Кириш және оның командасы seac-ке «фотосуреттер бетіндегі қарқындылықтың өзгеруін бақылау» үшін барабан сканерін ұсынды және осылайша фотосуретті сканерлеу арқылы алғашқы сандық кескінді жасады.

Кириштің үш айлық ұлының бейнесі небары 176×176 пиксель болды. Олар компьютерді штрих-сызбаларды алу, нысандарды санау, таңбалардың түрлерін тану және осциллограф экранында сандық кескіндерді көрсету үшін қолданды. Бұл серпілісті барлық кейінгі компьютерлік кескіндерді өңдеудің бастаушысы ретінде қарастыруға болады және осы алғашқы сандық фотографияның маңыздылығын мойындай отырып, Life журналы 2003 жылы бұл кескінді «Әлемді өзгерткен 100 фотосуреттің»бірі деп атады.

1950 жылдардың аяғы мен 60-жылдардың басынан бастап негізгі кадрларға арналған сандық компьютерлер ірі ұйымдар мен университеттерде кең таралды және олар графикалық құрылғылармен және графикалық экрандармен жабдықталды. Демек, эксперименттер үшін жаңа өріс ашыла бастады.

Компьютерлік графикада анимация дегеніміз не?

Анимацияны құру әдістері үнемі дамып келеді, ал ойын жасаушылар мен киностудиялар үнемі осы әдістерді қолдана алатын талантты және шығармашыл тұлғаларды іздейді.

Төменде анимацияның негізгі түрлері қарастырылған, олардың көмегімен телешоулар, коммерциялық қосымшалар, компания логотиптері, фильмдер, бейнелер немесе ойындар үшін сандық кейіпкерлерді жасауға болады.

- Дәстүрлі анимация.
- 2D векторлық анимация.
- 3D компьютерлік анимация.
- Қозғалыс графикасы.
- Моушен стоп.

Дәстүрлі анимация.

Мөлдір қағаз парақтарына түрлі-түсті маркерлермен қаншалықты тез өзгертін кадрлар пайда болатынын көрдіңіз бе? Компьютерлік анимацияның бұл түрі дәстүрлі деп аталады. Ол кейіпкерлердің алдын-ала эскиздері үшін қолданылады. Бұл процесс өте қымбат және ұзақ болуы мүмкін, өйткені аниматорлар секундына 24 кадр жиілігіне негізделген әртүрлі кадрлар жиынтығын жасауы керек. Бұл әдіс негізінен компьютерлерде, сондай-ақ ескі Дисней мультфильмдерінің стилінде анимация жасауға мүмкіндік беретін арнайы компьютерлік бағдарламаларды қолданатын планшеттерде қолданылады.

Ең жиі қолданылатын анимация стилі. Оның жұмыстары салыстырмалы түрде тегіс жерде жасалады. Сонымен қатар, векторлық анимация дәстүрлі анимацияның кейбір әдістерін қабылдады. Шын мәнінде, бұл дәстүрлі анимация, кадрларға сурет салу және бояу деп аталатын өңдеуді қоспағанда.

Бұл процесс кезінде аниматорлар анимациялық кейіпкерлер салынған қағазға целлулоидтың жұқа мөлдір парақтарын орналастырады, содан кейін оларды пленкаға қайта салады. Соңында әр түрлі кейіпкерлері бар кадрлар бір-біріне сәйкес келеді және фильмнің мөлдірлігі жоғары болғандықтан, бұл әртүрлі

элементтер мен кейіпкерлердің композициясын жасауға мүмкіндік береді.

3D компьютерлік анимация.

3D анимациясы компьютерлік графикадағы анимацияның басқа түрлерінен мүлдем өзгеше. Олар композиция мен қозғалыстың бірдей принциптерін қолданғанымен, әртүрлі мәселелерді шешуде қолданылатын техникалық әдістер айтарлықтай ерекшеленеді. 3D анимациясында аниматор графикалық суретші болудың қажеті жоқ. Бұл сурет салудан гөрі қуыршақ ойынына көбірек ұқсайды.

Мұны компьютер жасаған кескіндер (CGI) деп те атайды. Олар компьютерлік аниматорлар анимацияны қалыптастыру үшін біріктірілген суреттер ағынын жасаған кезде пайда болады. Динамикалық және статикалық кескіндерді біріктіру компьютерлік графика көмегімен жүзеге асырылады. 3D форматында жасалған кейіпкерлер экранда сандық түрде көрсетіледі, содан кейін жақтаумен біріктіріледі, бұл әр модельді басқаша анимациялауға мүмкіндік береді.

Анимация жеке негізгі жақтауларда модельдер құру арқылы жасалады, содан кейін компьютер оларды «көбейту» арқылы жүзеге асырады, анимацияны кілттер арасында аралық жақтауды қосу арқылы түсіндіреді.

Сонымен қатар, әртүрлі уақыт кезеңдерінде объектінің әртүрлі бөліктерін білдіретін қисықтармен жұмыс істеуге көп уақыт кетеді. 3D анимациясында барлық кейіпкерлер ескерілуі керек, тіпті белгілі бір уақытта бірдей қыймылдарға мән көп аудару керек.

Анимацияның бұл түрлерінің басты айырмашылығы-дәстүрлі және 2D анимацияда суретші жеке кадрлармен жұмыс істейді, ал 3D анимацияда әрдайым үздіксіз ағын болады. Егер ол тоқтап қалса, ол қате ретінде қабылданады. Кейіпкер орнында тұрса да, әрдайым шындықтың елесін тудыратын кадрлардың үздіксіз ағымы болады.

Промо-роликтер, анимациялық логотиптер, фильмдердің алғашқы түрлері және қолданба жарнамалары қалай жасалатыны туралы ойландыңыз ба? Бұл қозғалмалы графикалық мәтіндер мен элементтер арқылы жасалады, немесе Мен оны қозғалыс графикасы деп атаймын.

Бұл кадрлар арасында тегіс қозғалыс жасау үшін анимациялық кадрлардың «көбеюін» қолданатын процесс. Кадрларды «көбейту» бағдарламалары көптеген эффекттерді жасау үшін анимацияны автоматты түрде өзгертетін сценарийлерді қолдайды.

3D композициясы бір-біріне қатысты қозғалатын жалпак элементтерден жасалады, бұл көлемнің елесін жасайды. Олар сонымен қатар дыбыстық эффекттермен немесе музыкамен бірге жүруі мүмкін. Мұндай нысандар мультимедиялық жобаларда жиі қолданылады.

Анимацияны құруға арналған үздік бағдарламалар.

Анимациялық суреттер сайттың бетін жандандыруға, келушілердің назарын аударуға және қиын нәрселерді оңай түсіндіруге мүмкіндік береді. Анимацияның көмегімен бірнеше суреттер байланысты және қызықты оқиғаға айналуы мүмкін. Мұндай қозғалмалы суреттерді жасау үшін тіпті тәжірибесіз қолданушы жұмыс істеуді үйренетін арнайы қосымшалар бар.

Adobe Animate. Adobe Animate қолданушыларға максималды мүмкіндіктер береді. Дегенмен, оны белгілі бір тәжірибе болған жағдайда ғана қолдануға болады. Жаңадан келген дизайнер қызметтік бағдарламаның мүмкіндіктерімен танысуға ондаған сағат жұмсауға мәжбүр болады. Бірақ тәжірибелі маман бірнеше сағат ішінде жақсы анимациялық бейнені, баннерді немесе түпнұсқа инфографиканы жасай алады.

Редактордың мүмкіндіктерінің бірі - жасалған анимацияны әлеуметтік желілерде бірнеше рет басу арқылы жариялау, анимациялық диаграммалармен жұмыс жасау. ДК-де анимацияға арналған осы бағдарламаның артықшылықтарының тізіміне Windows және MacOS-та жұмыс істеу, қазақ тілін қолдау және ондаған кіріктірілген шаблондар кіреді.

Қызметтік бағдарлама кадр жиілігін реттеуге және анимациялық суретті Full HD немесе 4K ажыратымдылығына түрлендіруге мүмкіндік береді. Басқа Adobe бағдарламаларымен синхрондау мүмкіндігі бар. Ал кемшіліктері ол жазылымның жоғары құны кіреді. Редактордың сынақ мерзімі бар, бірақ одан кейін лицензия түріне байланысты айына \$19.99 төлеуге тура келеді.

Blender. 2D анимациясына арналған ақысыз бағдарламалардың ішінде Blender – кәсіби жұмыс үшін өте күрделі және көп функциялы утилитаны бөліп көрсетуге болады. Көптеген аналогтардан айырмашылығы, оның ақылы жазылымы жоқ.

Бағдарлама құруға мүмкіндік береді және 3D форматта жасауға болады. Тіпті Blender функцияларымен танысуды жеңілдететін көптеген оқу материалдары бар.

Бағдарламаның ерекшеліктері арасында Windows және Linux қолдауы, қисықтар мен рендерлерді қарапайым модельдеу бар.

Бағдарламада түтін мен сұйықтықтың әсері, жұмсақ дене мен сұйықтықты модельдеу, бағыттағыштарды қолдану және салмақтың өзгеруі бар.

Утилитаның кемшіліктері – бұл аппараттық құралға салыстырмалы түрде жоғары талаптарға сәйкес болу керек. Іске қосу үшін сізге кемінде 4 Гб жедел жады бар компьютер және 1 Гб жады бар кіріктірілген графикалық карта қажет. Суретті жылдам өңдеу үшін-кем дегенде 8 Гб жедел жады және дискретті графика керек.

Synfig Studio. 2D анимациясын жасаушыларға арналған тегін бағдарламалық жасақтама. Бұл редактор көбінесе Adobe Flash-ке балама деп аталады. Оның мүмкіндіктері толыққанды мультфильмдер мен жарнамалық баннерлер жасау үшін жеткілікті.

Функциялардың ішінде нүктелік графиканы векторға түрлендіру, 50-ден астам сүзгілер, көптеген өзгерістер мен бұрмалаулар бар. Бағдарлама жедел жадты қажет етпейді (тек 1 Гб. жеткілікті). Әзірлеушілер сайтында 2 нұсқасы бар – стандартты және әзірлеушілер үшін үлкен функционалдылықты қамтамасыз етеді.

Бастапқы пайдаланушыға Synfig Studio интерфейсімен күресу қиын болады. Сондықтан, тіпті орыс тілінде де тегін оқу курсы қолданған жөн. Linux, Mac OS және Windows үшін қосымшаның нұсқалары қол жетімді және олар үнемі жаңартылып отырады. Анимацияны жасау кезінде сіз дыбысты да қолдана аласыз-оны кірістірілген аудио редакторында өңдеу ыңғайлы. Бағдарламалық жасақтаманың бір ғана минусы-бейнені ыңғайсыз экспорттау.

Render forest-нен бейне түйіндемені қалай жасауға болады? Күшті түйіндеме жасау – өтініш берушілердің басты мәселелерінің бірі. Бүгінгі таңда стандартты түйіндеме бәсекелестерден ерекшелену үшін жеткіліксіз. Түйіндеме әлеуетті жұмыс берушіге сіздің жеке тұлға ретінде кім екеніңізді және жана ұжымға қалай сәйкес келетіндігіңізді көрсетуі керек.

Көпшіліктен ерекшелену үшін керемет түйіндеме жасайтын құрал өте пайдалы болар еді. Егер сіз бұрын-соңды бейне форматында түйіндеме жасамасаңыз, онда оны жасайтын уақыт келді. Сіздің арманыңыздағы лауазымға жету үшін, renderforest бағдарламасында пайдалану жолдарын қарастырып, үйреніп алу керек.

Бейнетүсірілім түйіндемелері біртіндеп ізденушілер мен жұмыс берушілер үшін ең тиімді құралдардың біріне айналу.

Бақытымызға орай, бүгінгі таңда кез-келген адам бейнетүсірілім жасай алады, және бұл бізге онлайн бейне конструкторы көмектеседі.

Кәсіби бейнетүсірілім жасау бірнеше минутты алады. Платформада өңделетін шаблондардың біреуін таңдап, түйіндемеңізді интернетте жасаңыз.

Render forest көмегімен мультфильмді қалай жасауға болады? Біздің шаблондардың үлкен таңдауын қарап шығыңыз және сізге сәйкес келетінін таңдаңыз. Жылдам жасау үшін дайын жұмысты қолданыңыз немесе сахнаның артына көріністі қолмен қосыңыз, оларды үлкен сахна кітапханасынан таңдаңыз. Мультфильм дизайнерінің көмегімен көріністер мен оқиғаларды қайта конфигурациялаңыз және сіздің жобаңызға сәйкес келетін бейнені алыңыз.

Көріністерді ерекше ету үшін оларды түрлендіріңіз. Мәтін қосыңыз, түстер мен стильдерді өңдеңіз, өтулерді таңдаңыз. Сүйікті әуеніңізді Фон ретінде қосыңыз немесе дауыстық дауысты жүктеңіз және синхрондаңыз. Біздің мультфильм дизайнерінің икемді редакциялау құралдары мультфильмнің соңғы көрінісін бақылауға және сіздің брендiңізді толықтыратын бейне жасауға мүмкіндік береді.

Сіздің анимациялық шедеврiңіз дайын болғаннан кейін оны бүкіл әлемге көрсетудің уақыты келді. Бейне бірнеше минут ішінде дайын болады, содан кейін сіз оны қажетті сапада жүктеп аласыз немесе оны бір рет басу арқылы әлеуметтік желілерде бөлісе аласыз.

Қарапайым қадаммен анимацияны қалай құруға болады? Кәсіби мамандар жасаған анимациялық шаблондар жинағын қарап шығыңыз және ең жақсы нұсқаны таңдаңыз. Көріністерді жеке-жеке таңдау арқылы анимацияны нөлден жасаңыз немесе алдын-ала дайындалған сюжетті қолданыңыз.

Қажетті шаблонды таңдағаннан кейін оны жобаңызға өңдеу уақыты келді. Бейнелер мен суреттерді жүктеп алыңыз, қаріптер мен стильді таңдаңыз және кең құралдар жиынтығымен түстерді реттеңіз.

Келесі қадамға көшудің уақыты келді – анимациясы бар бейнелер үшін аудио сүйемелдеуді орнату. Платформада қол жетімді жүздеген композициялардың бірін таңдауға, музыкалық тректі жүктеуге немесе дауыс қосуға болады. Немесе екеуін де қосыңыз! Сахналарды дауыс шеңберіне сәйкес синхрондау және жоба үшін тректі жүктеу үшін біздің жетілдірілген аудио редакторымызды пайдаланыңыз.

Бейне дайын болған кезде оны YouTube және басқа әлеуметтік желілерде бөлісуге, сондай-ақ құрылғыға жүктеуге болады. Сіз өзіңіздің есептік жазбаңыздағы «Менің бейнелерім» бөлімінде кез-келген уақытта жобаңызға оралып, өңдей аласыз.

Анимацияның болашағы. Қазіргі заманғы ойындар өте жетілдірілген анимацияға ие, бірақ оның көп бөлігі Мауа-да қарапайым негізгі кадрларды қолдана отырып немесе motion capture көмегімен жасалады.

Мен ойындардағы анимация өте дамыған екендігімен келісемін, оны жасайтын адамдар үлкен тәжірибеге ие. Бірақ сіз қандай кәсіпқой болсаңыз да, негізгі кадрларға арналған үстелге құлаған текшенің сенімді анимациясын жасау өте қиын. Көптеген адамдар анимацияның қолмен жасалғанын және текшенің нақты өмірде қалай құлайтынынан ерекшеленетінін міндетті түрде байқайды. Сондықтан кадрлық анимацияның басты мәселесі физикалық тұрғыдан дұрыс нәтижеге қол жеткізу қиын.

Анимация – балалар аудиториясына тарихи оқиғалар мен олардың кейіпкерлерінің сюжеттерін, ана тілі мен ұлттық мәдениеттің құндылығын әсем түрде жеткізуге мүмкіндік беретін сиқырлы құрал. Басқа тіл, басқа адамдардың дәстүрлері мен менталитеті – бұл біздің экранның бүгінгі көрінісі. Орыс эпостары мен Қытай аңыздарының кейіпкерлері болып табылатын көретін ұрпақтан не күтуге болады? Елдің болашағы бесіктен басталады!

Сондықтан, соңғы бес жылда «Қазақфильм» киностудиясында ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің қолдауымен тарихи тақырыптарға бірқатар мультфильмдер түсірілді. Ұлттық киноны қолдау мемлекеттік орталығының екінші питчингінің қорытындысы бойынша бес анимациялық жоба іске қосылды. Олардың әрқайсысы ұлттық рухты нығайту мақсатына қызмет етеді.

Ал болашағы жайлы айтатын болсақ, көптеген мамандардың ойынша компьютерлік анимация көптеген дәстүрлі фильмдердің орнын ауыстырады, жасанды интеллектке платформалар жасауға болады, 3D бастап 5D форматтағы роботтар жасауға болады.

Қорытынды.

Жұмыс барысында мен мультфильмдерді көру және жасау – ол көңілді, қызықты және оңай екенін түсіндім, қазіргі таңда Renderforest-тың көмегімен өз анимациям мен мультфильмдерімді жасай алатыныма көзім жетті. Анимациялық жұмыстар аса қиын емес, оның керекті нұсқаулығын сақтай отырып логотиптен бастап анимациялық кейіпкерді таңдауға, оған керекті қыймылдар жасауға

болады. Осылайша, біз өзімізге жағымды эмоциялар жасай аламыз, мүмкін біреулеріміз үшін бала кездегі армандарымызды орындай алармыз. Біз анимацияның ұғымы мен тарихын, алғашқы сандық суреттер және алғашқы компьютерлік фильмдерді зерттедік. Компьютерлік анимацияның болашағы мен жасау жолдарын қарастырдық.

Менің зерттеуімнің өзектілігі, мақсаты, гипотезасы орындалды. Анимациялық жасау сырларын аштық, әр адам жасына қарамастан анимация жасай алады, ең бастысы үйренуге ынта мен мотивация болса. Керекті міндеттерді жасай отырып алға қойған мақсатқа қол жеткіздік, керекті әдістерді қолдандық, олардың тамаша пайдасын көрдік.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Асенин С. В. экран сикыршылары – М., «Өнер», 1974. – 145 б.
- 2 Үлкен энциклопедиялық сөздік. М.: ғылыми. «Үлкен қазақ энциклопедиясы» басылымы, 1998 ж.
- 3 Жако Вано «Боялған фильм», электрондық кітап.
- 4 Гамбург Е., Наубаева В. А., Жанданған суретшілері, КСРО Кинематографистер одағы, 1984 ж.
- 5 Ожегов С. И., Шведова Н. Ю., түсіндірме сөздіктер. М., «Technology» ЖШС, 2003.
- 6 Саймон М., жеке мультфильмді қалай жасауға болады. – NT Press, 2006.

7.2 Заманауи физика-математикалық ғылымдардың жағдайы 7.2 Современное состояние физико-математических наук

НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА ФУНКЦИИ $f(n,t) = \frac{n+1}{t+1}$ И ИХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВО

ЕСИМХАНОВА Г. Т.

ученик 11 класса, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г.Павлодар
САБЕШ Т. А.

ученик 10 класса, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г.Павлодар
ОСПАНОВА М. К.

учитель математики, Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

В данной работе рассматривается функция двух переменных $f(n,t) = \frac{n+1}{t+1}$. Выбор изучения данной функции основан на том, что функция не рассматривалась ранее, как отдельная функция. В результате исследования были изучены определения функции двух переменных, нескольких переменных, графики функций двух переменных и их свойства [1, с. 5–15], [2, с.5], [3, с. 3–4], [4, с. 31–77], [5, с.21], [6, с.5], [7, с.10], [8, с.461], [9, с. 503–504], [10, с. 164–165].

Для функции $f(n,t) = \frac{n+1}{t+1}$ решали ряд простых задач:

Задача 1. Показать, что выполняется равенство $f(n_1,t) + f(n_2,t) = f(n_1 + n_2 + 1,t)$.

Решение.

$$f(n_1,t) + f(n_2,t) = \frac{n_1+1}{t+1} + \frac{n_2+1}{t+1} = \frac{(n_1+n_2+1)+1}{t+1} = f(n_1 + n_2 + 1,t)$$

Задача 2. Выразить функцию $f(n_1 + n_2 + n_3 + 2,t)$ через $f(n,t)$.

Решение.

$$f(n_1 + n_2 + n_3 + 2,t) = \frac{(n_1 + n_2 + n_3 + 2) + 1}{t+1} = \frac{n_1 + n_2 + n_3 + 3}{t+1} = \frac{n_1+1}{t+1} + \frac{n_2+1}{t+1} + \frac{n_3+1}{t+1} = f(n_1,t) + f(n_2,t) + f(n_3,t)$$

Задача 3. Выразить функцию $f(n_1 + n_2 + n_3 + n_4 + 3,t)$ через $f(n,t)$.

Решение.

$$f(n_1 + n_2 + n_3 + n_4 + 3,t) = \frac{(n_1 + n_2 + n_3 + n_4 + 3) + 1}{t+1} = \frac{n_1 + n_2 + n_3 + n_4 + 4}{t+1} = \frac{n_1+1}{t+1} + \frac{n_2+1}{t+1} + \frac{n_3+1}{t+1} + \frac{n_4+1}{t+1} = f(n_1,t) + f(n_2,t) + f(n_3,t) + f(n_4,t)$$

В результате решения данных задач мы увидели, что с увеличением n_i увеличивается сумма простых функций. Тогда мы выдвинули гипотезу, что для любых натуральных чисел $n_1, n_2, n_3, \dots, n_q$ справедливо равенство:

$$f(n_1 + n_2 + n_3 + \dots + n_q + (q-1)t) = f(n_1, t) + f(n_2, t) + f(n_3, t) + \dots + f(n_q, t) = \sum_{r=1}^q f(n_r, t),$$

где $q \geq 2$ и $t \geq 1$ - натуральные числа. Таким образом, мы поставили цель исследования - определить и вывести некоторые свойства функции $f(n, t) = \frac{n+1}{t+1}$ и доказать их. С помощью индуктивного метода решения и анализа литературы была доказана теорема и следствия, которые углубляет и дополняет теоретические основы функций двух переменных:

Теорема. Пусть $n_1, n_2, n_3, \dots, n_q$ - любые натуральные числа, $q \geq 2$ и $t \geq 1$ - натуральные числа, тогда справедливо равенство:

$$f(n_1 + n_2 + n_3 + \dots + n_q + (q-1)t) = f(n_1, t) + f(n_2, t) + f(n_3, t) + \dots + f(n_q, t) = \sum_{r=1}^q f(n_r, t) \quad (1)$$

Доказательство.

$$\begin{aligned} f(n_1 + n_2 + n_3 + \dots + n_q + (q-1)t) &= \frac{n_1 + n_2 + n_3 + \dots + n_q + (q-1)t + 1}{t+1} = \\ &= \frac{(n_1+1) + (n_2+1) + (n_3+1) + \dots + (n_{q-1}+1) + (n_q+1)}{t+1} = \frac{(n_1+1)}{t+1} + \frac{(n_2+1)}{t+1} + \frac{(n_3+1)}{t+1} + \dots + \\ &+ \frac{(n_{q-1}+1)}{t+1} + \frac{(n_q+1)}{t+1} = f(n_1, t) + f(n_2, t) + f(n_3, t) + \dots + f(n_q, t) = \sum_{r=1}^q f(n_r, t). \end{aligned}$$

Рассматривая частные случаи свойства функции $f(n, t) = \frac{n+1}{t+1}$, вывели следствия из теоремы (1).

Для этого решали ряд задач:

Задача 1. Выразить функцию $f(2n+1, t)$ через $f(n, t)$.

Решение.

$$f(2n+1, t) = \frac{(2n+1)+1}{t+1} = \frac{2(n+1)}{t+1} = 2f(n, t).$$

Задача 2. Выразить функцию $f(3n+2, t)$ через $f(n, t)$.

Решение.

$$f(3n+2, t) = \frac{(3n+2)+1}{t+1} = \frac{3(n+1)}{t+1} = 3f(n, t).$$

Задача 3. Выразить функцию $f(4n+3, t)$ через $f(n, t)$.

Решение.

$$f(4n+3, t) = \frac{(4n+3)+1}{t+1} = \frac{4(n+1)}{t+1} = 4f(n, t).$$

Следствие 1. Если $n_1 = n_2 = n_3 = \dots = n_q = n$, тогда из (1) следует $f(n \cdot q + (q-1)t) = q \cdot f(n, t)$

Доказательство. Проверяем непосредственно из равенства (1)

$$f(n \cdot q + (q-1)t) = \frac{n \cdot q + (q-1)t + 1}{t+1} = \frac{n \cdot q + q - 1 + 1}{t+1} = \frac{q(n+1)}{t+1} = q \cdot f(n, t)$$

Следствие 2. Пусть $n_1 = 1, n_2 = 2, n_3 = 3, \dots, n_q = q$. Тогда $f(1+2+3+\dots+q) + (q-1)t = f(1, t) + f(2, t) + f(3, t) + \dots + f(q, t) = \sum_{r=1}^q f(n_r, t)$

Доказательство. Аналогично предыдущему доказательству.

$$\begin{aligned} f(1+2+3+\dots+q) + (q-1)t &= \frac{(1+2+3+\dots+q) + (q-1)t + 1}{t+1} = \frac{(1+2+3+\dots+q) + q}{t+1} = \\ &= \frac{(1+1) + (2+1) + (3+1) + \dots + (q+1)}{t+1} = \frac{(1+1)}{t+1} + \frac{(2+1)}{t+1} + \dots + \frac{(q+1)}{t+1} = \\ &= f(1, t) + f(2, t) + f(3, t) + \dots + f(q, t) \end{aligned}$$

В результате исследования поставленные задачи были реализованы, предложенная гипотеза оказалась верной. Аналитическими методами доказано свойство функции $f(n, t) = \frac{n+1}{t+1}$ и ее частные случаи. Выдвинутое свойство и ее доказательство ориентировано для углубленного изучения функций двух переменных.

ЛИТЕРАТУРА

1 Исмоилов Д. И., Даниярова Ж. К. Фундаментальные разделы математики, издательство LAP LAMBERT Akademik Publishing, 2018, стр.5–15.

2 Лелевкина Л. Г., Функции двух и нескольких переменных, учебно-методическое пособие, Бишкек, Издательство КРСУ, 2010 г., стр. 5.

3 Береговая Т. А. Функции многих переменных. Нижегородский государственный архитектурно-строительный университет, Н. Новгород, ННГАСУ, 2009, стр. 3–4.

4 Бермант А. Ф., Курс математического анализа, часть I, Москва, ГИФМЛ, 1969 г., стр. 31–77.

5 Никольский С. М. Курс математического анализа Т. 1, Москва «Наука», Главная редакция физико-математической литературы, 1983 г., стр.21.

6 Никитина О. Г. Функции нескольких переменных. Дифференциальное исчисление: учебное пособие, Пенза, 2013 г., стр.5.

7 Болотникова О. В. Функции нескольких переменных, учебное пособие, Пенза, Издательство ПГУ, 2013, стр.10.

8 Ильин В. А. и др. Математический анализ. Начальный курс, Москва, Издательство МГУ, 1985г., стр. 461.

9 Зорич В. А. Математический анализ, часть I, Москва, Издательство МЦНМО, 2012 г., стр. 503–504.

10 Гурьянова К. Н. Математический анализ, учебное пособие, Екатеринбург, Издательство Уральского университета, 2014 г., стр. 164-165.

МЕТОД ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕРАВЕНСТВА О СРЕДНИХ К ДРОБНЫМ И РАЦИОНАЛЬНЫМ ВЫРАЖЕНИЯМ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ

ИЛЬИНА А.

ученик 12 «Е» Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
КОЛЕНЧЕНКО У.

ученик 12 «F», Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар
ПРОСКОКОВА А. В.

Назарбаев интеллектуальная школа ХБН, г. Павлодар

Тенденция закономерностей социального и экономического развития заключается в понимании сути средней посредством обобщения единичного и случайного. Изучение понимания сути средних величин берет свое начало в школьном курсе физики и математики, где изучаются такие средние величины как среднее арифметическое, среднее геометрическое, среднее квадратичное и среднее гармоническое. Между ними существуют соотношения, которые исследованы учеными. Французский математик О. Коши сопоставил две средние величины, сделал вывод о том, что среднее арифметическое n чисел всегда не меньше среднего геометрического этих чисел. Неравенство Коши используется при решении уравнений, неравенств и систем методом оценок, а также при доказательстве различного рода неравенств при решении олимпиадных задач. Актуальность работы заключается в применении классических неравенств о средних в различных разделах математики и очень любопытно, что у этих на первый взгляд чисто алгебраических неравенств есть красивые геометрические интерпретации.

Развитие теории неравенств с переменными за последние сто лет привело к появлению в ней необычайного разнообразия методов и направлений, что и стало предметом нашего исследования.

Исследовательская часть:

Проблемная задача:

Через точку, лежащую внутри треугольника, проведены три прямые, параллельные его сторонам. Они разбивают треугольник на 6 частей, три из которых треугольники, а оставшиеся 3 параллелограммы. Площади получившихся треугольников равны S_1, S_2 и S_3 . Найдите площадь исходного треугольника. Площади получившихся параллелограммов равны P_1, P_2 и P_3 . Найдите площадь исходного треугольника.

Решение проблемной задачи известным способом:

Пусть $SMDE = S_1, SMHF = S_2, SMKП = S_3, BC = a, BD = a_1, DE = a_2, EC = a_3$ Тогда $a = a_1 + a_2 + a_3$. Треугольники ABC, KPM, MDE и HMF подобны, т.к. их соответствующие стороны параллельны. Тогда

$$\frac{S_1}{S} = \frac{DE^2}{BC^2} = \frac{a_1^2}{a^2}; \frac{S_2}{S} = \frac{MF^2}{BC^2} = \frac{a_2^2}{a^2}; \frac{S_3}{S} = \frac{PM^2}{BC^2} = \frac{a_3^2}{a^2}; 1 = \frac{a_1}{a} + \frac{a_2}{a} + \frac{a_3}{a} = \sqrt{\frac{S_1}{S}} + \sqrt{\frac{S_2}{S}} + \sqrt{\frac{S_3}{S}} = \sqrt{\frac{S_1 + S_2 + S_3}{S}};$$

$$S = (\sqrt{S_1} + \sqrt{S_2} + \sqrt{S_3})^2$$

Пусть $S_{AKMH} = P_1, S_{BDMP} = P_2, S_{CFME} = P_3$. Если в пункте 1) точка M лежит на стороне AB , то $S_3 = 0, S_2 = S_{AMF}, S_1 = S_{BME}$, поэтому $S = (\sqrt{S_1} + \sqrt{S_2})^2$. Тогда $S_{CFME} = S - S_1 - S_2 = (\sqrt{S_1} + \sqrt{S_2})^2 - S_1 - S_2 = 2\sqrt{S_1S_2}$, т.е. $S_{CFME} = 2\sqrt{S_1S_2}$. Применяя эту формулу к треугольникам

$$APF, BKE, CDH, \text{ получим } P_1 = 2\sqrt{S_1S_2}, P_2 = 2\sqrt{S_1S_2}, P_3 = 2\sqrt{S_1S_2}.$$

Решим эту систему относительно неизвестных S_1, S_2, S_3 . Умножая все $P_1P_2P_3 = 8S_1S_2S_3, S_2S_3 = \frac{P_1P_2P_3}{8S_1}$ уравнения, получим $P_1P_2P_3$. Подставим это

в первое уравнение $P_1^2 = 4 * \frac{P_1P_2P_3}{8S_1}, S_1 = \frac{P_2P_3}{2P_1}$. Аналогично получим, что $S_2 = \frac{P_1P_3}{2P_2}, S_3 = \frac{P_2P_1}{2P_3}$. Подставим эти значения в формулу пункта 1)

$$S = \left(\sqrt{\frac{P_1P_3}{2P_2}} + \sqrt{\frac{P_2P_3}{2P_1}} + \sqrt{\frac{P_2P_1}{2P_3}} \right)^2 = \frac{(P_2P_3 + P_1P_3 + P_2P_1)^2}{2P_1P_2P_3}$$

Алгебраическая интерпретация:

Возьмем любой треугольник со сторонами $\langle a, b, c \rangle$ и поставим любую внутреннюю точку и проводим прямые проходящие через данную точку и параллельные сторонам треугольника. Доказать, что $\sqrt{S_\Delta} = \sqrt{S_1} + \sqrt{S_2} + \sqrt{S_3}$.

Задача №1

Пусть задан треугольник $\triangle ABC$ и Q – внутренняя точка треугольника.

Проведем через эту точку параллельные прямые к сторонам треугольника. Тогда получим 3 треугольника с

площадями S_1, S_2 и S_3

и 3 четырехугольника с

площадями

P_1, P_2 и P_3 (см. рис.1) (рис.1)

Справедливо следующее

утверждение

$$\sqrt{S_{\Delta}} = \sqrt{S_1} + \sqrt{S_2} + \sqrt{S_3}; S_1 =$$

$$SQDE; S_2 = SQLG;$$

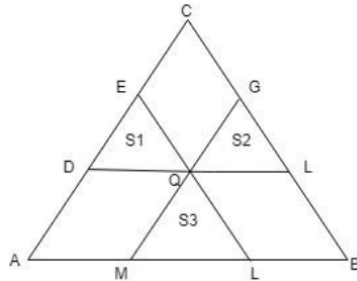
$$S_3 = SQML; S_{\Delta} = SABC$$

Доказательство:

Вспользуемся

подобием треугольников.

$$SS_1 = k_2^2; SS_2 = k_1^2; SS_3 = k_3^2, \text{ где}$$

$\Delta k_1, k_2$ и k_3 определяются следующим образом.

$$(2) \quad \frac{GQ}{AC} = k_1; \frac{MN}{AC} = k_2; \frac{QD}{AC} = k_3$$

$$(3) \quad GQ + MN + QD = AC$$

На основании (1) и (2)

$$(4) \quad \sqrt{\frac{S_1}{S_{\Delta}}} = k_1; \sqrt{\frac{S_2}{S_{\Delta}}} = k_2; \sqrt{\frac{S_3}{S_{\Delta}}} = k_3$$

Сложим их почленно

$$(5) \quad k_1 + k_2 + k_3 = ACAC = 1$$

На основании формул (4) и (5)

На основании формул (4) и (5)

$$1 = k_1 + k_2 + k_3 = \frac{\sqrt{S_1}}{\sqrt{S_{\Delta}}} + \frac{\sqrt{S_2}}{\sqrt{S_{\Delta}}} + \frac{\sqrt{S_3}}{\sqrt{S_{\Delta}}} \Rightarrow (6) \quad 1 = \frac{\sqrt{S_1} + \sqrt{S_2} + \sqrt{S_3}}{\sqrt{S_{\Delta}}} \Rightarrow$$

$$\sqrt{S_{\Delta}} = \sqrt{S_1} + \sqrt{S_2} + \sqrt{S_3}$$

Задача №3

$$\triangle ABC, (7) \quad \frac{\sqrt{c}}{\sqrt{a+b}} + \frac{\sqrt{a+b}}{\sqrt{c}} \geq 2$$

$$c + (\sqrt{a} + \sqrt{b})^2 \geq 2\sqrt{c} * (\sqrt{a} + \sqrt{b});$$

$$c + a + b + 2\sqrt{ab} \geq 2\sqrt{c} * (\sqrt{a} + \sqrt{b});$$

$$p = \frac{a+b+c}{2} \geq \sqrt{c} * (\sqrt{a} + \sqrt{b}) - \sqrt{ab};$$

В частности, если $\sqrt{c} = \sqrt{a} + \sqrt{b}$, то в (6) будет равенство;

В проекте 2018-2019 гг., выполненном учащейся нашей школы, было доказано равенство $\sqrt{S_{\Delta}} = \sqrt{S_1} + \sqrt{S_2}$;

$$1 = \frac{S}{2} = \frac{b * h_b}{2}; S_2 = \frac{b * h_a}{2}; \sqrt{S_T} = \sqrt{S_{\Delta_1}} + \sqrt{S_{\Delta_2}}; \sqrt{S_{\Delta_1}} + \sqrt{S_{\Delta_2}} = \sqrt{S_{A_1}} + \sqrt{S_{A_2}} +$$

$$\sqrt{S_{A_3}} + \sqrt{S_{B_1}} + \sqrt{S_{B_2}} + \sqrt{S_{B_3}} \Rightarrow$$

$$\sqrt{S_T} = \sqrt{S_{A_1}} + \sqrt{S_{A_2}} + \sqrt{S_{A_3}} + \sqrt{S_{B_1}} + \sqrt{S_{B_2}} + \sqrt{S_{B_3}}$$

Упростить:

$$2 \leq \frac{\sqrt{a_j}}{\sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j}} + \frac{\sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j}}{\sqrt{a_j}}$$

$$2 \leq z + \frac{1}{z} = \frac{\sqrt{a_j}}{\sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j}} + \frac{\sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j}}{\sqrt{a_j}} = \frac{a_j + (\sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j})^2}{\sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j} * \sqrt{a_j}}$$

$$a_j + (\sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j})^2 = 2 * \sum_{i=1; i \neq j}^n \sqrt{a_j} * \sqrt{a_j}$$

Тригонометрическая интерпретация:

Теорема №1

$$1 = \frac{A_1 + B_1}{C_1 + D_1}; A_1 = \sqrt{\alpha + \sqrt{\beta}}; B_1 = \sqrt{\alpha - \sqrt{\beta}}; (\alpha \geq \sqrt{\beta}); C_1 = \sqrt{\gamma + \sqrt{\delta}};$$

$$D_1 = \sqrt{\gamma - \sqrt{\delta}}; (\gamma \geq \sqrt{\delta})$$

$$1 = \sqrt{\alpha + \sqrt{\beta}}; B_1 = \sqrt{\alpha - \sqrt{\beta}}; (\alpha \geq \sqrt{\beta}); C_1 = \sqrt{\gamma + \sqrt{\delta}}$$

$$D_1 = \sqrt{\gamma - \sqrt{\delta}}; (\gamma \geq \sqrt{\delta})$$

$$\alpha = \frac{a+b}{2}; \beta = ab; \gamma = \frac{c+b}{2}; \delta = bc;$$

Доказательство теоремы №1

$$\frac{A_1 + B_1}{C_1 - D_1} = 1; \frac{\sqrt{2}}{\sqrt{2}} * \frac{A_1 + B_1}{C_1 - D_1} = 1$$

$$\sqrt{2}A_1 = \sqrt{2} * \sqrt{\frac{a+b}{2} + \sqrt{ab}} = \sqrt{a+b+2\sqrt{ab}} = \sqrt{(\sqrt{a} + \sqrt{b})^2} = \sqrt{a} + \sqrt{b}$$

$$\sqrt{2}B_1 = \sqrt{2} * \sqrt{\frac{a+b}{2} - \sqrt{ab}} = \sqrt{a+b-2\sqrt{ab}} = \sqrt{(\sqrt{a} - \sqrt{b})^2} =$$

$$\sqrt{(\sqrt{b} - \sqrt{a})^2} = \sqrt{b} - \sqrt{a}$$

$$\sqrt{2}C_1 = \sqrt{2} * \sqrt{\frac{b+c}{2} + \sqrt{bc}} = \sqrt{b+c+2\sqrt{bc}} = \sqrt{(\sqrt{b} + \sqrt{c})^2} = \sqrt{b} + \sqrt{c}$$

$$\sqrt{2}D_1 = \sqrt{2} * \sqrt{\frac{b+c}{2} - \sqrt{bc}} = \sqrt{b+c-2\sqrt{bc}} = \sqrt{(\sqrt{b} - \sqrt{c})^2} =$$

$$\sqrt{(\sqrt{c} - \sqrt{b})^2} = \sqrt{c} - \sqrt{b}; \frac{\sqrt{a} + \sqrt{b} + \sqrt{b} - \sqrt{a}}{\sqrt{b} + \sqrt{c} - \sqrt{c} + \sqrt{b}} = \frac{2\sqrt{b}}{2\sqrt{b}} = 1$$

Пример:

$$a = n; b = n+2; c = n+4$$

$$\sqrt{2}A_1 = \sqrt{2n+2+2\sqrt{n^2+2n}} = \sqrt{n} + \sqrt{n+2}; \sqrt{2}B_1 =$$

$$\sqrt{2n+2-2\sqrt{n^2+2n}} = \sqrt{n+2} - \sqrt{n}; \sqrt{2}C_1 =$$

$$\sqrt{2n+6+2\sqrt{n^2+6n+8}} = \sqrt{n+2} + \sqrt{n+4}; \sqrt{2}D_1 =$$

$$\sqrt{2n+6-2\sqrt{n^2+6n+8}} = \sqrt{n+4} - \sqrt{n+2}; \frac{\sqrt{n} + \sqrt{n+2} + \sqrt{n+2} - \sqrt{n}}{\sqrt{n+2} + \sqrt{n+4} - \sqrt{n+4} + \sqrt{n+2}} =$$

$$\frac{2\sqrt{n+2}}{2\sqrt{n+2}} = 1$$

Формулу, выведенную в данной работе, можно применять при решении различных олимпиадных и прикладных задач. Как пример, приводим свой вариант решения проблемной задачи, который, на наш взгляд является более рациональным. Следовательно, с помощью данной формулы можно не только выявлять больше данных о различных геометрических фигурах. Можно утверждать, что мы нашли тригонометрическую, алгебраическую и геометрическую интерпретации применения неравенств о средних. Следовательно, формулу можно применять при упрощении и доказательстве различных алгебраических и геометрических утверждений. Можно гипотетически предположить, что данная формула работает при проектировании и построении искусственных спутников Земли. Но этот вопрос пока остается открытым.

ЛИТЕРАТУРА

1 Исмоилович И. Д. «Фундаментальные разделы математики» 2019 г.

2 Верещагин Н. К., Шень А. «Лекции по математической логике и теории алгоритмов» 5-е издание, 2017 г.

3 Гельфонд «Решение уравнений в целых числах» 1960 г.

4 Довбыш Р. И. «Математические олимпиады, 906 самых интересных задач и примеров с ответами». 2008 г.

ИЗОМОРФИЗМГЕ ДЕЙІНГІ ДӘЛДІКПЕН
АЛГЕБРАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ЗЕРТТЕУ

САБЕШ Т. А.

11 сынып оқушысы, ХБН Назарбаев зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

САҒАТБЕК Г. Ж.

математика пәнінің мұғалімі, ХББ Назарбаев зияткерлік мектебі,
Павлодар қ.

M – бос емес жиын, n және m – нөлден басқа кез-келген натурал сандар болсын. M^n арқылы біз M жиынының элементтерінен құрылған берілген тізбектердің жиынтығын белгілейміз, яғни:

$$M^n = \{(a_1; a_2; \dots; a_n) / a_i \in M, i = 1; 2; \dots; n\}. \quad (1)$$

бұл жерде M^n деп M жиынының n – ші декарттық дәрежесін аламыз.

M жиынында анықталған n – орынды алгебралық операциясы үшін

$$f: M^n \rightarrow M, \quad (2)$$

бейнесі M жиынындағы бейнесі қабылданады.

$$n\text{-НІҢ } (a_1; a_2; \dots; a_n) \text{ } f \text{ бейнесін } f(a_1; a_2; \dots; a_n)$$

арқылы белгілеп және n - дегі f операциясындағы мәні деп атаймыз. Ескере кететін жайт, $n = 0$ болғанда 0-орынды операция деп M жиынының кейбір (ерекшеленген) элементі белгіленді.

M жиынында анықталуы мүмкін барлық m -жертгілікті операциялардың жиынтығы $F^{(m)}(M)$ арқылы белгіленеді.

M жиынында берілген барлық операциялардың жиынтығы $F(M)$ арқылы белгіленеді, яғни:

$$F(M) = \bigcup_{m \in N} F^{(m)}(M) \quad (3)$$

мұндағы M жиынында анықталған m – орынды (немесе m -арналы) қатынас деп M^n жиыны ішжиыны F жиынын белгіленеді.

Егер $(a_1; a_2; \dots; a_n) \in P$ болса, онда қатынасы $a_1; a_2; \dots; a_n \in M$ элементтерінде орындалады. Осы жағдайда $a_1; a_2; \dots; a_n$ элементтері P қатынасына жатады дейміз де

$$P(a_1; a_2; \dots; a_n) = a.$$

Кері жағдайда

$$P(a_1; a_2; \dots; a_n) = \text{ж.}$$

Егер $m = 0$ болса, онда 0-орынды қатынас үшін логикалық тұрақтылардың бірін немесе «а» немесе «ж», «ақиқат» және «жалған» туралы мағыналы идеялардың формальды аналогтары ретінде түсініледі.

M жиынында анықталған барлық қатынастардың жиынтығы $P^{(m)}(M)$ арқылы белгіленеді. Осы жиынтықта көрсетілген барлық қатынастардың жиынтығы $P(M)$ арқылы белгіленеді, яғни:

$$P(M) = \bigcup_{m=0}^{\infty} P^{(m)}(M) \quad (4)$$

Алгебралық жүйе деп F және P -операциялар мен қатынастардан тұратын бос емес M жиыны және C – осы жиынның белгіленген элементтері түсіндіріледі.

Алгебралық жүйені белгілеу үшін оның негізгі компоненттері M жиынтығы және сол жиында сипатталған F , P және C жиынтығынан тұратын жазба қолданылады:

$$M = \langle M; F; P; C \rangle.$$

Біз M жиынын және φ бейнесін (бір-біріне тәуелсіз) өзгерте отырып, біз бірдей типтегі әртүрлі алгебралық жүйелерді аламыз:

$$M = \langle M; F; P; C \rangle.$$

Біз M жиынын және φ бейнесін (бір-біріне тәуелсіз) өзгерте отырып, біз бірдей типтегі әртүрлі алгебралық жүйелерді аламыз:

$$(k; l; r; m_1; m_2; \dots; m_k; n_1; n_2; \dots; n_l) \quad (5)$$

Онда реттелген тізбек

$$\sigma = (F_1^{m_1}; F_2^{m_2}; \dots; F_k^{m_k}; P_1^{n_1}; P_2^{n_2}; \dots; P_l^{n_l}; c_1; c_2; \dots; c_r)$$

Алгебралық жүйе

$$M = \langle M; \varphi_{F_1^{m_1}}; \varphi_{F_2^{m_2}}; \dots; \varphi_{F_k^{m_k}}; \varphi_{P_1^{n_1}}; \varphi_{P_2^{n_2}}; \dots; \varphi_{P_l^{n_l}}; \varphi_{c_1}; \varphi_{c_2}; \dots; \varphi_{c_r} \rangle \quad (6)$$

Жүйені $\varphi\sigma$ арқылы

$$\varphi_{F_1^{m_1}}; \varphi_{F_2^{m_2}}; \dots; \varphi_{F_k^{m_k}}; \varphi_{P_1^{n_1}}; \varphi_{P_2^{n_2}}; \dots; \varphi_{P_l^{n_l}}; \varphi_{c_1}; \varphi_{c_2}; \dots; \varphi_{c_r},$$

Алгебралық жүйені болашақта төмендегідей белгілейміз:

$$M = \langle M; \varphi\sigma \rangle.$$

A және B алгебралық жүйелері бір-бірінің сөзсіз көшірмелері деген сөздердің аналогы ретінде изоморфизм ұғымы алынады. Бұл қатынас келесі түрде анықталады. Анықтама 1. Егер

$$M_1 = \langle M_1; \{f_i^{m_i} / i = 1; 2; \dots; k\}; \{\rho_j^{n_j} / j = 1; 2; \dots; l\}; \{a_s / s = 1; 2; \dots; r\} \rangle$$

$$M_2 = \langle M_2; \{g_i^{m_i} / i = 1; 2; \dots; k\}; \{\rho_j^{n_j} / j = 1; 2; \dots; l\}; \{c_s / s = 1; 2; \dots; r\} \rangle$$

$$(k; l; r; m_1; m_2; \dots; m_k; n_1; n_2; \dots; n_l)$$

$\Phi: M_1 \rightarrow M_2$ M_1 негізгі жиынның M_1 жүйесі M_2 негізгі жиын M_2 жүйесіне биективті бейнесі M_1 жүйесінің M_2 жүйесіне изоморфты бейнесі деп аталады, егер келесі шарттар орындалатын болса:

$$a) (\forall x_1; x_2; \dots; x_{m_i} \in M_1) (\Phi(f_i^{m_i}(x_1; x_2; \dots; x_{m_i})) =$$

$$= g_i^{m_i}(\Phi(x_1); \Phi(x_2); \dots; \Phi(x_{m_i}))) ; \quad (7)$$

(8)

$$(\forall x_1; x_2; \dots; x_{m_i} \in M_1) (\forall x_1; x_2; \dots; x_{m_i} \in M_1) ((\rho_j^{n_j}(x_1, x_2, \dots, x_{n_j}) = u) \Leftrightarrow$$

$$(\rho_j^{n_j}(\Phi(x_1); \Phi(x_2); \dots; \Phi(x_{n_j})) = u)); \quad (8)$$

$$b) \Phi(a_i) = b_i, i = 1; 2; \dots; r. \quad (9)$$

Жалпы жағдайда, нақты мысалдарды қарастырғандағыдай, шарт (7) негізгі операциялардың «сақталуы» шарты деп аталады; (8) шарт – негізгі предикаттардың «сақталуы» шарты және (9) шарт – таңдалған элементтердің «сақталуы» шарты.

Алгебралық жүйелер жиынында анықталған изоморфизм қатынасы (бинарлық қатынас) эквиваленттік қатынас болып табылады.

Осылайша, изоморфизм қатынасы арқылы қарастырылып отырған көптеген жүйелер эквиваленттік сыныптарға бөлінеді, осылайша жіктеу актісін жүзеге асыруға ықпал етеді.

Бұл эквиваленттік кластар изоморфизм түрлері деп аталады. Изоморфизмнің осы түрлерінің әрқайсысы өзінің барлық жүйелеріне бірдей «таза» түрде жалпы және жеке құрылымдық қасиеттерге ие.

Жоғарыда айтылғандай, изоморфты модельдер бірдей құрылымдық қасиеттерге ие. Бұл қасиеттердің көпшілігін предикаттар мен функцияларды есептеу тілінің формулалары арқылы білдіруге болады. Бұл қолтаңбаның предикаттарын есептеу тілінің формулалары арқылы жазуға мүмкіндік беретін алгебралық қолтаңба жүйелерінің құрылымдық қасиеттері изоморфизмде сақталады, яғни кез-келген изоморфизм класындағы барлық жүйелерде бірдей.

Абстракттілік принципінің қатаң тұжырымдауы келесі теоремаға әкеледі :

Теорема 1 Егер $M_1 = \langle M_1; \sigma \rangle$ және $M_2 = \langle M_2; \psi\sigma \rangle$ – σ сигнатурасының алгебралық жүйелері, Φ – M_1 жүйесінің M_2 жүйесіне изоморфты бейнесі және $A = A(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – σ сигнатурасының формуласы. Онда кез келген $a_1, a_2, \dots, a_n \in M$ үшін эквиваленттілік орындалады.

$$M_1 \models \varphi A(a_1, a_2, \dots, a_n) \Leftrightarrow (M_2 \models \psi A(\Phi(a_1); \Phi(a_2); \dots; \Phi(a_n)))$$

Сонымен қатар, егер A – σ сигнатурасының жалғасы болса, онда

$$(M_1 \models \varphi A) \Leftrightarrow (M_2 \models \psi A).$$

Бұл теореманың ерекше маңыздылығы – жұп изоморфты жүйелердің бірінде орындалатын қасиет еш дәлелдеусіз екінші жүйеде де орындалатынын анықтауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Колмогоров А. Н. Научные основы школьного курса математики. Первая лекция. Современные взгляды на природу математики // «Математика в школе», 1969, – №3.

2 Плоткин, Б. И. Группы автоморфизмов алгебраических систем. М.: Наука, 1966.

3 Дроботун Б.Н., Сагатбек Г. Ж. О возможностях педагогического отражения концепции изучения алгебраических систем с точностью до изоморфизма (I). Вестник Торайгыров университета. Серия физико-математическая, 2021, – №2, – С. 6–19.

4 Гончаров, С. С., Дроботун, Б. Н., Никитин, А. А. Методические аспекты изучения алгебраических систем в высшем учебном заведении – Новосибирск: НГУ, 2007.

ЕЖЕЛГІ ГРЕЦИЯНЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МЕКТЕПТЕРІ

ТУСУПОВА А. Ж.

ХБН Назарбаев зияткерлік мектебі, математика пәнінің мұғалімі, Павлодар

к

ТОЛЕУКЫЗЫ М.

ХБН Назарбаев зияткерлік мектебі, математика пәнінің мұғалімі, Павлодар

к

ИГІЛІКҚЫЗЫ А.

ХБН Назарбаев зияткерлік мектебі, 11 сынып оқушысы, Павлодар к

МОЛДАБЕК И. М.

ХБН Назарбаев зияткерлік мектебі, 11 сынып оқушысы, Павлодар к

Біздің дәуірімізге дейінгі соңғы ғасырларда Жерорта теңізі бассейнінде және оған жақын аудандарда мемлекет саясатында үлкен өзгерістер болды, нәтижесінде грек өзін-өзі басқаратын қала-мемлекеті гүлденіп, соның ықпалымен қазіргі заманғы математика дүниеге келді. Біздің заманымызға дейін алтыншы ғасырда Грецияның басты қаласы Иониядағы Милет болды, содан кейін Спарта мен Афиныға үстемдік өтті. Біздің заманымызға дейінгі 334 жылдан 337 жылға дейін Александр Македонскийдің жаугершілігінен кейін Афинаның күші шайқалып, Египеттегі Александрия грек әлемінің астанасы болды. Клеопатра патшайымының қайтыс болуы, біздің заманымызға дейінгі 30 жылы ежелгі өркениетке нүкте қойып, Египет толығымен римдіктердің бақылауына өтті. Македония мен Грецияны римдіктер біздің заманымызға дейін 146 жылы жаулап алған, бірақ Александрия 640 жылы мұсылмандардың шабуылына ұшырағанға дейін грек дәстүрлерінің ошағы болып қала берді [1, б. 358].

Біздің дәуірімізге дейінгі төртінші ғасырда Ежелгі Грецияда мәдениет пен ғылымның гүлденуі болды. Грек ғылымы Вавилон, Египет және басқа елдердің халықтарымен үнемі тығыз байланыста болғандықтан байытылып, кенейе түсті, бірақ грек ғалымдары тек

математикалық білімді игеруді қанағат етіп қана қоймай, сонымен қатар олар дерексіз және дедуктивті математиканы ойлап тапты. Гректердің дедуктивті дәлелдеуді талап етуі математиканың дамуындағы ерекше қадам болды, өйткені бұған дейін ешқандай өркениет тұжырымдарды тек нақты аксиомалардан туындайтын дедуктивті пайымдау негізінде алу идеясына жете алмаған еді [2, б. 149].

Грек ғалымдарының дедукция әдістеріне деген қызығушылығының бірден бір түсіндірмесін классикалық кезеңдегі грек қоғамының құрылымынан табуға болады. Осы кезеңдегі математиктер мен философтар көбінесе бір адам болды, олар кез-келген тәжірибелік іс-әрекет лайықсыз іс ретінде қарастырылған жоғарғы қоғам өкілдері болып саналды. Математиктер практикалық есептерді шешуде сандар мен кеңістікті қатынастар туралы дерексіз тұжырымдарды жөн көрді. Қоғамдық және саяси күрес жағдайында философтар мен тәлімгерлер өздерінің теорияларын және сонымен бірге жаңа математиканы ұсынды. Тарихта алғаш рет сыни тұрғыдан ойлайтын, оның алдындағы кез-келген ғалымдар тобына қарағанда дәстүрге аз араласатын философтар тобы (даналықты сүюшілер) математикалық сипаттағы мәселелерді оның пайдасынан гөрі мәнін түсіну үшін қарастыра бастады.

Математика сол кезеңде арифметика және геометрия (теориялық аспект) және логистика (есептеу аспектісі) болып бөлінді. Төменгі сатыдағы қоғам өкілдері мен құлдарға логистикамен айналысуға рұқсат берілді, философтар теориямен айналысты, бірақ грек ғалымдары, ең алдымен, геометрлер болғанын есте ұстаған жөн. Ежелгі грек математикасының классикалық даму кезеңі ұлы геометрлер – Евклид пен Аполлонийдің геометрия негіздері логикалық түрде топтастырылған және оларға жаңа зерттеулер қосылған еңбектерінің жалпылама тұжырымдары арқылы белгілі. Бізге толықтай жеткен жалғыз математикалық еңбек – Евклидтің «Бастауы», ол әдістері және формалары бойынша ең толық қамтылған және толығымен аяқталған еңбек болды. Грек геометриясының негізін қалаушы Евклидтің өзі Милет Талес және Пифагор сияқты өз еңбегін зерттеушілер туралы «математиканы әр адамға қол жетімді ілімге түрлендірушілер» деп атаған [3, б. 53].

Белгілі тарихи мәліметтер негізінде Грецияның негізгі философиялық және математикалық мектептерінің келесі хронологиялық кестесін жасауға болады:

- 1) Милет мектебі б. з. д. 640–479 жж: Фалес (б. з. д. 624–547 жж), Анаксимандр (б. з. д. 610–546 жж) Анаксимен (б. з. д. 585–525 жж);
 - 2) Пифагорлік мектеп б. з. д. 585–400 жж: Пифагор (б. з. д. 580–500 жж), Филолат (б. з. д. 5 ғ.); Таренталық Архит (б. з. д. 4 ғ.);
 - 3) Элейлік мектеп б. з. д. 6–5 ғғ.: Ксенофан б. з. д. 6 ғ., Парменид б. з. д. 5 ғ., Зенон Элейский (б. з. д. 490–430 жж);
 - 4) Софийлік мектеп б. з. д. 5 ғ.: Анаксагор (б. з. д. 500–428 жж.), Гипсий Элидский б. з. д. 5 ғ., Гиппократ Хиосский б. з. д. 5 ғ.;
 - 5) а) Школа Сократа; б) Атомисты 5–4 вв. до н. э.: Сократ (469–399 гг. до н. э.); в) Демокрит Абдерский (460–370 гг. до н. э.);
 - 6) Платонов Академиясы б. з. д. 529–388 жж.: Платон (б. з. д. 427–327 жж.);
 - 7) Евдокс (Кизики) мектебі б. з. д. 408–355 жж. жуық: Евдокс (б. з. д. 406–355 жж.);
 - 8) Перипатетиктер немесе Ликей мектебі, б.з.д. 335 жж. – б. з. 529 ж.: Аристотель (б. з. д. 384–322 жж.);
 - 9) Бірінші Александрлік мектеп: Евклид (б. з. д. 365–300 жж.), Архимед (б. з. д. 287–212 жж.), Эратосфен (б. з. д. 3 жж.);
 - 10) Екінші Александрлік мектеп: Гиппарх (б. з. д. 180–125 жж.); Папп, Менелай (1–2 ғғ.), Герон (1 ғ.), Диофант (3 ғ.), Прокл (410–485 жж.), Гипатия (4 ғ.).
- Ежелгі Грецияда математикалық және философиялық зерттеулер бір-бірімен тығыз байланысты болды. Ежелгі грек математикасы жоғарыда аталған мектептердің әрқайсысының жетістіктері арқылы дамыды.
- Әсіресе «Сандар әлемді билейді» деген тезисін алға тартқан Пифагор мектебі ерекше үлес қосты және сол идея екі мың жылдан кейін «Табиғат бізбен математика тілінде сөйлейді» (Галилей) деп тұжырымдалған еді. Бұл математиканың ақиқаттары белгілі бір мағынада нақты болмыстың ақиқаттары екенін білдірді. Екіншіден, пифагоршылар мұндай шындықтарды ашудың толық әдістемесін жасады. Алдымен, олар бастапқы, интуитивті айқын математикалық ақиқаттардың (аксиомалар, постулаттар) тізімін жасады. Содан кейін логикалық пайымдаулардың көмегімен (оның ережелері де бірте-бірте біртұтас болды) бұл ақиқаттардан жаңа тұжырымдар шығарылды, олар да ақиқат болуы керек. Дедуктивті математика осылай дүниеге келді. Гректер бұл тезистің дұрыстығын көптеген салаларда сынады: астрономия, оптика,

музыка, геометрия, кейінірек – механика. Барлық жерде әсерлі табыстар атап өтілді: математикалық модель даусыз болжау күшіне ие болды. Пифагоршылардың әлемдік үйлесімділікті бүтін сандарға (және олардың қатынасына) негіздеу әрекеті иррационал сандар ашылғаннан кейін күмән тудырды. Платондық мектеп (б. з. б. 4 ғ.) математиканың геометриялық негізін таңдады (Евдокс Книдский). Бұл жолда ежелгі математиканың ең үлкен жетістіктеріне қол жеткізілді (Евклид, Архимед, Аполлоний Пергелік және т.б.).

Грек математикасы ең алдымен мазмұнының байлығымен таң қалдырады. Осыған қарамастан, ежелгі грек математиктерінің қолжазбаларының көпшілігі және философтар жойылған. Грек мәтіндері бізге пайда болғаннан соң 500–1500 жылдан кейін жасалған тізімдер мен түсініктемелер түпнұсқалар, араб аудармалары және олардың латын тіліндегі аудармалары формасында жеткен.

Өкінішке орай, бізде Грек математикасының дамуының көптеген кезеңдерін сипаттайтын бастапқы көздер жоқ. Тірі қалған қолжазбалар христиан және ислам дәуіріне жатады және олар аз ғана уақыт ішінде Египет папирустарындағы жазбаларды толықтырады [4, б. 76]. Классикалық филология біздің дәуірімізге дейінгі төртінші ғасырға жататын мәтіндерді қалпына келтіруге мүмкіндік берді, соның арқасында бізде Евклид, Архимед, Аполлоний және ежелгі басқа да ұлы математиктердің басылымдары бар. Бұл мәтіндердің өзінде дамыған математикалық ғылым сипатталған. Грек математикасының қалыптасу дәуірін кейінгі шығармаларда келтірілген шағын фрагменттерге және философтар мен басқа да математикалық авторлардың жеке ескертулеріне сүйене отырып бағалау керек. Ежелгі мәтіндерге түсініктемелерге көптеген тапқырлық пен еңбек жұмсалды, соның арқасында біз осы ерте кезеңдегі көптеген мәліметтерді нақтылауға мүмкіндік алдық, бұл бізге Грек математикасының қалыптасу дәуіріндегі болжамды бейнесін беруге мүмкіндік берді [5, б. 105].

Қорытындылай келе, Грекия математикасы ежелгі дәуірде пайда бола бастағаннан өзінің сұлулығымен және бай мазмұнымен таң қалдыратынын атап өткіміз келеді. Көптеген заманауи ғалымдар өздерінің ашқан жаңалықтарының мотивтерін ежелгі ғалымдардан алғанын атап өтеді. Соның ішінде анализ бастамалары Архимедте, алгебраның түбірі Диофантта, аналитикалық геометрия Аполлонийде және т.б. Грек математикасының екі жетістігі олардың жасаушыларынан әлдеқайда асып түсті. Біріншіден, гректер математиканы логиканың нақты тұжырымдалған заңдарына

негізделген өзіндік әдістемесі бар тұтас ғылым ретінде құрды. Екіншіден, олар табиғат заңдары адам санасына түсінікті, ал математикалық модельдер олардың білімінің кілті деп жариялады. Осы екі жағынан ежелгі математика өте заманауи. Ортағасырлық Шығыс пен Еуропаның ортағасырлық ғалымдарында ежелгі математиканың фактілері мен идеяларының іргелі негізі болмаса, қазіргі математиканың дамуын елестету мүмкін еместігін де атап өтеміз. Грек математикасының әдістерін сыни тұрғыдан игеру математикадағы 17 ғасырдағы революцияның негізін құрады. Ал кейінірек, 19 және 20 ғасырларда, жаңа бағыттарды құру немесе жаңа теорияларды құру кезінде математиктер олардың Ежелгі Грецияда ойластырылған және басталған нәрселерді жетілдіретінін немесе енгізетінін бірнеше рет байқады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Башмакова И. Г. Лекции по истории математики в древней Греции. Сб. «Историко-математические исследования», вып. XI. Физматгиз, – М.» 1958. – 793 с.
- 2 Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: Рассказы о древнегреческой цивилизации // Наука и религия. Выпуск 8. – М., 1990. – 185 с.
- 3 Стройк Д. Я. Краткий очерк истории математики. – М.: Наука, 1990. – 232 с.
- 4 Рыбников К. А. История математики: Учебник. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 190 с.
- 5 Захарова О. А. Математические концепции ученых Античности и Востока – Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2013. – 153 с.

Мазмұны

Садықов Е. Т. Алғы сөзі.....	3
Пленарлық отырыс Пленарное заседание	
Торайғыров Е. М. Султанмахмут Торайғыров – выдающийся поэт и просветитель	4
Жамбакин К. Ж. Современное состояние и перспективы биотехнологии растений в Казахстане.....	8
Surender Kumar Dhankhar International cooperation between Agrotechnological University of Haryana and Toraigyr University.....	20
Берзинь А. У. Проведение фольклорных, этнографических и диалектологических экспедиций в условиях гомогенизации населения	22
Абзал Рымбек С. Торайғыров және Ертіс-Баян өңірі ақындарының мектебі.....	33
Кожокар В. А., Раделюк И. М., Тимошенко А. П., Колдашева А. И. Апробация методики дистанционного определения уровня засоленности (электропроводности) почв.....	36
1 Секция. Жаратылыстану ғылымдары 1 Секция. Естественные науки	
1.1 Биология мен экологияның өзекті мәселелері 1.1 Актуальные проблемы биологии и экологии	
Бокенова А. Ж., Темірқызы Ә. Гель-лактың ағзаға әсері	43
Файбыран Қ. Туған өлкенің экологиясы	47
Досов С. Д., Ассанова Ж. Т. Акваробот өзен-көлдердің ластануы мәселесін шешу құралы ретінде.....	55
Жанабаева А. Б., Джакипова М. А. Оқушылардың қозғалу белсенділігінің әр түрлі режимдерінде жұмысқа қабілеттілігін анықтау	60
Қайрулла Д. Д., Пшенбаева Л. Т. «Әртүрлі физикалық дайындықтағы 9–10 жастағы оқушылардың тыныс алу жүйесінің функционалдық жағдайының салыстармалы зерттелуі» ..	64

Нариман Д., Хамитова А. К., Адамова А. А. Система замкнутой циркуляции воды для выращивания осетровых рыб в лабораторных условиях	69
Тулегенова З. Р., САвоник М. П., Абикенова А. К., Камкин В. А., Могилюк С. В. Защитных зон промышленных предприятий г. Павлодар и г. Аксу.....	73
Чингинина А. Б., Исадилова А. Н. Использование стеклянного порошка в изготовлении бетона, как способ предупреждения экологической катастрофы.....	79
Sharipova N. B., Magzam A. R., Kisap A. S. The contribution of bioplastic to the development of the ecology	86

**1.2 Химия және химия саласының қазіргі жағдайы
1.2 Современное состояние химии и химической отрасли**

Baltabek A. B., Alibekov M. S. Current state of chemistry and the chemical industry. Current environmental threats due to the chemical industry	90
Ошал М. А., Хавдыл Ж. Топырақтың рН деңгейін зерттеудің маңызы.....	95

**1.4 Туризм ел дамуындағы перспективтік
Салалардың бірі ретінде
1.4 Туризм как одна из перспективных отраслей
В развитии страны**

Аллажар А., Сапарғалиев Ж. Ш. Екібастұз ауданында орналасқан тарихи нысандарға туристік маршрут	99
Құдайберген Д. Туризм дамытудағы жылқы малының тиімдігі	104
Леонов И., Шуленбаева А. С., Усенова З. М. Перспективы развития детско-юношеского туризма в Павлодарской области	110
Нұрлыбек Т. Ә., Амерғалиев И. Т., Мантай С. М. Настольная игра о достопримечательностях Казахстана «KZ WAY» как способ развития внутреннего туризма.....	113
Увалиева З. Р., Жангулова А. Б. «Toraig'yr» – жазғы әлеуметтік этнолагері	118

2 Секция. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар
2 Секция. Гуманитарные и социальные науки

2.1. Филологияның өзекті мәселелері
2.1. Актуальные проблемы филологии

Ашимжанова Д. А., Суюнова Г. С., Дерунова Е. Н. Функции художественного билингвизма в казахстанском рэпе (На материале творчества группы «Ирина Кайратовна»).....	123
Хасаева А. А., Оспанова А. Ж. Проблемы изучения английского языка	131
Чехова М. А., Шелихова Н. И. Мой родной язык – моё величие	138
2.2 Тарих, археология және этнографияның өзекті мәселелері 2.2 Актуальные вопросы истории, археологии и этнографии	
Альмуханов Н. Ж., Смаилов Р. Р. Из истории благотворительной деятельности предпринимателей Прииртышья: преемственность традиций	142
Амантай А., Калиева Н., Кульмаганбетова Р. А. Қарт талдықамыста туған Естай Беркімбауұлы және оның мол тарихи-Мәдени мұрасын зерттеу, сақтау және танымал ету.....	147
Бейсхан Б., Мақажанова С. Е. Менің қаламның көше атауларының тарихы.....	155
Жамалиден А. Қ., Алтаева А. Е. Өлкетанушы, ғалым Серік Имантайұлының өңіріміздің тарихын этимологиялық тұрғыдағы зерттеулері	162
Жупарова А., Шалкеева А., Сапарғалиев Ж. Ш. Екібастұз өңірі археологиясының ескерткіштері	168
Қайыр Ж. Г., Жакупов М. О. Аграрное движение в Казахстане.....	175
Қумпекеева Д., Темиров Н. Р. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйел бейнесінің қазіргі қоғамдағы орны мен рөлі	179
Литвиненко П., Аворовский Ю. В. Эпидемия черного мора	187
2.3 Психология ғылымы дамуының өзекті мәселелері 2.3 Актуальные проблемы развития психологической науки	
Здрок Е. М., Абигузина Р. Н. Разработка приложения с систематизированной информацией для поступающих в вуз.....	190

Ртишева Д., Носова Ю. А. Психологического барьеры у старшеклассников при изучении английского языка в школе.....	195
Сапаш Ә. С., Апбаз А. Н., Бабиқенова А. А. Эффективность телеграмм-канала «Мы вместе!» Для поддержки здоровых отношений в классе	200

2.4 Қазақ тіл білімі мен әдебиеттанудың өзекті мәселелері
**2.4 Актуальные проблемы казахского
языкознания и литературоведения**

Дуанова Д. Д., Куставлетова А. Б. Концепт «қатынас/общение» в казахской и русской лингвокультурах.....	206
Yelemessova Zh. R., Daulbayeva K. M. Analysis of the equivalence of modern teen literature translation from English into Kazakh by the example of the Kazakh translation of Harry Potter and the Philosopher's Stone.....	211
Ержан А., Дүрмекбаева А. Т. Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан.....	216
Жұман Д. Абай мен Шәкәрім өлеңдеріндегі «жүрек» сөзі арқылы адамның ішкі күйін таныту ерекшелігі.....	218
Қалиева Н. Ж., Кансейтова Ш. И. Терминдердің өмірдегі мағынасымен үндестігі (Қазақ тіл білімі терминдерін игерудің оңтайлы тәсілі).....	223
Құрманғазы Н., Заманбекова А., Шаймерденова А. Т. Оралхан Бөкейдің «Атау-кере» романындағы мифопоэтика	229
Үкібай А. Қ., Даулет М. Тәуелсіздік кезең лирикасы: ұлт тірегі – ауыл суреттері	236

**2.5 Павлодар Ертіс өңірінің мәдени
және рухани құндылықтары**
**2.5 Культурные и духовные ценности
Павлодарского Прииртышья**

Груша М. А., Петрова Т. С. «Музыкальные» памятники Павлодара	242
Жақишева А. А., Касимова К. Ф. Роль творчества детских авторов Павлодарского Прииртышья в формировании патриотизма.....	248
Қаиргельдинова М., Кульмаганбетова Р. А. Мектеп бағдарламасында сатира жанрын дамытудың жолдары: Жанат Тұрғанбекұлы және оның мол мұрасы	252

Каусар А., Алтын К. А., Маняпова Т. К.	
Ұлттың мәдени кодын сақтау бағытындағы қоғамдастықтардың бірлескен жұмысы.....	260
Ләкетбай З. Н., Бакбаева З. С.	
Мәшһүр Жүсіп және Әлкей Марғұлан шығармаларындағы қазақ фольклорының зерттелуі.....	265
Нурғалиева С. Н., Жанғурова А. Б.	
Жерлес өлкетанушы Серік Жаксыбаевтың кен өндірісі бағытындағы еңбектерінің құндылығы.....	272
Сапарбек Ә., Дюсеналин Б. Қ.	
Қазақ киіз үйінің генезисі.....	280
Шароня А., Алимсуренова А. А.	
Семейные ценности казахского и русского народов.....	286

2.6 Қазіргі білім беру процесі

2.6 Современный образовательный процесс

Бақыт Ә., Нурмакина А., Жумагулова Д. Х.	
The exciting pathway of learning a foreign language BY HIGH-SCHOOL PUPILS.....	294
Мантай С., Қуатова А. С., Арингазина А. М.	
Қазақ тілін дамытуға арналған «LEARN KAZAKH» білім беру сайтының ерекшеліктері.....	297
Оспанова А. Ж., Шаймерденова А. А.	
Цифровые онлайн инструменты как способ поддержки мотивации к изучению английского языка в условиях дистанционного обучения.....	304
Temirgaly A. T., Mamedova S. E.	
Active and interactive learning methods in distance learning.....	308

2.8 БАҚ дамуының үрдісі және журналистикадағы

Заманауи медиатехнологиялар

2.8 Тенденции развития СМИ и современные медиатехнологии в журналистике

Karen Z. E., Surtay A. E., Daulbayeva K. M.	
Features of colloquial language usage in the British press.....	315

2.9 Саясаттың теориясы мен тәжірибесі

2.9 Теория и практика политики

Аубакиров А. У., Кармен Д. Х.	
Национальная безопасность Республики Казахстан в разрезе международного права.....	321
Сүлейкеев Д. К., Сагиева А.	
Идеальное государство и общество в трудах аль-Фараби.....	328

2.10 Дене тәрбиесі және спорт: Жағдайы және даму болашағы 2.10 Физическая культура и спорт: Состояние и перспективы развития

Ермат А., Нурсейтов Д. Ф., Шақаров Е. К., Тусупжанов К. О.	
Возрождение казахской национальной игры «Қазан» в формате новой командно-спортивной игры «QAZ-НОК».....	335
Шайман А., Уакбаева С. М., Каратаева Н. К.	
Применение физических свойств для расчета успешной игры «Асық ату».....	342

3 Секция. Экономика және құқық

3 Секция. Экономика и право

3.2 Қаржы жүйесінің қазіргі жағдайы

3.2 Современное состояние финансовой системы

Аканов А., Кубенова Д. М.	
Қазақстанда оффшорлы орталықтардың ашылу тенденциясы.....	350
Саянова А. Н., Омарова А. У.	
Валютный курс: актуальные проблемы регулирования.....	354
Серік А. Т., Кабышова Е. К., Жанат М.	
Қазақстанның сақтандыру нарығы: дамуы мен мәселелері.....	359

3.3 Павлодар облысының экономикасы: жағдайы, мәселелері, болашағы

3.3 Экономика павлодарской области: состояние, проблемы, перспективы

Амерханова Ж. А., Канапина Б. А.	
Формирование экономической культуры в процессе обучения математике в школе и в вузе.....	367

3.4 Құқықтану және құқық

3.4 Юриспруденция и право

Глазкова К. С., Немченко Е. В.	
Дети как приоритет государственного регулирования социального обеспечения.....	371
Оспанова Д. Е., Саянова А. Н., Итемғенов Б. У.	
Понятие, статус и льготы многодетных семей в Республике Казахстан.....	377

Порфиряну К. Ю., Скиба С. И.

Особенности гражданского законодательства Республики Казахстан, регулирующего сферу применения приобретательной давности382

Суенов А. А., Порфиряну К. Ю.

Современные международные организации по защите прав человека .386

4 Секция. Инженерия

4 Секция. Инженерия

4.2 Машина жасау саласының

Индустриялық-инновациялық дамуы

4.2 Индустриально-инновационное развитие

машиностроительной отрасли

Жангазинов А. Р., Қайролла Ә. Т., Минекеева С. Е., Зозуля О. А.

Концепт пожарной машины повышенной проходимости с системой пожаротушения в сверхсложных условиях.....391

5 Секция. Ауыл шаруашылық ғылымдар

5 Секция. Сельскохозяйственные науки

5.1 Өсімдік шаруашылығының дамуы

5.1 Развитие растениеводства

Баймағамбет Ә. Р., Камкин В. А., Ассанова Ж. Т.

Көкөніс және дәрілік өсімдіктерді өсіруде биокөмірді қолдану397

5.2 Мал шаруашылығының дамуы

5.2 Развитие животноводства

Кульмаганбетова Р. А., Абылай А. Б.

Екібастұз өңіріндегі көкпар ұлттық ат спорты ойындарының бүгінгі және оны дамыту жолдары403

Сардирдинов И. А., Фазылова Т. М.

Влияние режима питания на добавку в весе домашнего скота. Откорм. Математический расчет.....410

7 Секция. Компьютерлік ғылымдар

7 Секция. Компьютерные науки

7.1 Заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялар

7.1 Современные информационно-коммуникационные

технологии

Абкенова А. Ж., Сайлауқан Ш. Р., Еркемова А. А.

Мобильное приложение «flawtrack» как способ решения социальных проблем городов Казахстана418

Garipov R. P., Medvedeva T. F.

The use of cell phones to expand the educational space.....424

Қалибек С. Б., Адамова Ж. А.

Компьютерлік анимация – дамуы мен болашағы.....429

7.2 Заманауи физика-математикалық ғылымдардың жағдайы

7.2 Современное состояние физико-математических наук

Есимханова Г. Т., Сабеш Т. А., Оспанова М. К.

Некоторые свойства функции $f(n,t) = \frac{n+1}{t+1}$ и их доказательство.....439

Ильина А., Коленченко У., Проскокова А. В.

Метод использования неравенства о средних к дробным и рациональным выражениям при решении задач442

Сабеш Т. А., Сағатбек Г. Ж.

Изоморфизмге дейінгі дәлдікпен алгебралық жүйелерді зерттеу447

Тусупова А. Ж., Толужызы М., Игілікқызы А., Молдабек И. М.

Ежелгі Грецияның математикалық мектептері.....451

**«XIV ТОРАЙҒЫРОВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

1 ТОМ

Техникалық редактор: А. Р. Омарова
Корректор: Т. Оразалинова
Компьютерде беттеген: А. Темиргалинова
Басуға 06.10.2022 ж.

Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 1/4. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 26,7. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3984

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университет» ҚЕАҚ
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64